

T.C. KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ÇALIŞMA EKONOMİSİ ANABİLİM DALI
SOSYAL POLİTİKA BİLİM DALI

**ADALET VE KALKINMA PARTİSİ DÖNEMİNDE İŞÇİ
SENDİKACILIĞI VE SİYASET İLİŞKİSİ (2002-2023)**

DOKTORA TEZİ

MİNE DİLAN KIRAN

KOCAELİ 2025

T.C. KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ÇALIŞMA EKONOMİSİ ANABİLİM DALI
SOSYAL POLİTİKA BİLİM DALI

ADALET VE KALKINMA PARTİSİ DÖNEMİNDE İŞÇİ
SENDİKACILIĞI VE SİYASET İLİŞKİSİ (2002-2023)

DOKTORA TEZİ

Mine Dilan KIRAN

Danışman: Prof. Dr. Aziz ÇELİK

KOCAELİ 2025

**T.C. KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ÇALIŞMA EKONOMİSİ ANABİLİM DALI
SOSYAL POLİTİKA BİLİM DALI**

**ADALET VE KALKINMA PARTİSİ DÖNEMİNDE İŞÇİ
SENDİKACILIĞI VE SİYASET İLİŞKİSİ (2002-2023)**

DOKTORA TEZİ

Tezi Hazırlayan: Mine Dilan KIRAN

**Tezin Kabul Edildiği Enstitü Yönetim Kurulu Karar ve No:
05.02.2025/6**

Jüri Başkanı: Prof. Dr. Aziz ÇELİK

Jüri Üyesi: Prof. Dr. Banu UÇKAN

Jüri Üyesi: Prof. Dr. Recep KAPAR

Jüri Üyesi: Doç. Dr. Betül URHAN

Jüri Üyesi: Doç. Dr. Orkun Saip DURMAZ

KOCAELİ 2025

ÖNSÖZ

Bilinir ki doktora dönemi oldukça zordur ve bu zorlu süreç ancak güçlü bir dayanışmayla tamamlanabilir. Dolayısıyla her çalışma gibi bu çalışma da ortak akıl ve bu akli ilerleten, güçlendiren insanların gönülden emeği ile bugünkü halini aldı. Bu nedenle, bu uzun yolculukta ve tezimin her aşamasında bana destek olan, yol gösteren, güç veren herkese, sürecin her adımında katkı sağlayan tüm isimlere gönülden teşekkür ederim. Kalplerine sığınırım.

Ne şanslıydım ki lisans döneminden doktora dönemine kadar hayatın her alanında yanımda olan, her zaman beni cesaretlendiren, fikirlerimi şekillendirmemde yardımcı olan ve her adımında bana yol gösteren, zorluklarla karşılaştığımda bana gücünü ve bilgisini sunan hocalarımla yol yürüme fırsatım oldu. Her tökezlediğimde tutup devam etmemi sağlayan, bilgisiyle ve desteğiyle hep yanımda olan, attığım ve atacağım her adımı kolaylaştıran çok değerli danışmanım Prof. Dr. Aziz Çelik'e, hayatın her alanında yanımda olan, bilgisi, yol göstericiliği ve özveriyle hep destek olan çok değerli hocam Av. Dr. Murat Özveri'ye ve birlikte yol yürümekten hep mutlu olduğum, yoldaşım, değerli arkadaşım ve hocam Dr. Feyza Turgay'a tüm destekleri için teşekkür ederim. Bilsinler ki bir teşekkürden ötesiler, hayatta ve bu yolculukta bana sundukları katkıları ve dayanışmalarını asla unutmayacağım.

Tez sürecinde değerli hocalarımla birlikte çalışma fırsatı buldum. Tez izleme komitesinde yer alan ve teze önemli katkılar sunan Prof. Dr. Banu Uçkan Hekimler ve Doç. Dr. Betül Urhan'a tüm süreçlerde verdikleri destekler için çok teşekkür ederim. Prof. Dr. Recep Kapar ve Doç. Dr. Orkun Saip Durmaz'a, savunma sürecinde sağladıkları katkılar ve yönlendirmeleri için çok teşekkür ederim. Doç. Dr. Sevda Köse'ye, Dr. Ömer Furkan Özdemir'e, Dr. Ömer Ceylan'a ve Murat Yenigün'e destekleri için çok teşekkür ederim.

Ailem, bu süreçte en büyük destek kaynağım oldu. Annem Nurcan Kıran’a, babam Bozan Kıran’a ve abim M. Ferat Kıran’a, bana verdikleri sonsuz sevgi, sabır ve destek için kalpten teşekkür ederim. Ailemin, bana olan güveni ve sürekli desteği en büyük dayanağım oldu.

Seçilmiş aileme, Ezgi İçoğlu, Zümrüt İçoğlu, Ayşe Önal, Onur Çınar, Nurdan Ömeroğlu, M. Oğuz Acartürk, Deniz Gezer Acartürk, Gökçe Kocabıyık, Meliha Kaplan, Yaşar Seğmen ve küçük yol arkadaşımız Pera'ya hayatıma dokundukları ve her anımda yanımda oldukları için binlerce kez teşekkürler.

Genel-İş Sendikası Genel Yönetim Kuruluna, Serhat Salihoğlu, Dr. Özgün Millioğulları Kaya ve Mehtap Akpınar’a ön açıcı oldukları ve verdikleri kıymetli destekleri için, tezimin son döneminde sağladıkları kolaylık ve sabırlarından dolayı Gökhan Alpuğan, Mahir Bakır ve Çağdaş Küpeli 'ye çok teşekkürlerimle.

Hikâyesi yarım kalan herkes için,

Dayanışmayla.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	I
İÇİNDEKİLER	III
ÖZET	VI
ABSTRACT	VII
KISALTMALAR	VIII
TABLO LİSTESİ	XI
GRAFİK LİSTESİ	XII
EKLER	XIII
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM	11
1. KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE: NEOLİBERALİZM VE MUHAFAZAKÂRLIK KISKACINDA SENDİKACILIK.....	11
1.1. NEOLİBERALİZM VE MUHAFAZAKÂRLIĞIN ÇELİŞKİLİ İLİŞKİSİ	13
1.1.1. Kapitalizmin Yeniden Yapılandırıcısı Olarak Neoliberal Paradigma.....	13
1.1.2. Muhafazakârlıktan Yeni Muhafazakârlığa.....	21
1.1.3. Neoliberalizm ve Muhafazakârlık İlişkisi: “Rızanın İnşası”	26
1.2. TÜRKİYE’DE NEOLİBERALİZM VE MUHAFAZAKÂRLIK İLİŞKİSİ.....	31
1.2.1. Milli Görüş’ten Muhafazakâr Demokrasi’ye- Türkiye’de Muhafazakârlık.....	31
1.2.2. Türkiye’de Neoliberalizm	38

1.2.2.1.	Neoliberalizm Öncesi Türkiye Ekonomi Politikaları.....	39
1.2.2.2.	Türkiye’de Neoliberal Dönüşüm.....	42
1.3.	AKP, NEOLİBERALİZM VE “MUHAFAZAKÂR DEMOKRASİ ”	51
1.3.1.	“Muhafazakâr Demokrasi”: AKP’nin İdeolojik Zırhı	52
1.3.2.	AKP Döneminde Neoliberalizm ve Muhafazakâr Demokrasi İlişkisi	55
İKİNCİ BÖLÜM.....		66
2. AKP ÖNCESİ DÖNEMDE SENDİKA SİYASET İLİŞKİLERİ.....		66
2.1.	SENDİKA SİYASET İLİŞKİSİ ÜZERİNE TARTIŞMALAR.....	67
2.2.	AKP ÖNCESİNDE SENDİKACILIK SİYASET İLİŞKİLERİ: ERKEN CUMHURİYETTEN 2000’LERE	77
2.2.1.	Erken Cumhuriyet ve Tek Parti Dönemi: Devlet İdeolojisinin Himayesinde ve Sınıf Çatışmalarını Yok Sayan Dönem.....	79
2.2.2.	1946-1960 Dönemi: Çok Partili Hayata Geçiş ve Sendikaların Konumu	89
2.2.3.	1960-1980 Dönemi: Sendikal Hareketin Güçlenmesi ve Siyasallaşması.	98
2.2.4.	12 Eylül ve ANAP Dönemi: Sendikal Yasaklar ve Neoliberal Dönüşüm.....	108
2.2.5.	Koalisyonlar Dönemi (1991-2002) : Siyasi Krizler ve Sendikalar.....	119
2.2.5.1.	28 Şubat Süreci ve Sendika Siyaset İlişkisi	125
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....		130
3. AKP DÖNEMİ İŞÇİ SENDİKACILIĞI VE SİYASET İLİŞKİSİ		130
3.1.	AKP DÖNEMİNDE İŞÇİ SENDİKACILIĞININ DURUMU VE AKP ETKİSİ	132
3.1.1.	Sendikalaşma Eğilimi (2002-2023).....	135
3.1.1.1.	AKP ve Hak-İş Örgütlenmesi	143
3.1.2.	Toplu Sözleşme Hakkı	148
3.1.3.	Grevsiz Sendikacılık	155

3.1.4. Sendikal Alanla İlgili Hukuksal Düzenlemeler ve Sendika Siyaset İlişkisi.....	164
3.1.4.1. 6356 Sayılı Yasa ve Sendikalar	170
3.1.5. AKP Döneminin Sendikacı Milletvekilleri.....	174
3.1.5.1. Sendikacı Milletvekilleri ve Parlamentodaki Etkileri	183
3.2. 2002-2023 YILLARINDA AKP ve İŞÇİ SENDİKACILIĞI İLİŞKİSİ....	193
3.2.1. Ortak Mücadele Çabaları: 2002-2010	198
3.2.1.1. Seçimler ve İşçi Sendikaları Konfederasyonlarının Tutumu	201
3.2.2.2. Sendikaların 1 Mart Tezkeresine Yönelik Tutumları	209
3.2.2. Yeni Bir Sendikal Vesayet Dönemi ve Otoriter Emek Rejimi: 2010-2023.....	215
3.2.2.1 2010-2023 Dönemi AKP Seçim Beyannamelerinde Sendikal Haklar	216
3.2.2.2. Sendikaların Seçimlerdeki Tutumları: 2010-2023	223
3.2.2.3. Sendikaların Anayasa Referandumlarına Yaklaşımı	228
3.2.2.3.1. 2017 Anayasa Değişikliği Referandumu.....	232
3.2.2.4. 15 Temmuz Darbe Girişimi, OHAL ve Sendikalar	237
3.2.2.5. ILO’da Temsil Krizi.....	243
3.2.2.6. “Gezi Eylemleri” ve Sendikaların Siyasal Tutumu.....	246
SONUÇ	250
KAYNAKÇA.....	257
EKLER	288
ÖZGEÇMİŞ	310

ÖZET

Bu çalışmada 2002-2023 yılları arasında Adalet ve Kalkınma Partisi hükümetleri döneminde (2002-2023) işçi sendikacılığı ile siyaset arasındaki ilişkiler incelenmektedir. Bu tezde Adalet ve Kalkınma Partisi ve hükümetlerinin işçi sendikalarıyla kurduğu ilişkinin niteliği ve bu ilişkinin Türkiye’de sendikal hareketin dönüşümüne nasıl yansıdığı analiz edilecektir. Bu değerlendirme yapılırken, Türkiye’de işçi sendikalarının siyasetle kurduğu ilişkilerin tarihsel arka planı da dikkate alınacaktır.

Dönemin sendika-siyaset ilişkilerini anlayabilmek ve bu dönemdeki hükümet politikalarının çalışma ilişkileri üzerindeki etkilerini kavrayabilmek için öncelikle partinin ideolojik yönelimi (bu bağlamda muhafazakârlık) ile benimsediği ekonomi politikaları (bu bağlamda neoliberalizm) incelenmiştir. Bu doğrultuda, Adalet ve Kalkınma Partisi döneminde işçi sendikacılığının örgütlenmesi, toplu pazarlık ve grev hakkı ve ilgili mevzuat sendika-siyaset ilişkisi perspektifinden değerlendirilmiştir. Ayrıca, sendikaların siyasal süreçlerdeki tutumları, toplumsal olaylara verdikleri tepkiler ve siyasi iktidarla kurdukları ilişkiler analiz edilerek, bu dönemdeki sendikacılık ve siyaset ilişkisi incelenmiştir.

Bu çalışma, Adalet ve Kalkınma Partisi döneminde sendikal alanın nasıl dönüştürdüğü ve siyasal, ideolojik yönelimlerin ve izlenen ekonomi politikalarının sendika siyaset-ilişkisini nasıl şekillendirdiği önceki dönemlerle karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Adalet ve Kalkınma Partisi, Neoliberalizm, Muhafazakârlık, Sendika, Siyaset

ABSTRACT

In this study, the relation between workers' unionism and politics during the Justice and Development Party (AKP) governments in the period 2002-2023 is examined. The qualities of the AKP and its governments' relation with trade unions and its effect on the transformation of the trade union movement in Turkey will be analyzed. In doing so, the historical background of the relations that unions have established with politics will also be considered.

The party's ideological orientation (herein conservatism) and the economic policies (herein neoliberalism) are the first to address so as to understand the relations between the unions and politics, and to comprehend the effects of government policies on labor relations in the subject period. Accordingly, the levels of unionization, the right to collective bargaining, as well as the right to strike and related legislative changes in the AKP rule are assessed with a trade union and political relations perspective. Through an analysis of the positioning of unions in political processes, their reactions to social events and the types of relations they form with the ruling powers, the effects of these relations on the transformation of trade unions in Turkey are discussed.

This study, in comparison with previous periods, analyses to what extent the Justice and Development Party has transformed the trade union landscape and reshaped the relation between unions and politics through political and ideological tendencies given and the economic policies implemented.

Keywords: Justice and Development Party, Neoliberalism, Conservatism, Trade Union, Politics

KISALTMALAR

AB:	Avrupa Birliği
ABD:	ABD Birleşik Devletleri
AKP/Ak Parti:	Adalet ve Kalkınma Partisi
ANAP:	Anavatan Partisi
AP:	Adalet Partisi
ASO:	Ankara Sanayi Odası
CHP:	Cumhuriyet Halk Partisi
DB:	Dünya Bankası
DİSK:	Türkiye Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonları
DSP:	Demokratik Sol Parti
DP:	Demokrat Parti
DYP:	Doğru Yol Partisi
ETUC:	Avrupa Sendikalar Konfederasyonu (ASK)
FP:	Fazilet Partisi
GGASS:	Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı
HAK-İŞ:	Hak İşçi Sendikaları Konfederasyonu
HP:	Halkçı Parti
ILO:	Uluslararası Çalışma Örgütü
IMF:	Uluslararası Para Fonu
ITUC:	Uluslararası Sendikalar Konfederasyonu
İSO:	İstanbul Sanayi Odası
İHAM:	İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi
KESK:	Kamu Emekçileri Sendikaları Konfederasyonu

KHK:	Kanun Hükmünde Kararname
KİT:	Kamu İktisadi Teşekkülleri
MDP:	Milliyetçi Demokrat Parti
MEMUR-SEN:	Memur Sendikaları Konfederasyonu
MGK:	Milli Güvenlik Konseyi
MHP:	Milliyetçi Hareket Partisi
MİSK:	Milliyetçi İşçi Sendikaları Konfederasyonu
MNP:	Milli Nizam Partisi
MSP:	Milli Selamet Partisi
MÜSİAD:	Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneği
OHAL:	Olağanüstü Hal
ÖİB:	Özelleştirme İdaresi Başkanlığı
RP:	Refah Partisi
SHP:	Sosyal Demokrat Halkçı Parti
SGBP:	Sendikal Güç Birliği Platformu
TESK:	Türkiye Esnaf ve Sanatkarları Konfederasyonu
TKP:	Türkiye Komünist Partisi
TMMOB:	Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği
TİM:	Türkiye İhracatçılar Meclisi
TİP:	Türkiye İşçi Partisi
TİSK:	Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu
TOBB:	Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği
TÜRK-İŞ:	Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu
TÜRKİYE KAMU-SEN:	Türkiye Kamu Çalışanları Sendikaları Konfederasyonu

TÜSİAD: Türk Sanayicileri ve İş İnsanları Derneği

TTB: Türk Tabipleri Birliği

TZOB: Türkiye Ziraat Odaları Birliği

YASED: Uluslararası Yatırımcılar Derneği

TABLO LİSTESİ

Tablo 1: Yıllara ve Konfederasyona Göre Sendikalı İşçi Sayısı (2013-2022)	137
Tablo 2: Yıllara Göre Sendikalı İşçi Sayısı ve Aktif TİS Kapsamı ve TİS Kapsamı Dışındaki İşçi Sayıları	149
Tablo 3: Yıllara Göre YHK Tarafından Bağıtlanan TİS ve Kapsadığı İşçi Sayısı ..	152
Tablo 4: AKP Döneminde Yıllara Göre Grev Sayısı ve Grev Yoğunluğu	157
Tablo 5: Yıllara ve Gerekçelerine Göre Grev Ertelemeleri	161
Tablo 6: Dönem ve Partilere Göre İşçi Sendikası Kökenli Milletvekilleri Sayısı ...	177
Tablo 7: Dönemleri, İsimleri, Seçildikleri İl, Parti ve Sendikal Geçmişlerine Göre Milletvekilleri	179

GRAFİK LİSTESİ

Grafik 1: Konfederasyonlarına Göre Sendikal Üye Sayıları	141
Grafik 2: Temsil Oranlarına Göre Konfederasyonlar	142
Grafik 3: TİS Kapsamındaki İşçilerin Kamu/Özel Dağılım Oranları	151

EKLER

Ek 1: Tüpraş Özelleştirmesine Karşı Kampanya Görseli.....	288
Ek 2: “12 Eylül Harekâtı Olmasaydı 24 Ocak Kararları Asla Başarıya Ulaşamazdı” Turgut Özal Açıklaması.....	289
Ek 3: Türk-İş Tarafından Milletvekillerine Gönderilen Mektup.....	290
Ek 4: 1980-2002 Dönemi Sendikacı Milletvekilleri	293
Ek 5: Teröre Hayır Kardeşliğe Evet Yürüyüşü Toplantısı ve Mitingi.....	298
Ek 6: 10 Ekim, Emek, Barış, Demokrasi Mitingi Patlaması.....	299
Ek 7: Hak-İş Referandum Kampanya Afişi.....	300
Ek 8: DİSK Referandum Kampanya Broşür Kapağı.....	301
Ek 9: Hak-İş Referandum Kampanya Kitapçığı Görseli.....	302
Ek 10: DİSK, 2017 Referandum Kampanya Görselleri.....	303
Ek 11: ITUC ve ETUC ile TÜRK-İŞ, HAK-İŞ, DİSK ve KESK Ortak Bildirgesi.....	304
Ek 12: Türk-İş, DİSK, KESK ve Türkiye Kamu-Sen Tarafından ILO Genel Sekreterine Gönderilen İtiraz Mektubu.....	306
Ek 13: Gazete İlanı, 2013.....	308
Ek 14: Akit Gazete Haberi.....	309

GİRİŞ

Bu çalışma Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP)¹ döneminde (2002-2023) işçi sendikacılığının siyasetle, özellikle siyasi partiler ve devletle olan ilişkilerini incelemeyi amaçlamıştır. Çalışmada, AKP'nin neoliberal ve muhafazakâr özelliklerinden hareketle sendika siyaset ilişkisinin nasıl şekillendiği ele alınmaya çalışılmıştır. Bu amaçla, AKP'nin çalışma ilişkilerine müdahalesi, işçi sendikalarına dönük politikaları kimi sendikaların siyasi iktidar ile güdümlü ilişkileri, kimilerininse bağımsızlıklarını koruma çabaları ve sendikaların siyasal süreçlerdeki rollerini belirleyen dinamikler, bu çalışmanın odak noktalarını oluşturmuştur. Sendika siyaset ilişkisi, sosyal politika ve siyaset bilimi literatüründe sıklıkla ele alınan önemli bir tartışma alanıdır. Çalışma kapsamında bu ilişki, sendikaların dönemin siyasi partileriyle kurdukları ilişkiler ve çatışmalar bağlamında değerlendirilmiş ve çoğunlukla bağımsızlık ya da bağımlılık ekseninde yorumlanmıştır.

Türkiye'nin endüstri ilişkileri literatüründe de sendika siyaset ilişkisi önemli bir yer tutmakta ve bu alana tarihsel ve kuramsal anlamda katkı yapan çok sayıda yayın bulunmaktadır. Alparslan Işıklı'nın *Sendikacılık ve Siyaset* kitabı sendika siyaset ilişkisini tarihsel bir perspektiften inceleyerek önemli bir referans kaynağı sunmaktadır. Aziz Çelik'in (2010) *Vesayetle Siyasete Türkiye'de Sendikacılık (1946-1967)* kitabı, sendikal hareketin siyasi vesayetle olan bağlarını sorgulayan bir yaklaşım getirmiştir. Ahmet Makal, Aziz Çelik ve Hakan Koçak'ın ortak çalışması olan (2016) *Sınıf Sendika Siyaset- Türkiye Emek Tarihinden Kesitler* kitabı tarihsel bir yaklaşımla sendikal hareketin farklı dönemlerini ele alarak siyasetle olan ilişkisine de atıflarda bulunmuştur. Süreyya Algül'ün (2015) *Türkiye'de Sendika siyaset ilişkisi DİSK (1967-1975)* ve Demet Parlak Poyraz'ın (2020) *Neoliberal Dönemde Sınıf-Sendika siyaset ilişkisi DİSK Örneği* kitapları özellikle DİSK örneği üzerinden sendikaların

¹ Bu çalışmada Adalet ve Kalkınma Partisi'nin kısaltması için partinin resmi dökümanlarında yer alan Ak Parti değil kamuoyunda yaygın bir kullanımı olan AKP kullanılacaktır. Çalışma bir teknik bir hukuk tezi değil bir sosyal politika tezi olduğu için resmi kısaltma tercih edilmemiştir. Öte yandan dünyada da siyasi partilerle ilgili resmi kısaltmalar yanında kamuoyunda yaygın başka kısaltmaların da kullanıldığı bilinmektedir. Örneğin ABD'de Cumhuriyetçi Parti (Republican National Committee, RNC) yerine GOP, İngiltere'de İşçi (Labour) Partisi yerine Labour, Muhafazakâr Parti yerine Tories kullanılır.

siyasetle kurdukları ilişkileri ele alırken neoliberal politikaların sendikal yapı ve işleyiş üzerindeki etkilerini tartışmaya açması açısından önemlidir.

Türkiye’de sendika siyaset ilişkisine dair yapılan çalışmalar, sendikaların siyasi partiler ve devletle kurdukları bağları anlamak açısından önemli bir literatür oluşturmaktadır. Özellikle AKP öncesi dönemi ele alan çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Ancak AKP dönemi sendika siyaset ilişkisini kapsamlı bir şekilde ele alan çalışmalar sınırlı olduğu görülmektedir. Kuşkusuz bunun önemli nedenlerinden biri dönemin devam ediyor olmasıdır. Literatürde AKP dönemi sendika siyaset ilişkisini belirli yönleriyle değerlendiren Çelik’in (2017) *Sembiyotik İlişkiler ve Otoriter Korporatizm Kışkırtıcılığı 2010’lu Yıllarda Türkiye’de Sendikalaşma, Toplu Pazarlık ve Grev Eğilimleri*, Yunus F. Arıcan’ın, *Sınıf, Siyaset ve Kimlik Arasında: Hak-İşçi Sendikalar Konfederasyonu* ve Işıl Erdinç’in *AKP Döneminde Sendikal Alanın Yeniden Yapılanması ve Kutuplaşma: Hak-İş ve Ötekiler*, Burhanettin Duran ve Engin Yıldırım’ın *Islamism, Trade Unionism and Civil Society: The Cade of Hak-İş Labour Confederation in Turkey* makaleleri dışında, başlı başına AKP dönemi sendika siyaset ilişkisini inceleyen kapsamlı bir araştırmaya rastlanmamaktadır. Bu durum çalışma konusunun önemini ve özgünlüğünü ortaya koymaktadır.

Türkiye’de yapılmış doktora tezlerinde de sendika siyaset ilişkisi sınırlı bir şekilde ele alınmıştır. Nisan 2024 itibarı ile Yükseköğretim Kurulu (YÖK) Ulusal Tez Merkezi veri tabanında başlığında “sendika” kavramı geçen 105 tez ve özet veya anahtar kelimelerinde “sendikacılık” ifadesi yer alan toplam 386 doktora tezi bulunmaktadır. Ancak bu tezlerden yalnızca yedisi sendika siyaset ilişkisini doğrudan incelemektedir (YÖK, 2024). Özel olarak AKP döneminde işçi sendikalarının siyasetle ilişkisini ele alan bir doktora tezi ise bulunmamaktadır. Bu değerlendirmeler doğrultusunda AKP dönemi sendika siyaset ilişkisini kapsamlı bir şekilde ele alan bir çalışmanın hem özgün olacağı hem de literatüre katkı sağlayabileceği varsayılmıştır.

Türkiye’de AKP öncesi dönemde, siyasal bir partinin kesintisiz iktidarda olduğu en uzun dönem 1923-1950 yılları arasında Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) dönemidir. Bunun 22 yılı tek parti iktidarı, 5 yılı ise çok partili dönemdir. Ancak AKP

2002 yılında başlayan iktidarıyla, erken Cumhuriyet dönemindeki tek parti dönemimden bile daha uzun bir süre (2025 itibariyle 23 yıl) kesintisiz iktidarda kalmıştır. AKP çok partili dönemin kesintisiz en uzun süre iktidarda kalan partisidir. Bu süreklilik ve sıra dışı uzun iktidar dönemi, AKP döneminde çalışma hayatının, sendikaların ve siyasetle olan ilişkilerinin ele alınmasını önemli hale getirmektedir.

AKP döneminde sendikal hareketin çerçevesini ortaya koymak ve sendika siyaset ilişkisini derinlemesine incelemek hem akademik açıdan hem de Türkiye’de sendika siyaset ilişkisinin dinamiklerini anlamak açısından önem taşımaktadır. Türkiye’nin en uzun kesintisiz iktidar dönemlerinden biri olan AKP iktidarının çalışma hayatında ve sendikalar üzerinde bıraktığı etkiler, yalnızca çalışma hayatının tarihsel gelişimi açısından değil, aynı zamanda siyasal rejimin dönüşümünün ele alınması açısından da bir inceleme alanı sunmaktadır.

Bu gereklilikten yola çıkarak, bu tez *AKP Döneminde İşçi Sendikacılığı ve Siyaset İlişkisi* başlığı altında, AKP’nin 2002 yılında iktidara gelmesinden 2023 genel seçimlerine kadar geçen süreyi kapsamaktadır. Çalışma, AKP’nin neoliberal ekonomi politikaları ve muhafazakâr ideolojisine göre sosyo-ekonomik alanı yeniden şekillendirme çabasını ve otoriterleşmesini ve AKP’nin otoriterleşen yönetim anlayışına paralel olarak ortaya çıkan otoriter emek rejimi kapsamında, sendika siyaset ilişkisini nasıl kullandığını ortaya koymayı amaçlamaktadır.

AKP döneminde sendikacılık-siyaset ilişkilerini anlayabilmek için AKP’nin siyasal ve ideolojik tutumunu ayrıntılı ele almak yararlı olacaktır. Bu kapsamda öncelikli olarak AKP’nin siyasal alt yapısı incelenecek ve AKP’nin muhafazakâr ideolojisi, neoliberal ekonomi politikaları ve siyasal yaklaşımlarının sendika siyaset ilişkisine nasıl yansıdığı değerlendirilecektir. Ardından AKP’nin neoliberal ve muhafazakâr bir parti olarak sendikaları nasıl şekillendirdiği, sendikalarla kurduğu ilişkilerde hangi yaklaşımları benimsediği ve çalışma hayatını otoriterler bir yaklaşımla yeniden yapılandırmaya çalışırken sendikalarla nasıl ilişki kurduğu ve AKP dönemi sendikacılık- siyaset ilişkisinin özgünlüğü ele alınacaktır.

Bu çerçevede çalışmanın temel sorunsalı veya problematiği, ideolojik olarak muhafazakâr, iktisat politikası açısından neoliberal olan bir parti olan AKP'nin, uzun iktidar dönemi boyunca işçi sendikalarıyla nasıl bir ilişki kurduğu ve AKP döneminde işçi sendikalarının siyasetle olan ilişkilerinin nasıl kavramsallaştırılabileceği şeklindedir. Bu soru, hem AKP'nin emek rejimi üzerindeki etkilerini hem de Türkiye'de sendika siyaset ilişkisinin bu dönemde geçirdiği dönüşümleri anlamak için bir zemin sunmaktadır.

Tezin sorunsalından hareketle, AKP dönemi sendika siyaset ilişkisini anlamak için AKP'nin dayandığı siyasal ve ideolojik yaklaşımları incelemek önem taşımaktadır. AKP kuruluş aşamasında kendisini ideolojik olarak “muhafazakâr demokrat” olarak tanımlasa da bu tanım partinin siyasi pratiğini ve ideolojik yönelimlerini anlamak için yetersiz kalmaktadır. Özellikle, “muhafazakâr demokrasi” kavramının neoliberalizmle iç içe geçmiş bir ideolojik çerçevede ele alınması gereklidir. Çünkü AKP, muhafazakâr ideolojisini, neoliberal politikaların hayata geçirilmesini sağlamak ve bu süreçte toplumsal rıza mekanizmalarını güçlendirmek için bir hegemonya aracı olarak kullanmıştır. AKP'nin iktidarı boyunca giderek otoriterleşmesi, yalnızca siyasal alanı değil, aynı zamanda emek rejimini de derinden etkilemiş ve otoriter bir emek rejiminin inşasına yol açmıştır. Otoriter bir siyasi rejimin inşası, doğası gereği emeğin örgütlü gücünü zayıflatmayı, onun ekonomik ve toplumsal hayattaki etkisini kırmayı ve denetim altına almayı gerektirir. Bu doğrultuda AKP iktidarı, sosyal sorunları çözmek için devlet-toplum ve çalışma ilişkileri mekanizmalarını kullanmak yerine sorunların çözümünü bu ilişkilerin dışına taşımaya çalışmış ve farklı mekanizmalar geliştirmiştir. Özellikle cemaatler ve hükümet kontrollü sivil toplum kuruluşları² güçlendirilirken sendikalar da sistematik bir şekilde zayıflatılmış ya da siyasal iktidarın güdümüne alınmıştır.

AKP dönemi sendika siyaset ilişkisinin incelenmesi bu dönemdeki çalışma ilişkilerine ve parti-sendika etkileşimine dair özgün bir perspektif sunmaktadır. Üstelik bu olgu, neoliberalizmin ve muhafazakârlığın sendikal yapıları ve mücadele

² Hükümet kontrollü/güdümlü sivil toplum kuruluşları (STK) GONGO (Government Organised non-Governmental Organizations) olarak da bilinmektedir (Çelik, 2014, 2025). Şu iki yazı: <https://t24.com.tr/yazarlar/aziz-celik/saglam-sendikacilik-yok-gongoculuk-var.8282> <https://www.birgun.net/makale/milyonlarca-yurttasin-ekmegiyle-oynadilar-588766>

dinamiklerini nasıl dönüştürdüğünü de anlamayı kolaylaştırır. Bu çerçevede AKP'nin sendikalara yönelik düzenlemeleri ve politikaları, otoriter devletin inşası ile neoliberal hegemonya arasındaki bağı anlamak için önemli bir zemin sunmaktadır.

Bu çalışma bir yandan 2002-2023 yılları arasında Türkiye'de AKP dönemi işçi sendikacılığını, sendika siyaset ilişkisi bağlamında incelemeyi amaçlarken öte yandan AKP'nin ideolojisinin sendikaları dönüştürmek için sendika siyaset ilişkisini nasıl kullandığını da ortaya koyacaktır. Bu kapsamda, öncelikle AKP'nin ideolojik zemini ortaya konulacak, ardından Türkiye'deki sendika siyaset ilişkisinin tarihsel mirasını da anlamak için AKP öncesi dönemlerde sendika siyaset ilişkisi açıklanacak ve son olarak AKP döneminde işçi sendikacılığı ve sendikaların siyasetle olan ilişkilerinin dinamikler ele alınacaktır. Sendikal yapının genel çerçevesi çizilirken örgütlenme, toplu sözleşme ve grev haklarına ilişkin durum ele alınacak, bu dönemdeki mevzuat değişikliklerinin sendikalara olan etkisi değerlendirilecek ve sendika siyaset ilişkisinin önemli başlıklarından birisi olan sendikacı vekiller araştırılacaktır. Sendikaların bu dönemlerde geliştirdiği tutum ve davranışların incelenmesi de sendika siyaset ilişkisi açısından önemlidir.

AKP dönemindeki sendika siyaset ilişkisi, partinin sendikalarla kurduğu ilişkilerin niteliği ve bu ilişkilerin sendikal hareketin bağımsızlığına etkisi açısından önemlidir. Bu nedenle çalışmada AKP'nin işçi sendikalarıyla ilişkisini şekillendiren kurumsal düzenlemeler, siyasi müdahaleler ve toplumsal olaylara yönelik yaklaşımları incelenecektir. Özellikle sendikaların AKP ile kurduğu ilişkinin niteliği, bu ilişkilerin hangi politikalar aracılığıyla somutlaştığı ve bu ilişkilerin Türkiye'deki siyasal gelişmeler üzerinde nasıl bir rol oynadığı ele alınacaktır. AKP döneminde sendikaların siyasal ve toplumsal gelişmeler karşısındaki konumlanışlarını inceleyerek hem sendikaların AKP üzerindeki etkisini hem de AKP iktidarının sendikal hareket üzerindeki dönüştürücü etkisini ortaya koymayı hedeflemektedir. Bu çerçevede, AKP dönemi işçi sendikacılığı ile siyaset ilişkisi bağlamında, sendikal hareketin nasıl biçimlendiği ve neoliberalizm ile muhafazakârlığın güçlendirilmesi sürecinde otoriterleşmenin sendikal mücadeleyi nasıl dönüştürdüğü değerlendirilecektir.

Çalışma üç ana bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde AKP'nin temel ideolojik dayanakları olan neoliberalizm ve muhafazakârlık kavramları açıklanarak her iki ideolojinin temel özellikleri ortaya konulacaktır. Ardından neoliberalizm ile muhafazakârlık arasındaki ilişki ele alınarak, bu iki ideolojinin nasıl karşılıklı etkileşim içinde birbirini beslediği ve şekillendirdiği incelenecektir. Son olarak Türkiye'de neoliberalizmin ve muhafazakârlığın tarihsel gelişimi ile neoliberal ekonomi politikalarının ortaya çıkışı, AKP'nin iktidara geliş süreciyle ilişkilendirilerek değerlendirilecektir. Bu bağlamda AKP'nin kökenini oluşturan Milli Görüş Hareketi'nden "muhafazakâr demokrasi" kavramına doğru evrilen ideolojik dönüşüm iddiasının izleri sürülecektir. "Muhafazakâr demokrasi" kavramı AKP'nin ideolojik çerçevesini anlamak için kritik öneme sahiptir. Bu kavramın ne anlama geldiği, AKP'nin siyasi-ideolojik tutumunun temelini nasıl oluşturduğu tartışılacaktır. Neoliberalizm ve "muhafazakâr demokrasi" yaklaşımın bir sentezi olarak doğan AKP'nin sendikal hareket üzerindeki yansımalarını anlamak, kavramsal temelin oluşturulması açısından önemlidir. Birinci bölüm neoliberalizm ve muhafazakârlık ideolojilerinin iç içe geçmiş yapısını ve AKP'nin bu iki ideolojiyi kullanarak sendika-siyaset ilişkisini nasıl şekillendirmeye çalıştığına dair kavramsal ve kuramsal bir zemin oluşturmaktadır.

İkinci bölümde ilk olarak sendika siyaset ilişkisi üzerine tartışmalar ele alınacaktır. Ardından Türkiye'de sendika siyaset ilişkisinin tarihsel gelişimini ve AKP öncesi dönemde sendikal hareketin siyasetle kurduğu ilişkiler değerlendirilecektir. Erken Cumhuriyet ve tek parti dönemi, 1946-1960 ve 1960-1980 yılları, 12 Eylül ve ANAP dönemi ve 1992-2002 yıllarını kapsayan koalisyon dönemi ayrı başlıklarda incelenerek sendika siyaset ilişkisinin tarihsel mirası açıklanarak bu ilişkinin nasıl şekillendiği değerlendirilecektir.

Üçüncü ve son bölüm ise çalışmanın ana konusunu oluşturan bölümdür. AKP dönemi işçi sendikacılığı ve siyaset ilişkisini derinlemesine inceleyeceğimiz bu bölümde ilk olarak AKP iktidarında işçi sendikacılığının durumunun analizini yapacağız. Bunu yaparken sendikalaşma eğilimlerini, toplu sözleşme ve grev hakkını, sendikal alanla ilgili hukuksal düzenlemeleri sendika siyaset ilişkisi bağlamında açıklayacak ve sendika siyaset ilişkisi açısından önemli bir nokta olan sendikacı

vekillerin parlamentodaki etkilerini inceleyeceğiz. Ardından 2002-2023 yılları arasında AKP'nin işçi sendikacılığı ve siyasetle kurduğu ilişkileri iki döneme ele alacağız. Sendikaların ortak mücadele çabalarında olduğu 2002-2010 dönemi ve AKP'nin artan otoriterleşme eğilimiyle yeni bir sendikal vesayet dönemi olarak adlandırdığımız 2010-2023 dönemi. Bu ayırım hem sendikal hareketin dönüşümünü hem de AKP'nin ideolojik ve politik adımlarının sendikacılığa etkilerini daha açık bir şekilde ortaya koymayı amaçlamaktadır. AKP dönemi işçi sendikacılığı ve siyaset ilişkisini incelerken birçok alt başlıkta ele almak bize bütüncül bir değerlendirme yapma ve sendika siyaset ilişkisinin siyaset ayağını ortaya koyarak AKP iktidarının sendikaları şekillendirme çabasının analizini yapma fırsatı sunacaktır

AKP dönemindeki sendika siyaset ilişkisinin, AKP iktidarının kimi farklı eğilimleri nedeniyle alt dönemler halinde incelenmesi yerinde olacaktır. Bu bağlamda, sendika siyaset ilişkisini anlamlandırmak için dönemlere ayrılma ölçütlerinin belirlenmesi çalışmanın ilerlemesi açısından önemlidir. Çalışmada bu dönemselleştirme, “kurumsal-yasal değişiklikler” ile “siyasal iktidar-sendika ilişkileri” eksenleri esas alınarak yapılacaktır (Çelik, 2018:40). Özellikle 2010 yılının hem kurumsal-yasal değişiklikler hem de siyasal iktidarın sendikalara yönelik yaklaşımları açısından bir dönüm noktası olarak belirlenecek, bu nedenle de 2002-2010 ve 2010-2023 olmak üzere iki ayrı alt dönem belirlenecektir. 2010 Anayasa değişiklikleri ve otoriterleşme eğiliminin 2010 sonrası daha da artması ve bunun sendikal hareketteki artçı etkileri 2010'u ayırt edici bir yıl yapmaktadır.

2002'den 2010'lu yılların başlarına kadar olan dönem bir yandan sendikaların ortak mücadele çabalarını sürdürdüğü dönem diğer yandan da AKP'nin sendikalarla ilişkisinin ağırlıklı olarak sendikal hakların güçlendirilmesi ve sosyal diyalog vurgusu üzerinden şekillendirdiği dönem olarak karşımıza çıkar. Bu tutumda, AKP'nin Avrupa Birliği (AB) sürecine verdiği önem ile iktidarının ülke içinde ve ülke dışında meşruiyet arayışı büyük rol oynadığı görülmektedir. Ancak 2010 yılı işçi sendikaları açısından önemli bir kırılma noktasıdır. Bu kırılmanın temelinde 2010 yılında yapılan Anayasa değişikliği ve bu değişikliği izleyen süreçte hayata geçirilen yasal düzenlemeler yer almaktadır. En önemli yasal düzenlemelerden biri olan 2012 tarihli 6356 sayılı Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu'nun yürürlüğe girmesi ile 2010 öncesi ve

sonrası arasındaki farklar giderek belirgin hale gelmiştir. 2010’lu yıllara kadar seçim beyannamelerinde ve parti politikalarında sendikal hak ve özgürlükleri vurgulayan AKP, bu dönemden sonra artan otoriterleşme eğilimiyle birlikte, kendi denetiminde şekillenen bir sendikal alan inşa etmeye yönelmiştir. 2010’lu yıllarda sendikacılığın temel özelliklerinden biri olarak açıklanan “sembiyotik ilişkiler”³ de bu bağlamda önem kazanmaktadır. Bu ilişkiler 2010 sonrası AKP’nin sendikalarla kurduğu bağı ve bu bağın siyasi hedefler doğrultusunda nasıl dönüştüğünü anlamlandırmak için kritik bir çerçeve sunmaktadır.

Sendikaların siyasetle olan ilişkilerinde 2010’lu yıllarla birlikte köklü değişimler gözlenmiştir. 2010’lu yıllara kadar sendikalar ortak eylem ve etkinliklerle (özellikle Emek Platformu) siyasi karar alma mekanizmalarına etki eden bir yapı sergilemişlerdir. Ancak Emek Platformunun likidasyonu sonrasında 2010’lu yıllardan sonra işçi konfederasyonlarının bir kısmı, çok daha sistematik ve uzun erimli ilişkilerde işverenlerle birlikte ortak platformlarda ve açıklamalarda yer almaya başlamış ve üye sayılarını da önemli ölçüde artırmıştır. Diğer yandan 2010 sonrası AKP’nin otoriterleşme eğilimi, çalışma hayatında “otoriter emek rejimi” (Çelik, 2018-2022; Oğuz, 2012; Topateş, 2014) şekline dönüşmüş ve bu süreçte iktidarın himayesindeki sendikalar güçlendirilmiştir.

Çalışmanın çeşitli sınırları bulunmaktadır. İlk olarak zamansal sınırlılığa değinmek gerekir. Çalışma, AKP’nin iktidara geldiği Kasım 2002 genel seçimlerinden tezin hazırlandığı döneme denk gelen Mayıs 2023 genel seçimlerine kadar geçen dönemi kapsamaktadır. Bir diğer sınırlılık, çalışmanın işçi sendikaları ile sınırlı olmasıdır. Sendikacılık, endüstri ilişkileri ve sosyal politika açısından farklı bir mevzuatı, tarihsel birikimi ve çalışma ilişkileri sistemi olan kamu görevlileri sendikalarına bu çalışmada yer verilmemiştir. Ancak bazı kaçınılmaz durumlarda kamu görevlileri sendikalarına da değinilmiştir. Tezin bir diğer sınırlılığı ise sendikal düzeyle ilgilidir. Tezde tüm düzeylerdeki işçi sendikaları değil, yalnızca ulusal çatı örgütler olan konfederasyonlar ele alınmaktadır. Bu kısıtın birkaç nedeni bulunmaktadır. İlk olarak, sendika sayısının çokluğu nedeniyle işkolu sendikalarının

³ Sembiyotik İlişki: Yaşamak için başkasına tutunmak, kendi ayakları üzerinde duramamak veya başka bir kişinin yardımı ve desteği olmadan yaşayamamak anlamına gelir (Çelik, 2018: 66).

durumunu incelemek hacmen oldukça zordur. Öte yandan kimi istisnai örnekler olsa da üye sendikaların tutumları konfederasyon politikalarında belirgin hale gelmektedir. Aynı zamanda genellikle konfederasyonların politikaları, üye sendikaların tutumlarını da yansıttığı için sendikacılık ve siyaset ilişkisini makro düzeyde (konfederasyon) ele almak, genel sendikal durumu daha kapsamlı şekilde anlamamıza olanak tanır. Bu nedenle özel olarak dikkat çekilmesi gereken bir durum ya da açıklaması olmadığı sürece, çalışma dönemin en fazla üyeye sahip olan ve AKP öncesi dönemle de karşılaştırılabilir üç işçi konfederasyonu ile sınırlıdır. Tez kapsamında incelenecek konfederasyonlar şunlardır: Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu (Türk-İş), Hak İşçi Sendikaları Konfederasyonu (Hak-İş) ve Türkiye Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu (DİSK). Bir başka sınırlılık AKP dönemi işçi sendikacılığı ve siyaset ilişkisinin merkezi hükümetle sınırlı tutulmasıdır. Bu nedenle yerel yönetimler kapsama alınmamış, merkezi hükümet düzeyinde sendika siyaset ilişkisi incelenmiştir.

Tezde karşılaştırmalı tarihsel yaklaşımla yazılmaya çalışılan tezde dokümanter veri toplama tekniği kullanılmıştır. Literatür taraması yapılmış ve Türkiye’de sendika siyaset ilişkisi üzerine yapılmış çalışmalar incelenmiş, resmi belgeler, mevzuatlar, sendikalarla ilgili yasal düzenlemeler gibi resmî belgeler taranmıştır. Sendikaların belge ve açıklamaları, raporları, kongre tutanakları ve yayınları değerlendirilerek sendikaların siyasetle ilişkileri analiz edilmiştir. Bununla birlikte gazete ve medya taraması yapılarak AKP’nin sendikalarla ilişkisini anlamak için dönemin gazete arşivleri incelenmiştir. AKP’nin parti politikaları, hükümet programları, seçim bildirgeleri, parti belge ve yayınları yanı sıra, sendika siyaset ilişkisini incelemek için sendika ziyaretleri, parti mitingleri ve parti temsilcilerinin katıldığı kongre ve konferanslar da kapsamlı bir şekilde ele alınmıştır. Bunun amacı bu etkinliklerde hem AKP’nin sendikalara yönelik politikalarına ulaşabilmiş olmamız hem de sendikaların siyasete karşı tutumlarının somut örneklerini sunmuş olmasıdır. Ayrıca konfederasyonların sendika siyaset ilişkisi bağlamında, siyasi ve toplumsal gelişmelere yönelik tutumları, açıklamaları, eylemleri, yürüttükleri kampanyalar da detaylı şekilde incelenmiştir. Konfederasyonların durumunu analiz etmek için sendikal kaynakların yanı sıra bakanlık verileri, bakanlık belgeleri, bakanlık çalışma raporları, veri setleri gibi resmi kaynaklar da araştırma kapsamına dâhil edilmiştir. Aynı zamanda zaman içinde değişen politikaların ve yasaların sendika siyaset ilişkisine

etkisini belirlemek için arşiv taramaları da yapılmıştır. Bu metodoloji çerçevesinde çalışma, AKP döneminde sendika siyaset ilişkisini incelerken tarihsel, ideolojik ve siyasal dinamikleri göz önünde bulundurmuş ve kapsamlı bir değerlendirme sunmuştur.

Çalışmanın türü bir yakın tarih kapsamındadır. Yakın tarih çalışmaları, genellikle son birkaç on yılı kapsar ve bu tarihsel dönemler için daha doğrudan gözlemlenebilir ve belgelerine ulaşılabilir niteliktedir. Bununla birlikte yakın tarih çalışmaları önceki dönemlerle kıyaslandığında etkilerinin hali hazırda devam etmesi nedeniyle genellikle kesin yargılara varmayı zorlaştırır. Bunun yerine incelenen dönem özelinde değerlendirmeler yapılır. Klasik tarih yazımı daha çok arşiv belgeleri, yazılı belgeler veya fiziksel kanıtlarla sınırlı iken yakın tarih çalışmalarında ise sadece geleneksel arşiv belgeleri değil, aynı zamanda anketler, gözlemler, röportajlar ve dijital kaynaklar da yer alır. Bu nedenle tezde de sadece arşivle yetinilmemiş, gözlemler, dijital kaynaklara da yer verilmiştir. Yakın tarih çalışmalarında güncel veri toplama tekniklerinin kullanılması özellikle tarihin yakın toplumsal ve politik dinamiklerini doğrudan incelemeyi sağlar (Schellnack-Kelly, 2024: 27; Janesick, 2020: 458). Yani yakın tarih çalışmaları genellikle tarihsel bir olayın ya da sürecin üzerinde, zaman içinde gelişen toplumsal ve politik dinamikleri anlamaya yönelik bir çaba içerir. Tezde AKP iktidarını yakın tarih çalışması yöntemiyle incelemek sendika siyaset ilişkisinde neden-sonuç ilişkisini ortaya koymak açısından önemli olacaktır.

Çalışmanın, Türkiye sendikal hareketi ve işçi sınıfı tarihine yararlı olmasını diliyoruz

BİRİNCİ BÖLÜM

1. KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE: NEOLİBERALİZM VE MUHAFAZAKÂRLIK KISKACINDA SENDİKACILIK

Sendikacılık ve siyaset konusu endüstri ilişkileri ve emek tarihi disiplinlerinin en netameli konuları arasında yer almaktadır. Özellikle Türkiye’de sendikacılığın 1940’ların ikinci yarısından itibaren kurumsal ve yasal zeminde şekillenmeye başlarken, siyasetle olan ilişkisi sürekli olarak tartışma konusu olmuştur. Sendika siyaset ilişkisi, ekonomik, ideolojik ve siyasal değişimlerden doğrudan etkilenmiş ve dönemlere özgü farklı dinamiklerle yeniden şekillenmiştir.

Bu çalışmada, AKP döneminde işçi sendikacılığının siyasetle ilişkisi incelenecektir. Bu doğrultuda tezin kavramsal ve kuramsal çerçevesi, AKP’nin ideolojik ve siyasal yaklaşımını belirleyen iki temel kavram olan neoliberalizm ve muhafazakârlık üzerinden ele alınacaktır. Neoliberalizm ve muhafazakârlık sadece AKP’nin ideolojik-siyasal temelini oluşturmada değil aynı zamanda sendika siyaset ilişkisinde tarihsel ve güncel etkileri açısından da önemli bir rol oynamaktadır.

Türkiye’de sendikacılık ve siyaset ilişkisi tarih boyunca farklı ideolojik ve politik yaklaşımlar ve toplumsal koşullar çerçevesinde şekillenmiş ve farklı özellikler göstermiştir. Erken Cumhuriyet dönemindeki devletçi-halkçı anlayış, çalışanların bireysel korunmasına öncelik vermiş ve kolektif hakları ise sınırlamıştır. Tek parti döneminde devlet, paternalist bir yaklaşımı benimsenmiş ve “özel çıkarların ve toplumun kendiliğinden gelişimini kamusal olan ile ipotek altına” olarak işçi haklarını kendi sağlamaya çalışarak işçilerin örgütlenmeleri yoluyla haklarını aramasına izin vermemiştir. Çok partili hayata geçişe paralel olarak sendikaların varlığı kabul edilmiş, ancak bunlar sınıf örgütü ve sınıf mücadelesi aracı olarak değil, devlete

yardımcı kurumlar olarak görülmüştür. Amaç bağımsız ve etkin sendikalar kurulmasını engellemek ve sendikaları devlet korporatizminin içine alarak sendikaları yönlendiren ve denetleyen bir otorite oluşturmaktır (Cizre-Sakallıoğlu, 1992a: 47-48). 1960 sonrası dönemde ise 1980’e kadar, sendikaların güçlenmesine paralel şekillenen ve farklılaşan iki yaklaşım sendika siyaset ilişkisinde hakim olmuştur. “Partiler üstü sendikacılık” ile sınıf eksenli sendikacılık. 1980’le birlikte ise neoliberal ekonomi politikalarının egemenliğindeki neoliberal ve muhafazakâr hükümetlerin politikaları, sendikal hareketi yeni bir kıskaca almış ve sendika siyaset ilişkisi bu kıskacıta sürmüştür. Tezde, 2000’li yıllardan itibaren AKP döneminde sendikacılık ile siyaset arasındaki ilişki, neoliberalizm ve muhafazakârlık temelinde sendikaların yeniden şekillendiği bir yapı içinde incelenmiştir.

AKP neoliberal ekonomi politikaları doğrultusunda çalışma hayatını şekillendirmeye çalışırken bu politikalara direnç gösteren sendikaları zayıflatma, sisteme entegre etme ve denetim altına alma politikası izlemektedir. Bu politika muhafazakâr ideolojiden yararlanarak toplumsal rızayı inşa etmektedir. Sonuç olarak sendikalar hem ideolojik hem de yapısal baskılarla karşı karşıya kalmıştır. Bu bölümde AKP döneminde sendikacılık ve siyaset ilişkisini anlamak için gerekli kavramsal-kuramsal zemin oluşturulmaya çalışılacaktır.

Bölümde öncelikle neoliberalizm ve muhafazakârlık kavramları ele alınacak, ardından Türkiye’de neoliberal ekonomi politikalarının gelişimi ve uygulanma adımları incelenecektir. Daha sonra ise AKP’nin ortaya çıkışı ve “muhafazakâr demokrat” söyleminin şekillenmesi incelenerek nihayetinde neoliberalizmin bu ideolojik temelle nasıl bütünleştiği ortaya konulacaktır.

1.1. NEOLİBERALİZM VE MUHAFAZAKÂRLIĞIN ÇELİŞKİLİ İLİŞKİSİ

Neoliberalizm 1970’lerle birlikte dünya genelinde etkisini hissettirmeye başlamış, 1980 sonrasında hegemonik hale gelmiş ve 1980 itibari ile de Türkiye’nin siyasal, sosyal ve iktisadi yapısını köklü biçimde değiştirmiştir. Bu değişim yalnızca ekonomik alanda değil aynı zamanda siyaset (devlet yapıları ve işleyişi) ile devlet toplu ilişkilerinde de ortaya çıkmıştır. Neoliberalizm, piyasa serbestisini, devletin ekonomideki müdahalesinin minimuma indirilmesini ve kolektif özgürlükler yerine bireysel özgürlüklerin ön plana çıkmasını savunan bir ideolojidir. Dahası muhafazakârlıkla da iç içe geçerek toplumsal yaşamı yeniden biçimlendirmiştir. Muhafazakârlık, neoliberalizmin izlediği ekonomik politikaların sosyo-kültürel temellerini sağlamlaştırmak ve bu süreçte halkın rızasını oluşturmak için bir araç haline gelmiştir. Klasik liberalizmden farklı olarak neoliberalizm muhafazakârlık ile oldukça uyumlu bir çift oluşturmuştur. Bu iki ideolojinin birbirini besleyen ve yeniden şekillendiren yapıları nedeniyle bölümde öncelikle neoliberalizm ardından muhafazakârlık kavramlarının teorik temelleri açıklanacak ve sendikacılık merkezli bir tartışma yürütülecektir. Ardından bu iki ideolojinin nasıl bir araya geldiği ve hangi amaçlarda benzerlik gösterdiği ve sendikacılığa etkisi ele alınacaktır.

1.1.1. KAPİTALİZMİN YENİDEN YAPILANDIRICISI OLARAK NEOLİBERAL PARADİGMA

Neoliberalizm, devletin ekonomideki rolünü sınırlandırarak, bölüşüm ve mülkiyet ilişkilerinin düzenlenmesini piyasanın “görünmez eline bırakan” bir ideoloji olarak kabul edilir. Piyasa kurallarını tek yönlendirici olarak kabul eden ve piyasa mekanizmalarını ekonomik ve toplumsal düzenin temel belirleyicisi olarak gören bu yaklaşım aynı zamanda refah devleti politikalarına bir tür karşı çıkıştır.

Klasik liberalizm, refah devleti uygulamalarını bütünüyle reddetmemiş, aksine, bireysel özgürlüğü kısıtlayan veya engelleyen toplumsal ve ekonomik koşulların düzeltilmesi için belirli reformların yapılmasını gerekli görmüştür. Bu nedenle devletin müdahalesini tamamen dışlamak yerine, belirli durumlarda kabul

edilebilir saymıştır. Klasik liberalizm, kapitalizmi savunmaya devam ederken, katı laissez-faire politikalarının aksine, toplumsal koşulların iyileştirilmesi için devlete olumlu bir rol atfetmektedir. Neoliberalizm ise bu tür müdahalelere doğrudan karşı çıkar ve refah devleti uygulamalarının piyasanın etkinliğini zedelediğini savunmaktadır. Neoliberalizme göre devletin sosyal yardımlar, sağlık hizmetleri ve eğitim gibi alanlara müdahalesi bireyleri devlete bağımlı hale getirir ve sosyal refah harcamaları, kendi özel mülkiyetlerinin başkalarına aktarılması anlamına gelir. Neoliberalizm, Keynesyen ekonomi politikalarının başarısız olduğunu ve refah devleti uygulamalarının ekonomik büyüme ve gelişmeyi engellediğini savunarak devletin ekonomik müdahalesinin sorunlara yol açtığı düşüncesiyle refah devletine karşı reaksiyoner bir hareket olarak konumlanır ve sosyal refah devletinin yıkılması gerektiğini savunur (Berkday, 2014:82). Dolayısıyla klasik liberalizmden farklı olarak bir tür sosyal politikaya karşı bir reaksiyon olarak, Polanyigil terminoloji ile bir “karşı hareket” olarak da okunabilir.

Neoliberalizm teriminin kökenleri 1938 yılında Paris’te düzenlenen, ekonomik ve sosyal politikaların yeniden düşünülmesi gerektiğini savunan entelektüellerin bir araya geldiği Colloque Lippman⁴ konferansına kadar uzanmaktadır. Neoliberalizmin kavram olarak ilk kez bu konferansta kullanıldığı bilinmekle birlikte modern anlamda neoliberalizmin şekillenmesi 1970’li yıllarda Keynesyen ekonomi politikalarının yaşadığı krizlerle olmuştur. Özellikle Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve Birleşik Krallık başta olmak üzere yükselen enflasyon ve ekonomik durgunluk gibi sorunlar yeni bir ekonomik modellenmenin benimsenmesini teşvik etmiş ve krize karşı sunduğu çözümler kusurlu olsa da kolayca kabul görmesini sağlamıştır (Peck, 2010:51).

⁴ Colloque Lippmann; Fransız filozof Ouis Ougier tarafından 1938’de düzenlenen konferans, piyasa ekonomilerinin planlı ekonomilerden daha iyi çalıştığı düşüncesiyle, yirminci yüzyılın ilk neoliberal konferansı olarak 'la rénovation du libéralisme' adıyla, laissez-faire’i güçlü bir şekilde destekleyen bir versiyon oluşturarak liberalizmi canlandırma amacıyla düzenlenmiştir (Peters, 2021: 1576).

Modern anlamda neoliberalizm, Friedrich von Hayek ve Milton Friedman'ın fikirleri ile şekillenmiştir. Hayek, 2. Dünya Savaşının hemen ardından yazdığı *Kölelik Yolu* (1944) adlı eserinde devlet müdahalesinin sınırlandırılmasını savunmuş, devletin yalnızca sadece genel şartlar için kural koymasını bunun dışında bireylerin ekonomik ve sosyal faaliyetlerine müdahale etmemesi gerektiğini vurgulamıştır. Hayek'e göre devlet müdahalede ileri giderse bireyi kısıtlar (2014: 49). Friedman ise para politikasının ekonomik istikrar için temel araç olduğunu ve piyasa mekanizmalarının serbest bırakılmasının hem büyüme hem de istikrarı sağlamak için en etkili yol olduğunu ileri sürmüştür. Friedman'a göre devletin ekonomiye müdahalesini artırmak yerine en aza indirmek, istikrar ve sürdürülebilir bir büyüme için gereklidir (2017:76).

Neoliberalizmi yalnızca bireysel özgürlükleri ve serbest piyasayı savunan bir düşünce olarak görmek yetersizdir. Neoliberalizme yönelik eleştiriler, özellikle bu modelin toplumsal sonuçlarına dikkat çekmiştir. Öte yandan, neoliberalizmin yalnızca ekonomik etkinlikleri değil, toplumsal yapıyı da dönüştürdüğü yönünde eleştirel yaklaşımlar da gelişmiştir. Harvey'e göre neoliberalizm, bir politik-ekonomik pratikler teorisidir. Teorinin ortaya koyduğu iddiaya göre insan refahını artırmanın en iyi yolu, özel mülkiyet haklarının, serbest piyasanın ve serbest ticaretin güçlendirilmesidir. Neoliberalizm içinde devletin rolü ise güçlü özel mülkiyetin, serbest piyasanın ve serbest ticaretin işlemlerini sağlayacak uygun bir çerçeve oluşturmak ve bunu korumakla sınırlandırılmıştır (2021: 10). Bu yaklaşım ise refah devletinin kısıtlanmasını ve kamu hizmetlerinin özelleştirilmesini teşvik eder. Bu nedenle neoliberalizm refah devletine karşı bir tepki ve reaksiyon ideoloji olarak da ele alınabilir.

Neoliberalizmin amacı kamu harcamalarını, üretim, işçi ücretleri gibi birikim unsurlarını serbest piyasa altında dönüştürmektir. Bu dönüşümde devlet, piyasa lehine bir düzen kurmak için gücünü sistemli bir şekilde kullanır. Bu sistemli dönüşüm, kaynakların piyasa lehine kullanımını, devletin rolünün daraltılmasını ve dönüştürülmesini esas alır (Saad-Filho ve Johnston, 2020: 10). Bu dönüşümde demokrasinin zayıflatılması, sermayenin gücünün artırılması, özelleştirme, piyasada devlet müdahalesinin azaltılması ve işçi sınıfının yeniden yapılandırılması gibi

pratikler öne çıkar (Saad-Filho ve Johnston, 2020: 14). Neoliberal dönüşümün etkilerini inceleyen Palley, özellikle gelir bölüşümü ve toplam istihdam düzeyindeki değişimlerin somut bir şekilde tespit edilebileceğini vurgular. Ayrıca serbest piyasanın değerli gördüğü üretim faktörlerinde israfı önleyerek toplam istihdam düzeyini etkilediğini iddia eder. Bu yaklaşım, tüm fiyatların, talebin sürekliliğini sağlamak amacıyla belirlendiğini öne sürer (2020: 43)⁵. Ancak söz konusu iddianın gerçek durumla çeliştiğini söyleyebiliriz. Çünkü tüm fiyatların, talep sürekliliğini ve tam istidamı sağlamak üzere kendiliğinden dengeye ulaşacağı varsayımı, piyasaların dengesiz yapısını ve emek gücünün karşı karıya kaldığı eşitsizlikleri görmezden gelmektedir.

Neoliberalizm, kaynakların etkin dağılımını ve piyasa dinamiklerinin sorunsuz bir şekilde işlemlerini hedeflerken, bu süreci bozan temel etken olarak devlet müdahalesini işaret eder. Bu nedenle neoliberal uygulamalar, devletin piyasaya müdahalesini en aza indirmeyi amaçlar (Munck, 2020: 107). Neoliberal ideolojide hükümetin ekonomiye yaptığı müdahalelerin temelde özgürlüğü tehdit ettiği düşünülür. Ancak bu yaklaşımda özgürlük kavramı, piyasayla sınırlı kalır. Örneğin devlet müdahalelerinin özgürlüğe tehdit oluşturduğu savunulurken, neoliberal programların uygulamasının askeri ya da finansal güce dayandığı gerçeği göz ardı edilir. Latin Amerika ve Sahra Altı Afrika gibi bölgelerde askeri müdahalelerle, silahların gölgesinde hayata geçirilen neoliberal programlar, görünürde demokratik reformlar olarak sunulsa da temelinde baskıcı ve otoriter niteliklere dayanır. Bu nedenle programların amacı piyasa özgürlüğünün sağlanmasıdır (MacEwan, 2020: 290). Burada aslolan bireyin veya toplumun özgürlüğü değil piyasaların serbest işlemleridir.

Neoliberal politikaların ilk uygulama alanlarından biri olan Şili’de bu süreç açıkça görülmektedir. Şili’nin neoliberal devlet inşasında çok partili yaşama getirilen kısıtlamalar, sendikaların baskı altına alınması ve temel hak ve özgürlüklerin yok sayılması, piyasa dostu ekonomilerin kurulması amacıyla göz ardı edilmiştir (Munck,

⁵ Neoliberalizmin iki ilkesi için ayrıntılı bakınız: Palley, T. (2020). “Keynesçilikten Neoliberalizme: İktisat Biliminde Paradigma Kayması” İçinde: Haz/ Saad-Filho. A., Johnston, D. Neoliberalizm Muhalef Bir Seçki. (çev. Başlı, Ş. ve Öncel, T). Yordam Kitap: İstanbul. Ss:42-58.

2020: 115). 1973 yılında gerçekleştirilen ve neoliberal bir devlet inşa etmeyi hedefleyen Pinochet darbesi, Şili sermayesi ve ABD’li şirketlerin desteğiyle gerçekleşmiştir (Harvey, 2021: 15). Şili dünyanın en açık ekonomilerinden biri haline gelirken bu dönüşüm başta işçi hareketleri olmak üzere tüm toplumsal hareketlerde ağır bir baskı yaratmıştır. Neoliberal ekonomi politikalarının odağı olan ve devletin müdahale alanlarını kapsayan eğitim, sağlık, sosyal güvenlik gibi temel alanlarda gerçekleştirilen radikal dönüşümler yalnızca toplumsal eşitsizlikleri derinleştirmekle kalmamış aynı zamanda baskıcı politikalarıyla toplumsal ve siyasal muhalefeti de neredeyse tamamen ortadan kaldırmıştır (Akgemci, 2015: 194).

Benzer bir neoliberal dönüşüm, Şili gibi güney ülkeleri ile sınırlı kalmamış, erken sanayileşmiş ülkelerde de farklı dinamiklerle hayata geçirilmiştir. Erken sanayileşmiş ülkelerdeki neoliberal dönüşümün, öncelikle finans piyasaları üzerindeki devlet müdahalesinin büyük ölçüde ortadan kaldırılmasıyla başladığı görülmüştür. Bu dönüşüm sürecinde, devletin piyasalar üzerindeki denetiminin gevşetilmesi ve piyasa serbestisinin artırılması temel hedeflerden biri olmuştur. Ardından ise en üst vergi dilimi oranlarının azaltılması, uluslararası mal ve sermaye piyasalarının serbestleştirilmesi ve “doğal oran”la ⁶ tam istihdam politikasının terk edilmesi izlenmiştir. Palley’e göre bu yaklaşım devletin ekonomideki rolünü küçültürken sosyal devletin ve sosyal korumaların zayıflatılması, sosyal güvenlik ve sosyal refah programlarının daraltılmasına ve sendikaların güçsüzleştirilmesine yol açmıştır. “ABD modeli” olarak tanımlanan bu süreçte, uluslararası iktisat politikalarında özelleştirmeyi, serbest ticareti, ihracata dayalı büyümeyi, çalışma hayatının kuralısızlaştırılmasını (deregulation) ve makro iktisadi kemer sıkma politikalarını savunan “Washington Mutabakatı” egemen hale getirilmiştir (2020: 51).

Washington Mutabakatı, 1989 yılında John Williamson tarafından açıklanan ve gelişmekte olan ülkelerin ekonomik sorunlarını çözmeyi amaçlayan 10 maddelik bir politika çerçevesidir. 1989’da açıklanan bu mutabakat, 1990’lı yıllar boyunca

⁶ Doğal oran; ekonomi tam istihdam düzeyinde olsa bile, emek piyasasında kaçınılmaz olarak belli bir oranda işsizlik olmasını ifade eder. “Doğal işsizlik” olarak adlandırılan bu işsizlik, emek piyasasında emek arz ve talep fazlasının olmadığı durumda, yani piyasa dengede iken var olan işsizlik oranıdır (Gündoğan ve Biçerli, 2019:167).

neoliberal dönüşüm sürecinde olan ülkelerde uygulanmıştır. Politika çerçevesi adını, metinde yer alan önerilerin Washington D.C’de bulunan uluslararası finans ve ekonomi kurumlarına ⁷dayanıyor olmasından alır. Williamson, Washington merkezli kurumlar tarafından 1989 itibariyle Latin Amerika ülkelerine yöneltilen politika tavsiyesinin en düşük ortak paydasına atıfta bulunmak için "Washington Konsensüsü" terimini kullanır (2000: 251).⁸ John Williamson, tarafından kullanılan "Washington Konsensüsü" veya "Washington Mutabakatı"nın başlangıçta kalkınma amaçlı yapılanma için olduğu öne sürülse de zamanla neoliberalizmin merkezine yerleşen bir model haline gelmiştir. "Washington Mutabakatı" ağırlıklı olarak Latin Amerika, Asya ve Afrika’daki gelişmekte olan ülkelere geniş bir şekilde uygulanmıştır. 1990’larla birlikte sanayileşmiş ülkelerin ekonomik krizlerinden çıkış yolu olarak görülen mutabakat, neoliberalizmin dünya genelinde yayılmasına yol açmıştır (Harvey, 2021: 21; Stiglitz, 2002: 16).

Washington Mutabakatı orijinal metninde, Latin Amerika için uygun olacağını düşündüğü on maddelik önermeleri sıralayarak, ekonomik dönüşüm için bir yol haritası sunduğunu iddia etse de neoliberal politikaların Latin Amerika ve Afrika ülkelerinde uygulanması, genellikle sosyal ve ekonomik alanda eşitsizliklerin artmasına ve yoksulluğun derinleşmesine yol açmıştır. Devletin rolünü sınırlandırarak piyasanın serbestleşmesini teşvik eden önermeleri içeren Washington Mutabakatı’nın on maddelik önermeleri şunlardır (Williamson, 2000: 252):

- Mali disiplin,
- Kamu harcama önceliklerinin belirlenmesi, yüksek ekonomik getiri sağlayan ve gelir dağılımını iyileştiren birinci basamak sağlık hizmetleri, ilköğretim ve altyapı gibi gelir dağılımını iyileştirme potansiyeli sunan alanlara yönlendirilmesi,
- Vergi reformu, marjinal oranları düşürmek ve vergi tabanının genişletilmesi,
- Faiz oranının serbestleştirilmesi,

⁷ Uluslararası Para Fonu, (IMF) ve Dünya Bankası, (DB)

⁸ Williamson J. (2000). "What Should World Bank Think About The Washington Consensus?". The World Bank Research Observer . Oxford University Press. Vol: 15. No: 2. Pp:251-264

- Rekabetçi bir döviz kuru,
- Ticaretin serbestleştirilmesi,
- Doğrudan yabancı yatırım girişlerinin serbestleştirilmesi,
- Özelleştirme,
- Serbestleştirme ve kuralsızlaştırma, piyasada giriş ve çıkış engellerini kaldırması,
- Mülkiyet haklarını güvence altına alınması, yatırımcı güvenliğinin sağlanması.

Latin Amerika ülkeleri için kalkınmacı ekonomi politikaları olarak sunulan bu önermeler, uygulama biçimleriyle neoliberal dönüşümün bir ilanı niteliğindedir. Özellikle kriz dönemlerinden çıkış olarak öne sürülen ve iktisat politikaları açısından neoliberalizmin çerçevesini oluşturan Washington Mutabakatı, kamu harcamalarının yeniden yapılandırılması, mali disiplin, sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi, yabancı sermayeye açılma ve özelleştirme gibi unsurlara dayanır. Bu dönüşüm sermayenin sınırlarının kaldırılarak güçlendirilmesi sürecinin ardından çalışma hayatının esnekleştirilmesi ve sosyal güvenlik sistemlerinin özelleştirilmesi gibi hedeflerle devam etmiştir (Mütevellioglu ve Işık, 2009: 159).

Washington Mutabakatı ve neoliberal politikalar, özellikle Latin Amerika ve Afrika ülkelerinde sosyal eşitsizliklerin ve yoksulluğun derinleşmesine neden olmuş, devletin kamusal alandaki rolünü zayıflatarak sağlık ve eğitim gibi temel alanları piyasaya karşı savunmasız bırakmış ve piyasanın önceliklendirildiği bir yapı oluşturulmuştur. Bu yaklaşım yerel ekonomileri küresel piyasalara karşı savunmasız hale getirirken aynı zamanda ülkelerin yapısal sorunlarına da çözüm üretememiştir (Stiglitz, 2002: 20-25).

Neoliberal ekonomi politikaları uygulanırken sendikaların gücü, piyasa kurallarına müdahale eden bir direnç unsuru olarak görülmüştür. Bu nedenle neoliberalizm, sendikaların gücünü zayıflatmayı amaçlayarak, sendikaların siyasal ve

ekonomik etkisini sınırlayan çeşitli mekanizmalar devreye sokmuştur. Piyasa kurallarını tek yönlendirici olarak kabul ederken sermaye için serbest piyasa oluşturmayı hedeflerken uygulanan neoliberal politikalar toplumsal ve ekonomik eşitsizlikleri derinleştirmiştir. Piyasaya müdahaleci devlet politikalarını azaltmayı amaçlayan neoliberal politikalar sonucunda işsizlik, sistemin istikrarı için "ödenmesi gereken bir bedel" olarak görülmüştür (Lapavitsas, 2020: 65). Neoliberal ekonomi politikaları sonucunda işsizliğin ve güvencesiz işlerin artması, işçilerin örgütlenmesini zorlaştırarak sendikaların mücadele gücünü daha da azaltmıştır. Ayrıca, kayıt dışı ekonomi ve istihdamın artışı da sendikalaşma önünde büyük bir engel oluşturmuştur. İşsizliğin artması ve iş güvencesinin azalması ve işçilerin bireysel sözleşmelerle çalışmaya zorlanması, sendikaların gücünü sınırlandırmış ve işverenlerin daha güçlü hale gelmesini sağlamıştır (Cooper ve Ellem, 2013: 178).

Neoliberalizmin temel bileşenlerinden biri olduğu ve özel mülkiyetin kamusal mülkiyetten üstün tutularak devletin üretimden çekilmesini sağlayan özelleştirme politikalarıyla azınlık bir kesim zenginleşirken çoğunluk yoksullaşmıştır (Dumenil ve Levy, 2020: 31; Arestis ve Sawyer, 2020: 326). Bunun sonucunda toplumsal eşitsizlik artması sendikaların gücünü de olumsuz etkilemiş ve işçi hareketlerinin daralmasına yol açmıştır. Kamu sektöründeki sendikalar, devlet tarafından sağlanan istihdam güvencesine dayanarak güçlü bir örgütlenme yapısına sahipken, özelleştirme sürecinde kamu işletmelerinin tasfiyesiyle birlikte işçi sayıları azalmış ve sendikalar önemli ölçüde güç kaybetmiştir. Türkiye gibi ekonomisinde kamunun ağırlıklı bir rolü olan ülkelerde sendikalaşma hareketleri büyük ölçüde kamu sektöründe yoğunlaşmaktadır. Ancak plansız ve hızlandırılmış özelleştirme süreçleri sendikaları ciddi bir üye kaybına uğratmış, böylece toplu pazarlık gücünü de önemli ölçüde zayıflatmıştır (Kutal, 2005: 17).

Neoliberalizm, sendikaların yalnızca ekonomik alanda değil, siyasal alanda da ciddi şekilde sınırlandırıldığı bir dönemi beraberinde getirmiştir. Özellikle 1980'li yıllarda Margaret Thatcher ve Ronald Reagan hükümetleri, iktidara geldiklerinde yükselişte olan sendikal hareketleri doğrudan hedef almış ve sendikal gücü kırmaya yönelik geniş çaplı politikalar yürürlüğe koymuştur. Thatcher ve Reagan yönetimleri,

sendikalara karşı adeta bir "haçlı seferi" başlatmış ve işçi hareketlerini bastırmak için katı yasal düzenlemeler getirmiştir (Cooper ve Ellem, 2013: 164). Bu süreç yalnızca sendikal faaliyetlerin zayıflatılmasıyla sınırlı kalmamış, aynı zamanda sendikaların siyasi karar alma mekanizmalarındaki etkisini de büyük ölçüde geriletmiştir. Neoliberal politikalarla uyumlu olarak, sendikaların faaliyetlerini kısıtlayan ve işverenlerin lehine olan yasal düzenlemeler yaygınlaşmıştır. Bu düzenlemeler sendikaların toplu pazarlık yapma, grev düzenleme ve örgütlenme haklarını önemli ölçüde zorlaştırmış, sendikalar yasalar aracılığıyla güçsüzleştirilmiş ve etkisizleştirilmiştir. Sonuç olarak, neoliberal dönüşüm süreci yalnızca devletin ekonomi içindeki rolünü daraltmakla kalmamış, aynı zamanda sendikaları da sistematik olarak aşındırmıştır.

1.1.2. MUHAFAZAKÂRLIKTAN YENİ MUHAFAZAKÂRLIĞA

Muhafazakâr terimi, siyasal anlamda ilk olarak Fransa'da ortaya çıkmış bir kavramdır. Kökeninde 1818'de Chateaubriand tarafından kurulan *Le Conservateur* - muhafazakâr- adındaki bir gazeteden almıştır (Beneton, 1991: 7). Muhafazakârlık, batıda, toplumu bireyin önünde tutan ve etik olarak toplumu bireyden üstün tutan bir kavram olarak gelişmiştir. Fransız Devrimi ve devamında Avrupa'da etkili olan Aydınlanma Hareketi'ne oluşan tepki, muhafazakârlığın ortaya çıkış sebepleri olarak tanımlanmaktadır. 18. yüzyılın sonlarından 20. yüzyılın sonlarına kadar muhafazakârlık, iktidara etki eden ve siyaseti şekillendiren bir güç olmuştur (Tekin, 2004: 88). Muhafazakârlığın temel amacı, Avrupa'nın Fransız Devrimi öncesiyle özdeşleşen geleneksel siyasal ve toplumsal düzenini savunmak ve bu düzeni korumaktır. Gelenekler toplumsal istikrarın sağlanmasında önemli bir rol oynar. Bu nedenle muhafazakârlığın gelenekçilik olarak tanımlandığını da söylemek mümkündür. Muhafazakârlık, var olanı var olduğu şekilde korumak ve var olanı değişime zorlayan dinamikleri yok sayma amacını taşır. Çünkü değişimler geleneklere uygun olduğu sürece onaylanır. Bu anlamı ile muhafazakârlık temelde anti-modern bir ideolojidir ve modernizmin getirdiği değişimlere karşı durarak geleneksel değerlerin korunmasını savunur (Beneton, 1991: 10).

Stenner, muhafazakârlığa yönelik üç farklı sınıflandırma yapar. İlki, toplumsal değişime karşı, istikrarı ve mevcut düzenin korunmasını savunan bir eğilim olan “statükocu muhafazakârlık”. Bu tür muhafazakârlık, değişime direnmek ve mevcut düzeni korumak üzerine odaklanır. İkincisi, ekonomide serbest piyasayı ve devletin ekonomik müdahalesinin sınırlı olmasını savunan ve devletin ekonomiye müdahalesinin en aza indirilmesini destekleyen “bırakınız yapsınlar, liberal muhafazakârlık”. Üçüncü olarak ise tüm siyasi ve sosyal konularda, itaati ve tekdüzeliği, özgürlük ve farklılığa tercih eden, itaat kültürünü esas alan, “toplumsal muhafazakârlık” ya da Stenner’in tanımlamasıyla “otoriter muhafazakârlık” tır (2009: 142). Otoriter muhafazakârlığı statükocu muhafazakârlıktan ayıran olgu, otoriterliğin statükoyu koruma arzusunun ötesinde toplumda birliği ve aynılığı artıracaksa desteklemesidir. Bu nedenle otoriter muhafazakârlar, değişime prensipte karşı değillerdir. Örneğin azınlıkların toplum içinde daha fazla uyumlanmasını sağlayacak politikalar gibi toplu değişimler desteklenebilir. Otoriterlerin farklılıklara karşı gösterdiği hoşgörüsüzlük, ayrımcılığa, nefret suçlarına ve toplumsal çatışmalara yol açar. Bu anlayış ırkçı, cinsiyetçi ve homofobik tutumları teşvik eder. Bununla birlikte “bırakınız yapsınlar” yani liberal muhafazakârlık, farklılıkları yok saymak yerine bireysel özgürlükleri öne çıkarır, dolayısıyla da monist bir toplum tasavvur etmez. Ancak statükocu muhafazakârlığın, mevcut düzeni ve istikrarı koruma çabası, toplumsal sorunları görmezden gelmeye ve gelişimi engellemeye neden olabilir. Mevcut düzenin her zaman adil ve eşitlikçi olduğunu varsaymak, adaletsizliğin sürmesine yol açabilir. Otoriter muhafazakârlıkta aynılığı artırmaya yönelik hizmet söz konusudur ve buna yönelik hükümet müdahalesine muhalefet kabul edilmez. Liberal muhafazakârlar ise özgürlük adına devlet müdahalesini ve tek tip bir toplumu reddeder. Bu nedenle muhafazakârlık gruplandırmaları toplumsal ve siyasi düzenin nasıl algılandığına göre farklılaşırlar (Stenner, 2009: 143,144,148).

Muhafazakârlığı savunan Tekin’e göre dünya genelinde hâkim olan muhafazakârlık, “bir ülkenin manevi dinamiklerini oluşturan değerlerin korunması ve modernleşme eleştirisi ile de güçlenen bir siyasal ideolojidir” (2004: 23). Bu çerçevede muhafazakârlık, geleneksel değerlere dayanan bir düzenin korunmasını savunur ve karşı modern (anti-modern) bir ideoloji olarak şekillenir. Muhafazakarlığı

muhafazakâr bir perspektifle ele alan Akdoğan ise muhafazakârlığı, “aydınlanmanın olumsuz kimi sonuçlarına, dönemin siyasi projelerine ve bu siyasi projeler doğrultusunda toplumun dönüştürülmesine ilişkin öneri ve uygulamalara muhalif olarak ortaya çıkan, rasyonalist siyaseti sınırlamayı ve toplumu bu tür devrimci dönüşüm projecilerinden korumayı amaçlayan yazar, düşünür ve siyasetçilerin eleştirilerinin biçimlendirdiği bir siyasi felsefeyi, bir düşünce geleneğini ve zaman içinde onlardan türetilen bir siyasi ideoloji” olarak tanımlar (2003: 16). Akdoğan’ın tanımına göre muhafazakârlık, toplumun geleneksel ve otoriter yapısını, devrime karşı “korur” ve bu süreçte modernizmin dayattığı değişimlere karşı geleneksel yapıları savunur. Nisbet, muhafazakârlığın temel kabulü olarak, toplumdaki tüm aracı kurumların gelişmesi ve bu gelişim sürecinde kurumların tarihsel kökenlerinin sürekliliği için bireycilik ve milliyetçiliğe karşı korunması gerektiğini belirtir (2023: 56).

Muhafazakârlık Kuzey Amerika, Avrupa ve Britanya gibi farklı coğrafyalarda farklı biçimlerde tartışılmış ve tanımlanmıştır. Bu tanımlar, toplumların politik ve sosyal yapılarına göre şekillenmiş ve farklı muhafazakârlık anlayışlarını ortaya çıkarmıştır. Muhafazakârlık, İngiltere siyasal sahnesinde Muhafazakâr Parti (Conservative Party) olarak yer bulmuş ve Tory Partisi’nin⁹ yerini almıştır. Aynı dönemde Almanya’da da siyasetin gündelik diline giren bu kavram, kısa sürede Batı Avrupa’nın bütününe yerleşen bir terim haline gelmiştir. İngiltere’de muhafazakârlık kavramı hem siyasal alanda bir partiyle özdeşleşmiş hem de saygınlık anlamı çağrıştıran bir nitelik kazanmıştır. İngiltere’deki kullanımı yüzyılı aşkın bir süre boyunca hem toplumsal hem de siyasal düzenle ilişkilendirilmiştir.

ABD’de ise muhafazakârlık, 19. yüzyıldan itibaren farklı gruplar ve siyasi hareketler tarafından kullanılmaya başlanmıştır. Ancak muhafazakârlığın ABD’deki anlamı Avrupa’dakinden belirgin bir şekilde farklılık göstermektedir. ABD siyasal kültüründe muhafazakârlık, liberalizmle ilişkilendirilmiş ve daha heterojen bir

⁹ İngiltere’de 1558’den 1714’e kadar olan dönemi kapsayan partidir. Tory Partisi, İngiliz siyasi tarihinde önemli bir yere sahip olup, kökenleri 17. yüzyıla kadar uzanır. Temel destekçileri arasında geleneksel değerlere ve kırsal yaşam tarzına bağlılıklarıyla bilinen toprak sahibi soylular ve aristokratlar yer almıştır. Toryler, merkezi yönetimin güçlü olmasını ve toplumsal düzeni sağlamasını savunmuş, geleneksel toplumsal hiyerarşiyi ve yerel otoriteleri koruma eğiliminde olmuşlardır (Feiling, 1924).

kategori olarak ele alınmıştır. Çoğunluğun ahlakını temel alan bir anlayışla, çeşitli toplumsal grupların barış içinde bir arada yaşayabileceği bir dünya görüşü olarak yorumlanmıştır (Beneton, 1991: 7-8). Avrupa’da geleneği koruma ve değişime karşı korumacı bir yaklaşımla eşleşen muhafazakârlığın, ABD’de daha çok bireysel özgürlükleri ve piyasa ekonomisini savunan bir çerçevede şekillendiği görülmektedir. Geleneksel, liberal, klasik ve yeni muhafazakârlık kavramları ülkelere göre farklı anlamlar taşımaktadır. Bu farklılıklar, muhafazakârlığın toplumların tarihsel ve toplumsal ilişkilerine göre nasıl çeşitlilik gösterebileceğini ortaya koymuştur.

İngiliz muhafazakârlığı, Thatcher’a kadar olan süreçte geleneksel muhafazakârlığı savunmuş ve bu süreçte modern refah devletin içinde paternalist bir anlayış sürdürmüştür. Devlet toplumun refahını sağlamak için önemli bir rol oynamış ancak aynı zamanda bireylerin sorumluluklarını da ön planda tutarak toplumsal düzenin korunması için geleneksel değerleri savunmuştur. ABD muhafazakârlığında ise özgürlükçülüğün hâkim olduğu bir refah devleti modeli yerine ABD’li muhafazakârların¹⁰ liberalizmle olan ilişkisinin belirleyici olduğu muhafazakârlık etkili olmuştur (Harbour, 1982: 109). Giddens’a göre ABD muhafazakârlığının Avrupa’ya nazaran farkı, daha kapitalizm yanlısı olması ve bunu daha saldırgan biçimde belli etmesidir (2002: 29). ABD muhafazakârlarının kapitalizmi ve serbest piyasa ekonomisini savunduğunu ve bunun toplumun refahı için en iyi çözüm olduğunu iddia ettiklerini söylemek mümkündür. Akdoğan, İngiliz ve Amerikan muhafazakârlığı arasındaki farkları daha belirgin bir şekilde açıklar. İngiliz muhafazakârlığı merkezi otoritenin özellikle yasama gücünü, siyasal birliğini ve seküler toplumsal erdemlerini vurgularken, ABD muhafazakârlığı yerel otoriteleri, cemaatçiliği ve dinsel değerleri vurgulamaktadır (2003: 24). Bu farklılıklar bize her iki ülkedeki muhafazakârlık anlayışlarının toplumsal yapılara ve tarihsel bağlamlara göre şekillendiğini göstermektedir.

¹⁰ Harbour, ABD’nin muhafazakârlığının temsilcilerinden Sumner, Mises, Hayek ve Friedman’ın laissez-faire liberalizmine olan ilişkisine atıf yapar (Bknz: Harbour, W. (1982). The Foundation of Conservative Thought: An Anglo-American Tradition in Perspective, University of Notre Dame Press: London.

1970’lerle birlikte hem İngiltere’de hem de ABD’de muhafazakârlık, geleneksellikten uzaklaşarak liberalizmle olan ilişkisini güçlendirmiş ve bu süreçte “yeni sağ” eğilimle birlikte neoliberalizm ve muhafazakârlığın birbirini besleyen duruma gelmesi, özellikle 1980 sonrasında ABD’de temel eğilim halini almıştır (Akdoğan, 2003: 25). Bu dönemde, ABD’de Ronald Reagan’ın başkanlığı ve İngiltere’de Margaret Thatcher’ın başbakanlık dönemi sağ akımı güçlendirmiş ve neoliberal politikaların muhafazakârlıkla birleşmesine neden olmuştur (Nisbet, 2023: 150). İngiltere’de muhafazakâr ideolojinin temsilcisi olan Margaret Thatcher’ın zaferi, yalnızca ülkeyi etkilemekle kalmamış, aynı zamanda muhafazakârlığı, neoliberalizmle birlikte Avrupa’da, ABD’de ve giderek dünyanın geri kalan bölgelerinde etkili bir akım haline getirmiştir (Akdoğan, 2003: 19). Bu ülkelerdeki muhafazakârlığın gelenekselci olan eski muhafazakârlıktan ziyade liberal yeni muhafazakârlık olarak tanımlandığını söylenebilir. Çünkü geleneksel muhafazakârlık vatandaşların yaşamlarına daha fazla müdahale eder (Harbour, 1982: 109).

Giddens’a göre eski muhafazakârlık, “hiyerarşiyi, aristokrasiyi, toplumsallığı ve devletin birey karşısındaki önceliğini ve kutsal olanın önemli olduğunu temsil eder” ve köklerini Avrupa’dan alır. Eski muhafazakârlık, toplumsal düzenin korunması ve geleneksel değerlerin savunulmasına yönelik bir yaklaşımı ifade eder. Yeni muhafazakârlık ise geleneksel olanı savunmanın ötesine geçer ve kapitalizmle ilişkisini güçlendirir. Yeni muhafazakârlık, devletin rolünün minimal hale geldiği ve bireysel özgürlüğün temel koşullarının piyasa aracılığıyla oluşturulacağı düşüncesinin hâkim olduğu neoliberalizmden beslenir (2002: 31-41). Yeni muhafazakârlar, ekonomik alanda neoliberal politikaları benimseyerek devletin bu alandan gücünü ve müdahalesini geri çekmesini savunurken sosyal alanda eksikliğini hissettiği otorite ve sosyal disiplinin korunması için muhafazakâr değerlere bağlı kalınarak din ve aile gibi ideolojik motiflerin öne çıkarılmasını savunur (Güler, 2014: 146). Yeni muhafazakâr siyasette muhalifler “düşman” ilan edilirken, artan yoksullar ve işsizler başta olmak üzere alt gelir grubu da düşmanlaştırılır. Bu yaklaşım muhalif hareketlere karşı çıkarak, milliyetçiliği yükselterek aydınlara ve diğer sınıflara karşı “anti-entelektüel” bir siyaset oluşturur. Yeni muhafazakârlar ekonomik işleyişte daha az müdahale isterken oluşturduğu sosyal ve siyasal düzenlemeleri korumak için otoriter eğilimleri,

dini ve sağcılığı yükseltmiştir (Güler, 2014: 146, 157). Thatcher, Reagan ve Bush yönetimleri yeni muhafazakârlığın en önemli örneklerini oluştururken Türkiye’de yeni muhafazakârlık, ANAP hükümeti ile ortaya çıkmış, AKP iktidarı ile de kurumsallaşmıştır.

1.1.3. NEOLİBERALİZM VE MUHAFAZAKÂRLIK İLİŞKİSİ: “RIZANIN İNŞASI”

Neoliberalizm, bireyselliği ve serbest piyasa ekonomisini savunurken, muhafazakârlıkla kurduğu stratejik ortaklık sayesinde toplumsal meşruiyetini korumayı başarmıştır. Bu bağ özellikle ulus, cinsiyet, din ve aile gibi muhafazakâr değerler üzerinden şekillendirilir (Giddens, 2002: 16). Neoliberalizmin bu şekilde muhafazakârlıkla iç içe geçmiş yapısı, onu klasik “bırakınız yapsınlar” liberalizminden ayıran önemli bir fark olarak karşımıza çıkarır. Muhafazakârlığa bir tepki olarak doğan klasik liberalizm, zamanla yeni muhafazakârların neoliberalizmle kurduğu ilişki bağlamında önemli bir değişiklik geçirmiştir. Bu süreçte liberallerin ve muhafazakârların geleneği şekillendirme ve çıkarları belirleme rolleri birbiri ile giderek örtüşmüş ve neredeyse aynı işlevi üstlenir hale gelmiştir. Sonuçta refah devletine karşı piyasanın “görünmez eli” ile muhafazakârların “ilahi parmağı” arasında bir ortaklık oluşmuş ve bu ilişki neoliberalizm ve muhafazakârlık arasındaki bağın temelini oluşturmuştur (Beneton, 1991: 106).

Bu ortaklık neoliberalizm ve muhafazakârlığın yeni-sağ, sağ popülizm şeklinde sentezlenmesine yol açmıştır. Ortaya çıkan bu yeni sağ ideoloji, refah devletine karşı piyasayı savunarak sosyal harcamalarda kısıtlamaya gidilmesini savunmuştur 1980’lerdeki Reaganizm ve Thatcherizm bu yaklaşımın önemli örneklerini oluşturmuştur (Uçan Çubukçu, 2014: 292). Neoliberalizm muhafazakârlık ilişkisinde serbest piyasa uygulamaları bir yandan ekonomik düzeni kurarken, diğer yandan otorite, gelenek ve ahlaki değerlerin korunmasına imkân tanımıştır. Serbest piyasanın sağladığı imkanlarla ve otoriter eğilimden faydalanarak bir yandan statükonun korunması sağlanırken diğer yandan düzen, gelenek gibi argümanlarla muhafazakârlar memnun edilmiştir (Topateş, 2014: 90). Bu durum neoliberalizm ve muhafazakârlık arasındaki ilişkiyi açık bir biçimde ortaya koymaktadır. Tekin’e göre ise

muhafazakârlık, serbest piyasa ve sınırlı devlet anlayışından büyük ölçüde faydalanmakta, piyasa ise muhafazakârlığın geleneksel değerlerini sermaye için bir pazar olarak değerlendirmektedir. Tekin, bu karşılıklı yararlanma durumunu neoliberalizm ve muhafazakârlık arasında birçok açıdan “mutlu bir evlilik” olarak tanımlamaktadır (2004: 122).

Palley’e göre neoliberalizm, muhafazakâr iktisat felsefesi olarak, toplumsal denetimi sağlamak için muhafazakârlıkla stratejik bir ilişki kurar (2020:42). Neoliberalizmin güç kazanması ve iktidarını sürdürebilmesi için “tutarlı ahlaki değerler” etrafında şekillenen bir rızaya dayalı toplumsal denetim mekanizmasına ihtiyaç vardır. Böylece neoliberalizm, bireysellik ve serbestlik vurgusunun ötesine geçerek, toplumsal denetimi sağlamak için muhafazakârlıkla iç içe geçmiş bir sistem inşa eder (Harvey, 2021: 91). Bu toplumsal denetim mekanizmasının nasıl inşa edildiğini anlamak için Gramsci’nin “rıza üretimi” kavramına başvurmak açıklayıcı olacaktır. Gramsci, rıza üretimini açıklarken “sağduyu” kavramını merkeze alır. Sağduyu geleneksel normlar ve ortak değerlere dayalı bir anlayışı ifade eder. Neoliberalizm de toplumu şekillendirirken muhafazakârlığın tarihsel ve kültürel temellerinden faydalanarak bu sağduyuyu üretir (Harvey, 2021: 47). Böylelikle neoliberalizm ihtiyaç duyduğu geçmişi muhafazakârlığın tarihsel köklerinde bulur. Çünkü muhafazakârlığın tarihsel temellerinde toplumsal bağların güçlendirilmesi vardır. Bu süreçte ise birey ikincil hale getirilir. Nisbet, geleneksellik, hiyerarşi ve toplumsal kahramanlık vurgularıyla, “siyasi olan her şeyin feodalleştirilerek merkezden uzaklaştırılmasını” muhafazakârlığın tarihsel mirası olarak açıklar. Bu yaklaşım, tarihsel olarak muhafazakârlığa dayalı (temelde feodal) toplumlardan miras kalan olgu olarak özellikle yarı kamusal ve kendi alanlarında özerk yapılar aracılığıyla yasa koyuculara veya halka doğrudan hesap vermekten kaçınma eğilimiyle kendini gösterir (2023: 76). Neoliberalizmin muhafazakârlıkla kurduğu ilişki de rıza, tarikat, cemaat veya vakıf gibi ilişkilere dayalı yapılarda ortaya çıkmaktadır. Bu tür muhafazakâr yapıların, neoliberal iktisat politikalarının yarattığı sorunların çözümünde destek unsuru olarak kullanılmaları, neoliberalizmin muhafazakârlığın tarihsel mirasıyla nasıl beslendiğini gözler önüne serer.

Neoliberalizm, yol açtığı sosyal, ekonomik ve siyasal sorunlara karşı oluşabilecek direnci yönetmek amacıyla muhafazakarlıkla ilişki kurar ve bu sorunların temel nedenlerine dair sorgulamanın engellenmesini sağlar. Aslında neoliberalizm muhafazakârlıkla kurduğu ittifak ile bir tür itaat sağlar ve yol açtığı ekonomik ve sosyal sorunların yıkıcı etkileri görünmez kılınmaya çalışılır. Din, inanç, kadının konumu ve göçmenlik gibi netameli toplumsal konular, muhafazakârlık perspektifinden elâ alınarak toplumsal rıza inşa edilmeye çalışılır. Bu rıza üretim süreci medya, üniversiteler, okullar, dini kurumlar ve meslek örgütleri ile sendikalar gibi toplumsal denetim araçları ile yaygınlaştırılır. Sonuç olarak neoliberalizmin ihtiyacı olan toplumsal rıza, muhafazakâr değerlerin toplumsal yapıya uyumlanmasıyla şekillenir ve bu dinamik, neoliberalizmin ekonomik ve kültürel sürdürülebilirliğini sağlamak adına işlev görür (Harvey, 2021: 47-48). Althusser'e göre devletin ideolojik aygıtları, egemen ideolojiyi yeniden üretir ve bireyleri bu ideolojiye tabi kılarak toplumsal düzenin devamlılığını sağlar. Althusser'in "ideoloji bireylere özne diye seslenir" ifadesi, devletin bu ideolojik aygıtları kullanarak oluşturduğu rıza üretim sürecini açıklamaktadır. Bireyler bu aygıtlar aracılığıyla ideolojinin etkisi altına girer ve bu ideolojiyi içselleştirerek kendi özgür iradeleriyle hareket ettiklerini sanırlar (2010: 98-99). Medya, üniversiteler, okullar, dini kurumlar, meslek örgütleri ve sendikalar gibi devletin ideolojik aygıtları aracılığıyla egemen ideoloji yeniden üretilir ve bireyler bu ideolojiye tabi kılınarak toplumsal denetim ve rıza üretimi sağlanır. Toplumsal denetim araçlarından olan okullar, egemen ideolojiyi aktarmada ve bireyleri bu ideolojiye uygun olarak yetiştirmede merkezi bir rol oynar. Okulda öğretilen "beceriler" ve "ahlaki değerler," aslında egemen ideolojinin yeniden üretilmesine hizmet eder. Dini kurumlar, bireyleri dini emirlere uymaya teşvik ederek toplumsal düzenin devamlılığına katkıda bulunur. Medya milliyetçilik, liberalizm ve ahlakçılık gibi ideolojik temaları yayarak bireylerin düşüncelerini şekillendirir. Medya aracılığıyla üretilen içerikler, egemen ideolojinin yeniden üretilmesine hizmet eder. Meslek örgütleri ve sendikalar ise kapitalist sistem içinde işçi sınıfının mücadelesini kontrol altında tutmaya ve sınıf bilincini engellemeye hizmet edebilir. Bu örgütler bazen işçi sınıfının çıkarlarını savunuyor gibi görünse de aslında egemen ideolojiye entegre olabilirler (Althusser, 2010: 179-182). AKP'de rıza üretim sürecinde devletin ideolojik aygıtlarını kullanarak toplumsal denetimi sağlamaktadır. Değişen eğitim sistemi, "dindar nesil" yetiştirme söylemleri, meslek örgütlerine alternatif meslek

odaları kurulmasını sağlama ve iktidarın himayesi altında sendikalar buna örnektir. Bu yolla neoliberal politikaların yol açtığı eşitsizlikler ve adaletsizlikler normalleştirilir ve bunlara karşı oluşabilecek direnç engellenir.

Neoliberalizmin rıza üretme sürecinde, refah devleti yerine hayırseverlik, himmet ve bağış kültürünün öne çıktığı görülür. Bu süreçte bireyler vatandaş olmaktan kaynaklı haklarına ulaşamaz ve hayır kurumları, vakıflar, cemaatler aracılığıyla bu haklara erişim sağlamaya çalışır. Böylece rıza, toplumsal minnettarlıkla pekiştirilir. Nisbet, muhafazakârların toplumsal hareketlere karşı nasıl bir direnç geliştirdiğini ve aile, cemaat, kilise gibi gruplarla toplumsal bağların nasıl muhafaza edildiğinin anlaşılması üzerinde durur. Örneğin, muhafazakârlar feminist hareketlere karşı duruşlarını, kadını geleneksel aile yapısı içinde eş, anne, kız evlat gibi konumlandırarak ve bu yapıyı yücelterek ortaya koyarlar. Muhafazakârların toplumsal hareketlere verdiği tepkilerin kökeninde sivil toplum olarak ifade edilen cemaat ilişkileri ve cemaat ilişkilerine duyulan minnettarlık vardır (2023: 89).

Neoliberalizm ve muhafazakârlık ilişkisi farklı toplumsal yapılarda farklı şekillerde ortaya çıkar. İngiltere ve ABD gibi ülkelerde neoliberal politikalar “daha demokratik” bir görünüme bürünerek seçim kazanacak bir halk iradesi üzerinden “rızanın inşası” yoluyla uygulanmıştır (Harvey, 2021: 47). ABD’de Hristiyan sağ ve beyaz işçi sınıflarının kültürel milliyetçilikle şekillendirdiği “ahlaki çoğunluk” siyaseti, neoliberalizmin ideolojik altyapısını oluştururken, İngiltere’de ise ekonomik kriz, yüksek enflasyon ve artan işsizlik gibi ekonomik sorunların çözülmesi talebiyle neoliberal politikalar güç kazanmıştır (Harvey, 2021: 58-66). Bu süreçte neoliberalizmin özellikle ekonomik krizle mücadele etme adına, muhafazakâr değerleri kullanarak toplumsal desteği nasıl kazandığını söylemek mümkündür. Neoliberalizmin muhafazakârlıkla kurduğu bağ, rızanın inşasının nasıl mümkün olduğunu ve toplumsal meşruiyetin nasıl sağlandığını anlamak açısından önemlidir.

Neoliberalizm bireylerin, ailelerin ve ulusal toplulukların piyasa ekonomisine uyumlanmasını desteklemek için muhafazakârlıktan beslenir. Thatcher dönemi İngiltere’inde özelleştirme politikaları yalnızca piyasa ekonomisini güçlendirmekle kalmamış aynı zamanda ailenin refah seviyesini yükselteceği iddiasıyla toplumsal destek kazanmayı da hedeflemiştir. Ancak neoliberalizmin bireysellik vurgusu ile muhafazakârlığın aileye verdiği önem arasındaki çelişki dikkat çekicidir. Giddens bu çelişkiye değinirken, aile kurumunun parçalanmasının neoliberalizmin toplumsal meşruiyetini sağlayan muhafazakâr değerlerin zayıflamasına yol açacağını belirtir (2002: 46). Dolayısıyla neoliberalizm ve muhafazakârlık arasında kimi yönlerden çelişkileri varmış gibi görünse de birbirlerini besleyen bir ilişki vardır.

Neoliberalizmin muhafazakârlıkla iç içe geçen yapısı, bir yandan ekonomi politikalarında bireyselliği öne çıkarıp tüketimi yükseltirken, diğer yandan sosyo-ekonomik eşitsizlikleri artırır. Bu noktada Koray’ın analizleri, neoliberalizm ile muhafazakârlık arasındaki ilişkinin, toplumsal eşitsizliklerin oluşumundaki belirleyici rolünü açıkça ortaya koyar. Koray neoliberalizmin ekonomi politığını, uygulanan ekonomi politikaları sonucunda ortaya çıkan eşitsizliklerin siyaseti şekillendirmesi ve sosyo-ekonomiye etkisi ile açıklamıştır. Koray’a göre devletin kamu hizmetlerinden çekilmesi, devletin sorumluluğunda olması gereken sosyal politika uygulamalarının yerini cemaatlerin ve vakıfların almasına yol açmıştır. Bunun sonucunda sosyal devlet yerini yardım devletine bırakmış ve sosyal devlet gereği uygulanması gereken sosyal politikalar, tarikatlar, cemaatler, dernekler veya vakıflar gibi muhafazakâr kesimin oluşturduğu yapılar aracılığıyla sağlanmaya başlamıştır. Muhafazakârlar, neoliberalizmin ortaya çıkardığı eşitsizlikleri eleştiriyor gibi görünseler de aslında bu eleştiriler sistemle olan organik bağlarını gizlemekten öteye geçmemiştir. Neoliberalizm ulus, cinsiyet, din ve aile gibi kavramları muhafazakârların hem meşruiyetlerini hem de varlıklarını sürdürmek için kullandıkları araçlar haline getirerek, bu kavramları sistemle uyumlu bir şekilde yeniden üretmiştir. Sistemin yarattığı sorunlara yönelik eleştiriler yerini cemaat, tarikat yardımlarına ve ülkenin hâkim inanç değerleri üzerinden kurulan söylemlere bırakmış, sonuç olarak da neoliberalizmin yarattığı eşitsizliklerin üzerini örten bir ideolojik çerçeve ortaya çıkmıştır (2015: 28-29).

Neoliberalizm ve muhafazakârlık arasındaki bu ilişki, yalnızca ekonomik ve toplumsal düzeni yeniden şekillendirmekle kalmamış, aynı zamanda siyasi kurumlar ve toplumsal örgütlenmeler üzerinde de derin etkiler yaratmıştır. Özellikle 20. yüzyılın son çeyreğinde yükselen yeni muhafazakârlık, neoliberal politikaların uygulanması sürecinde sendikal hareket ve sendika siyaset ilişkileri üzerinde önemli bir dönüşüm yaratmıştır. Yeni muhafazakârlar, neoliberal politikalara karşı direnç oluşturabilecek kurumları kontrol altına almaya çalışmış, sendikaları kontrol etme ve zayıflatma politikaları izlemişlerdir.

1.2. TÜRKİYE’DE NEOLİBERALİZM VE MUHAFAZAKÂRLIK İLİŞKİSİ

AKP döneminde sendika siyaset ilişkisini incelemek için, AKP’nin neoliberalizm ve muhafazakârlığı harmanlayan ideolojik tutumuna ve bu ilişkinin Türkiye’deki tarihsel arka planını bakmayı gerektirir. Türkiye’de neoliberal dönüşüm aşamalarını ve muhafazakârlıkla olan ilişkiyi açıklamak iktidarın ve sermayenin toplumsal rızayı ve hegemonyayı nasıl inşa ettiğini de anlamamıza imkân tanır. Bu amaçla bu başlıkta öncelikle Türkiye’de muhafazakârlık ele alınacak ve ardından neoliberalizmin Türkiye’deki gelişim aşamaları ortaya konacaktır.

1.2.1. MİLLİ GÖRÜŞ’TEN MUHAFAZAKÂR DEMOKRASİ’YE- TÜRKİYE’DE MUHAFAZAKÂRLIK

Avrupa ülkelerinde genellikle feodal düzeni koruma ve liberalizmle uzlaşma eğilimiyle karşımıza çıkan muhafazakârlığın aksine Türkiye’de hem liberal özellikler taşıyan hem de otoriter devlet anlayışına sahip olan bir muhafazakârlık anlayışı gelişmiştir. Çaha, Türkiye’deki muhafazakârlığın bir yandan bireysel özgürlükçü ve piyasa yanlısı özellikler taşıyan liberal Anglo Sakson muhafazakârlığından, diğer yandan ise merkezîyetçi ve otoriter devlet anlayışıyla öne çıkan Alman ve Fransız muhafazakârlığından etkilendiğini belirtmiştir. Türkiye muhafazakârlığında etkili olan bu karma durum bir yandan Türk liberal ve demokrasi düşüncesini destekleyen damarı, diğer yanda ise demokrasiyle uyuşması oldukça güç olan otoriter bir damarı bir arada

taşıır. Türkiye’deki muhafazakârlığın sahip olduğu bu iki damar, Türk siyasetinde merkez sağ ve milliyetçi akımların yönelimlerini de farklılaştırmıştır. Türkiye’deki merkez sağ siyaseti daha çok liberal bir muhafazakâr gelenekten beslenirken, milliyetçi siyaset ise daha çok otoriter muhafazakârlıktan beslenmiştir (2004: 18).

Türkiye’de muhafazakârlık, Osmanlı İmparatorluğu’na dayanan köklerinde Batılılaşma ve liberalizme tepki olarak ortaya çıkmış ve “İslamcılık” biçiminde şekillenmiştir. Toplumsal düzenin temellerini dini referanslarla güçlendirme hedefi, kurumların üzerinde meşruiyet zemini olarak konumlanmıştır (İnsel, 1995: 69). Muhafazakârlığın bu biçimi, özellikle Osmanlı modernleşme döneminde Batı değerlerine karşı kültürel ve dini unsurları koruma kaygısı ile birleşmiştir. Batı medeniyetine karşı geleneksel değerler ve İslam savunulmuş; II. Meşrutiyet döneminde İslamcılık, Türkçülük ve Batıcılık gibi farklı fikir akımları ile etkileşim içinde olmuş ve bu durum İslamcı-Türkçü veya Batıcı-İslamcı gibi farklı grupların ortaya çıkmasına yol açmıştır (Tunaya, 1998: 98). Osmanlı’dan Cumhuriyet’e geçiş sürecinde ise muhafazakârlık siyasi bir hareket olarak somutlaşmış ve Birinci Meclis'teki muhalefetten başlayarak Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasına, Serbest Cumhuriyet Fırkasına, oradan Demokrat Parti'ye (DP) evrilmiştir. Türkiye siyasetinde DP ile zirveye ulaşan bu politik soy çizgisi, çok partili hayata geçilmesiyle o döneme kadar hâkim olan kültürel muhafazakârlığın siyasi alana taşınmasına ve İslami referanslı partilerin ortaya çıkmasına olanak sağlamıştır (Bora, 2017: 469-470). Çok partili hayata geçişle birlikte, meşrutiyetçi İslamcı fikir akımlarını, farklı koşullar altında sürdürmek isteyen bir akım ortaya çıkmıştır. Bu akım, Türk devrim hareketlerine karşı bir tutum almış, muhafazakâr görüşleri dile getirmiş ve muhalefeti desteklemiştir. Bu gelişmeler meşrutiyetçi İslamcı fikir akımlarının, değişen siyasi koşullar altında yeniden şekillenip güç kazanmasına, özellikle Demokrat Parti iktidarının ekonomik politikalarıyla paralel olarak etkisini artırmasına yol açmıştır. Çok partili rejim, sosyal hayatı dönüştürürken, dini ve muhafazakâr akımları da yeniden canlandırmış, bu akımlar kendilerini meşrutiyetçi İslamcı cereyanlarla ilişkilendirmiştir (Tunaya, 1998: 12).

Tarihsel bir perspektiften bakmak bizi erken Cumhuriyet döneminde klasik muhafazakârlık, Soğuk Savaş döneminde milliyetçi-İslamcı muhafazakârlık ve 1980'lerden beri şekillenen liberal muhafazakârlık ayrımına götürmektedir. Klasik muhafazakârlık anlayışı cumhuriyet tarafından getirilen modernleşme politikalarını kabul eden, ancak muhafazakârlığın temel ilkelerine dayanarak bu politikaları ılımlılaştırmaya veya sosyo-politik değişimin hızını kontrol etmeye çalışan muhafazakâr bir modernleşme birikimi üretmiştir. Çok partili hayata geçişle birlikte klasik muhafazakârlık bir dönüşüm geçirmiş ve Soğuk Savaş döneminin de etkisiyle daha milliyetçi-İslamcı bir yerden yükselmeye başlamıştır. 1980'lerden bu yana ise muhafazakârlık yeni bir biçimde ortaya çıkmıştır. Bu yıllarda muhafazakârlık sadece Türkiye'de değil, küresel ölçekte de bir değişim geçirmiş ve liberal muhafazakârlık akımı gelişmiştir. Bu yeni anlayış muhafazakârlığı neoliberalizmle birleştirmiştir. Türkiye'de bu eğilimin temsilcisi Turgut Özal olmuştur. AKP ise klasik muhafazakârlıktan milliyetçi-İslamcı ve liberal muhafazakârlığa kadar Türk muhafazakârlığının ana mirasçısı olmuştur. (Mollaer, 2023: 186- 191).

Türkiye'de muhafazakârlığın sahip olduğu politik soy çizgisi, genel anlamda liberal muhafazakâr bir zeminde ilerlemiş olmakla birlikte, siyasi kadroları ile tabanı arasında belirgin farklar taşıyan bir yapıya sahiptir. Muhafazakâr siyasetin yönetici kadroları genellikle Batılılaşmış, modern Cumhuriyet ideolojisi ile şekillenen eğitim kurumlarında yetişmiş kişilerden oluşurken,¹¹ taban daha çok geleneksel değerlere bağlı, kırsal kökenli ve muhafazakâr kimliği güçlü kişilerden oluşmuştur. Bu nedenle Türkiye'de muhafazakârlık fikir yapıları itibariyle Batı Avrupa'daki muhafazakâr-Hristiyan demokrat partilerin yöneticileri ile benzerlik gösterir. Bununla birlikte Türkiye'de muhafazakârlığın siyasi alana taşınmasında İslamcı geleneğin ve İslami referansların önemli rolü olmuştur. Bu süreç muhafazakârlığın Milli Görüş hareketi çerçevesinde kendisine yer bulmasına ve Türkiye siyasetinde güçlü bir siyasi ideoloji haline gelmesine zemin hazırlamıştır (İnsel, 1995: 91).

¹¹ AKP döneminde bu durum değişmiştir. Kurucu üyelerinden Recep Tayyip Erdoğan başta olmak üzere AKP kadrolarının çoğunluğu İmam Hatip Liselerinden mezundur.

Milli Görüş hareketinin temelleri 1960'ların sonunda Adalet Partisi'nden (AP) ayrılan Milli Nizam Partisi'nin (MNP) kurucu genel başkanı Necmettin Erbakan tarafından atılmıştır. Necmettin Erbakan'ın 1960'ların sonunda Ticaret ve Sanayi Odaları Birliği Başkanlığından zorla uzaklaştırılması ve milletvekilliği adaylığının dönemin AP Genel Başkanı Süleyman Demirel tarafından reddedilmesinin ardından Nakşibendi tarikatının desteğiyle 1969'da Konya'dan bağımsız milletvekili seçilmesi Milli Görüş hareketinin siyasi anlamda başlangıcı olarak kabul edilir. Erbakan'ın 1960'ların sonunda AP'den ayrılarak siyasal İslamcı bir söylemle yeni bir siyasi hat geliştirmesi Milli Görüş hareketinin oluşmasında belirleyici olmuştur. Türkiye siyasi tarihinde Türk sağının sınırlarını İslamlaşmaya yönelten ve milliyetçi-mukaddesatçı unsurları parti ideolojisinde sürdüren ve içinde taşıyan partiler, Milli Görüş çerçevesinde ele alınmaya başlanmıştır (Öz, 2020: 469). Erbakan'ın liderliğindeki bu çizgi, dinsel ve milli referansları temel alan bir yaklaşım geliştirmiş ve kendisini istemeyen büyük tüccar ve sanayicilere karşı, taşralı esnaf ve küçük sanayiciler arasında geniş bir destek bulmuştur. Kırsal ve küçük burjuvazinin çıkarlarını dinsel bir zeminde koruyan ve geniş bir çevreye ulaştırmayı amaçlayan “milliyetçi-mukaddesatçı” bir parti kurmasıyla Milli Görüş çizgisi, Türkiye siyasi tarihinde önemli bir zemin bulmuştur (Bakırezer ve Demirer, 2009: 154).¹² Milli Görüş hareketi, Türk sağında muhafazakârlığın İslamcılaşıma yönünde bir dönüşüm geçirmesini sağlamış ve milliyetçi-mukaddesatçı unsurları güçlü bir şekilde parti ideolojisine dâhil etmiştir. Bu çizgi, özellikle Adalet Partisi'nden kopan ve İslami referanslara dayalı daha radikal bir söylem geliştiren unsurlarla güçlenmiştir. Bu bağlamda Milli Görüş hareketi, muhafazakârlığın Türkiye'deki diğer siyasal geleneklerden ayrışmasını ve özgün bir kimlik kazanmasını sağlamış, 1970'li yıllardan itibaren farklı partiler aracılığıyla Türkiye'de varlık göstermiş ve bu süreç 2000'li yıllara kadar devam etmiştir.

¹² TUSİAD'a karşı MÜSİAD'ın kurulmasının temelinde de bu amaç yatar. Özellikle neoliberal dönüşüm süresinde paylarını genişleten İslamcı sermaye “Anadolu kaplanları” olarak nam salmış ve dönemin laik burjuvazisi karşısında (TUSİAD) MÜSİAD'ı kurarak İslamcı sermayenin de temsilcisi olmuşlardır (Bakırezer ve Demirer:2009:157).

Erbakan'ın siyasal hattını, Anadolu'nun küçük-orta ölçekli sermaye gruplarına dayanan sınıfsal pozisyonuna uygun biçimde belirlemesi onu sağ siyasetin tüm liderlerinden ayırmıştır. Erbakan özellikle dini ve milli değerleri merkeze alan söylemiyle Türk sağında kendinden önceki liderlerin izlediği batı yanlısı modernleşme çizgisinden uzaklaşmış, muhafazakârlığı ve İslam'ı temel alan bir yol izlemiştir. Erbakan, bağımsız vekil seçilmesinin ardından AP'den istifa eden iki milletvekilinin katılımıyla Milli Nizam Partisini (MNP) kurmuş ve Anadolu'dan aldığı güçle de destek aldığı tarikat yapılanmasının devlet iktidarından pay alabilmesini sağlamıştır (Savran, 2014: 76-77). 1970 yılında kurulan MNP, kısa süre sonra 12 Mart askeri müdahalesinin ardından 1971'de "laikliğe aykırı çalışmalar" suçlamasıyla Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılmıştır. Erbakan'ın ilk kurduğu parti olan MNP'nin kuruluş beyannamesi, Milli Görüş hareketinin ideolojik temellerini atan ilk siyasi oluşum olarak sonraki dönemlerde kurulan Milli Görüş çizgisindeki partilere de önemli bir miras bırakmıştır. MNP'nin kuruluş beyannamesinde, milletin mevcut ahlak ve fazilet seviyesini artırmanın önemi vurgulanmış ve bu sayede toplumda nizam, huzur, adalet sağlanacağı öne sürülmüştür. Beynamede DP ve AP iktidarlarının, milletin öz varlıkları ile tezat düşüklerine dair eleştiri getirilmiş, "milletin ulvi ve şanlı tarihine dönüş yapabilmesi için Hak'ka bağlılık ve Hak'kı tutmanın" önemi vurgulanmıştır (MNP, 1970). Milli Görüş Hareketi milliyetçilik ve muhafazakârlığı İslami bir perspektifle birleştirmeyi hedeflemektedir. Tekin, Milli Görüş hareketinin Türkiye'nin toplumsal, siyasal ve ekonomik özgün dinamiklerinden doğan ulusal bir hareket olduğunu savunmakta ve hareketin siyasal İslam'ın Türkiye'deki yükselişinde cesaretlendirici bir rol oynadığına dikkat çekmektedir (Tekin, 2004: 55).

MNP'nin 1971 yılında kapatılmasının ardından yerine, Ekim 1972'de Milli Selamet Partisi (MSP) kurulmuştur. MSP, 1973-1981 yılları arasında faaliyet göstermiş ve Milli Görüş hareketinin ideolojik çerçevesini daha belirgin hale getirmiştir. MSP parti tüzüğünde, temel amacı "programında yazılı hususları yerine getirmek, ferdi, aileyi ve cemiyeti buhranlardan kurtarıp manevî ve maddî bakımdan tarihimizde olduğu gibi en ileri seviyesine erdirmektir." olarak tanımlanmıştır (MSP Parti Tüzüğü). 1973 genel seçimleri için hazırlanan seçim beyannamesinde, kurtuluş

yolunun “maddî ve manevî kalkınma hareketlerinin isabetli ve basiretli bir sentezini yaparak, buhranlar içerisinde kıvranan yirminci asır insanına, bütün beşeriyete ışık tutmakla” mümkün olacağı ifade edilmiştir. Bu kurtuluşun ise ancak “Hakk’ın inayetiyle” gerçekleşebileceği vurgulanmıştır (MSP, 1973). 1977 seçim beyannamesinde ise “Yeniden Büyük Türkiye” ideali doğrultusunda önceliğini ahlak ve maneviyat temellerine dayandıran güçlü bir Türkiye inşa etme hedefini ortaya koymuştur. Bu bağlamda batıcılığı reddeden Milli Görüş hareketi, Türkiye’yi “Allah’ın yardımıyla manen ve maddeten kalkınmış” büyük bir ülke olarak tasvir etmiş ve bu hedefin “Cenab-ı Hak’kın lütfuyla” gerçekleşeceğini ileri sürmüştür. Söz konusu kalkınmanın milli şuur ve Milli Görüş Hareketi ile mümkün olacağını savunmuştur (MSP, 1977).

"Milliyetçi ve mukaddesatçı Türkiye" sloganıyla öne çıkan MSP, milliyetçi-muhafazakâr bir zeminde İslami bir kimlik inşa etmeyi hedeflemiştir. Bu doğrultuda dini değerleri, yerlilik ve millilik vurgularını siyasi söylemin merkezine yerleştirmiş ve halkın manevi ve kültürel değerlerine dayanarak siyasette bir yer edinmeyi amaçlamıştır (Bora, 20117: 476-477). MSP’nin 1974 yılında CHP ile birlikte koalisyon hükümeti kurması bir yandan MSP’nin siyasal sisteme entegre olmasını sağlamış diğer yandan Milli Görüş söylemlerinin geniş kitlelere ulaşmasına imkân tanımıştır. Bu koalisyon MSP’nin siyasi alandaki etkinliğini artırırken aynı zamanda toplumun farklı kesimlerine ulaşmasını da sağlamıştır. 1980 askeri darbesi ile birlikte MSP kapatılmıştır. Anavatan Partisinin (ANAP) din konusundaki tutumunun MSP ve AP arasında bir yerde tanımlanması ile Milli Görüşün temsilcisi 1980’ler ve 1990’lar boyunca Refah Partisi (RP) olmuştur. Çünkü “din” olgusu siyasal kimlik olarak Milli Görüş hareketinin temelidir ve ANAP bunu karşılamamıştır (Tekin, 2004: 61). 1987’de dönemin yasaklı siyasi liderlerine siyasi haklarının geri verilmesiyle Erbakan, Refah Partisinin başına geçerek Milli Görüş Hareketi’nin temsilcisi olmaya devam etmiştir. 1970’li ve 1980’li yıllar, İslamcı hareket için çıraklık yılları olarak tanımlanmasına rağmen, 1970’li yıllarda iktidarın küçük bir ortağı, 1980’li yıllarda ise muhalefette olan bu hareket aynı zamanda devletin gözünde meşruiyet kazanma sürecine de girmiştir (Savran, 2014: 72).

RP'nin 1990'ların ikinci yarısındaki yükselişi, Milli Görüşçülerin siyasal alandaki etkisini artırmıştır. 1996 yılındaki Refahyol Hükümeti ve Başbakan Erbakan ile Türkiye'de ilk kez İslami bir parti iktidarın büyük ortağı olmuştur. Bu yükselişin temeli, RP'nin 1990 sonrası kazandığı seçimlere dayanmaktadır. 1994 yerel seçimlerinde İstanbul ve Ankara gibi büyükşehir belediyelerini kazanan RP, 1995 genel seçimlerinde ise birinci parti olarak Doğru Yol Partisi (DYP) ile koalisyon hükümetini kurmuştur. Erbakan'ın başbakan olduğu 1996 dönemi Milli Görüşün en çok yükseldiği ve kitlesel taban kazandığı dönem olmuştur. Çünkü Milli Görüşçüler, bir yandan kent yoksullarını kucaklayarak, kapitalizmin “ekonomik güçle ezen” yapısına karşı ses çıkarmış diğer yandan ise geldiği yeri unutmamış ve Anadolu ve çevre sermayesine dayalı “ahlaki ekonomi” denebilecek bir ekonomi modelini öne çıkarmıştır. (Bora, 2011:476-477). Bu dönem aynı zamanda siyasal İslam'ın yerel yönetimlerdeki deneyimini artırdığı ve bu deneyim aracılığıyla bağımlı sınıflarla belediye pratikleri üzerinden ilişki kurduğu bir süreç olmuştur (Arslan, 2021:60). 1995 genel seçimlerinde RP'nin birinci parti olarak çıkması, bunun yanında 1994 yerel seçimlerinde büyükşehir belediyelerinin kazanılması kendilerine sağlanan fırsatları iyi kullanan İslami burjuvaziyi yükselen bir güç haline getirmiştir (Bölükbaşı, 2012: 172).

Ancak 28 Şubat sürecinden sonra RP kapatılmış, ardından Fazilet Partisi (FP) kurulmuş ve 1997-2003 yılları arasında Milli Görüş hareketinin temsilcisi olmuştur. FP'nin Milli Görüş hareketini sürdürme sürecinde yenilikçi ve gelenekçi kanatlar ortaya çıkmış ve 2001 yılında FP'nin kapatılmasının ardından Milli Görüş hareketi içindeki ayrışmalar daha da belirginleşmiştir. Parti içindeki gelenekçi kanat Erbakan'ın desteklediği Saadet Partisi'ni (SP), yenilikçi kanat ise Recep Tayyip Erdoğan genel başkanlığında Adalet ve Kalkınma Partisi'ni (AKP) kurarak farklı bir siyasi strateji izlemiştir (Bora, 2017: 807-808). Türkiye siyasetinde ANAP ve DYP merkez sağın temsilcileri olarak varlık gösterirken AKP farklı bir kanat olarak ortaya çıkmıştır. Milli Görüş çizgisinden gelenler tarafından kurulmasına rağmen “Milli Görüş gömleğini üzerimizden attık” söylemleri ve politikaları ile kendilerini dinsel ideolojiden soyutlayıp demokratik muhafazakâr kimlik üzerinden merkez oluşturma hedefi partiyi merkez sağdan ayırmıştır.

Milli Görüş hareketinin temelini anlamak 2000’li yılların AKP’sini anlamak için büyük önem taşır. AKP, Milli Görüş hareketinin yenilikçi kanadı olarak ortaya çıkmış ve parti başkanı Erdoğan tarafından “Milli Görüş gömleğini üzerimizden attık” gibi ifadelerle geçmişinden kopma vurgusu yapılmıştır. Ancak parti programları ve seçim süreçlerinde kullandığı politikaların temelini 1970’lerle başlayan Milli Görüş politikalarına dayandığı görülmektedir. Bu bağlamda AKP’nin kendisini Milli Görüşten farklı olarak tanımladığı “muhafazakâr demokrasi” kavramını incelemek ve bu kavramın kökeninin dayandığı Milli Görüş çizgisi ile ilişkisini ortaya koymak çalışmanın kapsamı açısından önemlidir.

Türkiye’de muhafazakârlığın hem liberal hem de otoriter özellikler barındıran karmaşık bir yapıya sahip olduğu görülmektedir. Osmanlı İmparatorluğu’ndan Cumhuriyet’e uzanan süreçte Batılılaşma ve liberalizme tepki olarak doğan İslamcılık ile şekillenmiş, dini referanslarla toplumsal düzeni güçlendirmeyi amaçlamıştır. Bu süreçte farklı dönemlerde farklı eğilimler göstermiş, devletin merkezî rolüne vurgu yaparken, toplumsal düzeyde dini ve geleneksel değerleri koruma çabasını da sürdürmüştür. Siyasal İslam’ın yükselişiyle birlikte, muhafazakârlık daha güçlü bir siyasal kimlik haline gelmiş ve Milli Görüş çizgisiyle güçlenerek AKP’nin iktidar stratejilerinde belirleyici bir unsur olmuştur.

1.2.2. TÜRKİYE’DE NEOLİBERALİZM

Türkiye’nin neoliberal dönüşümü, 24 Ocak 1980 kararları ile başlamış, 12 Eylül 1980 askeri darbesiyle kurumsallaşmıştır. Bu süreç, ABD ve İngiltere’deki olağan rejim içi dönüşümden farklı olarak, Şili ve Arjantin gibi ülkelerde görülen ağır baskıcı ve antidemokratik uygulamalara benzer şekilde inşa edilmiştir. Yeldan, neoliberal dönüşümün 1980’lerde Türkiye ekonomisinin ekonomiyi dünya pazarlarına eklemlenme sürecini başlattığını ancak bu sürecin emek gelirleri üzerinde etkisinin ağır sonuçlara yol açtığını vurgulamaktadır. Bu dönemde uygulanan ihracata dayalı büyüme stratejisi, maliyetleri düşürmek amacıyla ücretlerin baskılanmasını beraberinde getirmiş ve emek gelirlerinde ciddi bir kırılmaya ve belirgin bir düşüşe neden olmuştur (2022:71).

Neoliberal dönüşüm yalnızca ekonomik sistemi değil, siyasi ve hukuki yapıları da dönüştürerek çalışma ilişkilerinde köklü bir değişimi zorlamıştır. 24 Ocak kararları ve 12 Eylül askeri darbesi işçi haklarını ve sendikaları sınırlandırarak zayıflamalarına zemin hazırlamış ve güvencesiz çalışma biçimlerinin yaygınlaşmasına neden olmuştur. Bu dönüşüm, günümüzdeki güvencesiz çalışma hayatının yapısal temelini oluşturmuş, neoliberal politikaların uzun vadeli etkilerini belirgin hale getirmiştir. (Çelik, 2015b: 619).

Neoliberal dönüşüm sendikaları zayıflatarak sermaye ile işçi sınıfı arasındaki dengesizliğin daha da derinleşmesine yol açmıştır. Bu süreçte güvencesiz çalışma biçimlerinin yaygınlaşması bir yandan işçilerin ekonomik ve sosyal haklarının gerilemesine neden olurken diğer yandan da toplumsal eşitsizlikleri artırmıştır. Neoliberalizm yalnızca ekonomik yapıyı değil, aynı zamanda işçi sınıfının yapısını da yeniden şekillendirmiştir.

1.2.2.1. NEOLİBERALİZM ÖNCESİ TÜRKİYE EKONOMİ POLİTİKALARI

Neoliberal politikaları doğru bir bağlamda ele alabilmek için neoliberal dönüşümün, önceki ekonomik politikaların yarattığı sorunları çözme iddiasıyla nasıl bir meşruiyet kazandığı ortaya konulmalıdır. Bu nedenle neoliberalizm öncesi dönemlerin ekonomi politikalarına bakmak zorunludur. Boratav, Cumhuriyet sonrası ekonomi politikalarını belirli dönemlere ayırmaktadır. Dönemlerin ayrımını yaparken iktisadi ölçütleri esas aldığını belirten Boratav, 1923-1929 yıllarını “açık ekonomi koşullarında yeniden inşa”, 1930-1939 yıllarını “korumacı-devletçi sanayileşme”, İkinci Dünya Savaşı dönemine denk gelen 1940-1945 yıllarını “kesinti” dönemi, 1946-1953 yıllarını “dünya ekonomisine eklemlenme denemesi”, 1954-1961 yıllarını “tıkanma ve yeniden uyum”, 1962-1976 yıllarını “içe dönük, dışa bağımlı genişleme” ve 1977-1979 yıllarını ise “yeni bunalım” dönemi olarak sınıflandırmaktadır (2013: 15).¹³

¹³ Kazgan ise Cumhuriyet’in ilk yıllarından itibaren ekonomi politikalarını ulusal ekonomi inşasında uluslararası sermaye ile entegrasyon çabalarına doğru ilerleyen bir çizgide değerlendirir. Kazgan, Erken Cumhuriyet döneminden 1947’ye kadar ulusal ekonomi ve milli burjuvazi inşasının ön planda olduğu;

Erken Cumhuriyet döneminde Türkiye'nin iktisadi politikalarında sanayileşme hedefinin ve milli iktisat anlayışının öne çıktığı görülür. Bu dönemin başlarında liberal bir ekonomik model ile sanayileşme çabaları ön plandayken 1930'larda devletçi sanayileşme ön plana çıkar. Özellikle 17 Şubat 1923 tarihinde toplanan İzmir İktisat Kongresi, bu çabaların en önemli başlangıç noktalarından biri olarak öne çıkmıştır. Bu kongrede, yabancı sermayeye ayrıcalık tanınmaması şartıyla teminatlar verilmiş, aynı zamanda sermaye mallarının yerli unsurlara geçişi desteklenmiştir. Kongrenin ardından, 1927'de çıkarılan Teşvik-i Sanayi Kanunu ile özel sektörün teşviki hedeflenmiştir (Boratav, 2023: 48-49). Ancak 1929 Dünya Ekonomik Buhranı Türkiye'yi de etkisi altına almış ve liberal politikaların yerine devletçi bir ekonomik anlayışa geçişi zorunlu kılmıştır.

1930'lu yıllarda Türkiye, devletçi iktisat politikasını benimsemiş ve iktisadi devlet teşekkülleri aracılığıyla sanayileşmeyi gerçekleştirmiştir. Makal bu dönemi devletin ekonomide aktif rol aldığı bir yeniden yapılanma süreci olarak tarif eder. Çünkü 1930'lu yıllara kadar sanayileşme çabalarının yetersiz kalması ve 1929 Büyük Buhranı'nın etkileri Türkiye'yi yeni arayışlara yöneltmiş ve devletçi iktisat politikalarını gündeme getirmiştir (2002:35). Boratav ise bu süreci "korumacı devletçi sanayileşme" olarak tanımlayarak, devlet eliyle yürütülen sanayileşmenin hem bir zorunluluk hem de bir fırsat olarak ele alındığını vurgulamaktadır (2023: 50).¹⁴

1946 öncesi devletçi dönemde hâkim olan iktisat politikaları, özel sektördeki sermaye birikimini de olumlu yönde etkilemiştir. Bu dönemde özel sektör, Türkiye ekonomisine bir yandan iktisadi, diğer yandan siyasi açıdan da etki etmiştir. Makal, özel sektörün hem dönemin iktidarına hem de muhalefetine şekil veren söylemlerini değerlendirirken, 1944-1945 yıllarındaki Beş Yıllık Sanayi Planı ile 1947 yılındaki İktisadi Kalkınma Planı arasındaki ideolojik farklılıkları vurgular (2002: 84). 1944-1945 yıllarındaki Beş Yıllık Sanayi Planında 1930'lu yıllarda hâkim olan devlet

1947-1963 dönemini ise denetimli sermaye ithaliyle uluslararası ekonomiye entegrasyon çabalarının etkili olduğu bir dönem olarak açıklamaktadır. 1963-1974 yılları planlı ve denetimli ekonomik büyüme hedeflerini barındırırken, 1975-1979 yılları borç krizinin ve ekonomik tıkanmanın ön plana çıktığı bir geçiş dönemi olarak tanımlamaktadır (2004: 60-113).

¹⁴ Boratav "korumacı-devletçi sanayileşme" olarak nitelendirdiği politikaların iktisadi açıdan etkisini 1960'lara kadar sürdürdüğünü vurgulamıştır.

öncülüğünde sanayileşme anlayışı sürdürülürken, 1947 yılındaki İktisadi Kalkınma Planında liberal iktisatçıların görüşleri ön plana çıkmıştır. İktisadi Kalkınma Planı uygulanmamış olsa da özel şirketlerin faaliyet gösterdiği ya da göstermek istediği alanlarda serbestlik ve koruma sağlanması gerektiği belirtilmiştir. 1947 yılı ile birlikte Türkiye'nin tek partili dönemden çok partili döneme geçmesi, yalnızca iktisadi yapının değil aynı zamanda siyasi yapının da değişim dönüşüm dönemi olarak tanımlanmıştır (Makal, 2002: 83).

İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde ise bir yanda savaşın ardından yeni şekillenen uluslararası ekonomik denklemlerde yer alma isteği, diğer yanda çok partili döneme geçişle birlikte değişen iktisadi algılar etkili olmuştur. Çok partili hayata geçişle birlikte dış yatırımcılar ve yabancı sermaye, Türkiye'nin sermaye birikimi politikalarının önemli bir unsuru haline gelmiştir. Bu süreçte devlet yerine özel sektöre ağırlık verilmiş, kamu iktisadi teşekküllerinin yanı sıra özel sektörün de güçlenmesi sağlanmıştır. Bu değişim dışı kapalı ve korumacı iktisat politikalarının yerini giderek liberal politikalara bırakmaya başlamasına neden olmuş, dış ticaret üzerindeki kontrolleri gevşetilmiştir. Aynı zamanda ithalatta koruma önlemleri kaldırılmış ve yabancı sermayeyi teşvik etmek amacıyla hukuksal düzenlemeler yapılmıştır (Makal, 2002: 85-87).

1960'larda Türkiye ekonomisi "dışa bağımlı genişlemeler ve yeniden bunalım" dönemi olarak adlandırılan bir sürece girmiştir. Bu dönemde ithal ikameci sanayileşme politikaları temel alınmış, ithalat yerine ihracatı artırmayı hedefleyen stratejiler geliştirilmiştir. Beşer yıllık kalkınma planlarıyla özel sanayinin desteklenmesi ön plana çıkarken, ithal ikameci politikaların ekonomide yarattığı olumsuz etkiler ihracatın güçlendirilmesi yoluyla dengelenmeye çalışılmıştır (Boratav, 2023: 132; Makal, 2007: 525).

1970'lere gelindiğinde ise artmaya başlayan petrol fiyatları özellikle 1974 yılından sonra hız kazanarak dünya ekonomisini olduğu kadar Türkiye ekonomisini de olumsuz etkilemiştir. Bu durum ekonomik durgunluğu derinleştirmiş ve Boratav'ın "yeni bunalım dönemi" olarak adlandırdığı 1977-1979 yıllarına uzanan bir krize neden olmuştur (2023: 143-144). Talas'a göre, 1973 sonrası sanayileşmiş ülkelerde tam

istihdamın bozulması ekonomik krizin ortaya çıkmasıyla eş zamanlıdır. 1974 yılından itibaren artan enflasyon, parasal istikrarsızlık, enerji bunalımı ve bölgesel savaşlar gibi unsurlar Türkiye'yi de etkisi altına almış ve ekonomik olarak yeni bunalım dönemi olarak adlandırılan süreci başlatmıştır (Talas, 1997: 152).

Neoliberal politikaları doğru bir bağlamda ele alabilmek için, bu politikaların önceki ekonomik politikaların yarattığı sorunlara çözüm üretme iddiasıyla nasıl meşruiyet kazandığı anlaşılmalıdır. Türkiye'nin neoliberalizm öncesindeki ekonomi politikalarında, Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren farklı dönemlerde farklı yaklaşımlar sergilemiştir. Erken Cumhuriyet Dönemi'nde sanayileşme hedefi ve milli iktisat anlayışı ön plandayken, 1929 Dünya Ekonomik Buhranı sonrası devletçi bir ekonomik anlayış benimsenmiştir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında ise çok partili döneme geçişle birlikte dış yatırım ve yabancı sermaye önem kazanmış, liberal politikalarla doğru bir yönelim başlamıştır. 1960'larda ithal ikameci sanayileşme politikaları uygulanmış, 1970'lerde ise artan petrol fiyatları ve ekonomik kriz Türkiye ekonomisini olumsuz etkilemiş ve yeni bir bunalım dönemine girilmiştir. Neoliberalizm öncesi dönemde yaşanan ekonomik krizler ve ithal ikameci politikaların yarattığı sorunlar, neoliberalizmin bu sorunlara çözüm getirme vaadiyle piyasa serbestleşmesi, dışa açılma ve devletin ekonomik rolünü sınırlama gibi argümanlarla meşruiyet kazanmasına zemin hazırlamıştır.

1.2.2.2. TÜRKİYE'DE NEOLİBERAL DÖNÜŞÜM

Neoliberal ekonomi politikalarının hayata geçirilmesi 24 Ocak Kararları (24 Ocak 1980) ile Demirel hükümeti döneminde başlamıştır. 1980 yılı aynı zamanda Batı'da neoliberalizme geçişi simgeleyen İngiltere için 1979 yılında Thatcher ve ABD'de 1981 yılında Reagan yönetimlerinin de başlangıç tarihleri olması açısından önemlidir. Çünkü ekonomik içeriğiyle İngiltere ve ABD deneyiminden esinlenmemiş olsa da 24 Ocak kararları, programın mimarı olan ve 1971 yılından 1973 yılında kadar Dünya Bankası Sanayi Dairesinde danışman olarak çalışmış olan Turgut Özal'ın ekonominin yönetimini devralmasıyla gerçekleşmiştir (Boratav, 2023: 88).

24 Ocak kararları ve 12 Eylül askeri darbesi Türkiye’deki neoliberal dönüşümün belirleyicisi olmuştur. 24 Ocak kararlarıyla hayata geçirilen neoliberal ekonomi politikaları, serbest piyasa ekonomisinin güçlendirilmesi, sermayenin desteklenmesi ve kamu kaynaklarının özelleştirilmesi gibi hedefleri içermektedir. 24 Ocak kararlarıyla birlikte neoliberal ekonomi politikalarına dönük düzenlemeler yapılmış, piyasa serbestisi kapsamında “yapısal uyum” esas alınmıştır. Ayrıca 12 Eylül askeri darbesi sonucu da ekonomi politikaları askeri denetim altında uygulanmaya başlanmış ve neoliberal ekonominin topluma kabullendirilmesi sağlanmıştır (Boratav, 2023: 163-164).

Neoliberal ekonomi politikaları ile sosyal devletin geriletilmesi işçi sınıfının sosyo-ekonomik koşulları aleyhine ciddi sonuçlar doğurmuştur. İşçi sınıfının, yoksulluğa yol açan bu politikalara karşı direncini kırmak için çeşitli politikalar uygulanmıştır. Neoliberalizm, örgütlü işçi sınıfının gücünü zayıflatmayı ve bu gücü “atomize” ederek bölmeyi hedeflemiştir. Bu sayede çalışma hayatında neoliberal politikaların uygulanmasını kolaylaştıracak ve sürdürecekt biçimde şekillendirmeyi amaçlamıştır. Neoliberalizmin etkileri yalnızca ekonomik alanda değil siyasi süreçte de kendini göstermiş, yönetim gücü tek elde toplanmış ve iktidar, lider merkezli bir yapıya bürünmüştür (Akçay, 2019: 53). Özveri, 1980’i yalnızca Türkiye’de değil, dünya genelinde de yeni ekonomik, sosyal ve hukuksal dönüşümlerin yaşandığı bir dönem olarak tanımlar. Neoliberalizmin temelini oluşturan bu dönüşüm süreci, sanayileşmiş ülkelerdeki yeni birikim modeli arayışları ve sert ekonomik krizler sonucunda şekillenmiştir (2013: 195). Bu süreçte neoliberal politikalarla sosyal devlet zayıflatılmış ve uygulanan neoliberal ekonomi politikalarının sebep olduğu eşitsizlik, yoksulluk, güvencesizlik gibi sorunların çözülmesi için sosyal devlet yerine sosyal yardım programları devreye sokulmuştur. Bu strateji, iktidarların sürekliliğini sağlamak adına önemli bir araç olarak kullanılmış ve neoliberalizmin kurumsallaşması için adımlar atılmıştır. Neoliberalizmin kurumsallaşma süreci neoliberal ekonomi politikalarının hayata geçirilmesi, neoliberal popülizm, otoriterleşme eğilimi ve otoriter emek rejiminin uygulanması aşamalarından oluşmaktadır (Akçay, 2019: 46).

Neoliberalizmin kurumsallaşmasında ilk aşama olan neoliberal ekonomi politikalarının hayata geçirilmesinin temeli 24 Ocak kararları ile atılmıştır. 1960’lı

yıllarda uygulanan iç pazara yönelik ithal ikameci ve korumacı politikaların terk edilmeye başlanmasıyla birlikte, ücretlerin baskılanması, özelleştirme ve esneklik arayışları gündeme gelmiş, devletin ekonomik ve sosyal işlevi zayıflatılmıştır. Bu süreç 1980 öncesi ekonomi politikalarının tıkanmasına yol açmış ve 24 Ocak 1980 kararlarıyla yapılan devalüasyon ve ağır zamlar halkın yoksullaşmasına neden olmuştur. Sermaye yanlısı ve dışa açık bir ekonomi modelini benimseyen bu kararlar, toplumsal tepkilere ve işçi direnişlerine sebep olmuştur. Neoliberal politikaların, demokratik bir rejim içinde sınırlı da olsa uygulanmasının mümkün olmaması, otoriter ve baskıcı bir yönetim ihtiyacını doğurmuş ve bu doğrultuda 12 Eylül 1980 askeri darbesi gerçekleştirilmiştir (DİSK-AR, 2020: 12-14).

Neoliberalizmin ilk adımı olan 24 Ocak kararlarının örgütlü işçi sınıfını zayıflatmaya yönelik politikaları sonucu sendikal alana etkisi de oldukça büyük olmuştur. Çünkü neoliberal ekonomi politikalarının hayata geçirilmesi ve başarılı olabilmesi, sendikal hakların büyük ölçüde askıya alınması ile mümkün olmuştur. Bu politikaların hayata geçirilmesi için uygun ortamın sağlanması ve sendikal hakların askıya alınması ise 12 Eylül 1980 darbesi ile gerçekleşmiştir (Koç, 1982: 27). Darbe koşullarının etkisiyle kendisine alan açan ve uygulanabilir hale gelen “ihracata yönelik birikim stratejisinin” dayanağı, reel ücretlerin bastırılması ve vergilerin teşviklerle yeniden düzenlenmesidir. Bu yaklaşım bir yandan sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesini sağlarken diğer yandan istikrarsız büyümenin yol açtığı krizlere neden olmuştur (Akçay ve Güngen, 2016: 22).

12 Eylül askeri darbesi ile ilk kısıtlama, serbest piyasa hareketlerine direnç oluşturabilecek sendikalara yapılmıştır. 12 Eylül 1980 tarihli, 17103 sayılı Resmî Gazete’de yayınlanan Millî Güvenlik Konseyinin Yedi Numaralı Bildirisi’nin ikinci maddesinde sendikal haklara yönelik yasaklamalar yer almıştır. Bu bildiride Kamu düzeni ve genel asayiş gereği olarak Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu (DİSK) ve Milliyetçi İşçi Sendikaları Konfederasyonu (MİSK) ve bunlara bağlı sendikaların faaliyetlerinin durdurulması kararı alınmıştır. Bu konfederasyonların yöneticileri tutuklanmıştır. Bununla birlikte Milli Güvenlik Konseyi tarafından grev

ve lokavtlar ertelenmiş, yeni toplu iş sözleşmesi yapılamamış, mevcut toplu iş sözleşmelerini yenileme yetkisi Yüksek Hakem Kurulu'na (YHK) verilmiştir.

Dönemin sermaye temsilcilerinin 1982'de yaptıkları açıklamalarda, 24 Ocak kararlarının başarılı kabul edilmesinin 12 Eylül askeri darbesinin sayesinde mümkün olduğu ifadelerine rastlanmaktadır. Özellikle 24 Ocak kararlarının mimarı olarak anılan dönemin başbakan müsteşarı Turgut Özal, 24 Ocak kararlarının uygulanmasının ve başarıya ulaşmasının 12 Eylül askeri darbesinin sayesinde gerçekleştiğini açıkça belirtmiştir:

“12 Eylül olmasa bu ekonomik programın neticelerini alamazdık. Anarşi yükseliyordu. İkincisi vergi kanunları Meclisten geçmiyordu. Çok şayanı şükrandır ki vergi reformu yapılmıştır. Bunlar olmasaydı bütçeyi denkleştiremezdik” (Cumhuriyet, 1982: 6, Ek 2).

Dönemin sermaye temsilcilerinden Rahmi Koç'un açıklaması ise sermaye kesimi ile hükümetin aynı perspektiften olaya yaklaştığını ortaya koyan önemli bir ifadedir. Koç'un 12 Eylül öncesi ve sonrası arasındaki demokratik koşullar arasındaki farklılığın 24 Ocak kararlarının uygulanması konusunda sağladığı kolaylığa ilişkin yaptığı açıklama çarpıcıdır:

“Büyük fark şuradan ileri gelmektedir. 12 Eylül harekâtından önce her şeyi demokratik bir sistem altında yapmak zorundaydık. Bu da karar almak, yasa ya da yönetmelik çıkartmak için aylar geçmesini gerektiriyordu. Yani her şey güç ve uzun zaman içinde gerçekleştirilebiliyor, her şeye politik açıdan bakılıyordu. Ekonomik yaklaşım hep arkadan geliyordu. Askeri yönetim altında fark, alınan kararların parlamentodan geçmesi gibi bir zorunluluk olmadığından çok hızlı hareket edilebiliyor ve üstelik askeri yönetim yanlış yapsa bile bunu kısa sürede düzeltebiliyor. En önemlisi ise tüm bu işlemler yapılırken politik yaklaşımlar söz konusu olmuyor. Çünkü askeri yönetimin parlamentoda sandalye kaybı ya da seçmen kaybı diye bir kaygısı yok. En büyük fark askeri yönetimin zamanında ve doğru kararlar almasıyla çok değerli zaman tasarrufumuzun olmasıdır” (Cumhuriyet, 1982: 6).

Türkiye’de neoliberal ekonomi politikalarının rahatça uygulanmasının 12 Eylül askeri darbesi ile sağlandığı ve darbenin 24 Ocak kararlarının başarısını iki kat artırdığını yönündeki açıklama, dönemin İstanbul Sanayi Odası (İSO) Meclis Başkanı İbrahim Bodur tarafından da yapılmıştır:

“Bundan iki yıl önce ve cesaretle uygulamaya konan 24 Ocak kararları ilke yönünden fevkalade isabetlidir. Kararların alınması kadar, 12 Eylül’den sonraki yönetimin bunlara devamlılık sağlaması da büyük önem taşımaktadır. 24 Ocak kararlarının başarıya ulaşmasında en büyük pay bu yönetime aittir. 12 Eylül’den sonraki yönetim 24 Ocak kararlarının başarısını iki kat arttırmıştır” (Cumhuriyet, 1982: 6).

12 Eylül askeri darbesinin sermayeye alan açılmasında ve 24 Ocak kararlarının hayata geçirilmesinde bir araç olarak kullanılması dönemin Cumhurbaşkanı Kenan Evren tarafından 1991 yılında şöyle ifade edilmiştir: “Eğer 24 Ocak kararları denen kararların arkasından 12 Eylül dönemi gelmemiş olsaydı, o tedbirlerin fiyasko ile sonuçlanacağından hiç şüphem yoktu. Böyle sıkı bir askeri rejim sayesinde o tedbirler meyvesini vermiştir” (Milliyet, 7 Ocak 1991).

Neoliberal dönüşüm sürecinin ilk aşaması olan ekonomi politikalarının hayata geçirilmesinin bir başka ayağı olarak açıklanan özelleştirmeler devlet müdahalesini kısıtlamak ve sendikaların önünde engel oluşturmak amacıyla önemli bir adım olarak görülmüş, işçi örgütleri tarafından “evdeki altın bileziklerin bozdurulması” olarak yorumlanmıştır.¹⁵ Türkiye’de ise 24 Ocak kararları ile hayatımıza giren neoliberal ekonomi politikalarının bir sonucu olarak özelleştirmeler ilk olarak ANAP hükümeti döneminde uygulanmaya başlanmıştır. Özelleştirmelerin gerekçesi olarak üretilen malların fiyatlarının düşürülerek kalitesinin ve çeşitliliğinin artacağı, halkın kâra ortak olarak sermayenin bölüşüleceği, vergi ve kamu borçlarında azalmalar olacağı öne sürülmüştür. Ancak özelleştirme politikalarının gerçekteki özü, sermayenin rekabet

¹⁵ “Altın bileziklerin bozdurulması” ifadesi Petrol-İş Sendikası’nın 2005 yılında Tüpraş’ın özelleştirmesine karşı yürüttüğü kampanyada da karşımıza çıkmaktadır. “Tüpraş Geleceğimizdir Satılamaz” sloganı ile örgütlenen kampanyada genel müdürlük ile birlikte 4 rafinerisi toplam 5 işyerini temsilen boynunda beşi bir yerde altın takılı kadın figürü kullanılmıştır (Ek 1). Anadolu’da beşi bir yerde altınlar bir teminat olarak evde ve elde tutulur ve çok zorda kalınmadığı sürece asla satılmaz

gücünü ve kârlarını artırmak olmuştur (Mütevellioğlu, 2010: 151). ANAP hükümeti döneminde başlayan özelleştirme uygulamaları AKP ile hat safhaya ulaşmıştır. Türkiye’de en fazla özelleştirme AKP iktidarı döneminde gerçekleşmiştir. Kamu İktisadi Teşekküllerinin devri, kamuya ait otel ve sosyal tesislerin satışı, kamu kuruluşlarından hisse devri, satışı gibi yöntemlerle gerçekleştirilen özelleştirmelerin yüzde 90’ı AKP döneminde ve 63,8 milyar dolar karşılığında gerçekleştirilmiştir (DİSK-AR, 2023: 68).

Kamusal alana yönelik yeniden yapılandırma süreci ile tüm kamusal alanların, ulusal ve uluslararası tekelleri sermayenin istek ve beklentileri doğrultusunda yeniden biçimlendirilerek, kamu hizmetlerinin piyasalaştırılması hedeflenmiştir. Özellikle Kamu İktisadi Teşekküllerinin özelleştirmeler yoluyla kapatılmasıyla güçlenen neoliberal ekonomi politikaları, işçilerin sosyal haklarında ve çalışma koşullarında ciddi hak kayıplarına neden olmuştur. İşçi sınıfı, sermaye sınıfı karşısında giderek zayıflatılmış ve artan işsizlik tehlikesi ile karşı karşıya bırakılmıştır. Rekabet edilebilirliği arttırmak amacıyla standart çalışma biçimlerinden uzaklaşarak, serbest piyasa koşullarına uygun, güvencesiz çalışma biçimleri istihdam politikalarının bir parçası haline gelmiştir. Kamusal alandan özel alana aktarılan kaynaklar toplumsal eşitsizliği derinleştirmiş, istihdam politikalarına ise alternatif “esnek” çalışma biçimleri sunulmuştur. Mütevellioğlu’na göre bu süreçte kamusal olanın toplumsallığı geride bırakılırken özel olanın bireyselliğine odaklanılmış, sermayenin kârı ve birikimi ön planda tutulmuştur (2010: 154).

Aynı dönemde ise özelleştirmelerin neden olduğu sosyal sorunlar, devletin sağladığı desteklerle deyim yerindeyse sürdürülebilir kılınmıştır/gizlenebilmiştir. Yoksul hanelere sağlanan gelir desteği ve daha kolay kredi imkânları gibi politikalar, neoliberal dönüşüm sürecinin ikinci aşaması olan neoliberal popülizmin oluşmasını sağlamıştır. Türkiye’de neoliberal ekonomi politikalarının ardından neoliberal popülizmi oluşturacak toplumsal yapı inşa edilmiştir. Bu politikalarla işçi sınıfının örgütlü gücü zayıflatılmış, işçi hareketlerinin “ehlileştiril”mesi ve sermaye lehine kontrol altında tutulması amaçlanmıştır (Akçay, 2018: 5).

Neoliberalizmin kurumsallaşmasında ikinci aşama neoliberal popülizmdir. Neoliberal popülizm, popülist söylemlerin neoliberal ekonomi politikaları ile iç içe geçmesiyle karşımıza çıkar. Özellikle 1970’lerden sonra hâkim olmaya başlayan neoliberal eğilimlerle birlikte popülizmin hız kazanması aynı zamanda işçi sınıfının siyasal ve ekonomik alandaki gücünün zayıflatılmasını da beraberinde getirmiştir. Türkiye özelinde ise neoliberal popülizm, AKP iktidarı ile birlikte kurumsallaşmış ve toplumsal hegemonyanın inşasında önemli bir rol oynamıştır. Bu süreçte neoliberal politikaların yol açtığı eşitsizlikler ve hak kayıpları, popülist söylemler ve sosyal yardım mekanizmaları ile törpülenmeye çalışılmıştır. Ancak bu durum, emek-sermaye çelişkisini derinleştirirken, işçi sınıfının örgütlü mücadelesini zayıflatmış ve sınıfsal mücadele alanını sermaye lehine dönüştürmüştür.

Popülizmde toplum seçkinler ve saf halk olarak homojen ve düşmanca iki gruba ayrılır ve bu ayrımın siyaset, halkın genel iradesini temsil eder (Mudde, 2004: 543). Bu görüntüde “saf halkın” karizmatik lidere ihtiyacı vardır ve popülist/karizmatik lider halkın, genel iradenin temsilcisi olarak görülür ve kendini bu şekilde tanımlar. Genel iradenin temsilcisi savıyla kurulan iktidarın sahip olduğu ideoloji de halkın ideolojisi/halkın yararına olarak tanımlanır. Neoliberal popülizm tartışmaları, iktidarın bu retorik içinde sahip olduğu ideolojiyi halkın yararına sunma iddiasıyla bağlantılıdır. Ancak Akçay’a göre Mudde’in popülizm tanımlamasında eksik kalan nokta, popülizmin neoliberalizmde içeriğinin nasıl doldurulduğu sorusuna yanıt vermemesidir (2019: 47).

Akçay’a göre, neoliberalizm ve popülizm ilişkisinin “politik-ekonomik” zemini, AKP’nin toplumda kurduğu hegemonyayla şekillenmiş, neoliberal politikaların esnetilerek Türkiye’ye özgü bir popülist uyarlama yapılmasıyla oluşmuştur. Bu uyarlamada amaç, neoliberal politikaların neden olduğu hak kayıpları, yoksulluk ve eşitsizlik gibi sorunların yol açabileceği “potansiyel hoşnutsuzlukların sosyal ve finansal içerilme mekanizmalarıyla törpülenmesidir. Bu süreçte yönetilen yoksulluk üzerinden inşa edilen *neoliberal popülist strateji* siyasi mücadele alanını da şekillendirmiştir. Neoliberal popülizmin ortaya çıkmasının temel gerekçesi, 1970’li yıllarda erken kapitalistleşmiş ülkelerde yaşanan krizle birlikte finansallaşmanın hız kazanması ve ulusal ve uluslararası ekonomide finansal işlemlerin etkisinin artmasıdır.

Bu süreçte, ekonomik ve siyasal alanda emeğin gücünün azaltılması, sermaye lehine bir dönüşümün ana hedeflerinden biri olmuştur (Akçay, 2019: 50).

Ekonomik ve siyasal alanda emeğin etkisinin azalması, sendikaların gücünü zayıflatırken, neoliberalizm ise muhafazakârlıktan aldığı destekle kurduğu hegemonyasında hayırseverlik anlayışını yükseltmiş ve sosyal devlet yerine yardım devletinin oluşumuna zemin hazırlamıştır. Karahanoğulları'na göre neoliberal popülizmde, “kredi genişlemesi ve değerli para politikası ile hane halklarının refahının kısa vadede artması olanaklı kılınmıştır”. Bu süreçte işçi sınıfı, gelirini ve refahını koruma ve güçlendirme amacıyla örgütlü sınıf mücadelesine girmek yerine, ekonomisini kredi kartları ve banka kredileri ile desteklemiştir. Hak temelli sosyal devlet uygulamaları yerini cemaatçi toplum yapısı ve hayırseverlik alırken, geçici olarak refah artışı sağlanmıştır (2012: 143).

Türkiye’de neoliberal popülizm, demokrasinin kısıtlanması yoluyla sermaye ile siyaset arasındaki ortaklığı güçlendiren ve kapitalizmin gelişimini destekleyen temel bir strateji olarak kullanılmıştır (Koray, 2015: 18). Ortaya çıkan sosyal sorunun emek-sermaye çatışması dışına çekilmesi, sendikaların zayıflatılmasıyla yoksulluğun yönetilmesini amaçlayan bu strateji sermayenin kârını ve birikimini artırırken, toplumda eşitsizlikleri derinleştirmiştir. Neoliberal popülizm bu bağlamda hem kapitalizmin güçlenmesi hem de sermaye-siyaset ortaklığının sürekliliği için bir araç olmuştur. Türkiye’de neoliberal popülizm muhafazakârlıkla birleşmiş, bu durum işçi sınıfı temsilcilerinin dönemin hükümeti tarafından “makbiller” ve “marjinaler” olarak farklılaştırılmasına yol açmıştır. Bu ayrım, AKP dönemi için işçi hareketini kontrol etme aracı olarak işlev görmüştür. ANAP dönemi ile başlayan neoliberal popülizm modeli, AKP iktidarı ile kurumsallaşmıştır. Bu süreçte otoriter emek rejimi altında olan işçi sınıfının talepleri görmezden gelinmiş, sendikaların gücü zayıflatılmış ve borçlandırma işçi sınıfını kontrol etmede etkin bir araç olarak kullanılmaya başlanmıştır. Siyasetin konusu da buna göre şekillenerek sınıflar arası (emek ile sermaye) mücadeleye değil, “egemen sınıf içi mücadelelere” evrilmiştir (Akçay, 2019: 48).

Neoliberalizmin kurumsallaşmasının tamamlanması, tam anlamıyla yerleşmesi, otoriterleşme ve otoriter emek rejiminin oluşturulması ile gerçekleşmektedir. Çünkü neoliberal ekonomi politikalarının ve neoliberal popülizmin tam anlamıyla yerleşmesi, neoliberalizmin yarattığı eşitsizliklere karşı oluşabilecek direnci baskılamak, yönetmekle mümkün olacaktır. Neoliberalizm, işçi sınıfının ekonomik ve toplumsal hayattaki etkisinin farkındadır ve bu gücü zayıflatarak yönetilebilir hale getirmeyi hedefler. Bunun yolu otoriter devlet biçiminin inşasıdır (Akçay, 2019: 51). Neoliberal dönüşümün son aşaması olarak tanımlanan otoriter devletçilikte amaç örgütlü işçi sınıfının karar alma mekanizmalarından tasfiyesidir. Oğuz'a göre otoriter devletin belirleyici unsuru, "devlet aygıtının güçlenmesi ve yürütmenin özerkleşerek ön plana çıkması" için siyasal alanın daraltılması ve işçi sınıfının karar süreçlerinden dışlanmasıdır (2012: 4). Bu süreçte devlet eliyle sermayeye ayrıcalıklı bir ekonomi yaratılırken, sendikaların ve genel olarak emeğin, karar alma mekanizmalarından tamamen dışlandığı bir düzen oluşturulmuştur.

Otoriter devlet biçimi, hükümetlerin sınıf temelli siyaseti sonlandırma çabasıyla şekillenmiştir. Bu çaba, sermaye kesimi ve dönemin hükümetleri tarafından desteklenmiştir. İşçi sınıfının temsilcilerinin yine işçi sınıfının refahını sağlayacak biçimde siyasete müdahil olması engellenmiş, bu durum sendika siyaset ilişkisini de derinden etkilemiştir. 1980 sonrası güçlenen otoriter devlet biçimi, 1990'lı yıllarda da varlığını sürdürürken IMF'nin politikalarını uygulaması, emekçi kesimlerin mücadelesiyle önemli ölçüde engellenmiştir. Bu mücadele Türkiye işçi sınıfının "89 bahar eylemleri" ¹⁶ ile başlattığı direnme dalgasının ortaya çıkmasına yol açmıştır. 1989 bahar eylemleri ve direnme dalgası siyaset ortamını hızla etkilemiş, geleneksel popülizm yeniden ekonomi politikalarına taşınmaya başlamıştır (Boratav, 2023: 19). Dönemin etkisiyle 1989'dan başlayarak, kamu harcamalarında sosyal olarak daha arzu

¹⁶ Kamu kesimi işçilerinin 1989 yılının Mart, Nisan ve Mayıs aylarında başlattığı ve "Bahar Eylemleri" olarak adlandırılan eylemler, 12 Eylül 1980 darbesi sonrasında ilk büyük işçi hareketi olarak tarihe geçmiştir. 1989'da başlayan ve etkileri 1990'lı yıllarda da devam eden Bahar Eylemleri, temel olarak toplu iş sözleşmelerindeki uyuşmazlıklar, ek zam talepleri ve yetersiz ücretler gibi ekonomik haklara odaklanırken, aynı zamanda işten atmalara karşı da bir direniş niteliği taşımıştır. Bahar Eylemleri, Kamu İktisadi Teşekkülleri (KİT'ler) başta olmak üzere, kamu sektörünün neredeyse tamamını kapsayacak kadar geniş bir katılımı ile gerçekleşmiştir. TÜRK-İŞ'e bağlı özellikle kamu işyerlerinde örgütlü olan 20'den fazla sendika bu hareketin önemli bir parçası olurken aynı zamanda özel sektörde de benzer eylemler görülmesi, Bahar Eylemleri'nin etkisinin ne kadar geniş bir alana yayıldığını göstermiştir (Çelik, 2023: 703-707).

edilen girişimlere doğru büyük bir kayma olmuş ve ücret düzeylerinde genel bir artış gerçekleşmiştir. Sosyal altyapıya yapılan yatırımlar da çalışan kitlelerin daha iyi yaşam standartlarına ulaşmasını sağlamıştır (Boratav, Yeldan ve Köse, 2000: 3). 1990'lı yıllarda işçi sınıfının mücadelesi ile engellenen IMF programları, 2001 ekonomik krizi sonrasında tekrar kendisine alan bulmuştur. 2000'li yılların başında, siyasi olarak demokratikleşme süreci olarak sunulan IMF politikaları, aslında karar alma mekanizmalarından emekçi kesimi dışlayan otoriter bir rejim oluşturmayı amaçlamıştır (Akçay, 2019: 57).

Neoliberal dönüşümün her aşaması Türkiye'de uygulanmış ve neoliberal dönüşüm, 24 Ocak kararları ile başlayıp, 12 Eylül askeri darbesi ile ivme kazanarak, özellikle AKP döneminde kurumsallaşmıştır. Bu süreçte, neoliberal ekonomi politikaları, neoliberal popülizm ve otoriterleşme eğilimleri birbirini destekleyerek çalışma ilişkileri üzerinde derin etkiler bırakmıştır. Artan özelleştirmeler, kamu hizmetlerinin piyasalaştırılması ve sermayenin güçlenmesi işçi sınıfının sosyal haklarında ciddi kayıplara neden olmuştur. Neoliberal popülizm, popülist söylemler ve sosyal yardımlarla eşitsizlikleri görünmez kılmaya çalışarak işçi sınıfının örgütlü mücadelesini zayıflatmıştır. Otoriterleşme, sendikaların karar alma mekanizmalarından dışlanmasına yol açarak, işçi sınıfının siyasi etkisini azaltmıştır. Bu dönüşümün her aşamasında, güvencesizleştirme ve piyasalaştırma politikaları uygulanarak çalışma hayatı neoliberal politikalara uygun hale getirilmiş, iş ve gelir güvencesizliği artırılmış ve kamusal hizmetler piyasaya bırakılmıştır (BSB, 2015: 73-77). Sonuç olarak, Türkiye'de neoliberalizm, sermaye ile siyaset arasındaki ortaklığı güçlendirmiş ve bu durum, toplumda eşitsizlikleri derinleştirmiş ve işçi sınıfının gücünü zayıflatmıştır.

1.3. AKP, NEOLİBERALİZM VE “MUHAFAZAKÂR DEMOKRASİ”

AKP, muhafazakâr demokrat söylemiyle toplumsal rızayı inşa ederken neoliberal politikaları derinleştiren bir ekonomik dönüşüm sürecini de hayata geçirmiştir. Bu bölümde, AKP'nin muhafazakarlığını “muhafazakâr demokrasi” söylemi ile kavramsallaştırması ve neoliberal altyapısı ele alınacaktır. İlk olarak, AKP'nin muhafazakâr demokrasi tanımı detaylandırılacak, ardından AKP'nin

neoliberal politikaları ile muhafazakârlığı arasındaki bağ, kurduğu ilişkiler ve bu ilişkilerin toplumsal yansıması değerlendirilecektir.

1.3.1. “MUHAFAZAKÂR DEMOKRASİ”: AKP’NİN İDEOLOJİK ZİRHİ

Türkiye’de 1980’lerin başındaki Türk-İslam sentezinin yerini 2000’lerde ılımlı İslamcı liberal ittifakının almasıyla birlikte, siyaset biliminde yeri bulunmayan “muhafazakâr demokrasi” kavramı kullanılmaya başlanmıştır. Bu kavramın kullanılmasının temel amacı ise Erdoğan ve çevresinin AKP’nin İslamcı bir parti olarak algılanmasından kaçınma çabasıdır (Uzgel, 2006: 12). AKP, kendini rasyonelleştirme çabasıyla İslamcı bir parti olarak tanımlanmaktan kaçınır; dinle ilişkisini ise dincilik değil, dindarlık temelinde kurduğunu iddia eder. Tekin, AKP’nin kullandığı dindarlık kavramının, partinin siyasi kimliğini oluşturan muhafazakârlığın da temelini oluşturduğunu belirtir (2004: 264).

AKP’nin geliştirdiği “Muhafazakâr Demokrasi” kavramı Avrupa’daki Hristiyan Demokrat hareketlerden esinlenmiştir (Akçay, 2019: 55). Bu kavram, AKP’nin toplumsal kesimleri nasıl konumlandığını ve ideolojik hedeflerini nasıl şekillendirdiğini göstermektedir. AKP, muhafazakâr kimliği aracılığıyla bir yandan sermaye sınıfı içindeki muhafazakâr kesime hitap ederken diğer yandan demokrasi kavramı üzerinden çoğulculuk ve farklılıkları temsil ettiğini öne sürmektedir (Koray, 2015: 31).

AKP’nin 2002 seçim bildirgesinde, “AK PARTİ, demokrat, muhafazakâr, yenilikçi ve çağdaş bir partidir” ifadeleri yer almaktadır. Muhafazakâr-demokrat siyaset felsefesinin gereği olarak, toplum ön plana çıkarılmış ve toplumu ilgilendiren her konunun toplumla birlikte çözüleceği vurgulanmıştır (AK Parti, 2002: 10). AKP’nin parti tüzüğünde ise muhafazakârlık kavramına açıkça yer verilmemiş hatta kelime olarak dahi kullanılmamıştır. Ancak muhafazakârlığın temel dayanaklarından olan aile ve gelenek vurguları tüzükte dikkat çekmektedir:

“AK PARTİ; aileyi Türk toplumunun temeli kabul eder. Geçmişle gelecek arasında köprü görevini yerine getiren aile kurumunun; milli değerlerimizin, duygularımızın, düşüncelerimizin ve ülkemize has adet ve geleneklerimizin yeni kuşaklara aktarılmasında en temel, en vazgeçilmez sosyal bir kurum olduğuna inanır” (AK Parti, 2019: 24).

Seçim bildirgesinde "muhafazakâr-demokrat" tanımını açıkça yapılırken, parti tüzüğünde doğrudan bu kavrama yer verilmemesi ancak aile ve gelenek gibi muhafazakârlığın temel unsurlarına vurgu yapılması, partinin siyasi söylemi açısından neoliberalizmi geri planda tutmama çabası olarak yorumlanabilir. Yukarıda değindiğimiz gibi yeni muhafazakârların neoliberalizmle kurduğu ilişki AKP’de de görülmektedir.

Fırat, AKP’nin muhafazakârlık ve demokrasi ile kurduğu ilişkiyi “olmazsa olmaz” olarak tanımlar ve bu sentezi, Türkiye’ye özgü model olarak değerlendirmiştir (2004: 20). AKP Genel Başkanı ve dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan, “muhafazakâr demokrasi” tartışmalarının yürütüleceği ve parti politikasını oluşturacaklarını açıkladığı, 2004 yılında gerçekleştirilen *Uluslararası Muhafazakârlık ve Demokrasi Sempozyumu*’nda, AKP’yi “muhafazakârlık temelinde bir kitle partisi” olarak tanımlamıştır. Erdoğan, AKP’nin muhafazakârlık anlayışını, değerlerin ve kazanımların korunmasıyla birlikte değişime ve ilerlemeye uyum sağlama gerekliliği üzerinden açıklamıştır:

“AK Parti, değişime değil, gerilime ve yozlaşmaya direnen bir anlayıştır. Değişimi, gelişim ve ilerleme anlamında savunmaktadır. AK Parti, geçmişin statükoculuk üzerine bina edilen muhafazakârlığı yerine, yeniliğe açık, modern bir muhafazakârlık üzerinde durmaktadır. AK Parti, evrimci veya tedrici ve doğal sürecinde işleyen toplumsal dönüşüme dayalı bir değişimi savunmaktadır. AK Parti'nin muhafazakârlıktan anladığı, mevcut kurum ve ilişkilerin korunması değil, bazı değerlerin ve kazanımların korunmasıdır. Koruma ise değişime ve ilerlemeye kapalı olma değil, özü yitirmeden gelişmeye uyum sağlamaktır.” (Erdoğan, 2004: 13).

Erdoğan’a göre, AKP muhafazakârlığı demokratik çoğulculuk temelinde bir uzlaşma alanıdır. Bu alanda, geleneğin önemi vurgulanırken modern kazanımların sentezlenmesi gerektiği ifade edilmektedir (Erdoğan, 2004: 16). Söz konusu sentezle birlikte, AKP’nin kendini tanımladığı muhafazakâr demokrat kimliğinin, diğer bölge ülkeleri için de siyasi bir “ilham kaynağı” olduğu belirtilmiştir (AK Parti, 2023). Akdoğan, muhafazakâr demokrasiyi sınırlı iktidar anlayışı ile tanımlamış ve bu sınırlılığın, birey ve toplum haklarını otoriteye karşı korumayı amaçladığını vurgulamıştır. Ona göre iktidar, tekelci ve monolitik bir yapıya dönüşmemeli, aksine farklı kesimler arasında dengeli ve orantılı bir şekilde dağıtılmalıdır (AKP, 2008: 22). Ancak Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi’ne geçişle birlikte çalışma ilişkilerine yönelik tüm kararların yanı sıra sendikal hak ve özgürlüklere ilişkin yasaklama kararlarının da doğrudan Cumhurbaşkanı tarafından belirlenmesi, Akdoğan’ın savunduğu sınırlı iktidar anlayışıyla çelişmektedir.

AKP muhafazakârlığının, Stenner’in istikrarın ve statükonun korunmasını savunan “statükocu muhafazakârlık”, serbest piyasayı savunan “bırakınız yapsınlar” muhafazakârlık” ve itaat kültürünü esas alan “otoriter muhafazakârlık” gruplandırmasının tümünü içerdiğini söylemek mümkündür. AKP’nin ideolojik yaklaşımı, Stenner’in bu üç kategorisiyle örtüşen özelliklere sahiptir. AKP, iktidarı boyunca toplumsal dinamikler ve sosyo-ekonomik gelişmeler doğrultusunda muhafazakârlık anlayışını dönemselsel olarak şekillendirmiş ve güçlendirmiştir. Kimi dönemler istikrar vurgusuyla statüko muhafazakârlığı, kimi dönemlerde neoliberal uygulamalarla ilişkiyi güçlendirerek bırakınız yapsınlar liberal muhafazakârlığı, kimi dönemlerde ise toplumda otoriterliği artırarak otoriter muhafazakârlığı güçlendirmiştir.

Bu çerçevede AKP muhafazakârlığında asıl belirleyici olan, partinin milli görüş mirasından muhafazakâr demokrasiye geçiş sürecinde nasıl bir ideolojik eklemlenme yaşadığı ve neoliberalizmle kurduğu ilişkiyi nasıl sürdürdüğüdür. AKP’nin siyasal çizgisi neoliberalizm ile muhafazakârlığın kesişim kümesi içinde ele alınmalıdır. Parti politikalarında başlangıçta öne çıkan çoğulculuk ve demokratik katılım vurgusu, dönemin AB uyum süreciyle paralel olarak yükselirken, muhafazakârlık ise neoliberal politikaların etkisini gölgelemek adına bir araç olarak kullanılmıştır. AKP’nin iktidar

pratiğinde çoğulculuğa yüklediği anlamın bir gölgeleme olduğu otoriterleşme sürecinde daha da belirginleşmiştir. Dönemin Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Haziran 2021'de, "Parlamentar demokrasi artık bizim için, milletimiz için mazi oldu. Çünkü Türkiye çok partili sistemden huzur bulamıyor. Koalisyonlar dönemine dönmeyi milletimiz asla istemiyor" (BBC, 2021) şeklinde yaptığı açıklama bunun somut bir örneğidir.

1.3.2. AKP DÖNEMİNDE NEOLİBERALİZM VE MUHAFAZAKÂR DEMOKRASİ İLİŞKİSİ

1980 sonrası uygulanan neoliberal iktisat politikaları, geleneksel orta sınıfı ekonomik olarak zayıflatırken, 1990'larda yeni bir orta sınıfın yükselmesine yol açtı. Bu yeni orta sınıf, küçük ve orta ölçekli işletmelerde çalışan, taşra esnafı ve tüccarlarıyla bütünleşmiş, kültürel olarak muhafazakâr, siyasal olarak ılımlı otoriter ve milliyetçi, ekonomik olarak ise serbest girişimci bir yapıdaydı. ANAP'ın bu sınıf üzerindeki etkisini kaybetmesi 1995 sonrası siyasi belirsizliği artırırken, AKP bu toplumsal tabanı devralarak siyasal yükselişini sağlamıştır (İnsel, 2002: 22). 2001 yılında kurulan AKP, muhafazakâr ve "Milli Görüş" geleneğinden gelen kadrosunun desteği ve seçim döneminde var olan ekonomik krizin ve ANAP'tan kalan toplumsal tabanın etkisiyle, kuruluşundan bir yıl sonra, 2002 seçimlerinde iktidara gelmiştir.

Kuruluşundan itibaren, 2002'den¹⁷ 2023 yılına kadar girdiği 7 genel seçimden,¹⁸ 4 yerel seçimden,¹⁹ 3 halk oylamasından²⁰ ve 3 Cumhurbaşkanlığı seçiminden²¹

¹⁷ 2002 seçimlerine katılım oranı yüzde 79,13 olarak gerçekleşmiş, seçimlere katılan 18 siyasi partiden yalnızca AKP ve CHP yüzde 10'luk ülke barajını aşmıştır. AKP, yüzde 34 oyla seçimi kazanmış ve 363 milletvekili ile mecliste yüzde 66 çoğunluğu elde etmiştir.

¹⁸ 3 Kasım 2002 Genel Seçimi, 22 Temmuz 2007 Genel Seçimi, 12 Haziran 2011 Genel Seçimi, 7 Haziran 2015 Milletvekili Seçimi (2015 seçimlerinde iktidarı kaybeden AKP Kasım 2015'te seçimleri yeniden yaptırarak iktidarını sürdürmüştür). 1 Kasım 2015 Milletvekili Seçimi, 24 Haziran 2018 Milletvekili Seçimi, 14 Mayıs 2023 Milletvekili Seçimi

14 Mayıs 2023 Milletvekili Seçimi

¹⁹ 29 Mart 2004 Yerel Seçimleri, 29 Mart 2009 Yerel Seçimleri, 30 Mart 2014 Yerel Seçimler, 31 Mart 2019 Yerel Seçimi

²⁰ 21 Ekim 2007 Anayasa Değişikliği Referandumu, 12 Eylül 2010 Anayasa Değişikliği Referandumu, 16 Nisan 2017 Anayasaya Değişikliği Referandumu

²¹ 10 Ağustos 2014 Cumhurbaşkanlığı Seçimi, 24 Haziran 2018 Cumhurbaşkanlığı Seçimi, 14 Mayıs 2023 Cumhurbaşkanlığı 1.Tur Seçimi, 28 Mayıs 2023 Cumhurbaşkanlığı 2.Tur Seçimi

birinci parti olarak çıkarak 20 yılı aşkın süredir iktidarda olan bir parti olarak varlığını sürdürmektedir.

Kurulduğu yıldan itibaren neoliberal ekonomi politikaları izleyen AKP, muhafazakâr ve İslamcı köklerinden kopmadan, neoliberal politikalar ve Batı merkezli bir ideolojik çerçeveye şekillenerek piyasa ekonomisi, serbest rekabet ve özel mülkiyeti belirleyici çizgiler olarak kabul etmiştir. Bu siyasi çizgiler aynı zamanda AKP'nin temsil ettiği siyasi hareketin, neoliberalizmle uyum sağlaması ve eş zamanlı olarak kurduğu toplumsal hegemonyanın başarısıyla dünyadaki İslamcı akımlara da örnek teşkil etmiştir (Gürel, 2014: 49).

Neoliberalizmin muhafazakârlıkla olan ilişkisi, AKP iktidarının belirleyici unsurlarından biridir. Bu belirleyicilik İslamcı sermayeye dayanır ve AKP neoliberal ekonomi politikalarını uygularken İslamcı sermayeden destek alır (Tanyılmaz, 2013: 156-157). İslamcı sermaye piyasasının belirleyicisi, İslami devlet kurgusu yerine devletin kârlı bir şirket mantığına dönüştüğü, minimum devlet anlayışıdır (Haenni, 2022: 109). Kârlı şirket ve minimum devlet, bu iki belirleyici öge İslamcı sermaye için “kapitalizmin yeni ruhu” olarak kavramlaştırılarak piyasa İslamı ve neoliberalizmin ilişkisinde öne sürülür. Bu noktada neoliberal ekonomi politikalarının yalnızca piyasa aktörleri tarafından değil toplumsal düzeyde de meşruiyet kazanabilmesi için İslamcı söylemin devreye sokulduğu görülmektedir. Amaç ahlaki bir toplum için işletmelerin de girişimci ve müdahaleci olmasını sağlamaktır. İslamcı sermayenin neoliberalizmle ilişkisi bu noktada başlar. Büyük sermayelerin ahlaki toplum için mikro kredi bazlı proje çağrıları, bütün ürünlerinin kullanımına karşı projeleri, yoksul aileler için kıyafet toplama yöntemleri, bireysel gelişimi öne çıkartan projelerin artması ve bunun için dini dayanaklardan referans alınması “projeler İslamı” olarak adlandırılır. Bu süreçte piyasa odaklı girişimler ile muhafazakâr değerlerin sentezlendiği, toplumsal dayanışmanın ise giderek devlet yerine özel aktörler eliyle yürütüldüğü bir dönüşüm yaşanmaktadır. “İslamcılığın yeni kılıfı” olarak adlandırılan bu dönemde bir yandan muhafazakârlık şirketler ve piyasa değerleri etrafında yeniden güçlendirilirken diğer yandan geleneksel dini dayanışma mekanizmaları aracılığıyla sosyal devlet zayıflatılarak minimum devleti oluşturmak hedeflenmektedir (Haenni, 2022: 110-

116). İslamcı söylemle rıza üreten sermaye, emek ilişkilerinde rızaya dayalı bir hegemonya kurar. İşçi sınıfı örgütlenmesini sermaye lehine çevirmek için “şükür, sabır, tevekkül” gibi dini motifleri kullanır. “Dünyanın bir sınav olduğu” kabulüyle zorlayıcı koşullara sabredilmesi, kazanılan ücretlere şükredilmesi, riskli koşullara karşı tevekkül ve ortaya çıkabilecek her durum için de kadere razı olunmasını sağlamak amaçlanır. Bu strateji yalnızca emek-sermaye ilişkilerini düzenlemekle kalmaz, aynı zamanda sınıfsal eşitsizliklerin dini motifler aracılığıyla normalleştirilmesine de hizmet eder. Buradaki amaç, İslami sermayenin karlı şirket idealini güçlendirirken ortaya çıkabilecek direnci yönetmek ve sınıfsal eşitsizliklerin kabullenilmesini sağlamaktır (Durak, 2013: 97-98).

Neoliberalizmin ihtiyaç duyduğu rıza üretimi, Milli Görüş hareketi içindeki yenilikçi kanatta güçlenmiştir. Çünkü Erbakan’ın “kasabalardaki küçük iş adamlarının yararına devlet güdümlü sanayileşme” düşüncesinin yerini İslami burjuvaziye hâkim olan dünya ekonomisi ve uluslararası sermayeye bütünleşme fikri almıştır. Bu aşamada söz konusu değişimin ihtiyaç duyduğu “yenilikçi” lider ise Recep Tayyip Erdoğan olmuştur (Gürel, 2014: 44-45). Erbakan’ı destekleyen “Anadolu kaplanlarının” yerine uluslararası sermayeye hitap etmek isteyen İslami burjuvazi ortaya çıkmış ve AKP’nin neoliberalizmle ilişkisinin de temelini oluşturmuştur. Uzgel, AKP’nin neoliberalizmle olan ilişkisinin temelini oluşturan ve uluslararası sermayeye hitap etmek isteyen İslami burjuvazinin Türkiye’de 90’lı yıllar hariç, Özal dönemi ile başlayan neoliberal dönüşümün tamamlanması için aracı olduğunu belirtmiştir (2006: 7). Buğra ise AKP’nin varlık koşulunun ve temel görevinin, serbest piyasa ekonomisine geçişin tamamlanması olduğunu vurgulamıştır. Bu geçiş sürecinde partinin siyasal İslam çizgisinden gelmesinin, uluslararası alandaki muhafazakârlıkla uyum için gerekli ortamı sağladığını ifade etmiştir (2008: 222).

Türkiye’de neoliberalizmin gücünün artması AKP’nin neoliberal politikalarla uyumu ve devlet eliyle yürütülen ekonomik süreçlerde piyasa mekanizmalarını güçlendiren politikalar izlemesi üzerinden şekillenmiştir. AKP, doğrudan refah ve gelir yaratmak yerine, mevcut kaynakların dağıtımında belirleyici bir aktör olarak konumlanmış ve bu süreci siyasal meşruiyetini pekiştirmek için kullanmıştır. Balkan

ve Öncü, söz konusu yeniden dağıtım sürecini Harvey'in "mülksüzleştirme yoluyla birikim" kavramı çerçevesinde ele almıştır. "Mülksüzleştirme yoluyla birikimin belli başlı dört özelliği vardır: Özelleştirme ve metalaştırma, finansallaştırma, kriz manipülasyonu ve devlet eliyle yeniden dağıtım" (2014: 263). Balkan ve Öncü'nün AKP'nin başarısı olarak değindiği bu yeniden dağıtım süreci yalnızca neoliberalizmi değil, partinin muhafazakâr gücünü de pekiştiren bir unsur olmuştur. Bu yeniden dağıtımın tüm toplumu kapsayıcı olmadığı, belirli ideolojik ve siyasal bağlılıklar çerçevesinde şekillendiği göz önünde bulundurulmalıdır. Çünkü bu yeniden dağıtım süreci AKP'nin egemen ideolojisini sürdürmesini sağlayacak kesimler için ve ideolojisinin yeniden üretilmesini sağlayacak cemaatler ve tarikatlar gibi muhafazakâr ağlar aracılığıyla gerçekleşmektedir. AKP'nin yeniden dağıtım sürecini devlet kaynaklarının seçici bir şekilde belirli toplumsal gruplara aktardığını ve bu aktarımların da dini referanslarla meşrulaştırılması üzerinden gerçekleştiğini söyleyebiliriz.

AKP, muhafazakâr demokrat kimliğiyle uyguladığı neoliberal ekonomi politikaları sonucu ortaya çıkan sosyal sorunların çözümünü hayırseverlik adı altında bir muhafazakâr siyasi söylemle çözmeyi amaçlamıştır. İslami sermayeden aldığı destekle hem resmi hem de gayri resmi sosyal yardımlaşma ağlarını güçlendiren AKP, böylelikle sosyal devlet uygulamalarının yerini doldurmaya çalışmıştır. Hoşgör'e göre hukuka dayalı bir sınıf uzlaşısı yerine temeli dine dayalı neoliberal bir devlet ortaya koymayı amaçlayan bu yapısal dönüşüm süreci neoliberalizm ve dinsel muhafazakârlık olmak üzere iki temel unsura dayanır (2014: 319).

Neoliberalizm ve muhafazakârlık ilişkisinde "dini dayanışma mekanizmaları" aracılığıyla sosyal devletin yerine getirmesi gereken sorumluluklar cemaatler tarafından üstlenilir ve bu sayede devletin küçültülmesi sağlanır. Dini cemaatler, sivil toplum ağlarıyla eğitim, sağlık gibi alanlarda hâkim olmaya başlar (Haenni, 2022: 116). Haenni, cemaat ilişkilerine dayanan "toplumsal dayanışma mekanizmaları" aracılığıyla, kamunun sağlaması gereken hizmetlerin cemaatler tarafından sunulmasının sağlandığını vurgular (2022: 119) AKP, muhafazakârlıktan uzaklaşmadan ve neoliberal ideolojisini temel alarak, ekonomi politikalarında

neoliberalizmi uygularken sosyal devletin bazı işlevlerini hayırseverlik ekseninde yeniden yapılandırır. Bu çerçevede, AKP bir yandan neoliberal ekonomi politikalarının yarattığı sınıfsal eşitsizliklerin toplumsal etkilerini yönetebilmek için cemaat ilişkilerini kullanırken, diğer yandan sınıf içi yeniden dağıtımı da belirli ekonomik düzenlemelerle sağlamaktadır. Asgari ücret artışları ve en düşük emekli aylıklarının belirli seviyelere çekilmesi gibi adımlarla, en düşük gelir grubuna sahip kesimin refahını artırmaya yönelik politikalar devreye sokulmaktadır.

AKP'nin muhafazakârlığı İslamcı sermaye ile güçlendirdiği ve iktidarının devamı için ihtiyacı olan yönetme gücünü muhafazakârlığa ve neoliberalizme dayandırdığı görüşündeyiz. Buğra, AKP'ye sağlanan desteği, Türkiye'de hâkim olan İslamcı temele dayalı “muhafazakâr demokrat” kimlik ve parti siyasetinin neoliberalizmle olan uyumu üzerinden açıklar. Aynı zamanda bu uyumun temelinde devletle bütünleşerek kurumsallaşmış hayırseverliğe dayalı bir yapı olduğunu vurgular (2008: 262). AKP'nin muhafazakâr demokrat kimliği ile neoliberalizmle olan ilişkisi ve uyumunun bir örneği de AKP'nin, muhafazakâr demokrasinin özellikleri olarak öne sürdüğü güçlü sivil toplum vurgusudur. AKP'nin 2002 seçim beyannamesinde sivil toplumun güçlendirilmesiyle ilgili olarak şu ifadeler yer almıştır: “AK Parti, yönetime katılımı engelleyen yasal ve idari etkenleri kaldırarak, kamu yönetimine sivil toplumun daha aktif katılımını sağlayacaktır”. Benzer biçimde AKP Siyaset Akademisi Yerel Yönetimler Programı'nda yer alan açıklamalarda da “Türkiye'de hali hazırda devlet eliyle yürütülen birtakım hizmetlerin sivil topluma devredilmesi devletin yükünü azaltacağı gibi hizmetlerin etkin ve verimli şekilde sunulmasın açısından yararlı olacaktır” ifadeleriyle güçlü sivil toplum vurgusu yapılmıştır (AKP, 2008: 23).

AKP'nin sivil toplumu güçlendirmesinin temel gerekçesi, uyguladığı neoliberal ekonomi politikalarının zayıflattığı sosyal politikalar ve akabinde ortaya çıkan eşitsizliklerden etkilenen mağdurlar ve yoksullar için en alt sınıfları rahatlatacak yan mekanizmaların sivil toplum aracılığıyla devreye sokulmasıdır (Çelik, 2010a: 69). Bununla birlikte AKP'nin sivil toplum olarak öne sürdüğü grupların, aslında cemaat ve tarikatlar olduğunu dönemin Milli Eğitim Bakanı Yusuf Tekin, 18 Aralık 2023'te Meclis'te yaptığı konuşmasında açıkça ifade etmiştir. Tekin, “Sizin 'tarikat, cemaat'

dediğiniz, bizim 'STK' dediğimiz yapılarla toplansanız 10 tane protokolümüz vardır. Onlarla protokol yapmaya devam edeceğiz” diyerek, kamusal sorumlulukların protokoller aracılığıyla cemaatlere/sivil topluma bırakıldığını da belirtmiştir. Çünkü güçlü sivil toplum vurgusu, kamusal sorumlulukların hayırseverlik ilişkisi çerçevesinde sivil toplum, cemaat, tarikat, vakıflar gibi ağlara bırakılmasını sağlamaktadır. Bu durum temelde kamudan uzaklaşarak artırılan özelleştirmeler ve bunun sonucunda ortaya çıkan sosyal sorunların çözümünde de muhafazakâr ağların kullanılmasının aracıdır.

AKP iktidarıyla birlikte muhafazakârlığın neoliberalizmle bağı güçlenmiş, özelleştirmeler hızlandırılmış, devletin müdahalesini gerektiren “ağır sanayi” hamlelerinin yerine serbest piyasa desteklenmiş ve iktisadi politikalarda köklü değişiklikler hedeflenmiştir (Savran, 2013: 97). Bu sürecin hazırlık aşamaları, AKP’nin seçim beyannamelerinde, eylem planlarında, kalkınma planlarında açıkça ortaya konulmuştur. Örneğin, 3 Kasım 2022 seçim beyannamesinde devletin rolünü ve ekonomi politikalarının çerçevesini piyasalarda serbest rekabet koşullarını oluşturmak ve bunun önündeki engelleri kaldırmak olarak açıklamıştır (AKP, 2002). Bu sistemde ekonomi politikalarının temel amacı, serbest piyasa ekonomisinin işleyişindeki aksaklıkların giderilmesidir. Seçim beyannamesinde açıklanan yapısal reform programında ise kamunun yeniden yapılanması, özelleştirmenin hızlandırılması öncelikli hedefler arasında yer almıştır.

Harvey’e atıfla belirtilen mülksüzleştirme yoluyla birikimin özelliklerinden biri olan ve neoliberal ekonomi politikalarının uygulama adımları arasında da yer alan özelleştirmeler, AKP’nin neoliberal ekonomi politikalarının yerleşmesi ve sağlamlaşması adına attığı en önemli adımlardan biri olmuştur. Türkiye’de neoliberal dönüşüm sürecinin en önemli ayağını oluşturan özelleştirmeler, AKP döneminde tarihinin en yüksek seviyesine ulaşmıştır. AKP’nin özelleştirme politikaları, parti politikaları ve acil eylem planları çerçevesinde hızla hayata geçirilmiştir. Özelleştirmelerin ardından “mülksüzleştirme yoluyla birikimin” ikinci özelliği olarak belirtilen finansallaşma süreci, neoliberal dönemde yeni finansal kurumların ortaya çıkması ve yabancı ortaklı bankaların kurulmasıyla açıklanabilir. Bu süreç, yerli ve

yabancı sermayenin yatırım yaptığı, kuralsızlaştırılmış bir finans sisteminin oluşumunu beraberinde getirmiştir. Bu noktada özelleştirmelerle birlikte uygulamaya konulan bu kuralsızlaştırılmış finans sistemi, özellikle krizlerin yönetimi için devletin oluşturduğu yapısal uyum programları ile desteklenmiştir. Bu programlarla mali disiplin sağlanmaya çalışılırken, kamusal hizmetlere ayrılan payın azaltılması, sermaye lehine vergi düzenlemelerinin yapılması ve ticaretin serbestleştirilmesi gibi durumlar ortaya çıkmıştır. Kamusal kaynakların azaltılması, kamu hizmetlerinin kalitesinin ve niteliğinin düşmesine, ayrıca kamusal hizmetlere dayalı orta sınıfın da ayrışmasına yol açmıştır (Balkan ve Öncü 2014:264).

3 Kasım seçimlerinin ardından 16 Kasım 2002’de dönemin AKP Genel Başkanı Recep Tayyip Erdoğan tarafından basına açıklanan bir yıllık Acil Eylem Planı’nda, IMF ile olan ilişkilerle birlikte özelleştirmelerin de hızlandırılması gerektiği özellikle vurgulanmıştır (NTV, 2002):

“IMF ile yürütülmekte olan Stand-By Anlaşmasına yönelik hazırlıklar hızla yapılacaktır. Bu görüşmelerde programın temel çatısını bozmadan mevcut ekonomik programda temel eksiklikler olarak görülen reel sektör, sosyal politikalar ve tarım konularında farklı çözümler konusunda IMF ile müzakereler yapılacaktır.”

AKP, serbest piyasanın işleyişini kolaylaştıracak, özelleştirmeleri hızlandıracak düzenlemelerle iktidara geldiği günden itibaren ekonomi politikalarında tarafını net bir biçimde ortaya koymuştur. Yine 2002 yılı Kasım ayında yayınlanan Acil Eylem Planı’nda yer alan “serbest piyasanın daha iyi işlemesi için gerekli koşulların oluşumunu sağlamak, ekonomideki etkinlik ve verimliliği artırmak, hedeflerimizi bir an önce gerçekleştirmek için özelleştirme çalışmalarına hız verilecektir” ifadeleri bu politikaların belirginleşmesini sağlamıştır. Bu açıklamalar, özelleştirmelerin hızlanacağını ortaya koyarken, aynı zamanda geçici ve güvencesiz emeğin yaygınlaşacağını sinyallerini de vermektedir.

3 Ocak 2002’de yayınlanan AKP’nin Acil Eylem Planına göre,

En geç üç ay içinde;

- “Özelleştirme kapsamındaki kuruluşlar gözden geçirilerek yeni bir özelleştirme stratejisi ve takvimi belirlenecek,
- Özelleştirme kapsamına alınacak KİT’ler gruplandırılarak her KİT’e uygun özelleştirme stratejisi ve takvimi belirlenecektir.
- Özelleştirme uygulamalarında yurtdışında çalışan kişilerin katılımı teşvik edilecektir” (AEP, 2002).

AKP’nin neoliberalizmle olan ilişkisi birçok alanda kendini göstermiştir. Özellikle Acil Eylem Planı olarak ortaya koyduğu neoliberal politikalar, yalnızca ekonomi ve emek alanında değil, aynı zamanda eğitim, sağlık, sosyal güvenlik gibi alanlarda da özelleştirmelerin yapılacağı açıklanarak neoliberalizmle olan ilişkisini pekiştirmiştir. AKP iktidara ilk geldiği dönemde Acil Eylem Planı ile yaptığı neoliberal uygulamaların artırılacağını duyurmuş ve ilerleyen yıllarda, kamu istihdamında yaşanan dönüşümden, Kamu İktisadi Teşekküllerinin (KİT’ler) özelleştirilmesine, çalışma ilişkilerinden, sosyal güvenlik sistemine ve eğitim sistemine kadar birçok alanda neoliberal uygulamaları hayata geçirmiştir. Erdoğan, hayata geçirilen neoliberal uygulamaların en önemli örneğinin, 2006 yılında IMF ve Dünya Bankası’nın “tavsiyeleri” ile sosyal güvenlik sisteminde gerçekleştirilen değişiklikler olduğunu belirtir (2006: 212).

AKP’nin neoliberalizmle olan ilişkisi emeğin esnekleştirildiği, eğitim, sağlık, sosyal güvenlik gibi kamusal sistemlerin özelleştirildiği bir yeniden yapılanma sürecini işaret etmiştir (Köse ve Bahçe, 2009: 414). Bu dönemde AKP’nin neoliberalizmle olan ilişkisinin “sosyal politikayı neoliberal sermaye birikim sürecinin bir bileşeni olarak tasarlayabilme kabiliyeti” olarak tanımlanması aralarındaki bağı açıklamaya yardımcı olmaktadır (Durmaz, 2016: 145). Söz konusu yapılanma süreci, neoliberal uygulamaların sonucu olarak ortaya çıkan sosyo-ekonomik eşitsizlikleri siyaset ve demokrasiyle ilişkili olarak görmez ve sosyal politika uygulamalarını sosyal

devlet gerekliliği olarak değil, yardımseverlik anlayışı gereği yerine getirir (Koray, 2015: 25).

Bir ÷lkede sosyal politika uygulamalarını uygulanan ekonomi politikalarından bağımsız ele alan yönetim sisteminde sosyal devlet yerini yardımsever devlete bırakır. Durmaz, bu ilişki içerisinde de sosyal politika uygulamalarının klientalist²² ilişkilere dayalı biçimde ilerlemeye başladığını belirtmiş ve bu ilişkilerin muhafazakârlığa dayandığını vurgulamıştır (2016: 145). Çelik ise AKP'nin klientalist ilişkiler üzerinden kurduğu hegemonyayı açıklarken, kendinden önceki sağ partilerle ekonomi politikaları ve neoliberal uygulamaları açısından bir ortaklığa sahip olmasına rağmen, ideolojisinin dayandığı muhafazakâr-İslamcı anlayışın, sosyal politika uygulamalarından çalışma ilişkilerine kadar geniş bir kesimde ve hayatın birçok alanına etki ettiğine değinmiştir (2015: 162).

AKP'nin neoliberal ekonomi politikalarını düzenleyici reformlarla koruması, kurmaya çalıştığı hegemonyaya da yardımcı olmuştur. Neoliberal politikalar sonucunda sosyal harcamalarda ortaya çıkan yetersizliğin neden olduğu boşluk, ücretsiz kitap dağıtımı, öğrenci burslarının artırılması, alt ve orta sınıf ile yoksullar için ev kredilerinin artırılması gibi ekonomik kalkınma politikalarıyla giderilmeye çalışılmıştır (Hoşgör, 2014: 300-310). Bu nedenle de AKP hegemonyasını ortaya çıkaran ve işlevsel hale getiren süreç, sermayenin muhafazakârlık ilişkisinden ayrı tartışılmaz hale gelmiştir (Yıldırım, 2010: 8). AKP'nin muhafazakârlığı, neoliberal İslamcılığı ortaya çıkarmış ve bu etkiyle AKP hegemonyası, yönetilebilir bir toplum, yaygın cemaat ilişkileri ile özellikle emek ve çalışma ilişkileri üzerinde kontrolü sağlamayı amaçlamıştır (Durak, 2013: 25-26).

AKP ve neoliberalizm ilişkisi, sermaye kesiminin AKP'ye neden yakın bir duruş sergilediğini açıklamak için önemlidir. Sermaye kesiminin AKP'ye yakın duruşunun muhafazakâr demokrasi ile ilişkisi de önemli bir sorudur. AKP'nin iktidarı ile sermaye arasındaki paylaşımının arka planı ve parti politikalarındaki yeri bu ilişkilerin

²² Klientalizm: “siyasal otoritenin dağıtım ölçütlerine göre sunulan birtakım hizmetler ya da mallar karşılığında, siyasal destek talebinde bulunma” (Yuvalı, 2018:383)

açıklanmasında kritik rol oynamaktadır. AKP temsilcilerinin sermaye kesimi için yaptığı açıklamalar ve parti politikalarında sermaye sınıfı ile olan ilişkilerine yer verme biçimleri bu sorulara cevap niteliğindedir.

AKP Genel Başkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın sermaye temsilcilerini kendi ifadesiyle "kardeşi" olarak tarif etmesi, AKP'nin sermaye ile olan ilişkisini anlamamıza yardımcı olmaktadır. Dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan, 19 Nisan 2003 yılında Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneği'nin (MÜSİAD) Genel Kurulu'nda yaptığı konuşmada sermaye temsilcilerini bir nevi halkın temsilcisi olarak görmüş ve onlara takdirle yaklaşmıştır. Aynı konuşmada devletin istihdam alanları üretme görevinden çekildiğini ve sermayenin çalışmalarının önündeki bütün tıkanıklıkların kaldırılması için gerekli çalışmaların yapılacağını ifade etmiştir:

"Sizler de ekmek, iş ve istihdam üreterek ulusal onura katkıda bulunacaksınız. Şunu açıkça söyleyeyim, artık devlet istihdam alanları üretmeyi değil, ön açmayı hedef almıştır. Bundan sonra istihdamı sizler üreteceksiniz ama bizler de sizlere bu alanları açmak için bütün gayretimizle yardımcı olacağız. Bütün tıkanıklıkları ortadan kaldıracğız. Bir yerde tıkanıklık varsa bir kardeşiniz, başbakanınız olarak bunun önünü açmak benim boynumun görevidir, tüm bakan arkadaşlarımın görevidir." (Cumhurbaşkanlığı Yayınları; 58, 2019: 69).

Erdoğan'ın MÜSİAD Genel Kurulu'ndaki konuşmasının ardından 11 Haziran 2003'te gerçekleşen TÜSİAD Yüksek İstişare Konseyi Toplantısı'nda da Ankara'yı sermaye önündeki engel olmaktan çıkaracaklarını vurgulamıştır. Bu açıklama, AKP'nin sermaye sınıfı ile olan ilişkisini ve partinin neoliberal ekonomi politikalarının uygulanmasındaki kararlılığını gösteren önemli bir ifadedir:

"Teşebbüs hürriyetinin önünde Ankara'yı engel olmaktan çıkaracağız. Şekilci, güvensiz, rekabete kapalı, ticari hızı hesaplamayan bürokrasiyi minimumum düzeye getiriyoruz. Tıkanan yolları, kanalları, kapı ve köprüleri açıyoruz. İşimizi hız ve süratle yapıyoruz" (Cumhurbaşkanlığı Yayınları; 58, 2019: 156).

2001 sonrası iktidara gelen AKP, reformlar ve istikrar vurgusunu ön plana çıkarmış, bu süreçte neoliberalleşmenin ilk aşamalarında sıkça görülen hak ve özgürlüklere yönelik açılımlar önemli bir rol oynamıştır. Ancak bu açılımlar ekonomik politikalar bağlamında değerlendirildiğinde işçi sınıfının hakları büyük ölçüde göz ardı edilirken, sermaye lehine düzenlemeler öncelik kazanmıştır (Harvey, 2021: 3). AKP'nin neoliberal ekonomi politikaları doğrultusunda attığı adımlar, yalnızca kapitalist sınıfın genel çıkarlarını gözetmekle kalmamış, aynı zamanda finansal dağıtımı ihale ve özelleştirme politikaları aracılığıyla İslami burjuvaziye yönlendirmiştir. Bu süreçte, neoliberal politikaların yol açtığı toplumsal eşitsizlikler ve sosyal sorunlar karşısında devletin sosyal yardım mekanizmaları geri planda kalırken, cemaat ağları alternatif bir dayanışma modeli olarak devreye sokulmuştur (Balkan & Öncü, 2014: 265).

2001 yılında kurulduktan sonra, seçim döneminde var olan ekonomik kriz ve ANAP'tan kalan toplumsal tabanın etkisiyle AKP, 2002 seçimlerinde iktidara gelmiş ve kurulduğu yıldan itibaren neoliberal ekonomi politikaları izlemiştir. Piyasa ekonomisi, serbest rekabet ve özel mülkiyet belirleyici çizgiler olarak kabul edilmiş ve İslamcı sermayeden destek alınarak neoliberal ekonomi politikaları uygulanmıştır. Devletin rolünün küçültülmesi, özelleştirmelerin hızlandırılması ve finansallaşma süreci desteklenirken sosyal devletin bazı işlevleri, hayırseverlik ekseninde yeniden yapılandırılmıştır. AKP döneminin neoliberal ekonomi politikalarında işçi sınıfının hakları büyük ölçüde göz ardı edilirken, sermaye lehine düzenlemeler öncelik kazanmış ve geçici, güvencesiz emeğin yaygınlaşmasına neden olmuştur.

İKİNCİ BÖLÜM

2. AKP ÖNCESİ DÖNEMDE SENDİKA SİYASET İLİŞKİLERİ

Çalışmanın bu bölümünde öncelikli olarak sendika siyaset ilişkisi üzerine tartışmalar ele alınacaktır. Ardından AKP öncesi dönemde sendika siyaset ilişkisi incelenerek AKP döneminde işçi sendikalarının sendika siyaset ilişkisini incelerken gerekli olan tarihsel arka planı sunulacaktır.

Türkiye’de sendika siyaset ilişkisinin tarihi, farklı dönemlere ayrılarak incelenebilir. Her bir dönem sendikaların gücü, siyasetle kurduğu ilişki ve çalışma hayatındaki etkileri açısından özgün dinamikler barındırmaktadır. Erken Cumhuriyet ve tek parti dönemi, 1925 yılında Takrir-i Sükûn ile başlayan ve fiili bir tek parti yönetimi olan dönemde, siyaset alanındaki otoriterizme paralel olarak sosyal alanda da örgütlenmeye ciddi bir baskı uygulanmış ve sendikal örgütlenmeye önce fiilen saha sonra ise yasal olarak izin verilmemiştir. Özellikle 1930’ların ikinci yarısından sonrası sınıf mücadelelerinin yok sayıldığı, bu nedenle grevin ve sendikaların yasaklandığı bir dönemken, çok partili dönem ve Demokrat Parti dönemi ise sendikaların kısmen tanındığı bir dönem olmuştur (Çelik, 2010c). 1960-1980 dönemi sendikacılığın yükseldiği ve hatta altın çağını yaşadığı bir dönem olarak görülebilir. 12 Eylül 1980 askeri darbesi ve ardından gelen ara rejim dönemi sendikal faaliyetlerin büyük ölçüde yasaklandığı, sendikaların üye ve güç kaybettiği yıllardır. 12 Eylül’ün devamı olan ANAP döneminde ise sendikaların güç ve üye kaybettiği ama bir yandan da sendikal hakların yeniden kazanılması için mücadelelerin yoğunlaştığı bir yeniden yapılanma ve toparlanma sürecidir. Koalisyon dönemi olarak adlandırılan 1990’lı yıllar, sendikal hareketin karşılaştığı zorluklar ve değişen sosyo-ekonomik koşullar nedeniyle mücadele ve uzlaşma arayışlarının yoğunlaştığı dönem olarak değerlendirilir (Yorgun, 2005: 140).

Tarihsel süreklilikleri, kesintileri ve farklılıkları anlayabilmek ve tarihsel bir karşılaştırma yapabilmek için AKP öncesi döneme bakmak, bu dönemin sendikacılık siyaset ilişkisi açısından benzerliklerini ve farklarını ele almak büyük önem taşımaktadır. Sendikacılık ile siyaset arasındaki tarihsel miras ve birikim, AKP dönemi sendika siyaset ilişkisini kavrayabilmek için gerekli zemini sunar. Bir olgunun tarihsel geçmişine dair bilgi sahibi olmak, bugünü anlamlandırmak açısından kritik bir rol oynar. Carr'ın da belirttiği gibi, geçmişe bakış ancak bugünün sorunlarıyla aydınlatıldığı zaman gerçekten yazılmış olur (2002: 44). Bu nedenle sendikacılık siyaset ilişkisini değerlendirirken dünün ve dünle bugün arasında geçen zamanın bilgisine sahip olmak bugünü daha iyi anlamamızı sağlayacaktır.

2.1. SENDİKA SİYASET İLİŞKİSİ ÜZERİNE TARTIŞMALAR

Sendika siyaset ilişkisinin ve sendikal hareketin belirleyici unsurları örgütlenme, toplu pazarlık ve grev haklarını kullanması üzerinden tanımlanabilir. Ancak bu unsurlar yalnızca başlangıç noktasıdır. Çünkü sendikal hareketin etkin bir güç haline gelmesi çalışma hayatının nicel boyutu, hukuksal değişiklikler, sendikal hakların uluslararası boyutu ve sendikaların karar alma mekanizmalarındaki konumu ve etkinliği ile bütünleşir. İşçilerin uzun yıllar mücadelesi sonucu elde ettiği sendikal haklar, insan haklarının ikinci kuşak²³ hakları bağlamında değerlendirilmektedir ve bu niteliği ile uluslararası sözleşmelerde yer bulmaktadır. Sendikal hakların öznesi iktisadi açıdan güçsüz olan işçi sınıfıdır ve bu sınıf, çıkarlarını korumak ve geliştirmek amacıyla örgütlenir. Söz konusu çıkarların sermaye sınıfına karşı korunma yöntemlerine yapılan müdahaleler, sendikal hakların kısıtlanmasına yol açmaktadır (Çelik, 2010d: 258). Bu nedenle, söz konusu kısıtlamaların önüne geçilmesi amacıyla sendikal hakların, örgütlenme özgürlüğü, toplu pazarlık ve grev hakkı unsurlarıyla bir

²³ “İnsan hakları, “birinci kuşak”, “ikinci kuşak” ve “üçüncü kuşak” hakları olarak üç ana kümeye ayrılarak ele alınmaktadır. Yaşam hakkı ve kişi dokunulmazlığı, düşünce ve düşüncüyü açıklama özgürlüğü, inanç ibadet özgürlüğü, konut dokunulmazlığı, mülkiyet hakkı, dernek kurma hakkı, dilekçe hakkı, seçme ve seçilme hakkı birinci kuşak haklardan bazılarıdır. İkinci kuşak hakları, bir serbesti ve özgürlüğün ötesinde devletten bir hizmet/edim isteme yetkisi veren haklar olarak gelişmeye başlamıştır. Çalışma hakkı, sendikal haklar, sosyal güvenlik hakkı, sağlık hakkı, parasız öğrenim hakkı, konut hakkı ikinci kuşak veya sosyal hakların en önemlileri olarak bilinmektedir. Üçüncü kuşak hakları ise dayanışma hakları (çevre, gelişme ve barış gibi) olarak bilinmektedir” (Çelik, 2010d:259).

bütün olarak ele alınması gerektiği ve bölünemeyeceği vurgulanmaktadır (Gülmez, 2013: 15).

Sendika hakkı, örgütlenme özgürlüğü, grev ve toplu pazarlık haklarıyla oluşturduğu bütünlük içinde anlam kazanmaktadır. Sendikaların amacı, üyelerinin çıkarlarını korumak ve geliştirmektir. Bunun için kullandıkları başlıca araçlar ise toplu pazarlık ve grev hakkıdır. Bu hakların varlığı sendikaların amaçlarına ulaşmak için doğal ve kaçınılmazdır (Gülmez, 2008: 142). Dolayısıyla sendikaların amaçlarına ulaşmak için kullandıkları yöntemlerden yoksun bırakılan bir sendikal hareketin işlevselliği ciddi biçimde zayıflar. Ancak sendikal haklar bir bütün olarak kullanıldığında işçi sınıfının siyasal demokrasi yoluyla hak elde etmesine olanak sağlanır. İşçi sınıfı bu bütünlük içinde toplu iş sözleşmeleri yoluyla kendi yasalarını yapabilir (Çelik, 2010d: 255). Bu da bizi sendikal hakların kullanımında bir etken olan sendika siyaset ilişkisinin önemine götürür.

Marx'ın sendikaların toplumsal ve siyasal etkisine dair vurgusu, konunun tarihsel köklerini açıklamada önemli bir noktadır. Marx işçi sınıfının sendikal mücadelesi ile siyasal mücadelesinin ayrılmaz bir bütün olduğunu vurgulamaktadır. Dünyada işçi sınıfının ilk bağımsız siyasal hareketi olan Chartizmbu ilişkinin tarihsel önemini ortaya koyar. İşçi sınıfının oy hakkı mücadelesi (Chartizm), sendika devlet ilişkisinin en önemli uğraklarından biri olarak kabul edilmektedir. Chartizm hareketi, işçilerin- işverenlere karşı mücadelesinde savunma kalesi olan sendikaların, aynı zamanda siyasetteki etkinliğini ortaya koyan bir örnek olarak ele alınmakta, işçilerin hak mücadelelerini siyasi mücadeleleri ile aynı anda yürüttüğünün örneği olarak verilmektedir (Marx, 1966: 192). 1830'ların ortasından 1848'e kadar süren Chartizm hareketi, başlangıçta işçi sınıfının oy hakkı mücadelesi üzerine yoğunlaşmış olsa da zamanla daha geniş bir taleple devam etmiştir. Oy hakkı talebi ile başlayan mücadele aynı zamanda çalışma sürelerinin kısaltılması, çocukların çalıştırılmasının yasaklanması, ücretlerde iyileştirmeler gibi talepleri de kapsayan bir sosyal mücadele haline gelmiştir (Çelik, 2010c: 57). Chartizm, işçi sınıfının yalnızca ekonomik çıkarlarını savunmakla kalmayıp, siyasal ve sosyal haklarının korunmasında sendika siyaset ilişkisinin önemini açıklamak bakımından önemli bir örnektir. Bu anlamda

sendikal hakların tam anlamıyla kullanıldığı bir sistem, işçilerin ekonomik çıkarlarının yanı sıra siyasal ve sosyal haklarını koruyarak, demokratik bir toplum yapısının oluşumuna katkı sağlar. Bu durum, sendikaların yalnızca ekonomik bir araç olmasının ötesinde demokratik bir toplum yapısının oluşmasında önemli bir aktör olduğunu ortaya koyar.

Polanyi'nin çift yönlü hareket kavramı, bu durumu daha iyi anlamamıza yardımcı olabilir. Polanyi, piyasa ekonomisinin toplum üzerindeki yıkıcı etkilerine karşı bir "kendini savunma hareketi"nin ortaya çıktığını belirtir. Bu hareket, insanı, doğayı ve üretimi piyasanın kurallarına karşı korumayı amaçlar. Sendikalar da işçilerin haklarını ve çıkarlarını piyasanın acımasız etkilerine karşı koruyarak bu kendini savunma hareketinin bir parçası olabilirler. Ancak, bu hareketin her zaman başarılı olduğu söylenemez. Piyasa güçleri, devletin ideolojik aygıtları aracılığıyla kendi çıkarlarını korumaya ve yaymaya çalışırlar. Bu nedenle, sendikaların siyasi alanda da aktif olması ve devletin politikalarını etkilemeye çalışması önemlidir (2009:230).

Sendika-siyaset ilişkisini anlamaya dönük farklı metodolojik yaklaşımlar söz konusudur. Temel ayırım, yapısalcı-kurumsalcı-organizmacı yaklaşımlar ile eleştirel ve çatışmacı yaklaşımlar arasında bulunmaktadır. Kuşkusuz buradaki “çatışma” kavramı çıkar çatışması ve sosyal çıkar farklılığını anlatmaktadır. Sosyal bilimlerin diğer alanları için de geçerli olan bu yaklaşımlar ²⁴ sendika-siyaset ilişkisini anlamamamızı ve tasnif etmemizi mümkün kılar. Bu iki yaklaşım arasındaki temel fark, sendikaların siyasetle olan ilişkisini nasıl gördükleridir. Yapısalcı-kurumsalcı yaklaşım, sendikaların çevrelerindeki yapılarla nasıl etkileşimde bulunduğunu ve bu yapıların sendikaları nasıl şekillendirdiğini anlamaya odaklanırken, eleştirel ve çatışmacı yaklaşım sosyal ilişkileri uyum ve yapısal ve kurumsal bir düzlemde daha ziyade çatışmalı, gerilimli, dinamik bir süreç olarak ele alır. Bu nedenle sendikaların sınıf mücadelesindeki rolüne, siyasetteki rolüne önem verir. Hyman ve Gumbrell-McCormick'e göre, yapısalcı, kurumsalcı ve organizmacı yaklaşımlar, sendikaların ve siyasi partilerin toplum içindeki rollerini, sistem içindeki işlevleri üzerinden

²⁴ Bu konuda ayrıntılı bir değerlendirme için bakınız Neuman, W. Lawrence “The Meanings of Methodology” Neuman, W. Lawrence (2014). Social Research Methods: Qualitative and Quantitative Approaches, Pearson içinde, ss. 92-124.

değerlendirerek işbirliğini ve karşılıklı faydayı vurgular. Bu yaklaşımda devlet, yalnızca işverenlerin ve yönetimlerin çıkarlarını korumakla kalmaz, aynı zamanda işçi haklarını da etkileyebilir. Bu nedenle, sendikaların devletle olan ilişkileri ve devlet politikalarını etkileme çabaları önemlidir. Bu yaklaşım, sendikaların hükümetle ve işverenlerle kurduğu kurumsal ilişkileri ele alırken, sendikaların tarihsel kökenlerinden gelen ideolojik kimliklerinin siyasi davranışlarını nasıl şekillendirdiğini de inceler. Örneğin, sosyal demokrat veya Hristiyan demokrat gelenekten gelen sendikalar, farklı siyasi stratejiler izleyebilir (2010: 317). Eleştirel ve çatışmacı yaklaşım ise sendikaların ve siyasi partilerin toplumdaki güç mücadelelerini ön plana çıkarmaktadır. Çatışmacı yaklaşım, sendikaları kapitalist sistem içindeki sınıf mücadelesinin bir parçası olarak görür. Bu bağlamda sendikaların temel amacı, işçi sınıfının çıkarlarını korumak ve kapitalizme karşı mücadele etmektir (Hyman, 2006: 21).

Sendika-siyaset ilişkisine daha spesifik olarak endüstri ilişkileri teorileri kapsamında bakmak mümkündür. John Dunlop ve Richard Hyman, sendikaların siyasi aktörlerle kurduğu ilişkileri farklı perspektiflerden ele alır, iki farklı yaklaşım sunarak, sendika-siyaset ilişkisini farklı açılardan değerlendirir. Dunlop'un endüstri ilişkileri sistem teorisi, endüstri ilişkilerini kurumsal bir yapı içinde analiz ederken, Hyman'ın çatışma teorisi sendikaların kapitalist sistemdeki sınıf mücadelesiyle olan bağımlı vurgular. Dunlop'a göre endüstri ilişkileri, belirli bir sistem içinde işçi, işveren ve devlet arasındaki etkileşimlerle şekillenir. Bu sistemin temel amacı, işçi-işveren ilişkilerini belirleyen kurallar çerçevesinde istikrarı sağlamak ve çatışmaları düzenleyici mekanizmalar aracılığıyla çözmektir. Kural koyma ve kuralların uygulanmasında sistemin aktörleri etkileşime girer ve kuralların sınırları ve uygulanması aktörlerin güç dağılımı ile ilişkili olacaktır. Sendikalar, siyasal sistemin ve ekonomik düzenin bir parçası olarak işlev görür ve işçilerin haklarını korumak için siyasi partilerle ittifak kurabilir, ancak bu süreç kurumsal bir yapıya sahiptir (Dunlop, 1958:8-16).

Hyman endüstri ilişkilerini yalnızca ekonomik bir süreç olarak değil, aynı zamanda sınıf mücadelesinin kurumsallaşmış bir biçimi ve bir denetim, kontrol süreci olarak ele almaktadır. Bu nedenle de sendikalar, kapitalist sistem içindeki sınıf mücadelesinin bir parçası olarak görülmektedir. Çünkü sendikalar işçilerin yalnızca ekonomik çıkarlarını değil, politik ve ideolojik çıkarlarını da savunmak zorundadır. Bu perspektifte, devlet çoğunlukla tarafsız bir hakem değil, sermaye sınıfının çıkarlarını koruyan bir araç olarak işlev görmektedir. Hyman'a göre sendikaların siyasi partilerle kurduğu ilişkiler, yalnızca işçilerin ekonomik refahını artırmayı değil, aynı zamanda toplumsal dönüşüm ve kapitalizme karşı mücadeleyi hedeflemelidir. Sendikaların sadece ücretler veya maaşlarla değil, aynı zamanda fiyat hareketleri, vergilendirme ve sosyal devlet gibi konularla da ilgilenmeleri gerektiğini belirtmektedir. Bu yaklaşım sendikaların ekonomik çıkarlarının ötesinde, daha geniş bir sınıf mücadelesi perspektifine sahip olduklarını göstermektedir (Hyman ve Gumbrell-McCormick, 2010:316).

Sendikaların tarihsel ve kültürel gelenekleri de siyasi davranışlarını doğrudan etkilemektedir. Örneğin, sosyal demokrat gelenekten gelen sendikalar, genellikle reformist politikalar izleyerek işçi haklarını artırmayı hedeflerken, Marksist ya da radikal sendikalar kapitalist sisteme doğrudan karşı çıkarak mücadelecı bir yöntem izlemektedir. Bu nedenle de farklı ülkelerdeki sendikaların devletle ve siyasi partilerle kurduğu ilişkiler, tarihsel ve kültürel faktörlerden büyük ölçüde etkilenir. Hyman'a göre sendikalar üç temel yoldan siyasetle ilişki kurmaktadır. Sosyal demokrat partilerle ittifak yaparak işçi haklarını geliştirmeyi amaçlayan reformist yöntem, kapitalist sistemin dönüştürülmesi gerektiğini savunarak daha mücadelecı ve devrimci bir duruş sergileyen radikal yöntem ve herhangi bir siyasi partiye bağlı olmadan işçilerin haklarını savunan ancak gerektiğinde siyasi süreçlere müdahil olan bağımsız yöntem (Hyman ve Gumbrell-McCormick, 2010: 320-321). Örneğin, Avrupa'daki sosyal demokrat sendikalar devletle işbirliğine daha yatkınken, Güney Amerika'daki sendikalar genellikle daha radikal ve mücadelecı bir çizgiye sahiptir. Türkiye için Dunlop'un sistem teorisi içindeki uzlaşmacı yön ile Hyman'ın reformist yönteminin sendika siyaset ilişkisi açısından daha baskın olduğunu söylenebilir.

Devletin işçi sınıfı karşısındaki tutumu, sendikaların sınıf mücadelesindeki siyasal rollerinin yasaklanması, görmezden gelinmesi ya da yasal sınırlamalarla engellenmesi üzerinden belirginleşmektedir. Ancak devletin hangi tarafta olduğundan bağımsız olarak sendikaların siyasetle ilişki içinde olmalarının kaçınılmaz olduğunu söyleyebiliriz. Sendikaların siyasetle olan ilişkisinin kaçınılmazlığını tartışırken sendikaların diğer kuruluşlarla ortak siyasi amaçlar doğrultusunda hareket etmelerinin yasaklanması da bu bağlamda düşünülmelidir. Üyelerinin menfaatlerini korumak için var olan sendikaların o menfaatler için siyasi faaliyette bulunamaması ya da başka kurum veya kuruluşlarla ortak hareket edememesi kendi içinde bir oksimoronu²⁵ doğurmaktadır.

Sendika siyaset ilişkisinin kaçınılmazlığı, sendikaların ekonomik ve toplumsal rollerinin bir gereği olarak ortaya çıkar. Andrew J Taylor, “sendikalar, kendileri veya politikacılar hoşlansın ya da hoşlanmasın, kaçınılmaz olarak politiktir; kapitalist sanayi devletlerinde görece güçsüzdürler ve sendikalar politik davranışlarında öncelikle reaktif ve savunmacıdır” ifadeleriyle sendikaların politik doğasını açıklar. Taylor’a göre, sendikalar ücret ve çalışma şartlarını savunmak amacıyla kurulmuş olmalarına rağmen, bu konular yaşam koşullarıyla birlikte değerlendirilir ve işyerindeki birisi yalnızca toplu pazarlıkla korunamaz. Sendikaların, üyelerin çıkarlarını koruması yalnızca ekonomik çıkarlarla sınırlandırılmaz, sendikaların üyelerinin çıkarlarını koruması için yaşam koşullarını etkileyen tüm kamu politikalarını kapsayacak şekilde politikalar üretmesi gerekir. Bu çerçevede, hükümetlerin koruyucu yasalar çıkarmasını sağlamak ve genel refah seviyesini yükseltici politikalar uygulamaya zorlaması gerekir. Bu nedenle de sendikalar, kuruluşlarından itibaren politik örgütlerdir ve ilk amaçları olan bireyin kolektif savunması her zamanki gibi geçerlidir (1989: xiv-2). Hyman ve Gumbrell-McCormick’e ise sendika siyaset ilişkisinin kaçınılmazlığını, işgücü piyasasının düzenlenmesi bağlamında ele alır. İşgücü piyasasının düzenlenmesi politik bir konudur ve bu süreçte sendikaların rolü, devlet işgücü piyasasında düzenleme

²⁵ Oksimoron kavramı, birbiriyle ilgisiz, hatta zıt kavramların birlikte kullanılmasına atıf yapar. Sendika siyaset ilişkisinde sendikalara siyaset yasağı getirilmesinin de bu bağlamda oksimoron oluşturduğu düşünülmektedir.

yaparken kendi var olma hakkını koruyacak şekilde yapılan düzenlemeye müdahale etmektir (2010: 316).

Kutal, sendika siyaset ilişkisinin kaçınılmazlığına ilişkin, işçilerin kendi menfaatlerini ilgilendiren kararlar hakkında söz sahibi olma talebinin doğal ve zorunlu olduğu tespitini yapmaktadır. Gelirin adaletli dağılımı, yatırım veya istihdam politikalarında işçi lehine tutum ve görüş alınması gibi konular, sendikaların doğrudan siyasete müdahil olmasını gerektiren konulardır (1965: 128-129). Çelik, sendikacılığın siyasetin dışında kalmasının olanaksızlığını vurgularken, sendika-siyaset ilişkisi içinde en tutucu yaklaşımların bile bu ilişkinin sınırları ve biçiminin belirlenmesi üzerine yoğunlaştığını belirtmiştir (2010: 55). Koçak ise işçi sınıfının oluşumuna dair araştırmalarda siyasal boyutun da dahil edildiğini ve sınıf oluşum sürecinde endüstri ilişkilerinin sadece üretim süreci ya da mekanıyla değil, aynı zamanda sınıf temelli siyasi mücadelelerle de ele alındığını ifade edilmektedir (2016: 95).

Sendikaların siyasetle kurduğu ilişki biçimi, bu ilişkide ortaya çıkan bağımlılık modellerini açıklamayı gerektirir. Sendikaların siyasetten bağımsız olduğu, organik bağının olduğu ve ara bağımlı modellemenin olduğu ilişki biçimleri sendikaların siyasi partilerle kurduğu yapılanmaya göre belirlenir. Akgeyik, üyelerinin iktisadi ve sosyal fonksiyonlarını pekiştirmek amacıyla siyasi partilerle ilişkiler kuran sendikal yapıları bağımsız bir model olarak tanımlar. Bu modelde sendikalar kendi özerkliklerini koruyarak, yalnızca üyelerinin çıkarlarını savunmaya yönelik hareket etmektedirler. Siyasi partilerle organik bir bağa sahip olan ve maddi-manevi açıdan bu partilerden destek gören sendikalar, ara bağımlı model olarak açıklanmaktadır. Sendikaların iktidardaki partinin organı konumuna geldiği ve bu partinin çıkarları doğrultusunda hareket ettiği ülkelerdeki sendika-siyaset ilişkisini ise bağımlı model olarak nitelendirmektedir (1994: 77).

Sendika siyaset ilişkisinde temel unsurlar, sendika-parti ve sendika-devlet ilişkileridir. Bu ilişkilerde sendikacılık akımlarının siyaset anlayışı, siyasal tutum ve yaklaşımları ilişkinin temel belirleyeni olarak öne çıkmaktadır (Çelik, 2010c: 55). Sendikacılık akımlarının siyasal tutumlarını ele alan Işıklı, sendika siyaset ilişkisini iki

ana başlıkta inceler; “muhafazakâr–reformist sendikacılık ve siyaset”, “devrimci enternasyonalist sendikacılık ve siyaset”. Muhafazakâr-reformist sendikacılık ve siyaset ilişkisini ele alırken İngiliz sendikacılığının, ABD sendikacılığının ve Hristiyan sendikacılığının siyasetle olan ilişkilerini incelemektedir. Devrimci enternasyonalist sendikacılık ve siyaset ilişkisinde ise anarko sendikalizminin ve Marksist-Leninist sendikacılığının siyasetle olan bağlarını ortaya koymaktadır (2005: 5-8). Işık, muhafazakâr-reformist sendikacılık bağlamında ele aldığı İngiliz ve ABD sendikacılığının siyasetle olan ilişkisini açıklarken, bu ülkelerdeki sendikal hareketin siyasette yer almasının, sistemin bütününe etki edecek ya da sistemin kurallarını değiştirecek şekilde olmaması gerektiğini vurgular. Bu bağlamda, her iki ülkede de sendikaların yürüttükleri siyasal ilişkiler veya eylemler biçimi ne olursa olsun, sınırları belirlenmiştir ve bu sınırlar, bulundukları sistemin sınırları ile çizili kalmıştır. Hristiyan sendikacılığında ise gelişen kapitalizmin oluşturduğu sorunlardan çıkış yolu, dini otoriterler tarafından gösterilir ve burada siyaset devreye girer. Bu tip sendikacılıkta sendikalar, kendileri gibi dini kaynaklardan esinlenen partilerle ilişki kurar ve dayanışma geliştirir (2005: 586-587). Çelik, sendikacılık-siyaset ilişkisi üzerine gruplandırmaları açıklarken Mumcuoğlu’nun “Marksist-Leninist Sendikacılık”, “İngiliz Sendikacılığı” ve “Amerikan Sendikacılığı” sınıflandırmasına da atıf yapar ancak söz konusu çalışmanın Kıta Avrupa’sında hakim olan sosyal demokrat-sosyalist sendikal geleneği göz ardı ettiğini vurgular (Çelik, 2010c: 56).

Sendika-siyaset ilişkisi ülkedeki sosyal, siyasal ve iktisadi koşulların şekillenmesinde belirleyici rol oynamaktadır. Özellikle sendikacılığı toplu pazarlıkla sınırlayan ve ekonomi politikalarından kaynaklanan sorunlara çözüm arayışında sendikaları yok sayan veya engelleyen ülkelerde, sendikaların siyasetle ilişkisi kaçınılmaz hale gelmektedir. Dereli, Türkiye’deki sendika siyaset ilişkisine atıfta bulunarak, sendikaların hükümetler tarafından sıkı kontrollere tabi tutulduğunu ve sendikal hareketin toplu pazarlıkla sınırlandırılmak istenmesine karşın, sendikaların “siyasi manevralarla” alan açtığını belirtmektedir. Sendikaların siyasi iktidarlara iyi ilişkiler kurarak ve hükümetlere çeşitli tavizler vererek, karşılığında işçilere tavizler sağlamaya çalıştığını öne sürmektedir (1975: 181).

Kutal, gelişmiş ülkelerde sendikaların işçilerin hak ve çıkarlarını ilgilendiren, gelir dağılımında adalet, milli yatırımlar, ücret ve istihdam politikaları gibi sosyo-ekonomik konularda siyasete müdahil olmasını sendika siyaset ilişkisinin zorunlu sonucu olduğunu ifade eder. Sendikaların siyasetle olan ilişkisinin ülkedeki demokrasiye göre şekillendiğini belirtir ve Türkiye’deki sendika siyaset ilişkisinin yasakçı zihniyette gelişmesinin sebebini anti-demokrat yönetim sistemi ile ilişkilendirir. İngiltere’deki gibi sendikaların doğrudan siyasete dahil olduğu ve aynı zamanda kendi partisinin de bulunduğu durum söz konusu olduğu gibi, belirli bir organik bağa sahip olmamakla birlikte, seçimlerde partilere aday sağlayan, doğrudan veya dolaylı şekilde seçimlerde taraf olan sendikal hareketler olduğunu da vurgulamıştır. Kutal, sonuç olarak sendika siyaset ilişkisini şekillendiren etkinin ülke demokrasisiyle doğru orantılı olduğu sonucuna ulaşmıştır (1965: 129). Sülker ise sendikaların siyasetle olan ilişkisini açıklarken, devleti yönetenlerin hangi sosyal sınıfın temsilcisi olduğuna bağlı olarak, o sosyal sınıfın yararına çalışacağını ileri sürerek ve sendikaların siyasette yer almasının ve karar alma mekanizmalarına müdahil olmasının tüm ülkenin yurttaşlarının faydasına olacağına dikkat çekmiştir. (1975: 20).

Türkiye’de sendikacılık-siyaset ilişkisi incelendiğinde, bu ilişkinin genellikle dar veya geniş anlamı ile ele alındığını ve bu yaklaşımların sendikaların siyasetle olan ilişkilerini şekillendiğini görüyoruz. Dar anlamı ile sendika siyaset ilişkisinde, sendikaların bir siyasi parti ile ilişkisi olup olmadığına bakılarak parti ile sendika arasındaki organik bağ dikkate alınmaktadır. Geniş anlamda sendika siyaset ilişkisi ise sendikaların ülke genelindeki ekonomik ve sosyal konuları ele alıp politika üretmesi, toplumsal sorunlara müdahil olması ve üyelerinin çıkarlarını geniş bir perspektiften korumaya yönelik politikalar üretme çabası olarak tanımlanmıştır (Kutal, 1965: 132). Sendika siyaset ilişkisinin sendikaların yalnızca siyaset kurumuna ya da siyasal partilere yönelik yaklaşımlarıyla değil, siyasal sistem içindeki rolleri ve güçleriyle, bunun yanında da siyasal sistemin demokratik yapısıyla da doğrudan ilişkili olduğunu belirtmek gerekir. Çünkü Türkiye’de sendika siyaset ilişkisinin şekillenmesinde bir yandan otoriter yönetimlerin düzenlemeleri belirleyici olurken diğer yandan sendikaların bu sınırlama ve yasaklamaları aşmak için geliştirdikleri politikalar etkili

olmuştur. Özellikle darbe dönemleri ve neoliberal ekonomi politikalarının uygulanabilmesi için güçlendirilen otoriterleşme eğilimleri, sendikaların doğrudan siyasal süreçlere katılımını yasal engellerle sınırlandırmıştır. Sendikaların bu sınırlamaları aşmak için geniş anlamda siyasete müdahil olmaya çalıştığını, işçi sınıfını da etkileyen gelir dağılımında eşitsizlik ve yoksulluk, gibi toplumsal sorunlara yönelik politikalar üretmeye çalıştığını da vurgulamak gerekir.

Türkiye siyasi tarihi boyunca, sendikal hakların bütünlüğü ilkesi sürekli olarak ihlal edilmiştir. Bu ihlallerin, sendikal hakların yok sayılması, içinin boşaltılması, yasaklanması ve sınırlandırılması gibi uygulamalarla kendini gösterdiğini ve bunun yalnızca darbe dönemlerinde değil, darbe dönemleri haricinde de sürdürüldüğünü söylemek mümkündür. Özellikle sağ partilerin muhafazakâr ideolojiden aldığı güçle, işverene ve devlet otoritesine karşı örgütlenmeye yönelik olumsuz bakış açısı, sendikal hakların gelişmesine engel olmuştur (Çelik, 2010a: 96). Türkiye’de sendika siyaset ilişkisine dair göz ardı edilen önemli bir nokta, sendikaların aslında siyasi partilerle ilişkileneden de siyasete müdahil olmasıdır. Sendikal haklara yönelik taleplerin çoğunun siyasetin etkisiyle çözülebilmesi, işyeri düzeyindeki toplu iş sözleşmeleri ile çözümlenebilecek alanların sınırlılığı, siyasetin yalnızca siyasetçilere bırakılmaması gerekliliği, sendikaların siyasetin içinde bulunmasının temel nedenlerini oluşturmaktadır (Lordoğlu, 2004: 91).

Sendika siyaset ilişkisi, işçi sınıfının hak ve çıkarlarını koruma mücadelesinin yalnızca bir aracı değil, aynı zamanda bu mücadelenin doğal ve zorunlu bir uzantısıdır. Bu ilişki, tarihsel deneyimler, kuramsal yaklaşımlar, ekonomik yapılar ve siyasal rejimler gibi çok boyutlu faktörlerden etkilenir ve bu nedenle her ülkede farklı biçimlerde şekillenir. Türkiye’de ise, devletin sendikal alana yönelik sınırlayıcı ve denetleyici müdahalelerine rağmen, sendikaların siyasetle ilişki kurması çoğu zaman bir tercihten ziyade bir zorunluluk olarak ortaya çıkar. Çünkü işçi sınıfının karşı karşıya kaldığı yapısal sorunlara kalıcı çözümler üretmek ve kazanılmış hakları koruyup geliştirmek ancak siyasal alanla kurulan ilişkiler üzerinden mümkündür. Sendika siyaset ilişkisi sadece siyasi partilerle sınırlı değil aynı zamanda sendikaların geniş bir yelpazede toplumsal ve ekonomik politikalara müdahil olma, kamuoyu

oluşturma, yasa yapım süreçlerine etki etme ve daha genel anlamda sermaye sınıfı karşısında işçi sınıfından yana bir toplumsal dönüşüm yaratma yönündeki çabalarını da kapsar.

Buraya kadar olan kısımda sendika-siyaset ilişkisinin temellerini birtakım kuramsal tartışmalar temelinde ve Türkiye siyasal tarihindeki yeri bağlamında incelemiş olduk. Bundan sonraki kısımda AKP öncesi dönemdeki sendika-siyaset ilişkisini daha detaylı bir biçimde ele alacağız. Bu tarihsel perspektif, AKP'ye miras kalan devlet ideolojisinin ve sendikalara kalan siyaset ilişkisinin köklerini anlamak adına kritik öneme sahiptir.

2.2. AKP ÖNCESİNDE SENDİKACILIK SİYASET İLİşKİLERİ: ERKEN CUMHURİYETTEN 2000'LERE

Türkiye'de devletin çalışma ilişkilerine ve sendikalara yaklaşımının en temel belirleyeni, dönemin hâkim siyasal ve ideolojik iklimi olmuş, sendikalar da bu ideolojiye uygun biçimde yapılandırılmaya çalışılmıştır. Batıdaki işçi sınıfının ilk olarak sınıf mücadelesi vermesi ardından bu mücadelesini siyasete dönüştürmesi ve siyasi tercihlerin ve sınıf bağının güçlü olmasının aksine Türkiye'de işçiler önce ideolojik ve siyasal olarak şekillenmiş (İslamcı, Osmanlıcı, İttihatçı, Kemalist) ardından sendikacılık gelmiştir. Bu durum sendika siyaset ilişkisi açısından devletin emek-sermaye ilişkilerinde üçüncü taraf olarak yer alırken aynı zamanda çalışma ilişkilerinin sınırlarını çizerek sendikal faaliyet alanlarını da belirlemesiyle sonuçlanmıştır. Bu biçimleniş, devletin çalışma ilişkilerinde yalnızca işveren olarak değil, aynı zamanda yasal düzenlemelerle asgari çalışma koşullarını belirleyen, iş uyuşmazlıklarının çözümünde hakemlik yapan ve sendikaların faaliyetlerini denetleyen bir aktör olarak yer almasına yol açmıştır (Man, 2013: 58).

Dönemin sendikacılık-siyaset ilişkisini anlamak, onu çevreleyen iktisadi, sosyal ve siyasal koşulları anlamayı gerektirir. Çünkü sendikacılık-siyaset ilişkisi farklı çevresel koşullarda farklı biçimlerde ortaya çıkabilir ve devletin rolü dönemsel sosyo-ekonomik yapıdan bağımsız düşünülemez. Dolayısıyla sendikacılık siyaset

ilişkisi, ilgili dönemin ekonomik ve siyasal koşulları ile hâkim ideolojik iklim çerçevesinde ve tarihsel birikime paralel olarak şekillenir. Bu nedenle dönemin iktisadi ve sosyal koşullarıyla birlikte sendika siyaset ilişkisini incelemek, sendika siyaset ilişkisinin tarihsel mirasını kavrayabilmek adına önemli bir adımdır.

Türkiye’de işçi sınıfının ve sendikacılığın ortaya çıkışının gecikmesi, büyük ölçüde sanayileşmenin geç başlamasıyla ilgilidir. Osmanlı İmparatorluğu’ndan devralınan ekonomik yapı, sanayiden çok tarıma ve zanaatkârlığa dayanıyordu. Bu durum, Türkiye’de işçi sınıfının oluşumunu ve sendikal hareketlerin gelişimini geciktirdi. 1930’larda devlet kapitalizminin temelleri atılsa da sanayi kapitalizminin gerçek anlamda şekillenmesi 1950’leri bulmuş, sanayileşmenin belirgin bir güç haline gelmesi ise 1960’lara sarmıştır (Savran, 2010: 159). Türkiye’de sendikacılığın gelişimini anlamak için dönemlerin ideolojik yapıları da göz önünde bulundurulmalıdır. 1980’e kadar olan süreç, sosyal politika açısından farklı dönemlere ayrılmıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarında liberal arayışlar, 1930’lardan itibaren devletçilik ve halkçılık anlayışı, 1947 sonrası demokratikleşme ve toplu iş hukukuna geçiş süreci, 1960 sonrası ise endüstri ilişkileri ve sosyal devlet anlayışı bu gelişimi şekillendiren başlıca dönemler olmuştur (Ekin, 1986: 36).

1960’lar sonrası, endüstri ilişkilerinin ve sosyal devlet anlayışının güçlendiği bir dönem olarak tanımlanırken 12 Mart 1971 askeri müdahalesi ile birlikte, sınıf dinamikleri bürokratik-otoriter devlet yapısı altında şekillenmiştir (Akça, 2020: 99). Çelik, 1960’ları Türkiye’de sanayi kapitalizminin yükselişine paralel olarak sınıf gerçeğinin de kabul edildiği bir dönem olarak belirtir. Çelik’e göre 1960’lar emek hareketinin yükseliş dalgasının kesintisiz biçimde artarak devam ettiği yıllardır. 1970’lerde ise 12 Mart’la kesintiye uğrayan emek hareketi 1970’lerin ortalarından itibaren yükselişe geçmesine rağmen 12 Eylül’le birlikte kalıcı bir kesintiye uğramıştır (2020: 515).

12 Eylül 1980 askeri darbesi, 1960-1980 yılları arasında şekillenen sosyal devlet dönemini ortadan kaldırmış ve 24 Ocak Kararları ile birlikte neoliberal dönüşüm sürecini başlatmıştır. 12 Eylül’le birlikte 1983 yılına kadar darbe dönemi olarak devam eden yıllar 1983 sonrası ANAP hükümeti ile sürmüştür. Özal hükümeti ile birlikte artan neoliberal ekonomi politikaları sendikal hareketin darbe döneminin etkisi ile baskılanması ve hatta yasaklanmasıyla mümkün olmuştur. Koalisyon dönemi olarak karşımıza çıkan 1991-2002 yılları ise aynı zamanda kriz dönemleridir (Boratav, 2023: 16).

Çalışmada AKP öncesi sendika siyaset ilişkisini beş farklı dönemde ele alınacaktır. Bu başlıklarda dönemleştirmenin esası sendikacılık ve sendika siyaset ilişkisi açısından farklı koşullara sahip olmasıdır. İlk alt başlıkta devlet ideolojisinin himayesinde ve sınıf çatışmalarını yok sayan dönem olan erken Cumhuriyet ve tek parti döneminde sendika siyaset ilişkisi incelenecektir. Ardından ikinci alt başlıkta çok partili hayata geçiş ve sendikaların konumunu inceleyen 1946-1960 dönemi, üçüncü alt başlıkta, güçlenen ve siyasallaşan sendikacılık yıllarına denk gelen 1960-1980 dönemi, dördüncü alt başlıkta neoliberal dönüşüm sürecinde sendikaların tasfiyesini ele alan 12 Eylül ve ANAP dönemi ele alınacaktır. Son alt başlıkta ise AKP dönemi sendika siyaset ilişkisinde önemli bir alt yapıya sahip olan siyasi krizler, platformlar ve ortak mücadele yıllarına sahip koalisyon dönemi incelenecektir. Bu başlıklar, her bir dönemin kendine özgü siyasal dinamiklerini ve sendika-siyaset ilişkisini daha derinlemesine anlamamıza olanak tanıyacaktır.

2.2.1. ERKEN CUMHURİYET VE TEK PARTİ DÖNEMİ: DEVLET İDEOLOJİSİNİN HİMAYESİNDE VE SINIF ÇATIŞMALARINI YOK SAYAN DÖNEM

Geç Osmanlı döneminde işçi hareketlerinin sınırlı olduğu bilinmektedir. Bu sınırlılığın temelinde, hukuki kısıtlamaların yanı sıra, dönemin iktisadi, siyasi ve toplumsal koşullarından kaynaklanan fiili engeller yer almaktadır (Makal, 1999: 43). Osmanlı İmparatorluğu’nda toplum yöneticiler, tüccarlar ve esnaflar ile kırsal alanda tarımla uğraşan köylülerden oluşmuştur. Bu toplumsal yapı işgücü dağılımını da şekillendirmekte, ücretli çalışanlar şehirlerde yoğunlaşırken, tarımla uğraşan kesim kırsalda varlık göstermektedir. Sanayinin yeterince gelişmemesi ücretli işçiliği

sınırlandırmakta, tarımda ise bağımlı çalışma ve ücretli işçiliğin düşük seviyede kalmasına neden olmuştur (Yıldırım, 2011: 12-13). Bununla birlikte 19. yüzyıldan sonra Osmanlı ekonomisinde yaşanan bazı gelişmeler, sanayi alanındaki hareketliliği artırmakta ve ücretli işçiliğin yaygınlaşmasına zemin hazırlamıştır. Özellikle özel sektör fabrikalarının açılması ve madencilik sektöründeki ilerlemeler, işgücü talebini artırarak ücretli işçiliğin genişlemesine yol açmıştır. Bu süreç işçilerin hak arayışlarını daha görünür hale getirmiştir (Yıldırım, 2011: 12-13). Bu çerçevede işçi örgütlenmeleri ve işçi hareketleri deneyimleri, büyük ölçüde Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa ile ticari ve kültürel etkileşim içinde olan kentlerinde, özellikle de Balkanlar'da ortaya çıkmaktadır. Selanik başta olmak üzere, sanayileşmenin görece daha hızlı ilerlediği ve işçileşmenin belirginleştiği bölgelerde, işçi hareketleri daha fazla kendini göstermiş ve bu girişimlerde azınlıklara mensup işçilerin büyük payı olmuştur (Makal, 1999: 43).

Bu yapıda işçi örgütlenmesi ve mücadeleleri uzun süre zayıf kalmıştır. Temmuz 1908'de II. Meşrutiyet'in ilan edilmesiyle birlikte, grevler ve iş bırakma eylemlerinde ciddi bir artış yaşanmış ve 3-4 ay içinde birçok alanda grevler yapılmıştır (Yıldırım, 2011: 291). Bu dönemde işçi hareketleri ivme kazanırken 1909 tarihli Tatil-i Eşgal Kanunu ise önemli bir dönüm noktası olmuştur.²⁶ Sendika ve grev haklarına ilişkin ilk yasal düzenleme olan ve 1909 yılında yürürlüğe giren Tatil-i Eşgal Kanunu, doğrudan grev yasağı getirmemekle birlikte, kamuya yönelik işlerde sendika kurma yasaklanmıştır. Bu durum grevlerin etkisini önemli ölçüde sınırlamıştır. Ancak bu kanunun dikkat çekici bir yönü, kamuya dönük işlerde sendika yasağı ve grev serbestisi olmasıdır. Bu düzenleme, dönemin çalışma ilişkilerinde bireysel ve örgütsüz işçi hareketlerini sınırlı bir şekilde tolere ederken, örgütlü ve kolektif işçi hareketlerini engelleme amacını taşımıştır.

²⁶ Bu kanun, Cumhuriyet öncesi dönemde çıkarılmış olmasına rağmen, Cumhuriyet döneminde de etkisini sürdürerek sendikal haklara ilişkin düzenlemeler içinde yer almıştır.

Tatil-i Eşgal Kanunu sendika siyaset ilişkisinin Cumhuriyet dönemine bıraktığı miras açısından önemlidir. Kanun tasarısının görüşülmesi sırasında, sendikaların yasaklanması talebinin temel gerekçelerinden biri, sendikaların iktisadi faaliyet adı altında siyasetle uğraşacağı ve siyasi alana müdahil olacağı iddiasıdır. Dönemin meclis konuşmalarında, ekonomik amaçlarla kurulacak sendikaların siyaset yaparak hükümetin işleyişine karışacağı ve bu nedenle sendika hakkının yasaklanması gerektiği savunulmaktadır (Gülmez, 1995: 47-48). Bu yaklaşım yalnızca devletçi bir anlayışın ürünü olmakla kalmayıp, aynı zamanda sınıfsal bir niteliğe de sahiptir. Sendikaların siyasetle ilgilenmesi ihtimali örneği dönemin Fransız sendikalar konfederasyonu üzerinden verilmiş ve sendikaların siyasetle olan ilişkisinin hükümetin işine müdahale etmek olduğunu belirtmiştir. Dönemin vekili Ali Bey'in Tatil-i Eşgal Kanunu tasarısının görüşüldüğü, 4 Temmuz 1325 tarihli 113. oturumda yaptığı konuşmada bu durum açıkça görülmüştür:

“Vaktiyle birtakım taassubu mezhebiyi alet ittihaz ederek siyaset tesis edebilirdi. Şimdi, bugün, efkarı münevvere sayesinde bunun huluse gelemeyeceği anlaşıldığından iktisat namı altında sendikalar teşkil ederek tedviri siyaset edilmektedir. Nitekim, Avrupada (confederation du travail) denilen amele heyetinin yapmış olduğu, Hükümet işine müdahale etmek demektir. Bugünkü günde Fransa, çıkarmış olduğu Ordular kadar, amele istihraç etmektedir” (TBMM Tutanak Dergisi, 1325a: 392)

Meclis-i Mebusan'daki tartışmalarda, işçilere irade verilmesinin devletin menfaati açısından tehlikeli olacağı savunulmuş, Tatil-i Eşgal Kanunu'nun tüm Osmanlı'nın menfaatlerini temsil ettiği vurgulanarak, kanunun çıkarılması yönünde oy kullanılması gerektiği dile getirilmiştir:

“Şimdi de ameleye kendi işlerini kendileri yapsınlar diye müsaade edecek olursak, ahdi karibde (yakın zamanda) bunların biz mazarratını göreceğiz. Ben bu aziz vatanın, ezilmiş büzülmüş olan Devletimin menfaatını temin için bana kat'iyen muvafakat edemiyorum. Otuz milyon Osmanlının ensal ve ahfadının

hayat ve mematı bugün reyinizin altında bulunuyor” (TBMM Tutanak Dergisi, 1325a: 392).²⁷

Sendikaların siyaset yapma ihtimaline karşı yasaklanması talebi sadece devletçi bir anlayış nedeniyle değil aynı zamanda sınıfsaldır. Tatil-i Eşgal Kanunu görüşmeleri sırasında, dönemin vekilleri sendikaların yasaklanmasını talep ederken yalnızca hükümetin siyasi yetkisinin sendikalar tarafından kullanılma ihtimalinden endişe duymamıştır. Aynı zamanda, sendikaların dönemin sermaye sahipleri için bir tehdit oluşturduğu, sermayedarların bu örgütlenmelere karşı duyduğu kaygının da yasaklama taleplerinde etkili olduğu görülmüştür. Nitekim Meclis-i Mebusan’da yapılan tartışmalarda, sendikaların sermayeyi korkuttuğu ve bu nedenle yasaklanması gerektiği yönünde görüşler dile getirilmiştir (Çelik, 2010c: 73). Bu bağlamda, Tatil-i Eşgal Kanunu yalnızca işçi hareketlerini kısıtlayan bir yasal düzenleme olmanın ötesinde, sermaye ve devlet arasındaki ilişkiyi de yansıtan önemli bir araç olarak değerlendirilmelidir. Dönemin vekili Ferid Paşa’nın kanunun görüşüldüğü 18 Haziran 1325 tarihli 104. oturumda yaptığı konuşma dönemin siyasi gücünün sermaye ile olan ilişkisini ve sendikalara karşı tutumunun başka bir örneğidir:

“Mücerrettir (denenmiştir) Şimdiye kadar nerede sendika teşekkül etmiş ise, orada daimi surette sermaye aleyhinde bir esas teşekkül etmiştir. Sermaye aleyhinde hareket etmek için teşekkül edecek sendika, mücerret ecanipten (yabancılardan) ibaret olanlar tarafından erbabı sermayeyi mahvetmek, ızzar etmek için bir merkez ittihaz olunur. Onun için, burada sermayedarını daimî süratte tehdit altında bulunduracak sendikaların teşkili muzırdır” (TBMM Tutanak Dergisi, 1325b: 122).²⁸

Erken Cumhuriyet dönemine gelindiğinde ise Osmanlı İmparatorluğu’na kıyasla siyasi koşullar önemli ölçüde değişmiştir. Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti, ekonomik kalkınma ve sanayileşmeyi hedeflese de sermaye, altyapı ve nitelikli işgücü eksiklikleri nedeniyle bu süreç yavaş ilerlemiştir. Sanayileşme çabaları hız kazansa da

²⁷ Parantez içinde belirtilen Türkçe kelimeler (Gülmez, 1995: 47).

²⁸ Parantez içinde belirtilen Türkçe kelimeler (Gülmez, 1995: 43).

ekonominin temelini tarım oluşturmaya devam etmiş, ücretli işçilik ve işçi sınıfının gelişimi sınırlı kalmıştır. Osmanlı'dan devralınan işçilik deneyimleri, vasıflı ve vasıfsız işgücü ayrımı, yabancı işçi varlığı gibi unsurlar bu dönemde de etkili olmuştur (Koçak, 2016: 13).²⁹

Erken Cumhuriyet döneminde sanayi işçiliğinin sınırlı kalmasının, ³⁰ sendikalaşma önünde yapısal bir engel oluşturduğu düşünülse de Osmanlı'dan devralınan işçi hareketleri ve örgütlenme deneyimleri ile birlikte Osmanlı'dan miras kalan sendikaların siyasi faaliyetlerde bulunabileceği endişesi erken Cumhuriyet döneminde de devletin sendikal hareketleri doğrudan kontrol altına alma eğilimini güçlendirmiştir. Tatil-i Eşgal Kanunu'nun yürürlükte kalması, sendikal hakların genişlemesini engellemiş ve işçi hareketlerinin önünü kapatmıştır. Bu dönemde sendikal haklara Anayasa düzeyinde de yer verilmemiştir. 1921 Anayasası, savaş dönemi koşulları gereği sendikal hakları içermemiştir. 1924 Anayasası'nda ise sendikal haklara yer verilmemiş, sosyal haklar bireyci bir yaklaşımla ele alınmıştır (Çelik, 2010b: 96). Dolayısıyla sendika-siyaset ilişkisi açısından siyasetin sendikaları

²⁹ Osmanlı döneminde de görülen, vasıflı işçilerin farklı bölgeler ve sektörler arasında hareketliliği Cumhuriyet döneminde de devam etmiştir. Osmanlı'da bazı işçiler ve öğrenciler, mesleki eğitim almak üzere yurtdışına gönderilmekteydi. Bu durum, vasıflı işgücünün önemini gösteriyordu. Cumhuriyet döneminde de bu hareketliliğin sürdüğü anlaşılmaktadır (Yıldırım, 201 20-41).

³⁰ Makal, erken Cumhuriyet dönemindeki işçileşme sürecini 1920'ler ve 1930'lar olarak ikiye ayırmaktadır. 1920'lerde işçi sınıfı sayısal olarak belirgin bir yoğunluğa ulaşmamışken, 1930'larda sanayileşme politikalarının da etkisiyle işçi sayısı artmaya başlamıştır. 1935 yılına ait bir çalışmada, Türkiye'de ücretli çalışanların sayısının en az 798 bin, en fazla ise 960 bin olduğu tahmin edilmektedir (1999: 304). Ancak 1930'larda devlet ekonomiyeye daha fazla müdahale etmeye başlamış, sanayi işçisi yetiştirme çabaları ön plana çıkmıştır. Güzel, tarım ağırlıklı üretim ilişkilerinin hâkim olduğu bu dönemi tarımdan sanayiye geçişin hızlandığı ve devlet eliyle işçileşme sürecinin teşvik edildiği bir dönem olarak tanımlamaktadır (2007: 19). Boratav, erken Cumhuriyet döneminin iktisat politikasını ikiye ayırmaktadır: 1923-1929 yılları arasındaki açık ekonomi koşullarında yeniden inşa dönemi ve 1930-1939 yılları arasındaki korumacı, devletçi sanayileşme dönemi. İlk dönemde, liberal bir ekonomik model benimsenmeye çalışılsa da sermaye ve işgücü eksikliği nedeniyle istenilen ilerleme sağlanamamıştır (2023: 15). Türkiye'nin 1930'lardaki gayri safi milli hâsılası (GSMH) içinde tarımın payı yüzde 39,8, sanayinin payı ise yalnızca yüzde 13,2'dir. Bu durum istihdama da yansımış, tarımın toplam istihdam içindeki payı yüzde 89,6 seviyesinde kalırken, sanayi sektöründe çalışanların oranı yalnızca yüzde 4,6 olmuştur (Makal, 2004: 125).

1930'larda sanayinin GSMH içindeki payının yalnızca yüzde 13,2 olması, sanayi sektörünün henüz gelişme aşamasında olduğunu ve ekonomide belirleyici bir rol üstlenmediğini ortaya koymaktadır. Buna paralel olarak istihdamın yüzde 89,6 gibi büyük bir kısmının tarımda bulunması, işçileşme sürecinin yavaş ilerlediğini ve sanayi işçiliğinin toplumda yaygınlaşmadığını göstermektedir. Bu tablo, Türkiye'de modern anlamda bir işçi sınıfının henüz oluşmadığını, sanayi işçilerinin toplam istihdam içindeki payının oldukça düşük olduğunu ve sanayileşme sürecinin devlet müdahalesine rağmen yeterince hızlanamadığını ortaya koymaktadır.

yok saydığı bunu da dönem koşullarına atfettiği ve bu çerçevede, erken Cumhuriyet sendika-siyaset ilişkisinin otoriter bir zeminde biçimlendiği görüşmüştür.

Erken Cumhuriyet dönemi, reformların gerçekleştirilmesi için sosyal düzenin sağlanmasını öncelik olarak belirlemiş, bu doğrultuda sınıfsız bir toplum hedefini merkeze almıştır. Dönemin hâkim ideolojileri olan devletçilik ve halkçılık, milli bir endüstri yaratma hedefiyle sanayinin güçlendirilmesini, işçilerden azami verimin alınmasını ve emek-sermaye çatışmalarının önlenmesini öngörmüştür. İzmir İktisat Kongresi'ni takip eden dönemde, sınıf mücadelesini milli davaya ihanet olarak gören anlayış ve örgütlenme ve grev haklarının bulunmaması erken Cumhuriyet dönemi sendika-siyaset ilişkisinin temel çerçevesini oluşturmuştur (Sülker, 1975: 36). 1909 Tatil-i Eşgal Kanunu'nda var olan sendika kurma yasağına rağmen 1909 Cemiyetler Kanunu ve 1924 Anayasası ile işçilerin dernek ve cemiyetler kurması mümkündür. Ancak 1925 yılında çıkarılan Takrir-i Sükûn Kanunu ile işçilerin örgütlenmesi fiili olarak da imkânsız hale gelmiştir. Takrir-i Sükun Kanunu ile sendikal hakların kısıtlanması doruk noktasına ulaşmış, 1933 yılında Ceza Kanunu'nda yapılan düzenlemelerle grev ve lokavt yasaklarına ilişkin cezalar daha da ağırlaştırılmıştır (Ekin, 1986: 40-41). Takrir-i Sükûn Kanunu, dört yıllık yürürlük süresi boyunca işçi örgütlerinin hükümet tarafından kapatılmasının yasal temelini oluşturmuş ve böylece işçi hareketlerini önemli ölçüde engellemiştir.

1930'lar ve sonrasında, 1920'lerin özel girişimlerinin yerini devlet teşekküllerine bırakması ve devletçilik uygulamalarının yoğunlaşmasıyla devletin işveren konumuna gelmesi, çalışma ilişkilerinin politik zeminini bu doğrultuda şekillendirmiştir. 1929 Büyük Buhranı'nın etkisiyle 1930'lu yıllarda devletçi iktisat politikaları gelişmiş ve planlı sanayileşme hedefleri doğrultusunda İktisadi Devlet Teşekkülleri kurulmuştur. Tek parti döneminin hâkim ideolojisi devletçilik ve benimsenen iktisat politikası ise devlet eliyle sanayileşme olmuştur. CHP'nin halkçılık ideolojisi ise toplumsal sınıflara yaklaşımı şekillendirmiş, işçi-işveren, emek-sermaye çelişkileri yok sayılmıştır (Makal, 2002: 34-36). 1930'larla birlikte devlet eliyle hayata geçirilen ekonomik kalkınma hedefleri çok sayıda Kamu İktisadi Teşekkülünün kurulması sürecini başlatmıştır. Böylece devlet hem kamu müdahalesinin bir aracı hem

de işveren konumuna gelmiştir (Ekin, 1986: 41). Bu dönemde, endüstri ilişkilerinin üç aktöründen ikisinin devlet olması, çalışma ilişkilerinin biçimlenmesinde devletçilik ilkesinin belirleyici bir rol oynamasına yol açmıştır. Devlet eliyle yürütülen bir sanayileşme modeli içinde, işçilerin örgütlenmesi sınıfsız toplum düşüncesiyle büyük ölçüde engellenmiş, sendikal hareketlerin önüne yasal engeller konulmuştur. Bir yandan sanayi işçilerinin sınırlılığı bir yandan devletin sanayi politikalarındaki belirleyici rolü, sendikal hakların kurumsallaşmasını ve işçi mücadelelerini önemli ölçüde sınırlamıştır. Bu koşullar altında, sendikal hareketlerin güçlenmesi ve toplumsal bir aktör haline gelmesi gecikmiş, işçilerin örgütlenmesi büyük ölçüde devletin çizdiği sınırlar içinde kalmıştır.

Bu dönemdeki hukuksal düzenlemeler de çalışma hayatında devletin egemenliğini pekiştiren bir yapıya bürünmüştür. Tek parti dönemi ideolojisinin etkisiyle, çalışma hayatı tamamen devletçilik ilkesine dayalı olarak şekillendirilmiştir. 1936 yılında çıkarılan 3008 sayılı İş Kanunu rejimin karakterini yansıtan en önemli hukuksal düzenlemedir. 3008 sayılı Yasa çalışma ilişkilerini bütüncül bir yaklaşımla ele almıştır. Yasa dönemin karakterine uygun olarak bireysel iş ilişkileri alanında oldukça detaylı koruyucu düzenlemeler getirirken, toplu iş ilişkileri alanında otoriter ve yasakçı çizgisi ön plandadır. Bu kanun, çalışma ilişkilerinin denetiminin bizzat devletin elinde olduğu ve rejimin savunduğu sınıfsız toplum yapısına uygun olarak sınıf mücadelelerini reddeden bir yaklaşıma sahiptir.

1936 yılında yürürlüğe giren 3008 sayılı İş Kanunu, Erken Cumhuriyet dönemi devlet ideolojisinin çalışma ilişkilerine doğrudan bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Bu kanun, çalışma ilişkilerini düzenlerken yalnızca devletçilik ilkesine değil, halkçılık ilkesine de dayandırılmıştır. Kanunun temel amacı, sınıf ayrımını reddeden, sınıfsız ve imtiyazsız bir toplum oluşturma hedefi doğrultusunda ulusal birliğe vurgu yapmak ve bu doğrultuda emek-sermaye arasındaki sınıf çatışmasını ortadan kaldırmaktır (Gülmez, 1986: 127-150). Kanunun bu anlayışı çalışma ilişkilerini işçi işveren arasındaki uyum temelinde düzenlemesinin yanı sıra kalkınma sürecini engelleyici bir sınıf çatışmasını da kabul etmez ve söz konusu çatışmaların önüne geçmek için olabilecek uyuşmazlıkların çözümünde devlet

müdahalesini ulusal çıkarlar temelinde uygun bulur. 3008 sayılı İş Kanunu'nun 72. maddesiyle grev yasaklanmış ve grevin gerçekleştirilmesi halinde uygulanacak cezalar belirtilmiştir.

3008 sayılı kanun, bireysel iş ilişkilerindeki koruyucu özelliklerine karşın, toplu iş ilişkilerine yönelik otoriter ve yasaklayıcı düzenlemeleriyle dikkat çekmektedir. Kanunu hazırlayanların emek-sermaye arasındaki mücadele olanaklarını ortadan kaldırmaya yönelik yaklaşımı ve sınıf çatışmasının sanayileşmeyi engelleyeceği düşüncesi, kanunla işçi sınıfının örgütlenme ve mücadele alanlarını daraltmasına ve emek-sermaye uyuşmazlıklarının devletin denetimine bırakılmasına yol açmıştır (Tokol, 1997: 47). Grev ve lokavtı yasaklayan kanun, işçi ve işveren arasında çıkacak uyuşmazlıklarda uzlaştırma ve zorunlu tahkim sistemin getirmiştir (Ekin, 1986: 46). Uyuşmazlıkların çözüm yolları Kanunun 77. maddesinde ayrıntılı şekilde düzenlenmiştir. İş uyuşmazlıkları "tek başlı" ve "toplulukla" olarak ikiye ayrılarak düzenlenmiş ve iki durumda da uzlaştırma yoluyla çözümlenmesi, bu yolun işe yaramaması halinde mahkemeye veya hakem kurullarına başvurma zorunluluğunu esas alınmıştır (Güzel, 1986: 213). Bu düzenlemeler, işçi sınıfının toplu hareket kabiliyetini kısıtlamakla kalmamış, aynı zamanda sermaye ile emek arasındaki çatışmaların ve işçi ve işveren arasındaki ilişkilerin devlet tarafından yakından denetlendiği ve uyuşmazlıkların çözümünde devletin hakem rolünü üstlendiği bir yapıyı ortaya koymuştur. Erken Cumhuriyet ve tek parti döneminde çalışma ilişkileri devletçilik ve halkçılık ideolojileri ekseninde şekillenmiştir. Uyuşmazlıkların çözümü ve karar mekanizmasında devletin belirleyici olması, bu dönemde devlet paternalizminin benimsendiğini gösterir. Sonuç olarak 3008 sayılı İş Kanunu, çalışma ilişkilerinin devletin kontrolü altında şekillendiği, sınıf çatışmalarını ve işçi hareketlerini engellemeye yönelik bir hukuki çerçeve sunmuştur.

Bu dönemin ideolojik çerçevesini halkçılık ve devletçilik ilkeleri belirlemiştir. Halkçılık ilkesi sınıfsız, imtiyazsız bir toplum yaratmayı öngörürken, devletçilik ilkesi ekonomik kalkınma sürecinde devletin merkezî bir rol oynamasını ve sınıf çatışmalarını önleme görevini üstlenmesini sağlamıştır. Bu iki ilkenin iç içe geçmesi dönemin çalışma ilişkileri ideolojisinin temelini oluşturmuş ve sendikal hakların

yasakçı bir anlayışla sınırlandırılmasını meşrulaştırmıştır (Köker, 2009: 109). Halkçılık ilkesi çerçevesinde, sendikal örgütlenmeye izin verilmemesi bir sorun olarak görülmemiştir. Bu durum, siyasetin ve devlet ideolojilerinin sendikal örgütlenme üzerindeki belirleyici etkisini açıkça göstermektedir. Cumhuriyetin ilk yıllarında sendikacılık-siyaset ilişkisi, liberal ekonomi arayışları, yetersiz sanayileşme, sınırlı işçi hakları, tek parti yönetimi ve devletin çalışma ilişkilerindeki belirleyici rolü gibi faktörler tarafından şekillendirilmiştir. 1936 İş Kanunu, bireysel çalışma ilişkilerini düzenleme açısından önemli bir adım olsa da toplu işçi hakları ve sendikal özgürlükler konusunda önemli eksiklikler içermekteydi. Sonuç olarak erken Cumhuriyet ve tek parti dönemi, ekonomik ve sosyal etkileriyle, devletçilik politikasının güçlenmesine, çalışma hayatının devletin denetimine girmesine ve işçi sınıfının haklarının kısıtlanmasına yol açmıştır. Bu dönemde devletin müdahaleci rolü, sendikal hareketin gelişimini engellemiş ve işçi sınıfının örgütsüz bir şekilde çalışmaya zorlanmasına sebep olmuştur. Tek parti dönemi çalışma hayatını şekillendiren halkçılık ideolojisi, devletin merkezî rolünü pekiştirmiş ve sınıf temelli çatışmaları reddeden bir sistem inşa etmiştir. Bu sistem, çalışma ilişkilerinde devletin otoriter bir müdahalesini meşrulaştırmış, işçi sınıfının örgütlenme olanaklarını kısıtlamış ve sendika-siyaset ilişkilerini devletin ideolojik kontrolü altında tutmayı amaçlamıştır.

Tek parti döneminde çalışma hayatını şekillendiren ideolojik-siyasal çerçevenin, halkçılık temelinde şekillendiğini belirtmiştik. Halkçılık, toplumsal sınıflar arasında bir ayrım gözetmeksizin ulusal birlik ve dayanışmayı temel alarak sınıfsız, imtiyazsız bir toplum yaratma idealine dayanmıştır. 1930'ların halkçılık anlayışı, sınıfsal ayrımları ve farklı çıkar gruplarını reddederek, herkesin çıkarlarını temsil edebilecek bir siyasi düzen kurma iddiasını taşıyordu. Makal'a göre bu anlayış çerçevesinde CHP, dönemin tek partisi olarak tüm halkın çıkarlarını temsil etme iddiasını taşımaktadır (1999:117). Tek parti döneminde halkçılık anlayışı, sınıfsal ayrımları reddeden ve ulusal birlik vurgusuyla şekillenen bir ideolojidi. Bu çerçevede, çalışma ilişkileri de toplumsal sınıf çatışmalarını önlemeye yönelik korporatist bir yaklaşımla düzenlenmiştir. Korporatist modelde devlet, işçi ve işveren arasındaki ilişkileri denetleyen, yönlendiren ve yönetici bir güç olarak konumlanmıştır. Bu durum, bağımsız bir işçi hareketinin ve sendikacılığın gelişimini

sınırlamış, sendikaların siyasal aktörler olarak ortaya çıkmasını engellemiştir. Grev ve lokavt gibi işçi eylemleri üzerinde sıkı denetim kurulması, sendikal hareketlerin devlet kontrolünde şekillenmesine neden olmuştur. Dolayısıyla, korporatizm sadece ekonomik ve çalışma ilişkileri açısından değil, Türkiye’de sendika-siyaset ilişkisinin gelişiminde de belirleyici bir rol oynamıştır.

Tek parti döneminde sendikacılığın bu ideolojik çerçevede şekillendiği görülmektedir. Tek parti döneminde halkçılık ideolojisi ve korporatist anlayış, sendikal hakların sınırlandırılmasını meşrulaştıran bir çerçeve sunmuştur. Bu ideolojik zemin, 1936 yılında kabul edilen ve 1937’de yürürlüğe giren 3008 sayılı İş Kanunu’yla daha da pekişmiştir.

Çok partili hayata geçiş denemelerinin başarısızlıkla sonuçlanması, tek parti yönetiminin giderek otoriterleşmesine yol açmış ve bu durum, sendikal örgütlenmeyi daha da olumsuz etkilemiştir. 1938 tarihli Cemiyetler Kanunu, Türkiye tarihinde ilk mutlak sendika yasağını getiren düzenleme olmuştur. Bu yasa sınıf, cinsiyet, mezhep esasına ya da adına cemiyet kurulmasını yasaklamış ve bu kapsamda sendikaların ve sosyalist partilerin kurulmasını da engellemiştir. 1936 yılındaki İş Kanunu ile grev, 1938 yılındaki Cemiyetler Kanunu ile de sendika kurmak yasaklanarak sendikal haklar tümüyle yasaklanmıştır. İşçi sendikalarının yanında kamu görevlilerinin sendikal haklarına yönelik örgütlenme ve grev hakkını yasaklayan iki düzenleme yapılmıştır.³¹ Bu düzenlemeler, yalnızca işçi statüsünde çalışanların sınıfsal temelde örgütlenme mekanizmasını ortadan kaldırmakla kalmamış, aynı zamanda toplumun diğer kesimlerinin de örgütlenme faaliyetlerini sınırlandırmış ve devletin sosyal alandaki kontrolünü artırmıştır.

³¹ Tezin konusu işçi sendikaları özelinde olduğu için kamu sendikalarına yönelik düzenlemelere metin içinde yer verilmemiştir. Ancak dönemin sendika-siyaset ilişkisini anlamaya yardımcı olacağı düşüncesi ile bu dönemde yapılan iki düzenleme şu şekildedir; 1926 tarihli 788 sayılı Memurin Kanunu ve 1938 tarihli Cemiyetler Kanunu. Memurin Kanunu ile memurların grev hakkı yasaklanmış, Cemiyetler Kanunu ile de hem sınıf adına ve temeline dayalı cemiyet kurmak yasaklanmış hem de devlet adına hizmet ve maaşlı çalışanların da işleriyle ilgili herhangi bir dernek kurmaları da yasaklanmıştır (Uçkan, 2013:6).

1940'lara gelindiğinde ise İkinci Dünya Savaşı'nın etkisiyle belirginleşen bir atmosfer oluşmuştur. Bu dönemde devletin çalışma hayatına olan müdahalesi, savaş koşullarına ve dönemin ekonomik gereksinimlerine göre şekillenmiştir. 1940'lı yıllar, Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı'ndan doğrudan etkilenmese de savaş ekonomisinin olumsuz koşullarıyla yüzleştiği ve bu dönemde devletçilik politikasının hâkim olduğu bir dönem olarak öne çıkmıştır. Türkiye, İkinci Dünya Savaşı'na girmemiş olsa da savaş ekonomisinin koşullarını ağır bir şekilde yaşamıştır. Bu nedenle 1945'e kadar geçen süre iktisadi gelişmenin durması anlamında kesinti dönemi olarak nitelendirilir. Ekonomik gelişmenin durduğu, ithalatın ve hammaddelerin temininde ciddi zorlukların yaşandığı, yatırımların daraldığı bu dönemde nüfusun da büyük bölümü silah altına alınmıştır. Bu durum ülkenin üretken sektörlerini ve milli gelirini ciddi şekilde daraltmıştır (Boratav, 2023: 89-95). Bu dönemi Fişek “kefarecini çalışanların ödediği savaş yılları” olarak tanımlar ve savaşın etkisiyle sermaye sınıfının güçlendiğini, ancak bu güçlenmeye karşılık işçi sınıfının çalışma koşullarının giderek daha da ağırlaştığını vurgular. Savaş öncesinde sermaye sınıfına yönelik devlet denetimi gevşerken, savaşın başlamasıyla birlikte devlet müdahalesi yeniden artmış ancak sermaye sınıfına yönelik kısıtlamalar getirilmemiştir. Bu dönemde işçi sınıfı, artan çalışma yüküyle birlikte örgütsüz bir şekilde daha fazla fedakârlık yapmaya zorlanmıştır (Fişek, 1969: 44-46; Sülker, 1975: 37).

2.2.2. 1946-1960 DÖNEMİ: ÇOK PARTİLİ HAYATA GEÇİŞ VE SENDİKALARIN KONUSU

1946-1960 dönemi Türkiye’de hem ekonomi hem de sendikacılık ve siyaset ilişkileri açısından dönüşüm sürecidir. İkinci Dünya Savaşı’nın etkileri devam ederken, ekonomi politikaları iki aşamada şekillenmiştir. 1946-1953 arasında liberal ve dışa açık ekonomi politikaları benimsenmiş, 1954 sonrası ise ithal ikameci politikalara geçilmiştir (Boratav, 2023:103-105, 119-112). Bu dönüşüm sanayileşmeyi ve işçileşmeyi hızlandırmış, böylece sendikal hareketlerin genişlemesi için yeni bir zemin yaratmıştır. Tarım odaklı “köylü-işçi” yapısı giderek sanayi merkezli bir işçileşmeye dönüşmüş, 1946-1960 döneminde İş Kanunu’na tabi işçi sayısı yüzde 185 oranında artarak ücretli çalışanların istihdam içindeki oranı yüzde 33,8’e ulaşmıştır (Makal, 2004: 133-134). Bu yapısal değişim doğrudan sendikalaşma oranlarını da

yükseltmiştir. 1948’de 52 bin olan sendikalı işçi sayısı, 1950’de 76 bine, 1959’da ise 280 bine çıkmıştır (Makal, 2002:276). İş Kanununa tabi işçiler içinde sendikalı işçilerin oranı 1947’de yüzde 12 iken, 1950’de yüzde 21’e, 1960’a doğru ise yüzde 37’ye yükselmiştir (Akkaya, 2002a: 163).

Bu hızlı artış sendikaların işçi hareketleri içinde daha görünür hale gelmesine ve siyasetin politikalarında bir aktör olmasına neden olmuş ancak devlet ve siyaset, sendikaların yükselişine karşı temkinli bir yaklaşım sergilemiştir. Ekonomik dönüşüm ve işçileşmenin hızlanması sendikaların güçlenmesini sağlarken, siyaset sendikaların bağımsız bir güç haline gelmesini önlemeye çalışmıştır. Sendikalar bu dönemde kurumsallaşmaya başlamış ancak grev hakkının olmaması nedeniyle kolektif eylem kapasiteleri sınırlı kalmıştır. Bu yıllarda şekillenen devlet-sendika ilişkisi ilerleyen yıllarda Türkiye’deki sendikacılık anlayışına yön veren bir miras bırakmıştır.

1946-1960 döneminin en belirgin özellikleri 1946 yılında sınıf esasına dayalı örgüt kurma yasağının kalkmasıyla birlikte işçi sınıfının örgütlenmeye başlaması ve 1946 öncesi dönemde hâkim olan devletçilik uygulamalarının azaltılmaya başlamasıdır (Fişek, 1969: 48). 1946 yılında Cemiyetler Kanunu’nda yapılan değişiklikler sendika ve siyasi parti kurma önündeki engelleri kısmen kaldırmıştır. Bu durum Türkiye’de sendikal hareketin gelişiminde önemli bir adım olmuştur. 1947 tarihli 5018 Sayılı İşçi ve İşveren Sendikaları ve Sendika Birlikleri Hakkında Kanun ile sendikal faaliyetler hukuki bir zemine oturtulmuştur. Bu dönemde solun tasfiye edildiği ve muhafazakârlar ile liberallerin CHP ve DP dışında etkili bir varlık gösteremediği koşullarda, sendikalar ve sendikacılar iki ana akım siyasi parti olan Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) ve Demokrat Parti (DP) arasında bölünmüş bir yapı sergilemiştir. 1947 tarihli Sendikalar Kanunu’nda siyaset yasağı bulunmasına rağmen, CHP ile DP arasında denge gözetilen bir çizgi izlenmiş ve sendika-siyaset ilişkisinde, 1960’lar sonrasında gelişecek partiler üstü sendikacılık anlayışının temelleri bu dönemde atılmıştır (Çelik, 2010c: 283–284).

1946-1960 dönemi sendikal hareketi, 1950'lerde örgütlenen işçi sınıfı ve yükselen sendikal hak talepleri açısından Türkiye'de işçi sınıfının "erken ergenlik dönemi" olarak değerlendirilmektedir (Koçak ve Çelik, 2016: 650). Bu süreçte 1940'lı yılların ikinci yarısında filizlenmeye başlayan Türkiye sendikacılığı hem iç hem de dış dinamiklerin etkisi altında şekillenmiştir (Çelik, 2010c: 117). 1946 yılı haziran ayında Cemiyetler Kanunu'nda yapılan değişiklikle "sendika yasağı" rejiminden "sendika özgürlüğü" rejimine geçilmiştir. Ancak sendika özgürlüğü rejimi 1947 yılında çıkarılan 5018 Sayılı İşçi ve İşveren Sendikaları ve Sendika Birlikleri Hakkında Kanun ile "sendika hakkı" rejimine dönüşmüş ve sendikaların kurulması ile faaliyetleri ilk defa hukuki bir çerçeveye oturtulmuştur. Bu dönemde sendikal hareketin örgütlenme yapısındaki çeşitlilik genel sendikal örgütlenmelerin yanı sıra birlik, federasyon ve konfederasyon gibi üst örgütlenmelerin oluşmasını beraberinde getirmiştir. Bu farklı örgütlenme biçimleri sendikal hareketin yükselmesini ve daha geniş kitlelere yayılmasını sağlamıştır (Makal, 2002: 274-276).

Nasıl ki 1936 yılında çıkarılan 3008 sayılı İş Kanunu, çalışma ilişkilerinde "sistematiik düzenleme" getirerek yeni bir dönem başlatmışsa, 1947 yılında çıkarılan 5018 Sayılı Sendikalar Kanunu da benzer bir etki yaratmıştır (Ekin, 1986: 45). Bu yasadan önce, 1946 yılı haziran ayında Cemiyetler Kanunu'nda yapılan değişikliklerle dernek kurmak için izin alma zorunluluğu kaldırılmış ve bildirim esasına dayalı bir sisteme geçilmiştir. Aynı zamanda, sınıf esasına dayalı sendika ve siyasi parti kurma yasağının kaldırılması, sendikal hareketin önündeki önemli bir engeli ortadan kaldırmıştır. Bu değişiklikler sınıf temelli sol siyasi partiler ve sendikaların kurulmasına olanak sağlamıştır. Sendika ve siyasi parti kurma yasağının ortadan kalkmasına paralel olarak iki sosyalist parti ve çok sayıda sendika kurulmuştur. Ancak Aralık 1946 yılında bu sendikalar ve siyasi partiler İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı tarafından kapatılmıştır (Çelik, 2010b: 97). 1946 Haziran-Aralık arasında, altı ay gibi kısa bir zamanda faaliyet gösteren ve literatürde "46 Sendikacılığı" olarak karşımıza çıkan bu sendikal anlayış sendika-siyaset ilişkisi açısından kısa ömürlü ve fakat önemli bir gelişme olarak not edilmelidir. Nitekim Çelik, 46 Sendikacılığının önemini sendika özgürlüğü çerçevesinde açıklar. Buna göre sendikaların sosyalist partilerle olan canlı ve yoğun ilişkisi, sendika-siyaset ve devlet ilişkilerinde, devlet müdahalesinin

olmadığı serbest bir sendikacılık dönemini yansıtmaktadır. Bu dönem sendikal hareket açısından “sendika özgürlüğü” dönemi olarak adlandırılır (2010c: 87).

Sendika özgürlüğü döneminde ortaya çıkan 1946 sendikalarının ardından devlet sendikaları kontrol etme amacıyla hareket etmiş, milliyetçilik ekseninde, devlete bağlı, radikal siyaset ve ideolojilerden uzak bir sendikacılık inşa etmeye çalışmıştır. Akkaya, 1946 öncesindeki dönemde devlet ideolojisinin sendikacılık üzerindeki egemenliğine dikkat çekerek, 1946 Cemiyetler Kanunu’ndaki yasağın kalkmasının ardından kurulan sosyalist özellikler taşıyan sendikalara yönelik devletin sert müdahalelerini "vahamet" olarak yorumlamaktadır. Bu süreçte "milli menfaat ve milli güvenlik" gerekçesiyle sendikaların sol ideolojilerle bağlarının koparılması ve "milli ruha uygun esaslarla" yeniden yapılandırılması, dönemin milliyetçi ideolojisinin sendikal hareket üzerindeki etkisini açıkça ortaya koymaktadır (2002: 833).

Dönemin Çalışma Bakanı Sadi Irmak, Cemiyetler Kanunu’nda sınıf esasına göre cemiyet kurma yasağının kaldırılmasının ardından kurulan sendikalara ilişkin Meclis’te yaptığı konuşmada, artan sendika sayısına vurgu yapmış ve sendikalara "nizam verme mecburiyeti" olduğunu belirtmiştir. Irmak’ın ifadeleri, devletin sendikalara bakışını ve kontrolcü yaklaşımını yansıtmaları bakımından önemlidir:

“(…)Memleketimizin birçok yerlerinde, ezcümle büyük şehirlerimizde, süratle baş gösteren ve ilerleyen bir sendikalaşma hareketi karşısında bulunduk. Bu suretle kurulmuş olan işçi topluluklarının sayısı 100’e yaklaştı. Bunların bir kısmı sendika unvanını aldı, bir kısmı birlik; dernek veya cemiyet gibi muhtelif isimler aldı. Fakat görülüyor ki; hepsinde müşterek olan motif meslek ve sınıf menfaatlerini müştereken temsil etmek ihtiyacı idi. Bu ihtiyaç altında kurulan toplulukların az zaman sonra kısmen ödevlerinden uzaklaştıkları ve bizi yeniden bir nizam vermeye mecbur ettikleri müşahade edildi.” (TBMM Tutanak Dergisi, 1947: 800).

Irmak'ın açıklamaları, sendikaların devlet kontrolü altında tutulabileceği, devletin belirlediği sınırların dışına çıkıldığında yeniden müdahale edileceği mesajını vermektedir. Bu bağlamda, dönemin çalışma ilişkileri, devletin belirlediği sınırlar içinde sürdürüldüğü ölçüde kabul görmüş ve devlet ideolojisinin bir parçası haline gelmiştir.

1947 yılında Sendikalar Kanunu tasarısının Meclis'te görüşülmesi sırasında, dönemin Başbakanı Recep Peker de millilik ve milliyetçilik vurgusunu öne çıkarmış ve sendikaların devlet ideolojisine uygun bir yapıda şekillendirilmesi gerektiğini belirtmiştir. Peker, kanun tasarısının gerekçesinde şu ifadeleri kullanmıştır, "Rejimimizin milliyetçi karakterine uygun olarak sendikaların da millî teşekküller oldukları ve milliyetçi bir zihniyetle çalışacakları ve beynelmilel mahiyet alamayacakları tasarıda tespit edilmiştir." (TBMM Tutanak Dergisi, 1947: 1). Benzer şekilde, Çalışma Bakanı Sadi Irmak, aynı tasarının görüşmeleri sırasında "Prensibimiz; hürriyetçilik, milliyetçilik ve devletçilik görüşünü bu yeni doğmakta olan derneklere istikamet olarak vermek ve bunlara gerek mesleklerine gerekse millete; kamu menfaatine yararlı olmalarını temin etmektir" sözleriyle milliyetçiliği öne çıkarmıştır (TBMM Tutanak Dergisi, 1947: 801).

1947 yılında kabul edilen 5018 sayılı Kanun'da sendikaların siyasetle ilişkisi yasaklanmıştır. Kanunun 5. maddesiyle "sendikaların siyasetle, siyasi propaganda ve siyasi yayın faaliyetleriyle iştigal edemeyeceklerini" ve "millî teşekküller olarak milliyetçiliğe ve millî menfaatlara aykırı hareket edemeyeceklerini" hükme bağlanmıştır. Işıklı'ya göre bu düzenleme sendikalar üzerindeki baskıyı artırmış ve hükümetin ekonomi politikalarına karşı çıkan sendikaların siyaset yaptığı gerekçesiyle faaliyetlerinin kısıtlanmasına yol açmıştır. Bu durum iktidarların ekonomi politikalarını hayata geçirmede sendikaları engel olarak gördüğü noktalarda siyaset yasağıyla sendikaları frenleme veya kontrol altına alma stratejisini göstermektedir (2005: 489). 5018 sayılı Sendikalar Kanunu, sendikal faaliyetleri baskılayıcı ve kısıtlayıcı bir yasa olmasına rağmen, sendika çokluğu ve birden fazla sendikaya üyelik konusunda özgürlükçü bir yaklaşım sergilemiştir. Ancak bu özgürlükçü yaklaşım sendikaların birleşmesi konusunda aynı esnekliği sunmamıştır. Yasa sendikaların üst

birliklere katılımını zorlaştırmış ve bu durum DP'nin 1950'li yıllarda birliklerin kapatılmasını gerekçelendirmesine zemin hazırlamıştır. Dönemin siyasi iktidarı, sendikaların merkezi ve güçlü bir yapıya kavuşmasını ve siyasi bir aktör haline gelmesini istememiş ve bunun yerine yerel ve parçalı kalması için çaba göstermiştir (Çelik, 2010c: 158-159).

1947 yılında çıkarılan 5018 sayılı Kanun, bildirim esasına göre sendika kurma hakkını tanımış ancak grev yasağını devam ettirmiştir. Grev yasağı hem 1946 hem de 1950 seçim kampanyalarında önemli bir tartışma konusu olmuştur. DP muhalefette olduğu dönemde grev hakkını savunmuş ve bu konuda CHP'ye karşı muhalefet yapmış, 1950'de iktidara geldikten sonra ise grev hakkını rafa kaldırmıştır (Makal, 2002: 271-272). Bu süreçte grev yasakları muhalefet partileri tarafından sürekli gündeme taşınmış ve tartışılmıştır. İlginç bir şekilde CHP'nin iktidarı kaybetmesinin ardından bu kez muhalefetteki CHP grev yasaklarını eleştirmiştir (Güzel, 1980: 64).

DP'nin 1950 yılında iktidara gelmesinin ardından ilan edilen Birinci Menderes Hükümet Programı'nda grev hakkı, dikkat çeken bir başlık olarak yer almıştır. Programda grev hakkının tanınacağı açıkça ifade edilmiş, ancak bunun "iktisadi ahengi bozmayacak şekilde" gerçekleştirilmesi gerektiği vurgulanmıştır:

“Memleketimizde çalışma hayatını ve işverenlerle işçi münasebetlerini içtimai adalet prensiplerine uygun olarak kanun ve nizam yollarıyla düzenlemek, çalışanların yaşama seviyesini umumi hayat seviyemizle ve memleketin iktisadi imkânlarıyla mütenasip surette yükseltmek, cemiyette sosyal güveni temin etmek gayemiz olacaktır. Demokrasi prensiplerine göre tabî bir hak olarak tanıdığımız grev hakkını sair demokrat memleketlerde olduğu gibi, içtimai nizamı ve iktisadi, ahengi bozmayacak surette kanunileştireceğiz.” (TBMM Tutanak Dergisi, 1950: 29).

DP'nin 29 Mayıs 1950 tarihli hükümet programında grev hakkına yer verilmiş olmasına rağmen bu konuda somut bir ilerleme kaydedilmemiştir. DP'nin muhalefet döneminde dile getirdiği grev hakkını savunan söylemleri, iktidar döneminde yerini vaatlerin yerine getirilmemesine ve hatta işçi sınıfı üzerindeki baskıların artmasına bırakmıştır. 1952 yılından itibaren grev hakkı ve sendikal taleplerle ilgili olumlu bir adım atılmadığı gibi bu taleplere karşı baskıcı bir tutum sergilenmiştir. Bu süreçte DP'nin sendikalara yönelik politikası, işçi sınıfının hak mücadelesine karşı otoriter bir yaklaşım geliştirdiğinin somut bir göstergesi olmuştur. Özellikle Çalışma Bakanı Mümtaz Tarhan'ın görev yaptığı dönemde DP iktidarının işçi hareketleri üzerindeki baskıları yoğunlaşmıştır. Mümtaz Tarhan grev hakkının tanınmamasını çeşitli gerekçelerle savunmuştur. Gelişmiş bir sanayi yapısının olmayışı, sendikaların mali güçlerinin yetersizliği ve işçi haklarını anlayacak yeterli bir sendikacı kadronun yetişmemiş olması gibi önermeler, grev hakkının tanınmaması için ileri sürülen gerekçeler arasında yer almıştır. Bununla birlikte Mümtaz Tarhan'ın "Biz grev hakkını kabul edeceğiz dediysek, bunu iktidara geldiğimiz ilk günü yapacağız demedik" şeklindeki ifadeleri DP'nin grev hakkı konusundaki vaatlerini işçi sınıfını oyalayıcı bir şekilde ele aldığını göstermektedir:

"Grevi yapmak için evvelâ gelişmiş bir sanayie malik değiliz. Sanayimiz kundakta bebek halinde idi. Bu sanayii, grev gibi ağır bir ihtilâf tedbiri ile ihtilâfların en had tedbiri ile kundakta iken öldüremezdik. Grev hakkını vermeyi icabettirecek sebepler henüz tekevvün etmemiştir. Çünkü grev yapabilmek için sendikaların malî vaziyetinin çok kuvvetli olması lâzımdır. Biz grev hakkını kabul edeceğiz dediysek, bunu iktidara geldiğimiz ilk günü yapacağız demedik... Biz evvelâ sendikacı ve işçi hukukundan anlayacak arkadaşların yetiştirilmesiyle meşgulüz" (TBMM, Tutanak Dergisi, 1956: 1128-1129).

Demokrat Parti iktidara geldikten sonra işçi sınıfı ve sendikal haklara karşı tutumunu tümüyle tersine çevirmiştir. DP grev hakkı gibi temel bir hakkı tanımaktan kaçınarak işçi sınıfını baskı altına almaya çalışmıştır. Özellikle Çalışma Bakanlığı'nın bu dönemdeki otoriter tutumu, DP'nin sendikalar karşısındaki politikalarının sınıfsal

karakterini açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Sülker bu dönemi, Tarhan'ın sendikalara savaş açtığı yıllar olarak tanımlar. Bu dönemde Bakan'ın talimatlarıyla işçi sendikaları federasyonlarından bazıları faaliyetten men edilirken, yöneticileri DP'li ya da DP iktidarı ile daha uyumlu olan birliklere ise dokunulmamıştır (1975: 104-108).

DP döneminde, Türkiye'nin ilk işçi sendikaları konfederasyonu olan Türk-İş'in kurulması önemli bir gelişme olsa da sendikal haklar açısından özgürlükçü bir ortamdan söz edilemez. DP iktidarı, kendisinden yana olmayan her türlü sendikal faaliyeti, siyasal faaliyet kapsamında sayarak yasaklamış ve sendikaların devlet ile hükümete olan bağlılıklarını sundukları sürece varlıklarını sürdürebileceği bir duruma getirmiştir (Işıklı, 2005: 494). Sendikal hareket içinde partiler üstü politika, siyasetten uzak kalma veya “apolitik sendikacılığın” kökenleri Türk-İş'in kuruluş dönemine kadar uzanmaktadır (Çelik, 2010c: 246). Bir yandan sendikal haklar açısından oldukça kısıtlayıcı bir dönem yaşanırken, diğer yandan ilk işçi konfederasyonunun kurulmuş olması sendika-siyaset ilişkisinin çalışma ilişkilerinin belirlenmesi açısından önemli bir gösterge olarak değerlendirilebilir.

Çelik, DP dönemi sendikacılığını “iki ana akım parti arasında sendikacılar” ifadesiyle açıklar (2010c: 283). Bu ifade dönemin sendikal hareketinin CHP ve DP arasındaki mücadele ve gerilim içinde şekillendiğine atıf yapmaktadır. CHP sendikaları kendi kontrolü altında tutmayı ve partiye yakın sendikacılar yetiştirmeyi amaçlamıştır. CHP'nin sendikalara yönelik tutumu, sendikaların partinin propaganda aracı olmaması ve komünist propagandasına kapılmaması yönündeydi. Parti, sendikalarla yakından ilgilenerek onları yönlendirmeye çalışmıştır. Rebi Barkın gibi isimler, CHP'nin sendika ilişkilerinde önemli roller üstlenmişlerdir (Çelik, 2010c: 213-265).

1960 öncesinde sendikaların örgütlenme biçimi çoğunlukla işletme düzeyinde kurulan yerel sendikalar üzerinden gerçekleşmiş ve bu durum sendikaların üye sayısı ve mali güç açısından zayıf kalmasına yol açmıştır. Sendikaları kontrol altında tutmanın aracı olarak zorunlu tahkim sistemi kullanılmış, grev yasağının olduğu bir

ortamda toplu çalışma ilişkileri devlete bırakılmış ve sendikalar vesayet altında tutulmuştur (Makal, 2004: 134). Vesayet altında sendikalar iki ana akım parti arasında denge kurmaya çalışmışlardır. 1960 sonrası için partiler üstü politikanın temelleri bu dönemde atılmıştır. CHP'nin tek parti döneminde başlayan sendikalara yasal müdahaleler, çok partili hayata geçişle birlikte DP iktidarında da sürmüş ve sendikalar üzerinde hâkim olan “devlet siyaseti” devam etmiştir (Çelik, 2010c: 284).

1946-1960 dönemi, sendikaların siyasi partilerle ilişkilerinin karmaşık ve dinamik ilerlediği bir dönemdir. Sendikacılar CHP ve DP arasında denge arayışı içinde olmuş, ancak aynı zamanda bağımsızlıklarını da korumaya çalışmışlardır. 1946'da Cemiyetler Kanunu'ndaki değişikliklerle kısa bir süre de olsa özgür sendikacılık deneyimi yaşanmış, ancak bu deneyim 16 Aralık müdahalesi ile sonlanmıştır. 1947'de kabul edilen Sendikalar Kanunu ile devletin sendikalar üzerindeki kontrolü artmış ve sendikal hareket vesayetçi bir yapıya bürünmüştür. 1946-1960 dönemi sendikal hareketinin devlet ideolojisinin etkisi altında şekillendiği ve çalışma ilişkilerinde milliyetçilik ve devletçilik ilkelerinin belirleyici olduğu görülmektedir. Ayrıca sendikaların devlet kontrolüne tabi tutulması ve grev hakkının kısıtlanması, işçi sınıfının ekonomik ve sosyal taleplerini ifade etme kapasitesini önemli ölçüde sınırlamıştır.

1946-1960 dönemi sendika siyaset ilişkisinin temel özelliği sendikaların ikili siyasi yapı arasında kalmasına rağmen işçi sınıfının haklarını savunma mücadelesini sürdürmesi olmuştur. Devlet güdümündeki çalışma ilişkileri ve sendikal hareketin kısıtlandığı bu dönemde sendikalar bir yandan kurumsallaşmaya başlamış ancak grev hakkının olmaması nedeniyle gelişmeleri sınırlı kalmıştır. 1947'de çıkarılan 5018 sayılı Sendikalar Kanunu ile sendikaların siyasetle ilişkisi yasaklanmış ve sendikaların milliyetçilik ve milli menfaatlere aykırı hareket edemeyecekleri hükme bağlanmıştır. Bu durum hükümetin ekonomi politikalarına karşı çıkan sendikaların faaliyetlerinin kısıtlanmasına yol açmıştır. Ancak yine de sendikal hareket varlığını sürdürmeye çalışmış ve sendikaların siyasi arenada aktif rol oynamaya başlamasıyla da sonraki dönemlerde işçi hareketinin ve siyasetin gelişiminde önemli bir zemin oluşturmuştur.

2.2.3. 1960-1980 DÖNEMİ: SENDİKAL HAREKETİN GÜÇLENMESİ VE SİYASALLAŞMASI

1960'lı yıllar, Türkiye'de hem siyasi hem de ekonomik yapının önemli dönüşümler geçirdiği bir dönemdir. 1940'lı ve 1950'li yılların sendikal birikimi 1960'lı yıllarda sendikal kazanımları getirmiş, sendikal hareketin siyasallaşmasına ve toplumsal zemininin de artmasına neden olmuştur. Sendikal hakların kurumsallaşması 27 Mayıs 1960 askeri darbesi sonrası hazırlanan 1961 Anayasası'yla sağlanmıştır. 1961 Anayasası, Türkiye'de daha özgürlükçü bir ortam yaratmış ve sendikal hakları anayasal güvence altına almıştır. Bu anayasa ile birlikte, sendika kurma hakkı, işçilerin toplu pazarlık yapma ve grev hakları ilk kez anayasal düzlemde tanınmıştır. Akkaya'ya göre ekonomik olarak 1930'larda devlet eliyle yürütülen sanayileşme hamlesi, 1960'lı yıllarda özel sektörün sanayiye katılımıyla yeni bir aşamaya geçmiştir (Akkaya, 2002b: 65). 1960'lı ve 70'li yıllarda sanayi yatırımları artmış, özellikle petrol-otomobil, demir-çelik, kimya ve lastik gibi sektörlerde fabrikalar kurulmuştur. Devlet Planlama Teşkilatı'nın (DPT) yönlendirdiği beş yıllık kalkınma planları ile sanayileşme süreci hızlandırılmış, ancak kamu sektörünün ekonomideki ağırlığı korunmuştur. Bu ekonomik dönüşüm, kırsaldan kentlere göçü hızlandırmış, işçileşme sürecini derinleştirmiştir (Güzel, 2007: 115). 1965 yılında 3 milyon olan ücretli çalışan sayısı, 1980'de 6,2 milyona ulaşmıştır (Koç, 2021: 441).

Sosyal yapıdaki değişimlerle birlikte işçi sınıfının kentlerde daha görünür hale gelmesi, sendikal hareketlerin güçlenmesine ve örgütlenme faaliyetlerinin hız kazanmasına neden olmuştur. 1960 yılında yüzde 45 olan sendikalaşma oranı, 1965'te yüzde 54'e, 1970'lerde ise yüzde 60'lara yaklaşmıştır (Çelik, 2020a: 99). Ancak belirtmek gerekir ki bu dönemin sendikalaşma verileri tartışmalıdır. Çelik, sendikaların üye sayılarını her yıl Çalışma Bakanlığı'na bildirme zorunluluğu olmasına rağmen işyerlerinin çalıştırdıkları işçiler için bakanlığa bilgi verme zorunluluğu olmadığından bilgilerin sağlıklı toplanamadığını, işçilerin aynı anda birden çok sendikaya üye olabilmeleri ve işsiz kalma durumunda üyeliklerinin sürmesi gibi istatistiki sorunlar nedeniyle sendikalı işçi sayısındaki gelişmelerin sağlıklı değerlendirilemeyeceğini belirtir (2017a: 657).

Bu dönemde 1961 Anayasası'nın getirdiği özgürlükçü ortam, sendikal hareketler için önemli bir zemin oluşturmıştır. 1963'te çıkarılan 274 sayılı Sendikalar Kanunu ve 275 sayılı Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanunu ile birlikte sendikal haklar yasal çerçeveye oturtulmuştur. Bu kanunlar işçilerin toplu pazarlık ve grev haklarını tanımış, ancak sendikaların siyasi partilerle doğrudan ilişkisini sınırlandırmıştır. 274 sayılı Kanun'da sendikaların siyasi partilerden maddi yardım alamayacağı ve doğrudan siyasi faaliyet yürütemeyeceği belirtilmiş, ancak sendikaların dolaylı olarak siyasetle ilişki kurmasına engel olunmamıştır. 1970'lere gelindiğinde işçilerin ekonomik ve sosyal haklarını genişletmeye yönelik grev ve toplu sözleşme hareketleri artmıştır. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı (ÇSGB) verilerine göre 1963'te 565 olan işçi sendikası sayısı, 1970'te 737'ye, 1975'te 781'e ve 1980'de 733'e yükselmiştir (ÇSGB, 1996: 75). 12 Mart 1971 askeri müdahalesi ile sendikal haklara bazı sınırlamalar getirilse de 1977-1980 arasında grev eğilimi önemli ölçüde artmış, işçi ücretlerinde yükselmeler görülmüştür (Makal, 2004: 137).

1960 dönemi sendikalar açısından neokorporatist eğilimlerin belirginleştiği ve sendikaların siyasete etkide bulunduğu bir dönem olarak tanımlanır (Çelik, 2010: 319). Çalışma ilişkileri bağlamında neokorporatist bir dönem olarak değerlendirilen 1960'lar, Cizre-Sakallıoğlu tarafından bir yandan sosyal sınıf farklılıklarının ve gerçekliğinin kabul edildiği, diğer yandan ise devlet korporatizminden miras kalan katı politikaların sürdürüldüğü bir dönem olarak tarif edilir. Bu görüşün dayanak noktası, devletin sendikalara yönelik yasal veya fiili sınırlamalarını devam ettirmesidir. Örneğin devlet ücret ve çalışma koşullarını kapsayan grevlere izin verirken, ulusal güvenlik ve siyasi gerekçelerle yapılan grevleri yasaklamıştır. Bu durum toplu sözleşmelerin özünü oluşturan mali hükümleri sabitleyerek sözleşmelerin devlet kontrolü altında şekillenmesine yol açmıştır. Ayrıca hakem kurulu aracılığıyla emek-sermaye ilişkilerine zorunlu müdahalede bulunulmuştur (Cizre-Sakallıoğlu, 1992b:720). Akkaya, korporatizm uygulamalarının her ülkenin kendi özgün koşulları ve pratiklerine bağlı olarak farklılık gösterebileceğini vurgular. Neokorporatizmde devletin sosyal tarafları tanıyarak çoğulculuğu temel aldığını ve bu bağlamda sosyal demokrat partilerle işçi sınıfı ve sendikaların bütünleşmiş bir yapıya sahip olduğunu belirtir (1996: 20). Türkiye bağlamında ise 1960'larda sanayileşme ve sendikal

örgütlenme düzeyindeki gelişmeler göz önüne alındığında, işçi örgütlenmelerinde çoğulculuğun esas alındığı ancak bu çoğulculuğun sınırlarının devlet tarafından çizildiği görülmektedir (Akkaya, 1996: 277). 1960'lar Türkiye'de sendikaların hukuki olarak tanındığı, ancak siyasal etkilerinin devlet tarafından sınırlandırıldığı bir dönem olmuştur. Neokorporatist yapının belirginleştiği bu süreçte, sendikalar ekonomik haklar açısından kazanımlar elde ederken, devlet grev hakkını belirli sınırlarla denetim altında tutmuş ve siyasi nitelikli sendikal faaliyetleri engellemiş ve sendikalar devletin belirlediği çerçeve içinde hareket etmek zorunda kalmıştır. Bu durum sendikaların ekonomik talepler doğrultusunda güçlenmesini sağlarken, siyasete etkide bulunma kapasitelerini kısıtlamış ve sendikaların belirli dönemlerde daha bağımsız, belirli dönemlerde ise daha devlet yanlısı hareket etmelerine yol açmıştır. Çelik bu dönemin ithal ikameci iktisat siyasetinin ve sınırlı neokorporatizmin ana akım sendikalarla devlet arasında bir uzlaşma yarattığını vurgulamıştır (2017a: 66).

1960'ların neokorporatizm tartışmalarını Boratav, dönemin iktidar bloğunu oluşturan büyük toprak sahipleri ile ticaret ve sanayi sermayesinin hâkimiyeti üzerinden ele alır. Bu hâkimiyet, dönemin siyasi rejiminin zorunlu kıldığı sınırlarda şekillenmiş ve siyasi partilerin işçi-köylü kitlelerinin taleplerine duyarlı bir politika izlemeleri yoluyla uzun vadede sermaye kesiminin çıkarlarına hizmet etmiştir. Boratav, sermaye kesiminin bu yaklaşımını, özellikle 1962-1976 yılları arasındaki dönemde atılan adımları "popülist" olarak niteler. Geniş halk kitlelerinin çok partili rejim sayesinde siyasette yer bulması, sendika-siyaset ilişkisini anlamak açısından da kritik bir öneme sahiptir (2023: 137). Çelik ise Boratav'ın popülizm tartışmasını hegemonya kavramı üzerinden geliştirir. Çelik'e göre, siyasetin üzerinde hegemonya kurulacak grupların çıkar ve eğilimlerinin dikkate alınması, siyasi süreçte bir uzlaşma dengesinin kurulmasını zorunlu kılmıştır. Bu durum sermaye kesimi ile işçi ve köylü sınıfları arasında kurulan dengelerin hem sendikalarla devlet arasındaki ilişkileri hem de siyasi rejimin işleyişini belirleyen temel unsurlardan biri olduğunu göstermektedir (2010: 321). 1960'lar, neokorporatist ve popülist politikaların etkisiyle sermaye ve emek hareketleri arasında bir denge arayışının şekillendiği bir dönem olarak dikkat çeker. Sosyal devlet anlayışının etkisiyle sendikal haklar genişletilmiş, işçi sınıfının taleplerine belirli bir ölçüde alan açılmıştır. Ancak bu genişleme süreci, devletin sınıf

çatışmalarını kontrol etme ve dengede tutma çabaları çerçevesinde sınırlandırılmıştır. Sendikal hareketin güçlenmesine yönelik atılan adımlar, devletin belirlediği çerçevede şekillenmiş ve sendikal talepler, sıkı bir denetim altında tutulmuştur. Bu özellikleriyle 1960'lar, kendisinden önceki erken Cumhuriyet ve tek parti döneminin ekonomik ve politik ilişkilerinden belirgin bir şekilde ayrılmıştır.

Tatil-i Eşgal'den 1960'lara kadar süregelen sendikal haklara yönelik yasaklar Türkiye'de sendika-siyaset ilişkisinin “vesayet altında” şekillenmesine neden olsa da 1960'lı yıllar, Türkiye'de sendikaların siyasete daha aktif bir şekilde müdahil olduğu bir dönemi başlatmıştır. Özellikle 1961 Anayasası'nın getirdiği özgürlükçü ortam, bürokratlar ve aydınların özgürlükçü eğilimleri, dönemin siyasi atmosferinin ve toplumsal hareketliliğinin belirleyici etkisi sendikaların faaliyet alanını genişletmiş ve siyasetle olan ilişkilerini derinleştirmiştir (Ekin, 1986: 47). Bu etkide, DP'nin 1960 öncesi baskıcı eğilimine yönelik bir tepki olarak aydınlarla bürokratların, toplumdaki özgürlükçü eğilimleri desteklemeleri önemli rol oynamış ve 1961 Anayasası, bu özgürlükçü atmosferin yasal düzenlemelere yansımalarının sembolü olmuştur. Anayasa, önceki dönemden farklı olarak işçi hareketlerinin siyasallaşmasını ve toplumsal etkisini dikkate alarak, sendikaların siyaset yapmasını engelleyen kısıtlamaları ortadan kaldırmıştır (Çelik, 2010c: 319). Toplu pazarlık, grev hakkı ve sendikalaşma gibi işçi hakları anayasal zeminde tanımlanmış ve sosyal devlet ilk defa anayasaya girmiştir (Makal, 2007: 525). İşçi hareketlerini güçlendiren ve çalışma ilişkilerini özgürlükçü bir zemine oturtan yasal düzenlemelerin önü açılmış, çocuk, genç ve kadınların korunması, adil ücret, dinlenme hakkı, sendika kurma, toplu sözleşme ve grev hakkı gibi sosyal haklar anayasal güvence altına alınmıştır.

1961 Anayasası'nın 46. maddesi, sendika kurma hakkını açık bir şekilde düzenlemiştir: “Çalışanlar ve işverenler, önceden izin almaksızın, sendikalar ve sendika birlikleri kurma, bunlara serbestçe üye olma ve üyelikten ayrılma hakkına sahiptirler. İşçi niteliği taşımayan kamu hizmeti görevlilerinin bu alandaki hakları kanunla düzenlenir. Sendika ve sendika birliklerinin tüzükleri, yönetim ve işleyişleri demokratik esaslara aykırı olamaz.” Ancak bu kazanımlar, 12 Mart 1971 askeri müdahalesiyle darbe almış ve “çalışanlar” ifadesi yerine “işçiler” terimi getirilerek

memurların sendika hakkı ortadan kaldırılmıştır. Anayasa 47. maddesindeki, “İşçiler, işverenlerle olan münasebetlerinde, iktisadi ve sosyal durumların korumak veya düzeltmek amacıyla toplu sözleşme ve grev haklarına sahiptirler.” ifadesiyle grev hakkını düzenleyerek işçilerin toplu iş sözleşme ve grev yoluyla sosyal ve ekonomik durumlarını koruma ve iyileştirme haklarını anayasal güvence altına almıştır. Bu maddenin özelliği daha sonra 1982 Anayasasında formüle edilecek toplu iş sözleşmesi hakkından farklı olarak bu hakkı sadece işçilere özgülemiş olmasıdır. 1982 Anayasası ise bu hakkı karşılıklı olarak işçi ve işverenlere tanıyacaktır.

1961 Anayasası ile sağlanan grev ve toplu sözleşme haklarını da kapsayan sendikal hakların güvenceye alınması ile 1960’lı ve 1970’li yıllarda grev ve grev dışı eylemler kayda değer ölçüde artmıştır (Çelik, 2012: 107). Bu dönemde işçi hareketleri canlanmış, grev hakkına yönelik yasal düzenleme yapılması talebiyle eylemler düzenlenmiştir. 31 Aralık 1961’deki Saraçhane Mitingi gerek kitleselliği gerekse de simgesel anlamı itibarıyla bu eylemlerin en önemlileri arasındadır. Sendikal haklar için yapılan ve Cumhuriyet döneminde o zamana kadar gerçekleşen en kitlesel eylem olma özelliğini taşıyan Saraçhane Mitingi’nin “odak noktası toplu iş sözleşmesi ve grev hakkı” olmuştur (Koçak ve Çelik, 2016: 649). Nitekim 1961 Anayasası ile güvence altına alınan sendikal haklar 1963 yılında çıkarılan 274 Sayılı Sendikalar Kanunu ve 275 Sayılı Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanunu ile yasal çerçeveye de kavuşmuştur.³² 1961 Anayasası ile başlayan ve 12 Eylül 1980 darbesiyle sona eren 19 yıllık süreç "sendika-toplu iş sözleşmesi ve grev" hakkının, eksiklerine rağmen kolektif olarak ilk kez bir arada var olduğu bir dönemdir (Özveri, 2013: 78).

1960-1980 dönemi, bir yandan grev hakkının anayasal güvenceye kavuştuğu, diğer yandan ise grev ertelemelerinin sıkça kullanıldığı bir dönem olmuştur. Türkiye’de çalışma ilişkilerine 275 sayılı yasa ile giren “milli güvenlik” gerekçesi, “memleket sağlığı” ile birlikte grev erteleme nedeni olarak yer almış ve grev hakkının kısıtlanmasında en önemli gerekçe olarak kullanılmıştır (Çelik, 2016: 337). 1963-1980 yılları arasında 158’i otuz gün ertelenen bu grevlerden 87’si için 60 gün daha erteleme

³² Anayasa’da “çalışanlar” olarak tanınan sendikalaşma hakkından yola çıkarak devlet memurlarının da sendikalaşma hakkı güvence altına alınmış ve 1965 yılında 624 Sayılı Devlet Personeli Sendikaları Kanunu ile düzenlenmiştir.

kararı verilmiştir. Grevlerin 94'ü milli güvenlik, 31'i memleket sağığı kalan 31'i ise hem milli güvenlik hem de memleket sağığı gerekçesi ile ertelenmiştir. Ertelenen grevlerin 108'i 1976-1980 yıllarına denk gelmiştir.³³ 12 Eylül askeri darbesi öncesi dönemde grev ertelemeleri konusunda en yüksek sayıya ulaşan hükümet, Demirel liderliğindeki AP hükümetidir (Tayanç, 1980: 69).

1960-1980 dönemi, 12 Mart 1971 askeri müdahalesi dışında, işçi eylemleri ve sendikalaşma hızla artmıştır. Saraçhane Mitingi (1961), Kavel Grevi (1963), Kozlu Olayları (1965), Paşabahçe Grevi (1966), Derby İşgali (1968), Sungurlar Direniş (1970) ve 15-16 Haziran 1970 direniş, bu dönemin öne çıkan işçi eylemleri arasında yer almıştır. (Şafak, 2013: 122-123). Bu gelişmelerle birlikte sendikalı işçi sayısı hızla artmış ve toplu pazarlık süreçleri işçi gelirlerinde düzenli ve sürekli artış sağlamış ve aynı zamanda işçi hareketlerinin yükseldiğı ve sendikaların siyasette etkin bir güç haline gelmesine yol açmıştır. Ancak 12 Mart 1971 askeri müdahalesi, çalışma ilişkilerinde ve sendikal haklarda ciddi kısıtlamalar yaratmıştır. Bu dönemde grevler ertelenmiş, sıkıyönetim komutanları toplu sözleşme görüşmelerini kontrol altına almış ve bazılarına doğrudan müdahale etmiştir. İç pazara dönük ithal ikameci politikaların uygulandığı 1980'e kadar, sendikalar dışlanmaktan ziyade sistemle bütünleştirilmeye çalışılmıştır (Akkaya, 1996: 268).

1960 sonrası dönemde, devletin işçi ve işveren ilişkilerinde tarafların pazarlık gücüne dayalı bir toplu pazarlık sisteminin sürdürülmesine özen göstermesi ve süreçte gerekli olmadıkça müdahale etmemesi dönemin dikkat çeken özelliklerinden biri olmuştur. 1961 Anayasası'nın getirdiğı çoğulcu ve özgürlükçü ortam, işçi eylemlerinin yükselmesi ve işçi sınıfı açısından siyasallaşma arayışları, sendikaların siyasete daha aktif bir şekilde müdahil olmasını sağlamıştır. Bu durumun en önemli nedenlerinden biri, sendikal hakların anayasal ve yasal güvenceye kavuşmasıyla birlikte sendikalaşma oranının artması ve sendikaların toplumsal ve siyasal yaşamdaki rollerinin siyasetçiler tarafından kabul görmesidir. Bu kabul süreci, dönemin siyasal partileri olan CHP ve DP çevresinde yer alan sendikaların kendi siyasi partilerini

³³ 1976 yılında 15, 1977 yılında 18, 1978 yılında 11, 1979 yılında 20 ve 1980 yılında 44 grev ertelenmiştir (Tayanç, 1980: 70).

kurma arayışlarını da beraberinde getirmiştir (Çelik, 2016: 324-367). 31 Aralık 1961'de gerçekleştirilen Saraçhane Mitingi, emek tarihinde bir dönüm noktası olmuştur. Doğrudan siyasal talepler içeren bu miting, aynı zamanda Türkiye İşçi Partisi (TİP) üyesi sendikacıların etkin rol aldığı bir eylem olarak, sendika-siyaset ilişkisi açısından büyük önem taşır. Bu döneme kadar sendikal hareket CHP ve DP çevresinde şekillenirken, 1940'ların ikinci yarısından itibaren başlayan ve 1950'ler boyunca süren parti kurma tartışmaları, 1960'ların başında somut bir karşılık bulmuş ve 1961'de TİP'in kurulmasına zemin hazırlamıştır. TİP'in kurucularının tamamının sendikacılardan oluşması, sendika-siyaset ilişkisinin özgün bir yanını oluştururken, partinin 1965 seçimlerinde 15 milletvekiliyle parlamentoya girmesi, işçi sınıfının siyaset sahnesindeki temsilini güçlendirmiştir (Koçak ve Çelik, 2016: 656).

Öte yandan, DP'nin kapatılmasının ardından ağırlıklı olarak eski DP kadrolarıyla kurulan Adalet Partisi (AP) sendika-siyaset ilişkisi açısından yeni bir dinamik yaratmış; AP ve CHP içinde işçilere yönelik politikaların şekillenmesinde sendikacıların rolü giderek önem kazanmıştır. AP'de işçi komitesi, CHP'de ise işçi bürosu, işçi sınıfının siyasal temsilde belirleyici hale gelirken, Türk-İş her iki parti için de dönemin işçi topluluğunu temsil eden bir üst kuruluş olarak etkili bir konumda yer almıştır. AP ve CHP içinde yer alan sendikacılar, kendilerini işçi hareketinin temsilcileri olarak görmüş ve bu bağlamda partilerin işçilere yönelik politikalarını şekillendirme çabası içine girmiştir (Sülker, 1975: 176-178). Bu süreç sendikal hareketin sadece ekonomik taleplerle sınırlı kalmayıp siyasal alanla daha güçlü bir ilişki kurmasını sağlamış ve Türkiye işçi sınıfının mücadelesine yeni bir boyut kazandırmıştır.

1960-1980 dönemi, sendika-siyaset ilişkisi açısından önceki dönemlere kıyasla önemli bir farklılaşmayı temsil etmektedir. Özellikle sendikal hareket içinde ideolojik farklılıkların belirginleşmesi, sendikal hareketin siyasi olarak da çeşitlenmesine yol açmış ve Türk-İş dışında yeni konfederasyonların ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Türk-İş kurulduğu 1952 yılında DP'nin etkisi altında kalmış, ancak 27 Mayıs sonrasında yeni döneme uyum sağlamış ve geleneksel "devlet/iktidar sendikacılığı" ideolojisini sürdürmüştür (Akkaya, 2002b: 71).

Bu süreçte, sendikal hareket içinde yaşanan ayrışmalar giderek derinleşmiş ve Türk-İş içindeki sendikalar alternatif arayışına girmiştir. Türk-İş'in izlediği politikalar, özellikle mücadeleci ve bağımsız bir sendikal çizgi izlemek isteyen sendikalar için bir kırılma noktası yaratmıştır. Bu durum, DİSK'in doğuşuna zemin hazırlamıştır.

DİSK'in kurulması Türk-İş içinde büyük bir sarsıntıya yol açmıştır.³⁴ Türk-İş içinde 1952'deki kuruluşundan 1967'ye kadar çeşitli gerilimler yaşansa da DİSK'in ortaya çıkışı, konfederasyon bünyesindeki ilk büyük kopuşu temsil etmiştir. Bu ayrışmanın temel nedenleri arasında, Türk-İş'in özellikle özel sektör işyerlerinde etkili olamaması, partiler üstü politika anlayışı konusundaki farklılaşmalar, 1966 Kongresi'nde TİP'li sendikacıların AP'li sendikacılar tarafından yönetim dışında bırakılması, ABD sendikalarıyla ilişkiler ve grevlere yönelik tutum gibi faktörler yer almaktadır. Bu süreçte, Türkiye Maden-İş, Lastik-İş ve Basın-İş sendikaları, 12 Şubat 1967'de genel kurullarını toplayarak Türk-İş'ten ayrılma kararı almış, bağımsız Türkiye Gıda-İş ve Türk Maden-İş Sendikaları (Zonguldak) ile birlikte 13 Şubat 1967'de İstanbul Valiliği'ne kuruluş bildirimi vererek DİSK'i resmen kurmuştur (Çelik, 2020c: 549).

DİSK'in kuruluşu, sendikaların yalnızca bir siyasi partinin etkisinde hareket eden yapılar olmaktan ziyade, kendi örgütsel dinamikleri doğrultusunda şekillendiğini göstermesi açısından önemli bir örnektir. Her ne kadar DİSK'in kurucuları ve yöneticileri, TİP'in kurucu veya yöneticileri ya da üyeleri olsa da DİSK'in karar alma süreçleri ve örgütsel yönelimi sendikal bağımsızlığa dayanmış ve DİSK anti-emperyalist ve anti-kapitalist vurgunun güçlü biçimde öne çıkmasıyla kurulmuştur (Çelik, 2020a: 311). Bu durum DİSK'i Türk-İş'ten farklı bir noktaya taşımış ve "partiler üstü" bir anlayış yerine doğrudan siyasete müdahil bir devrimci çizgide konumlanmasına neden olmuştur. Sülker'in ifadesiyle, DİSK'in bu devrimci sendikacılık anlayışı, sağ eğilimli çevrelerin tepkisine ve saldırılarına maruz kalmasına yol açmıştır (1975: 199).

³⁴ "DİSK'in kurulmasının ardından Türk-İş yönetimi özel toplantılar yaptı, gizli komiteler kurdu, gizli genelgeler, yazılar ve broşürler yayımladı. Dahası ABD'li sendikalara başvurarak DİSK'i çöktürmek için maddi yardım talebinde bulundu" (Çelik, 2020a: 216).

DİSK'in kuruluşunda yer alan sendika yöneticileri ve uzmanlarının aynı zamanda siyasette de yer alması, sendikal hareketin siyasetten bağımsız kalamayacağını göstermiştir. Türk-İş'in aksine, DİSK siyasete doğrudan müdahil olmayı benimseyerek sendika-siyaset ilişkisini farklı bir boyuta taşımış ve sendikaların doğrudan bir partiye bağlı olmadan da güçlü bir sınıf temsili yaratabileceğini ortaya koymuştur. Bu yaklaşım, ilerleyen yıllarda sendikaların siyasetteki rolü ve bağımsızlığı açısından önemli bir referans noktası haline gelmiştir. DİSK'in siyasetle doğrudan kurduğu ilişki Türk-İş'in benimsediği partiler üstü politika anlayışına karşı güçlü bir alternatif oluşturmuştur. Türk-İş'in uzlaşmacı ve devletle iş birliği içinde hareket eden sendikal politikalarına karşılık, DİSK sınıf mücadelesini merkeze alan, toplumsal ve siyasal hakları savunmayı önceleyen bir yol izlemiştir. Böylece Türkiye'de sendika-siyaset ilişkisini şekillendiren temel unsurlardan biri haline gelen bu iki farklı yaklaşım, sendikal hareketin ideolojik ve politik çeşitlenmesini sağlayarak sendikaların toplumsal mücadeledeki rolünü belirleyen başlıca dinamiklerden biri olmuştur.

Bu dönemin bir diğer gelişmesi de 1976'da Milliyetçi Cephe Koalisyon Hükümeti (AP, MHP, CGP ve MSP) döneminde Hak-İş'in kurulması olmuştur. Hak-İş'in kuruluşu, özellikle dönemin MSP'li Çalışma Bakanı Ahmet Tevfik Paksu'nun Ağustos 1976'daki açıklamalarıyla şekillenmiştir. Paksu, "Milli Selamet zihniyetindeki işçi sendikalarını bünyesinde barındıran bir konfederasyon kurulması için ön çalışmalar başlatıldığını" ifade etmiştir (Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi, 1996: 527). Hak-İş, 1970'lerin sonlarında Millî Selamet Partisi'nin (MSP) koalisyon hükümetinde yer aldığı dönemde, partinin etkisini yayma çabaları sonucunda 1976'da 7 sendika ile kurulmuştur. MSP, Hak-İş'i partinin işçi kanadı olarak görerek ideolojisini işçiler arasında yaymayı amaçlamıştır. Hak-İş, özellikle MSP'nin kontrolündeki devlet işletmelerinde örgütlenmiştir. Çünkü sendikalaşma için uygun zemin, yeni açılan KİT'ler ve küçük-orta ölçekli özel kuruluşlar olmuştur. Hak-İş, MSP tarafından atanan yöneticilerin yardımıyla KİT'lere ağırlık vermiştir. Hak-İş'in sendikacılık anlayışında işçi ve işveren arasında kardeşlik ilkesi temel alınmıştır ve işçi ile sermaye arasındaki çatışmanın yapay olduğu kabul edilmiştir (Duran ve Yıldırım, 2005: 231-232). Hak-İş'in ortaya çıkışı ise, özellikle Millî Selamet

Partisi'nin (MSP) etkisiyle, sendika siyaset ilişkisi açısından sendikal hareketin İslami ve muhafazakâr bir perspektiften şekillendirilmesi girişimi olarak değerlendirilebilir. İslamcı bir sendikal hareket olarak ortaya çıkan Hak-İş, ancak 1990'ların ortalarına kadar sınırlı bir etki göstermiştir (Çelik, 2015a: 168). AKP döneminde ise Hak-İş'in, sendikal hareketi şekillendirme konusunda merkez bir güç haline gelmesi dikkat çekicidir. Bu nedenle Hak-İş'in kuruluş koşullarını anlamak, AKP dönemi sendikacılığını değerlendirirken önemli olacaktır.

1960-1980 yılları, Türkiye'de sendika-siyaset ilişkisi ve sendikal hak ve özgürlükler açısından iki farklı dönemi içeren, işçi sınıfının mücadelesiyle şekillenen bir süreç olmuştur. Bu dönemin ilk yarısı, 1961 Anayasası'nın getirdiği özgürlükçü ortam sayesinde sendikal hareketlerin güçlendiği ve toplu pazarlık, grev gibi hakların kazanıldığı bir dönem olmuştur. Sendikalar, bu dönemde sadece işçi haklarıyla sınırlı kalmayarak toplumsal ve siyasal meselelere de müdahil olmaya başlamıştır. Ancak 12 Mart 1971 askeri müdahalesiyle birlikte sendikal hareket ciddi baskılarla karşılaşmış, grevler yasaklanmış ve sendikalar üzerindeki devlet denetimi artırılmıştır. Bu süreç, işçi hareketlerinin durağanlaştığı ve sendikal mücadelenin gerilediği bir "suskunluk dönemi" olarak tanımlanmıştır. 1975 sonrası DİSK'in etkili bir güç olmaya başlamasıyla 1970'lerin ikinci yarısı, sendikaların yeniden güç kazandığı ve sınıf temelli siyasal mücadelenin belirginleştiği bir dönem olarak şekillenmiştir (Çelik, 2016: 306-307). 1960-1980 yıllarının bu ikili yapısı, dönemin sendikal hareketini hem kazanımlarla hem de kayıplarla dolu bir mücadele süreci olarak öne çıkarır. Bir yanda işçi sınıfının örgütlenme ve mücadelesinin zirveye ulaştığı, sendikaların siyasette etkin bir güç haline geldiği bir yükseliş dönemi diğer yanda ise askeri müdahalenin etkisiyle sendikal kazanımların geri alındığı ve hareketin gerilediği bir suskunluk dönemi olarak iki farklı dinamiği bünyesinde barındırmaktadır. Bu ikili yapı, dönemin sendikal mücadelesinin, kazançlarla kayıplar arasında şekillenen bir dengeyi temsil ettiğini göstermektedir.

2.2.4. 12 EYLÜL VE ANAP DÖNEMİ: SENDİKAL YASAKLAR VE NEOLİBERAL DÖNÜŞÜM

1980 sonrası dönem, Türkiye’de ekonomik, siyasal ve hukuksal alanda köklü değişimlerin yaşandığı bir dönemi işaret etmektedir. Bu dönem sendikal hareket açısından ise karakteristik iki özelliğe sahiptir. İlki, çalışma hayatının 1980-1983 arasında askeri rejim altında şekillendirilmesi ve sendikal harekete yönelik engellemeler ve baskılar, ikincisi ise bu sayede neoliberal ekonomi politikalarının uygulanması için alan açılmasıdır.

1980 ve sonrası dönemde sendika-siyaset ilişkileri 24 Ocak Kararları ve 12 Eylül askeri darbesinin etkisiyle şekillenmiştir. 1960’ların özgürlükçü ortamında güçlü olan sendikaların, 1970’lerin sonlarına doğru siyaset üzerindeki etkisi azalmış ve 12 Eylül askeri darbesiyle bu etki tamamen kaybolmuştur. Bu durum hem ekonomi politikaları hem de çalışma ilişkileri açısından yeni bir dönemin başlangıcını işaret etmektedir. 1983’te, Turgut Özal liderliğindeki Anavatan Partisi’nin (ANAP) iktidara gelmesiyle, neoliberal süreç hız kazanmış ve sendikalar üzerindeki baskılar artmıştır. Bu dönemde yasaklayıcı bir sürece girilmiş, 1983 yılında kabul edilen 2821 ve 2822 sayılı kanunlarla sendikalara siyaset yasağı getirilmiş, örgütlenme, toplu sözleşme ve grev hakları ise ciddi şekilde sınırlandırılmıştır. 1983’te ki genel seçimlerde tek başına iktidar olmasının ardından 1991 yılına kadar sürecek olan ANAP dönemi başlamıştır.

12 Eylül 1980 askeri darbesinden yaklaşık sekiz ay önce açıklanan 24 Ocak Kararları, Türkiye’nin ekonomi politikasında köklü bir değişimi temsil etmektedir. Fiyatlar serbest bırakılırken, ücretler ve maaşlar baskı altına alınarak kamunun ekonomideki ağırlığının azaltılması (özelleştirme) ve dış ticaretin serbestleştirilmesi hedeflenmiştir. Bu politikaların uygulanması, devletin sosyal yükümlülüklerinden giderek çekilmesine ve ücretler üzerinde baskı oluşmasına yol açmış ve 24 Ocak Kararları’nın yarattığı yoksullaşma ve ağır zamlar, toplumsal tepkileri artırırken, 1980’in ilk sekiz ayında Türkiye tarihinin en yaygın grevleri yaşanmıştır. Grevlerde geçen iş günü sayısı 5,4 milyona ulaşarak tarihi bir zirveye çıkmıştır. Bu durum, sermaye çevrelerinde hoşnutsuzluk yaratırken, grev hakkının sınırlandırılması talepleri de giderek yükseldiği bir dönem olmuştur (Çelik, 2023: 648-651)

24 Ocak Kararları'nın parlamenter bir siyasal rejim içinde uygulanmasının mümkün olmaması ve iktisadi liberalleşmeyi hedefleyen bu kararların hayata geçirilebilmesi için otoriter bir rejime, askeri bir diktatörlüğe duyulan ihtiyaç 12 Eylül askeri darbesi ile giderilmiştir. 12 Eylül Darbesi'yle gerçekleşen siyasal rejim değişikliği, 24 Ocak programının emek aleyhtarı bir doğrultuda serbestçe uygulanabilmesini sağlamıştır. Bu nedenle, 24 Ocak Kararları ve 12 Eylül Darbesi birbirinden ayrı düşünülemez ve her ikisi de birlikte ele alınmalıdır. Çelik'e göre "24 Ocak Kararları ile iktisat politikasında köklü değişikliklere gidilirken, 12 Eylül Darbesi ile siyasal ve sosyal haklar alanında otoriter-totaliter bir rejim değişikliği yapılmıştır." Böylece 24 Ocak ile başlayan süreç, 12 Eylül ile tamamlanmış ve emek hareketi açısından otoriter bir rejim ortaya çıkmıştır (2023: 648).

Bu otoriter dönüşümün ilk somut etkilerinden biri, sendikal faaliyetlere yönelik sert kısıtlamalar olmuştur. Darbenin ilk günü yayımlanan 7 numaralı bildiriyle, siyasi parti faaliyetlerinin yanında DİSK ve Milliyetçi İşçi Sendikaları Konfederasyonu (MİSK) ile bunlara bağlı sendikaların faaliyetleri durdurulmuştur. 14 Eylül 1980 tarihli Milli Güvenlik Konseyi (MGK)'nin 15 numaralı bildirisi ve 3 numaralı kararı ile tüm grev ve lokavtlar ikinci bir karara kadar ertelenmiştir.³⁵ Bu durum darbe günü faaliyetleri durdurulan DİSK ve MİSK dışında kalan sendikalar için de (Türk-İş) en önemli faaliyetleri olan toplu sözleşme görüşmelerinin fiilen ertelenmelerine neden olmuştur (Kutal, 1982: 151). 15 Eylül 1980 tarih ve 8 numaralı MGK kararı ile DİSK, MİSK ve Hak-İş ile bağlı sendikaların hesapları bloke edilmiştir. 21 Eylül 1980 tarihli Resmî Gazete'de yayımlanan ve 1402 sayılı Sıkıyönetim Kanunu'nda değişiklik yapan kanun ile sıkıyönetim komutanlıklarına grev, lokavt ve irade beyanı gibi sendikal faaliyetleri sürekli olarak durdurma ve izne bağlama yetkisi tanınmıştır. Türk-İş'in faaliyetleri darbeyi takip eden dönemde durdurulmamış, dahası Türk-İş yönetimi de darbeye açık destek vermiştir. Ancak 1984 yılına kadar sendikal faaliyetler üzerindeki kısıtlamalar nedeniyle Türk-İş de etkisiz kalmıştır. Darbe sırasında metal, tekstil ve cam başta olmak üzere toplam 14 işkolunda 178 işyeri ve yaklaşık 54 bin işçiyi

³⁵ Resmi Gazete 14.9.1980, no: 17105

etkileyen grev devam ederken durdurulmuş ve tüm grevler gibi fiilen yasaklanmıştır (DİSK-AR, 2020: 14).

25 Haziran 1981’de, DİSK yöneticileri başta olmak üzere DİSK uzmanları ile DİSK’i destekleyen k çeşitli kurumların yöneticilerine TCK’nın 146-1 maddesi gerekçe gösterilerek idam cezası talebiyle ceza davası açılmıştır. İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı Askeri Savcılığı tarafından hazırlanan iddianamede, DİSK’in 52 yöneticisi hakkında TCK’nın 146/1 maddesini ihlal ettikleri iddiasıyla idam cezası istenmiştir. Sonra bu sayı 78’e yükselmiştir. İddianamede DİSK, Marksist-Leninist illegal bir örgüt olmakla, devlet nizamını, anayasal düzeni ve devletin temel kuruluşlarını ihtilalci yöntemlerle yıkmaya teşebbüs etmekle suçlanmıştır. Savcı, DİSK’in yasal sendikal faaliyetlerini gizli örgüt çalışması olarak değerlendirmiştir. Yaklaşık 11 yıl süren yargı sürecinin ardından, DİSK’in pek çok yöneticisi çeşitli hapis cezalarına çarptırılmış, ancak Yargıtay 3. Dairesi’nin 16 Temmuz 1991 tarihli kararıyla DİSK beraat etmiştir (DİSK-AR, 2020: 67, 74).

1980 öncesi kurulan Hak-İş ise, 12 Eylül darbesi sonrası mal varlıkları dondurulmasına rağmen 12 Eylül askeri darbesini açıkça destekleyen bir konfederasyon olmuştur. Hak-İş Genel Başkanı Aziz Yılmaz, 19-20 Aralık 1981’de 12 Eylül yönetiminin "gerek ülkemiz içinde ve gerekse uluslararası münasebetlerdeki keskin ve kararlı tavrını gönülden desteklediklerini" söylemesinin ardından Milli Güvenlik Konseyi’ne başvurarak "12 Eylül öncesi anarşide" yer almadıklarını belirtmiştir. Milli Güvenlik Konseyi, 18 Şubat 1981’de Hak-İş ve üye sendikalarının mal varlığının dondurulmasına ilişkin kararı kaldırmıştır. Hak-İş aleyhine 12 Eylül’de dava açılmamıştır. Bununla birlikte Hak-İş darbe ile birlikte faaliyetleri durdurulan DİSK’i suçlamıştır ve özellikle sendika siyaset ilişkisi açısından 2000 sonrası Hak-İş’in politikası haline gelecek olan politikacıların sendikal hareketlere katılmasını eleştirmiştir (Çelik, 2023: 687).³⁶

³⁶ Hak-İş’in sendikal hareket içinde siyasi hegemonyadan etkilendiği ve kayda değer bir güç haline geldiği dönem ise esas olarak AKP iktidarı dönemi olmuştur.

Bununla birlikte dönemin sendikal hareketindeki en etkili güç Türk-İş olmaya devam etmiştir. Bunda Türk-İş'in darbeye açık desteği de etkili olmuştur. Türk-İş, Kenan Evren'e askeri darbeyi destekleyen bir mesaj göndermiş ve Türk-İş, Milli Güvenlik Konseyi'ne yardımcı ve destek olmayı vatanperverlik olarak değerlendirmiştir. Üye sendikaların çoğunun genel başkanlarından oluşan Yönetim Kurulu da aynı tavrı benimsemiştir:

“Milli Güvenlik Konseyi adına Sayın Devlet Başkanının ifade ettiği gibi, ülkemizde devlet otoritesini yeniden hâkim kılabilmek, ülkeyi yaşanılır hale getirmek, can ve mal güvenliğini korumak ve Türk demokrasisini gerçek ve sağlam temeller üzerine oturtmak hiç şüphesiz büyük vatandaş topluluğunun da ciddi özlemi haline gelmiştir. Türk-İş Yönetim Kurulu, (...) 12 Eylül'den sonra, yurdumuzun en büyük işçi kuruluştur olarak Milli Güvenlik Konseyi'ne yardımcı ve destek olmayı bir vatanperverlik saymaktadır.” (Koç,2021:611)

Sendikal faaliyetler 1984 yılına kadar ağır kısıtlamalara tabi olduğu için Türk-İş de bu dönemde fiilen etkinlik gösterememiştir. Ancak Türk-İş Genel Sekreteri Sadık Şide darbe hükümetinde (Ulus Hükümeti) Sosyal Güvenlik Bakanı olarak görev almıştır (DİSK-AR, 2020: 23). 12 Eylül sonrası Türk-İş, 1984'e kadar etkisiz kalmış ve işçi hareketi üzerindeki devlet kontrolünün bir parçası olmuştur.

12 Eylül askeri darbesi sonrasında grevlerin yasaklanması ve sendikal faaliyetlerin durdurulması, toplu iş sözleşmelerine yönelik ciddi kısıtlamalar getirmiştir. 1980 yılında çıkarılan 2364 Sayılı "Süresi Sona Eren Toplu İş Sözleşmelerinin Sosyal Zorunluluk Hallerinde Yeniden Yürürlüğe Konulması Hakkında Kanun" ile kamu düzeni gerekçe gösterilerek toplu iş sözleşmesi maddelerinin denetlenmesi ve aykırı bulunması halinde Yüksek Hakem Kurulu'na sözleşmeden çıkarılması hükmüne bağlanmıştır (Özveri, 2013: 205). Bu kanun darbe döneminin çalışma hayatı üzerindeki baskısını somutlaştıran önemli bir örnektir. Kanun toplu pazarlık ve grev haklarını askıya almış, Yüksek Hakem Kurulu'nun (YHK) yetkilendirilmesiyle sendikaların toplu sözleşme süreçlerindeki etkisini ortadan kaldırmış ve devletin (YHK aracılığıyla) çalışma koşullarını belirlemesinde

tek söz sahibi olmasına yol açmıştır. Kanunun 1. maddesinin a bendinde yer alan “Toplu iş sözleşmelerinin; Devletin ülke ve milleti ile bütünlüğü, milli güvenlik, kamu düzeni ve genel asayişe aykırı hükümleri ile kanunlarda suç sayılan fiilleri teşvik ve himaye eden hükümleri, yeniden yürürlüğe konulamaz, teşmil edilemez. Yürürlük süresi dolmamış toplu iş sözleşmelerinin bu gibi hükümleri de işçi, işveren ve bunların mesleki teşekkülleri ile bölge çalışma müdürlüğü veya Çalışma Bakanlığının başvurusu üzerine Yüksek Hakem Kurulunca iptal edilir.” ifadeleri, dönemin sendikal haklarına açıktan müdahalesinin yasal zeminini oluşturmuştur. Devlet, işçi ve işveren arasındaki toplu pazarlık sürecine doğrudan müdahale edebilir hale gelmiş ve 12 Eylül sonrasında yürürlüğe konan daha kapsamlı sendikal düzenlemelerin de habercisi olmuştur.

Sendikal haklara yönelik kısıtlamalar 1982 Anayasası ile daha da derinleşmiştir. Anayasa 51. maddesiyle sendika kurma hakkını, 52. Maddesiyle sendikal faaliyetleri, 53. maddesiyle toplu sözleşme hakkını ve 54. maddesiyle de grev ve lokavt hakkını düzenlemiştir. Ancak bu düzenlemeler, genel olarak kazanılmış işçi haklarının daraltılmasına yönelik olmuştur (Işık, 1995: 267). 1961 Anayasası’nda iki madde ile genel çerçevesi çizilen sendikal haklar, 1982 Anayasası ile dört maddede ayrıntılı ve kısıtlayıcı biçimde değiştirilmiştir. Bu nedenle 1982 Anayasası, “diğer alanlarda olduğu gibi sendikal haklar açısından da bir karşı-anayasa” olarak nitelendirilmiştir. (Çelik, 2010b: 99).

Anayasa 51. maddesinde,³⁷ sendika kurma ve üst kuruluş oluşturma hakkını düzenlerken, içerdiği hükümlerle sendikal örgütlenme özgürlüğünü ciddi ölçüde sınırlandırmaktadır. sendika hakkını işçilere ve işverenlere tanımakta ve sendikaların kuruluş amacını “üyelerinin çalışma ilişkilerinde, ekonomik ve sosyal hak ve menfaatlerini korumak ve geliştirmek” olarak belirleyerek dar bir çerçeveye almıştır.

³⁷ 2001 yılında maddede sendika hakkının öznesi olarak, işçiler yerine çalışanlar ifadesi konulmuştur. Birden fazla sendikaya üyelik yasağı “aynı zamanda ve aynı işkolunda” ibaresiyle biraz gevşetilmiş, on yıllık işçilik koşulu ve sendikalı işyeri yasağı kaldırılmıştır. 51 maddede yer alan “aynı zamanda ve aynı iş kolunda birden fazla sendikaya üye olunamaz” hükmü ise 7.5.2010 tarih ve 5982 sayılı kanunla yapılan Anayasa değişiklikleri ile Anayasa metninden çıkarılmıştır.

Sendikal faaliyetlere yönelik yasaklamalar, aynı zamanda Anayasa'nın 13. maddesinde belirtilen temel hak ve özgürlüklere getirilen sınırlamalara uyma zorunluluğu ile ilişkilendirilmiş ve sendika-siyaset ilişkisi tamamen ortadan kaldırılmıştır. 52. maddeye göre³⁸ sendikalar, siyasi amaç güdemezler, siyasi faaliyette bulunamazlar, siyasi partilerden destek alamazlar ve onlara destek olamazlar. Ayrıca dernekler, kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları ve vakıflarla bu tür amaçlarla ortak hareket etmeleri de yasaklanmıştır. Devletin idarî ve malî denetimi ile sendikaların gelir ve giderleri, üye aidatının sendikaya ödenme şekli kanunla düzenlenmiş ve sendikaların gelirlerini sadece amaçlarına uygun kullanmaları, tüm gelirlerini Devlet bankalarında muhafaza etmeleri zorunlu hale getirilmiştir.

Anayasa'nın 51. ve 52. maddeleri, sendikaların siyaset ile ilişkisini koparmak için açık kısıtlamalar getirmiştir. Sendikaların siyasal örgütlenmelerle ortak hareket etmesi de engellenerek, işçi hareketlerinin herhangi bir ideolojik ya da politik çerçeveye kazanmasının önüne geçilmek istenmiştir.

Toplu iş sözleşmesi ve grev hakkını düzenleyen 53. ve 54. maddeler, 1982 Anayasası'nın işçi-işveren ilişkileri açısından dönemin hükümetinin sermaye ile yakın ilişkisini ve neoliberal ekonomi politikalarının etkisini açıkça göstermektedir. 1961 Anayasası'nda toplu iş sözleşmesi hakkı işçilere özgülenmiş bir hak iken 1982 Anayasası'nda "karşılıklı olarak" ifadesine yer verilmiş ve işçi-işveren ilişkilerinde tarafların eşit olduğu varsayılmıştır. Ancak bu "eşitlik" anlayışı, işverenin ekonomik üstünlüğünü göz ardı ettiği için eleştirilmiştir. Bu durum, "toplu iş sözleşmesi hakkının sermaye lehine ciddi bir müdahalesi" olarak değerlendirilmiştir (Çelik, 2010b: 100). Anayasa'nın 53. maddesine göre; "İşçiler ve işverenler, karşılıklı olarak ekonomik ve sosyal durumlarını ve çalışma şartlarını düzenlemek amacıyla toplu iş sözleşmesi yapma hakkına sahiptirler. Toplu iş sözleşmesinin nasıl yapılacağı kanunla düzenlenir. Aynı işyerinde, aynı dönem için, birden fazla toplu iş sözleşmesi yapılamaz ve uygulanamaz." Bu düzenleme, işçi-işveren ilişkisinde sermayeyi koruyucu bir çerçeveye çizmiş ve bu değişiklikte devlet, sendikal mücadelede tarafsız bir hakem olmaktan

³⁸ 23.7.1995 tarih ve 4121 sayılı yasa ile yürürlükten kaldırılmıştır.

çıkarak, doğrudan sermaye lehine müdahale eden bir aktör haline gelmiştir. Bu durum 54. madde ile grev hakkına getirilen sert kısıtlamalarla daha da belirginleşmiştir.

54. maddeyle işçi haklarına yönelik daha sert müdahaleler getirilmiştir. 54. maddede, “siyasî amaçlı grev ve lokavt, dayanışma grevi ve lokavtı, genel grev ve lokavt, işyeri işgali, işi yavaşlatma, verim düşürme ve diğer direnişler” gibi işçi sınıfının en etkili mücadele araçları yasaklanmış, menfaat grevi dışındaki tüm grev türleri hukuken engellenmiştir. Bu düzenleme grev hakkını yalnızca ekonomik taleplerle sınırlandırmış ve sendikaların daha geniş bir politik ve toplumsal etki yaratmasını engellemiştir. Dahası grev hakkını sınırlayan “Grev hakkı ve lokavt, iyi niyet kurallarına aykırı tarzda, toplum zararına ve millî serveti tahrip edecek şekilde kullanılamaz.” ifadeleri, işçi hareketleri üzerinde devletin geniş bir denetim mekanizması kurmasına olanak tanımıştır.

1983 yılında kabul edilen 2821 Sayılı Sendikalar Kanunu ile 2822 Sayılı Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanunu, 274 ve 275 Sayılı Yasaları yürürlükten kaldırmış ve 1982 Anayasası’nın öngördüğü kısıtlamalar yasal bir çerçeveye oturtulmuştur. Kanunlar, sendikal hakları yalnızca kısıtlamakla kalmamış, aynı zamanda sendikalar ile siyaset arasındaki bağı sistematik bir biçimde koparmayı da hedeflemiştir. Ancak bu düzenlemeler, sendikal hakların uluslararası normlara, özellikle de ILO’nun 87 ve 98 Sayılı Sözleşmelerine aykırı olduğu yönünde tartışmalara neden olmuştur. 2821 Sayılı Sendikalar Kanunu, genel olarak sendikal hakları daraltıcı ve kısıtlayıcı bir nitelik taşıırken, 2822 Sayılı Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanunu ise toplu iş sözleşmesi barajları ve greve ilişkin sınırlayıcı düzenlemeler getirmiştir (Çelik, 2014: 14). 1961 Anayasası’nın tanıdığı geniş sendikal haklar, 12 Eylül darbesi sonrasında işçi hareketlerini denetim altına almak amacıyla büyük ölçüde budanmış ve sendikaların siyasetten tamamen soyutlanması yönünde adımlar atılmıştır.

12 Eylül ve ANAP dönemi hem neoliberal ekonomi politikalarının uygulanması hem de 1983'te yürürlüğe giren sendikal mevzuat nedeniyle, sendika-siyaset ilişkileri açısından sendikacılığı derinden etkileyen bir dönem olmuştur. Bu dönemde sendikalara siyaset yasağı yeniden getirilmiş ve sendikaların siyasetle olan ilişkileri, üyelerinin yalnızca ekonomik ve sosyal çıkarlarını savunmaya yönelik baskı mekanizmalarıyla sınırlı kalmıştır. Ancak 12 Eylül ile başlayan ve ANAP dönemiyle devam eden otoriter çalışma ilişkileri içerisinde sendikal baskıların etkili olmadığı görülmüştür. 1982 Anayasası ve ardından çıkarılan kanunlarla ANAP iktidarı, sendikalar üzerinde güçlü bir kontrol mekanizması kurmuş ve 1980'lerin sonuna kadar bu hâkimiyetini sürdürmeyi başarmıştır.

ANAP iktidarı dönemi, Türkiye'nin darbe sonrası uluslararası sermayeye eklemelenmesi sürecinde, ihracata dayalı serbest piyasa ekonomisini inşa etmek için yapılan düzenlemelerle dikkat çeker. Bu süreç bir tarafın diğer tarafın aleyhine hegemonyanın kurulması açısından önemli bir dönüm noktasıdır (Arslan, 2021: 49). ANAP dönemi, 12 Eylül sonrası devletin sermaye çıkarları doğrultusunda biçimlendirilmesine olanak tanımış, kamu sektörünün küçültülmesi, devlet müdahalesinin azaltılması ve KİT'lerin özelleştirilmesi gibi reformlarla devam etmiştir. Bu süreç sendikaların güçsüzleştirilmesi ve örgütlülüğün yok edilmesiyle birlikte ücretlerin düşürülmesine de yol açmıştır. Tüm bu gelişmelerde, devletin çalışma ilişkilerine yönelik ideolojisi neoliberalizm çerçevesinde şekillenmiştir.

12 Eylül sonrası sermaye sınıfının desteğini arkasına alan ANAP, Türk-İslam sentezini ideolojik bir araç olarak kullanarak bir tüketim toplumu yaratmayı hedeflemiştir. Aynı zamanda, ideolojik olarak bir "rıza toplumu" kurmayı amaçlamıştır. Ancak, ANAP'ın ekonomik olarak hegemonya kuramaması, egemen sınıf ile bağımlı sınıf arasında dengeyi sağlayamamasına yol açmıştır (Arslan, 2021: 56). Sınıflar arasındaki sorunlara çalışma hayatı dışında çözüm araması, 1989 Bahar Eylemleri ve ANAP'ın 1989 Mart yerel seçimlerinde aldığı yenilgiyle sonuçlanmıştır. Bu yenilgi sonrası ANAP, uyguladığı neoliberal politikalardan kısmen uzaklaşarak, özellikle kamu sektöründeki işçi ücretlerinde iyileştirmeler yapmak zorunda kalmıştır. Sınıflar arası gerilimin ve partiler arası rekabetin, neoliberal ekonomik modelin

makroekonomik istikrarını ihlal etmesi ve kamu dengelerini bozması, aynı dönemde sermaye hareketlerinin serbestleşmesiyle eş zamanlı gerçekleşmiştir. Bu süreçte, Özal döneminde gerçekleştirilen özelleştirmeler, sendikalaşma oranlarını da azaltmıştır. Sendikalaşma oranlarındaki düşüş ise toplu sözleşme ve grevlerin belirgin bir şekilde azalmasına neden olmuştur (Boratav, 2023: 192-197).

ANAP dönemi, Türk-İş'in açıktan siyasete müdahil olduğu ve kurulduğu yıldan beri sürdürdüğünü belirttiği partiler üstü politikan kopuş yılları olan bir dönemi beraberinde getirmiştir. Kurulduğu dönemden itibaren devletçi ve partiler üstü bir politika izleyen ve sendika siyaset ilişkisini bu çerçevede yürüten Türk-İş, 1983'te askeri yönetimin ardından yapılan genel seçimlerde askeri yönetimin uzantısı sayılan ve emekli orgeneral Turgut Sunalp tarafından kurulan Milliyetçi Demokrat Partisi'nden (MDP), ANAP ve Halkçı Parti (HP)'den aday çıkarmışlardır.³⁹

12 Eylül ve ANAP dönemi, 1980-1983 arası darbe yönetiminin işçi haklarını hedef aldığı ve hem toplumsal hem de siyasal açıdan karanlık bir dönem olarak dikkat çekerken, 1983 sonrası dönem ANAP yönetimi ile neoliberal politikaların derinleştiği bir süreç olmuştur. Bu dönemde, Türkiye'nin uluslararası sermayeye eklemlenme süreci hızlanmış ve sermaye lehine düzenlemeler hayata geçirilmiştir. Darbenin etkisiyle sendikal hareket baskılanmış, işçi hakları önemli ölçüde geriletilmiştir. ANAP'ın 1989 yılında aldığı seçim yenilgisi ve Bahar Eylemleri'ne kadar, işçi sınıfının yoksulluğu ve güvencesizliği giderek artmıştır. 1989 Bahar Eylemleri ve 3 Ocak genel grevi, sendikacılık ve siyaset ilişkisi açısından kritik bir döneme işaret eder

³⁹ "Türk-İş Genel Başkan Vekillerinden Kemal Özer Halkçı Partisinden İstanbul'dan adaylığını koyarken, Emin Kul da aynı ilden MDP listesinde yer aldı. TES-İŞ Sendikası Genel Başkanı Orhan Erçelik Zonguldak MDP, Danışma Meclisi üyesi ve eski sendikacı Feridun Şakir Ögünç İstanbul HP, Soma Maden İşçileri Sendikası başkanı Abdullah Çekirefe Manisa HP. Türk-İş 3. Bölge Temsilcisi Ertuğrul Bulmamış İzmir HP, 8. Bölge Temsilcisi Kadir Topuz Bursa MDP, 7. Bölge Temsilcisi Kadir Narin Diyarbakır HP, TES-İŞ Federasyonu Teşkilatlanma Sekreteri Nevzat Bıyıklı Artvin Ana P. Türk-İş eski Eğitim Sekreteri Sefahattin Erkap Kayseri MDP, Teksif Sendikası eski Başkan Vekillerinden Tevfik Erdem Gaziantep MDP listelerinde yer aldılar ve MGK onayından geçerek seçimlere katılmaya hak kazandılar" (Türk-İş, 1983:2).

çünkü Türk-İş'in ANAP ve Turgut Özal karşıtı tutumu bu eylemlerle daha da belirgin bir hale gelmiştir.

ANAP'ın sendikaları muhatap almadan yürüttüğü liberal politikalar, sendikasılaştırma adımları, artan yoksulluk ve düşen ücretler, Türk-İş'in tutum değiştirmesine yol açmış ve Türk-İş daha açık bir eylem stratejisi benimsemiştir. 1980'lerin ikinci yarısında Türk-İş ve üye sendikaları, 1960-1980 döneminin aksine çok sayıda grev, yürüyüş ve miting gibi çeşitli eylemler gerçekleştirmiştir. Şubat 1986'da Balıkesir ve İzmir'de ilk mitinglerini yapmışlardır. 1986 ara seçimlerinde ANAP'a oy verilmemesi yönünde çağrılar yapmış ve çeşitli mitingler düzenlemiştir. Bu durum Türk-İş'in 1960'ların ortalarından beri sürdürdüğü partiler üstü politika yaklaşımını fiilen terk etmesi anlamına gelmektedir. 1987'de ANAP hükümetine karşı daha açık bir tavır almış ve siyasi yasakların kalkması için yapılan referandumda aktif rol oynamış, ANAP'a oy verilmemesi çağrısında bulunarak “ANAP'a Oy Yok” kampanyası yürütmüştür (Çelik, 2023: 700).

Dönemin Türk-İş Genel Başkanı Şevket Yılmaz, 1990 yılında yaptığı bir konuşmada bu tavrı şu sözlerle dile getirmiştir: “Şunu iftiharla belirtmek isterim ki, 6 Eylül 1987 referandumunda ‘Evet’ dedik, sonuçta yasaklar kaldırıldı. 29 Kasım 1987 için ANAP'a oy verilmemesini istedik, siyasal iktidar oy kaybına uğradı. Yerel seçimler için ‘Hayır’ dedik, sonuç ‘Hayır’ oldu.” Türk-İş yürüttüğü “ANAP'a Oy Yok” kampanyasının payının küçümsenmemesi gerektiğini ve bunun 29 Kasım 1987'de yapılan erken seçimlerde ANAP'ı geriletmede önemli bir rolü olduğunu vurgulamıştır (Türk-İş, 1992: 102-118).

ANAP dönemi, AKP dönemine giden sürecin önemli bir dönüm noktasıdır. AKP'nin sendikalar üzerindeki hegemonya kurma stratejisi, tarihsel olarak neoliberal ekonomi politikaları ve 12 Eylül ile ANAP dönemine dayanır. AKP'nin neoliberalizm ve muhafazakârlık arasındaki ilişkiyi tanımlayan “muhafazakâr demokrat” söylemi, 12 Eylül sonrası dönemde bu ideolojiyi temsil eden ilk figür olarak Turgut Özal'ı işaret eder. Özal, milliyetçilik, liberalizm, muhafazakârlık ve sosyal demokrasiyi birleştirerek neoliberalizmi güçlendiren bir siyaset izlemiştir. Bu dönemin ideolojik

temeli ise ekonomik liberalizm, milliyetçilik ve muhafazakârlık eksenlerinde şekillenmiştir. ANAP'ın liberal-muhafazakâr söylemi güçlendirmesi, kuracağı hegemonyanın da zeminini hazırlamıştır (Bora, 2017: 404).

Dolayısıyla 1980 sonrası dönemde muhafazakârlığın siyasal ve toplumsal kurgusu, ANAP ile şekillenmiş ve bu süreç ANAP'ın tüm siyasal eğilimleri kendi bünyesinde toplama gayretiyle öne çıkmıştır. Bu yaklaşım, neoliberalizmin temsilcisi ve dönemin başbakanı Turgut Özal liderliğinde somutlaşmıştır (Topateş, 2014: 180). AKP'nin “muhafazakâr demokratlık” olarak tanımladığı ideoloji, ANAP'ın liberal muhafazakârlık anlayışından önemli ölçüde beslenmiştir. Ayrıca ANAP dönemi, Milli Görüş çizgisinden ayrılan siyasal İslam'ın 2000'li yıllarda siyasi düzlemde yer bulmasını sağlayan ideolojik temelleri oluşturmuştur.

Vurgulamak gerekir ki ANAP döneminin hayırseverlik yaklaşımı ile AKP döneminin rıza inşası süreçlerinin, neoliberalizmin muhafazakârlıkla ilişkisi temelinde şekillenmiştir. Dolayısıyla neoliberal ekonomi politikalarının uygulanması sonucunda ortaya çıkan toplumsal sorunların çözümünde, sosyal yardımlar temelinde sosyal politika uygulamaları, yalnızca AKP dönemine özgü bir olgu değildir. Bu uygulamaların kökeni, ANAP döneminde ortaya çıkan devlet hayırseverliğine dayanmaktadır. Bu nedenle AKP'nin muhafazakârlıkla güçlendirdiği ve rıza inşasıyla pekiştirdiği sosyal yardım devleti uygulamalarının, ANAP dönemine uzanan bir tarihsel arka plana sahip olduğu tekrar anımsanmalıdır (Durmaz, 2016: 162).

Sonuç olarak 12 Eylül ve ANAP dönemi, sendika-siyaset ilişkisi açısından yasaklama ve baskılamaların olduğu, neoliberalizmin Türkiye'deki temellerinin atıldığı, işçi sınıfının sendikal haklarının zayıflatıldığı ve toplumsal muhalefetin baskı altına alındığı bir dönem olmuştur. Bu dönemde geliştirilen neoliberal ekonomi politikaları ve muhafazakâr söylemler ise AKP'nin izlediği stratejilerin ideolojik temellerini oluşturmuş ve Türkiye'deki çalışma ilişkilerinin dönüşümünde önemli bir rol oynamıştır. Bu nedenle de AKP döneminde işçi sendikaları somutunda sendika-siyaset ilişkisini incelemek açısından 12 Eylül ve ANAP döneminin özelliklerini açıklamak önemli bir gerekliliktir.

2.2.5. KOALİSYONLAR DÖNEMİ (1991-2002) : Siyasi Krizler ve Sendikalar

Türkiye’de 1991 genel seçimiyle birlikte 2002 seçimlerinde AKP’nin iktidara gelmesine kadar süren ve Koalisyonlar dönemi olarak adlandırılan yıllar, 1989 yılına dayanan önemli toplumsal ve siyasi gelişmelerin bir ürünüdür. 1983 yılında iktidara gelen ANAP’ın, neoliberal ekonomi politikalarını hızla uygulamaya koyduğu dönemin ardından, 1989 Mart yerel seçimlerinde yaşadığı yenilgi, bu politikaların toplumsal meşruiyetinin ciddi şekilde sorgulanmasına yol açmıştır. Bu yenilgi ANAP’ı uyguladığı neoliberal ekonomi politikalarında kısmi değişiklikler yapmaya zorlarken, kamu kesimi başta olmak üzere yaygınlaşan eylemlilik dalgası, işçi sınıfının hak arama mücadelesinin 1989 öncesinde yaşanan büyük yoksulluğa karşı bir tepki olarak güçlenmesini sağlamıştır. 1989 Bahar Eylemleri’nin ardından 1991 yılı toplu iş sözleşmeleri, işçi ücretlerinde ciddi artışlarla sonuçlanmış, bu durum dönemin emek-sermaye ilişkilerinde önemli bir dönüm noktası oluşturmuştur (Koç, 2021: 649).

1991-2002 dönemi, Türkiye ekonomisinin istikrarsızlıklarla şekillendiği, finansal serbestleşmenin denetimsiz uygulanması ve kamu borçlanmasının hızla artmasıyla ekonomik kırılganlıkların derinleştiği bir süreç olmuştur (Kolsuz ve Yeldan, 2014: 51). IMF’nin yön verdiği ekonomi politikaları, gelir dağılımını sermaye lehine yeniden şekillendirirken, özelleştirmeler ve reel ücretlerdeki gerileme işçi sınıfını olumsuz etkilemiştir (Yeldan, 2013: 127). Aynı dönemde tarımsal desteklerin azalması ve büyük sermayenin perakende sektörüne yönelmesi kırsal bölgelerde yoksulluğu artırmış, kırdan kente göçleri hızlandırmıştır. Göç eden nüfusun işçileşmesi, sendikal mücadele alanlarını genişletirken, ücretli çalışanların toplam istihdam içindeki payı yüzde 43,5’e ulaşmıştır (Koç, 2021: 711).

Bu süreçte, sendikalar ve siyaset arasındaki ilişki de dönüşüme uğramıştır. Ekonomik krizler ve politik kararlar işçi sınıfının toplumsal konumunu değiştirirken, sendikalar için de yeni mücadele dinamikleri ortaya çıkmıştır. 1989-1993 yılları, işçi eylemleri ve toplu sözleşme kazanımları sayesinde emek lehine bir dönem olarak öne çıkarken, 1993 sonrası sermaye çevreleri bu kazanımlara karşı hamle yapmış, 1994 ve 2001 krizleri bu mücadeleyi daha da sertleştirmiştir (Boratav, 2023: 15). 1994’te

uygulanan 5 Nisan Kararları, ekonomik istikrarı sağlama hedefinin yanı sıra işçi sınıfının kazanımlarını geriletmeye yönelik politikalar içermiş, kamu harcamalarında kısıntı ve çalışma hayatına yönelik kısıtlamalar getirmiştir.

Bu dönemde ekonomik istikrarsızlık ve sosyal gerilimler, siyasi yapıyı da doğrudan etkilemiş ve hükümetlerin istikrarını zorlaştırmıştır. 1990’larda merkez sağın ve merkez solun ayrılması ve 1991 seçimlerinde hiçbir merkezin tek başına iktidar olamaması nedeniyle bu dönem koalisyon hükümetleriyle şekillenmiştir. Merkez sağ, RP ve Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) olarak ve merkez sol ise Sosyal Demokrat Halkçı Parti (SHP) ve Demokratik Sol Parti (DSP) olarak seçimlere ayrı girmiştir. 1991 seçimlerinde SHP - Doğru Yol Partisi (DYP) ile başlayan koalisyon dönemi, 1994 ekonomik krizi ve 5 Nisan kararlarının etkisiyle 1995’e kadar sürmüştür (Arslan, 2021: 58). Ardından 1995-1996 yıllarında gelen DYP-CHP koalisyon hükümeti yalnızca beş ay sürmüş ve 1996 yılı içerisinde 4 ay varlık gösteren ANAP ile DYP koalisyon hükümeti kurulmuştur. Anayasa Mahkemesi tarafından güvenoyunun iptaliyle Haziran 1996’da ANAP-DYP koalisyonunun sona ermesiyle, 1996-1997 yıllarında RP-DYP koalisyonu kurulmuştur (Çakır, 2020: 24-26). 1996-1997 yılları 28 Şubat 1997’de gerçekleşen askeri müdahalenin ardından dönemin koalisyonu olan RP-DYP koalisyonu RP’ne yönelik baskılar nedeniyle dağılmış ve Ocak 1998’de RP kapatılmıştır. RP-DYP koalisyonunun dağılmasıyla yerini ANAP-DSP koalisyonu almış ancak bir süre sonra ANAP’ın çekilmesiyle 1999 seçimlerinden sonra DSP-MHP-ANAP tarafından Türkiye’nin son koalisyon hükümeti kurulmuştur (Arslan, 2021: 62-63). Bu süreç koalisyon hükümetlerinin getirdiği ekonomik ve siyasi istikrarsızlıklarla AKP’nin 2002 yılında siyasi istikrar vaadiyle iktidara gelmesinin ve iktidarını sürdürmesinin zeminini hazırlamıştır. 2002 seçimleriyle başlayan ve 20 yılı aşkın süredir devam eden AKP iktidarı, bu dönemde yaşanan sorunları siyasi söyleminde sıkça kullanmış ve koalisyon dönemlerinin olumsuz etkilerini karşıt bir söylemle kendi lehine dönüştürmüştür.

Sendikal hareket açısından bakıldığında, 1980’li yıllarda askeri darbe nedeniyle baskılanan ve yasaklanan sendikal hareket 1980’lerin sonralarına doğru hareketlenmeye başlamış ve 1990’lı yıllar işçi sınıfının hak arama mücadelesinin yükselmeye başladığı yıllar olmuştur. 1989 Bahar Eylemleri, işçi sınıfının hak arama mücadelesinin önemli bir dönüm noktası olmuş, bu mücadele 1990’lı yılların ortalarına kadar grevler, direnişler ve kitlesel mitingler gibi çeşitli eylemlerle devam etmiştir. Özellikle kamu kesiminde çalışan işçilerin öncülük ettiği bu eylemlilikler, dönemin neoliberal politikalarına karşı emek cephesinden yükselen tepkilerin somut bir ifadesi olmuştur (Çelik, 2017b: 49).

Koalisyon dönemi, sendika-siyaset ilişkisi açısından önemli bir dönüm noktasıdır. Bu dönemde DİSK, Türk-İş ve Hak-İş’in bir araya gelerek krizler dönemlerinde ortaya çıkan sorunların çözümü ve işçi sınıfının talepleri açısından ortak hareket etmeye önem vermiştir. Hiç kuşkusuz söz konusu ortaklığın temelinde 1989 Bahar Eylemleri ve 1990’lı yıllardaki ekonomik krizlerin yarattığı politik ve ekonomik alt yapı yer almaktadır. Türk-İş ve Hak-İş’in söz konusu ekonomi-politik zeminde işçi sınıfının hak ve çıkarlarını korumakta yetersiz kalması ve eylemlilik süreçlerinde ise sendikal hareketin temelde tabandan örgütlenmesinin önemini ve gerekçelerini yeterince sahiplenmemesiyle ilgili ortaya çıkan eleştiriler vardır. Buradan hareketle de 1993 yılında kurulan ve Türk-İş, Hak-İş ve DİSK’in de dahil oldukları “Çalışanların Ortak Sesi Demokrasi Platformu” adıyla bir araya gelen konfederasyonlar, kriz dönemlerinde çalışanların haklarını korumaya yönelik ortak açıklamalarda yer almışlardır (Deli, 2023: 389-404). Özellikle kamu emekçilerini de kapsayan bu platform, işçi sınıfının gelirlerinin düşmesi, haklarının gerilemesi gibi sorunlara karşı birleşme çabalarını somutlaştırmıştır.

1993 yılında özelleştirmeye, taşeronlaşmaya ve işten atılmalara karşı kurulan platform, birkaç yıl sonra dağılmıştır. Yine de 5 Nisan 1994’te açıklanan ekonomik istikrar paketine karşı ortak bir duruş sergilenmiştir. 1994 yılı ekonomik krizinin çözümü için kamuoyuna açıklanan istikrar programında, 1994 yılında memur maaş artışlarının mevcut bütçe ödenekleriyle sınırlı tutulması, KİT’lerin özelleştirilmesi, kamu kesiminde işçi ve memur sayısının azaltılması, özel sağlık sigortası ve özel

emeklilik sigortasının teşvik edilmesi, emeklilikte prim ve aylık ödemede asgari yaş şartı gibi düzenlemeler yer almıştır. Hak-İş, Türk-İş ve DİSK ise bu istikrar programına karşı ortak açıklamada bulunmuş ve ekonomik krizin sebebinin dönemin siyasal iktidarlarının uyguladığı ekonomi politikaları ve sermaye ilişkisi olduğunu açıklamışlardır. Konfederasyonlar siyasal iktidarlar tarafından IMF ve Dünya Bankası politikalarının uygulanması için zemin oluşturulduğunu ve “zam-atma-satma-kapatma” paketi olarak tanımladıkları istikrar paketinin getirdiği “tedbirleri” kabul etmeyerek üyeleri adına mücadele edeceklerini vurgulamışlardır (Koç, 2011: 19).

1999 yılında kurulan ve aynı konfederasyonların yer aldığı Emek Platformu, 1993-1994 yıllarında ortaya çıkan çabaların en önemli sonucudur (Güvenç, 2019: 8). Emek Platformu'nun kuruluşu, 1998-1999 yıllarının ekonomik şartlarına, politikalarına ve kriz sürecine bir tepki olarak ortaya çıkmıştır. Platform, işçi ve memur sendikaları konfederasyonları arasında bir işbirliği sürecinin ardından kurulmuş olup, sendikaların daralması ve sendikal hareketin sığlaşması, 1990'lı yıllar boyunca süren ortaklaşma eğilimleri, neo-liberal dönüşüm ve yansımalarına karşı mücadele bilinci ile neo-liberalizme ve IMF politikalarına karşı ortak bir duruş sergilemeyi amaçlamıştır. Bu doğrultuda fikir üretmek, eylem yapmak ve alternatif bir ekonomik program oluşturmak hedeflenmiştir. Platform farklı ideolojik ve siyasal eğilimlerden örgütleri bir araya getirerek birlikte çalışma, örgütlenme, söz söyleme, tepki verme ve eylem yapma kapasitesi geliştirmiştir. Platformun temel özelliklerinden biri, merkezini sendikaların oluşturması ve meslek birlikleri ile işçi emeklileri örgütlerini de bünyesine katmasıdır. Bu sayede farklı ideolojik ve siyasal eğilimlerden örgütlerin birlikte hareket etme kapasitesi açığa çıkarılmıştır. Platform, farklı emek örgütlerini bir araya getirerek ortak sorunlara karşı mücadele etmeyi amaçlamış, ancak zaman içinde farklılıklar ve siyasal gelişmeler nedeniyle dağılma sürecine girmiştir (Kutlu, 2020: 818-877).

Koalisyon hükümetlerinin son dönemi olan ve 1998 yılında göreve gelen DSP, MHP, ANAP koalisyonu, işçi sendikaları açısından ortak sesin yükseldiği bir dönem olmuştur. DİSK, Hak-İş ve Türk-İş'in ana eksenini oluşturduğu 1999/2001 krizlerinde ortak mücadele eksenini çizen ve 2010'lu yıllara kadar süren Emek Platformu

kurulmuştur. Kriz dönemlerinde ortaya çıkan sorunların çözümü için talepler sunan Emek Platformu, DSP, MHP ve ANAP tarafından oluşturulan 57. Hükümet döneminde gündeme gelen Yeni Sosyal Güvenlik Yasasına karşı bir direniş hattı oluşturmuş ve yasaya karşı büyük bir miting düzenlemiştir. Ancak 17 Ağustos 1999 depremi, platformun yasaya karşı oluşturduğu kamuoyu gündeminin değişmesine ve yasanın meclisten geçmesine neden olmuştur. Buna rağmen Emek Platformu etkinliğini artırarak, 2000-2001 yıllarında yaşanan ekonomik krizlere karşı ortak eylemler düzenlemiştir (Güvenç, 2019: 5). Hak-İş, Türk-İş ve DİSK 1990'lı yıllarla başlayıp 2010'lu yıllara kadar süren Emek Platformu döneminde ortak eylemlerini sürdürebilmiş, 2001 yılında "yolsuzluğa ve yoksulluğa hayır" kampanyası yürütmüş, işçi hakları ve ülke meseleleri konusunda etkili eylemler gerçekleştirmiştir (Çelik, 2022: 214-956).

Koalisyon dönemi sendika-siyaset ilişkisi açısından temel özellikleri, siyasi istikrarsızlık, ekonomik bunalımlar, özelleştirme girişimleri ve bunlara karşı çıkan sendikaların ortak tutumu olarak özetlenebilir. Bu dönemde hükümetlerin sık sık değişmesi ve siyasi belirsizliklerin artması, ekonomik sorunları derinleştirmiş ve işçi sınıfı üzerinde büyük bir baskı oluşturmuştur. Özellikle 1994 ve 2001 krizleri, emekçilerin yaşam koşullarını olumsuz etkilemiş, gelir dağılımındaki adaletsizlikleri artırmıştır. Bu ekonomik zorluklara ek olarak kamu sektöründe özelleştirme girişimleri ve çalışma koşullarına yönelik kısıtlamalar, sendikaları ortak hareket etmeye zorlamıştır. DİSK, Türk-İş ve Hak-İş bu kriz ortamında bir araya gelerek işçi sınıfının haklarını korumak ve ekonomik sorunlara çözüm bulmak amacıyla ortak platformlar oluşturmuşlardır. 1993'te kurulan "Çalışanların Ortak Sesi Demokrasi Platformu" ve 1999'da oluşturulan Emek Platformu, bu işbirliğinin somut örnekleridir. Bu platformlar, işçi sınıfının gelir kaybı, hak ihlalleri ve özelleştirme gibi sorunlara karşı ortak mücadele yürütmeyi amaçlamışlardır.

1991-2002 koalisyon dönemi, Türkiye'nin siyasi ve ekonomik tarihinde önemli bir dönemeçtir ve AKP'nin iktidara gelmesinin sosyo-ekonomik zeminini hazırlayan bir süreçtir. Bu dönemde yaşanan ekonomik ve siyasi krizler, özellikle 1994 ve 2001 yıllarındaki ekonomik krizler, ekonomideki istikrarsızlığı daha da

derinleştirirken, 28 Şubat müdahalesi de siyasi krizi tetiklemiş ve toplumsal yapıyı etkileyen derin dönüşümlere yol açmıştır. Bu nedenle Koalisyon dönemi ekonomi politikalarının sosyal etkileri de göz ardı edilemeyecek düzeyde olmuştur. Özellikle işçi sınıfı aleyhine şekillenen yapısal dönüşümlerle gelir eşitsizliği artmış, siyasi olayların da etkisiyle toplumsal adaletsizlikler derinleşmiştir. Dalgalı ekonomi, toplumsal olaylar ve 28 Şubat müdahale süreci ile Koalisyon dönemi, Türkiye’de sendika siyaset ilişkisi açısından sendikaların ideolojik kimliklerini belirginleştiği ve sendika-siyaset ilişkisinde ayrışmaları derinleştiği bir dönemi temsil etmektedir.

1990’lı yıllardan AKP iktidarına kadar süren Koalisyon hükümetleri dönemini Arslan, “hegemonya krizi” olarak tanımlar. 1980’lerde ANAP’ın darbe sonrası dönemde askeri yönetimden aldığı güçle kurmaya çalıştığı hegemonya, koalisyon hükümetleri ile krize dönüşmüştür. Koalisyon hükümetlerinin istikrarsız hegemonya adımları sadece ekonomik krizlere değil siyasi krizlere de neden olmuştur. Ekonomik, siyasi ve kültürel alanda yaşanan dönüşümler ve neoliberalizmin yarattığı tahribata koalisyon hükümetlerinin tahribatları azaltıcı politika üretememesi, krizlerin çalışma hayatına, sınıf ilişkilerine ve sendikalara yansımaya neden olmuştur (2021: 63). AKP’nin 2002 ve sonrası dönemde hegemonyasını güçlendirmesinin ilk adımı koalisyon dönemine atıfla siyasi istikrar vurgusu olmuştur.

Koalisyon dönemi sendika siyaset ilişkisi, işçi sendikaları açısından yalnızca ekonomik kriz dönemlerini değil aynı zamanda siyasi kriz dönemlerini de ifade eder. Bu dönemde Türkiye’nin ekonomik ve siyasi yapısında krizler işçi sendikalarının siyasal tutumlarını büyük ölçüde etkilemiştir. İşçi sendikaları, koalisyon hükümetlerinin uzun süreli istikrarsızlığı ve kriz dönemlerinden çıkış olarak ortaya konan ekonomi politikalarına karşı sadece ekonomik taleplerle sınırlı kalmayıp, toplumsal meselelerde geniş bir siyasi perspektife ortak açıklamalarda yer almışlardır. Koalisyon hükümetlerinin ekonomik ve siyasal krizleri, AKP iktidarının zemini olmuştur. 2002 yılında AKP’nin iktidara gelmesiyle, kendi hegemonya anlayışını inşa etmesinin ilk adımlarından birisi siyasi istikrar vurgusunu öne çıkarmak olmuştur.

2.2.5.1. 28 ŞUBAT SÜRECİ VE SENDİKA SİYASET İLİŞKİSİ

28 Şubat müdahalesi öncesinde 1996 yılında kurulan Refahyol Hükümeti döneminde, Türkiye'nin hali hazırda gündeminde olan insan hakları ihlalleri ve faili meçhul cinayetler gibi sorunlar, dönemin sendikal söylemlerinde yer bulmuş ve konfederasyonlar, hükümetin politikalarına karşı tutumlar sergilemiştir. Sendikaların siyasetle ilişkisi de bu kapsamda şekillenmiştir. 28 Şubat müdahalesi, Türkiye'deki sendika-siyaset ilişkilerinin keskin bir şekilde ayrıştığı ve sendikaların ideolojik çizgilerini yeniden tanımladığı ve siyasal tutumlarının derinleştiği bir dönemi ifade etmektedir. Bu süreçte farklı konfederasyonların Refahyol hükümetine, toplumsal krizlere ve askeri müdahaleye verdikleri tepkiler hem siyasal hem de toplumsal düzlemde önemli kırılmalar yaratmış, Türkiye'de sendika-siyaset ilişkisindeki ideolojik ayrışmaları gözler önüne sermiştir. 28 Şubat sürecinde, beş sivil toplum kuruluşunun (TOBB, TESK, TİSK, DİSK, Türk-İş) rolü etkin olmuştur.

Türk-İş 21 Aralık 1996 tarihinde yaptığı "Türkiye'ye Sahip Çık!" Yönetici ve Temsilciler Toplantısı Sonuç Bildirgesi'nde, kendini işçi haklarının savunucusu olarak tanımlamış ve dayanışmanın önemine vurgu yapmıştır. Türk-İş, Refahyol hükümetinin işçi sınıfına yönelik politikalarını eleştirerek, bu dönemde hükümetin IMF ve rantiyeci politikalar izlediğini ve işçi sınıfının birlik ve mücadele kararlılığının Türkiye'nin geleceğini kurtaracak ana güç olduğunu belirtmiştir (Türk-İş, 1996: 13). Ancak, Refahyol hükümetinin özellikle Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı aracılığıyla Türk-İş'e karşı bir tutum sergilemesi ve işçileri Hak-İş'e yönlendirme çabaları, Türk-İş tarafından sert bir şekilde karşılanmış ve bu durum, sendika-siyaset ilişkisinde hükümetle Türk-İş arasındaki gerilimi daha da artırmıştır. Türk-İş'in açıklamasında, "Hükümet ve özellikle Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanı ile üst düzey bazı Bakanlık yetkilileri, sendikal örgütlenmede ve yetki işlemlerinde açıkça Türk-İş'e karşı bir tutum ve davranış içindedir. Refah Partisi ve bağlantılı kuruluşların bazı yetkilileri, işçilerin Türk-İş'e bağlı sendikalardan ayrılmalarını ve Hak-İş'e geçmelerini sağlamak için aktif bir biçimde çalışmakta ve baskı uygulamaktadır" ifadeleri, Türk-İş, Hak-İş ve hükümet arasındaki gerginliğin somut bir örneği olarak öne çıkmaktadır (Türk-İş, 1996: 7). 28 Şubat sonrası dönemde ise Türk-İş, diğer işçi ve işveren konfederasyonlarıyla birlikte "Demokratik ve Laik Türkiye" için ortak açıklamalar

düzenleyerek, süreçte kendini öncü ilan etmiş ve laiklik ekseninde bir birlik görüntüsü sunmuştur.

Hak-İş, bu dönemde ideolojik kimliğini daha belirgin hale getirmiştir. Refahiyol hükümetine daha yakın bir çizgide yer alan Hak-İş, 28 Şubat müdahalesine ilişkin olarak, demokrasinin muhtıraya kurban edildiğini savunmuş ve diğer konfederasyonların ortak açıklamalarına katılmayarak, bu birlikteliği “beşli çete” olarak nitelendirip eleştirmiştir (Hak-İş, 2000: 34-35). Hak-İş’in açıklamalarında, müdahale sürecinde rejimi tıkayan esas unsurların göz ardı edildiği ve tanklı operasyonlarla çözüm aranmasının demokrasiye zarar verdiği vurgulanmıştır (Hak-İş, 1997: 74). Bu yaklaşım, Hak-İş’in diğer konfederasyonlardan ideolojik olarak ayrıştığını ve sendikal alandaki politik kimliğini daha da keskinleştirdiğini göstermektedir.

DİSK’in 27 Aralık 1995 tarihinde toplanan Başkanlar Kurulu’nda, 24 Aralık 1996 seçimlerinin adaletli olmayan bir yasayla gerçekleştirildiği ve seçmenlerin oylarının parlamento’ya eşit olarak yansımadağı ifade edilerek, genel bir temsil sorunu olduğu vurgulanmıştır. Sağ partilerin güven vermediğine değindikleri açıklamada, “halkın ezici bir çoğunluğunun Refah Partisi’ne ve onun ideolojisine karşı” olduğunu belirtip, Türkiye’de gerçek anlamda demokrasi, eşitlik ve kardeşlik anlayışının hayata geçirilebilmesi için sol ideolojiye ve güçlü bir emek örgütlenmesine ihtiyaç duyulduğı belirtilmiştir (DİSK, 1996: 63-64). 28 Şubat müdahalesinin ardından ise süreci bir rejim krizi olarak nitelendiren DİSK, askeri müdahalelerin çözüm olmayacağını savunmuş ve Türkiye’nin darbe, şeriat ve çete kısılcısından kurtulması gerektiğini vurgulamıştır. “Refah Partisi, iktidar olanaklarını sonuna kadar kullanarak, din egemen bir devlet yapısı oluşturmak için adımlar atmakta; bu girişimlerini savunmak için de "demokrasi" şemsiyesine sığındığını” ifade etmiş, çözümün 12 Eylül benzeri darbelerin, askeri müdahalelerin olmaması gerektiğini “Türkiye’nin son 40 yıllık siyasal tarihi, darbelerin, olağanüstü rejimlerin, demokrasi dışı "telkinlerin" hiçbir sorunu çözemeyeceğini kanıtlamıştır” cümlesiyle açıkça ifade etmiş, Türkiye’nin çete, şeriat ve darbe kısılcısından mutlaka kurtarılması gerektiğini vurgulamıştır (DİSK, 1997: 50).

Türk-İş ve DİSK'in de içinde bulunduğu, TESK, TOBB ve TİSK'le birlikte “Beşli Girişim” ya da “Beşli Çete” olarak anılan oluşum, TÜSİAD'ın da desteğiyle, 28 Şubat sürecine kadar çeşitli açıklamalar ve görüşmelerde bulunmuştur. Bu çerçevede, 21 Aralık 1996'da yayımlanan “Türkiye'ye Sahip Çık!” başlıklı bildirgede, Refahyol Hükümeti'nin çalışanlara, halka ve Türkiye Cumhuriyeti'nin temel değerlerine karşı düşmanca bir tutum sergilediği vurgulanmıştır. 5 Ocak 1997'de Ankara'da TÜRK-İŞ, DİSK, DSP ve Atatürkçü Düşünce Derneği öncülüğünde “Türkiye'ye Sahip Çık! Demokrasi İçin Mücadele Et!” sloganıyla bir miting düzenlenmiş, TÜRK-İŞ Başkanı Bayram Meral, “Mollalar laik sistemi asla değiştiremez. Bu çağdaş ülkenin güvencesi bizleriz” şeklinde konuşmuştur. Bu miting, Cumhuriyet Gazetesi'nin 6 Ocak 1997 tarihli nüshasında “Mollalara Geçit Yok” manşetiyle yer almıştır. Ardından, 3 Şubat 1997'de TÜRK-İŞ Başkanı Bayram Meral imzasıyla Genelkurmay Başkanı İsmail Hakkı Karadayı'ya üç sayfalık bir rapor sunulmuş, bu raporda “laiklik” ilkesi ve Devrim Kanunlarına aykırı hareketler vurgulanmıştır. Genelkurmay Başkanı tarafından Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'e iletilen bu rapor, Demirel tarafından özel bir mektup ekinde Başbakan Necmettin Erbakan'a gönderilmiştir. Bu gelişmelerin ardından, 26 Şubat 1997'de Türk-İş, DİSK ve TESK tarafından rejime yönelik tehditlere karşı güç birliği kararı alınmış, 27 Şubat'ta Türk-İş, DİSK ve TESK temsilcileri Çankaya Köşkü'ne çıkarken, Birinci Ordu Komutanı Org. Hüseyin Kıvrıkoğlu İstanbul Devlet Güvenlik Mahkemesi'ni ziyaret etmiştir (TBMM; 2012: 958).

28 Şubat müdahalesinin ardından, Türk-İş, DİSK ve TESK Genel Başkanlarının 6 Mart 1997 günü tüm milletvekillerine gönderdikleri ortak mektupta ulus ve ülke için yaşamsal önemde olan konularda parti farkı gözetmeksizin işbirliği yapmalarını istemiştir (Koç, 1999: 158):

“Sizlerden beklentimiz, ülkeyi bugünlere getiren lider baskıları, parti disiplini, dar çevrelerde alınan, halkın ve ülkenin beklentilerine ters düşen kararları aşabilecek bir anlayış içerisine girebilmeniz, ulusumuz ve ülkemiz için yaşamsal önemi olan konularda, parti farkı gözetmeden bir araya gelmeniz ve işbirliği yapabilmenizdir.”

Daha sonra ise Türk-İş, DİSK, TESK, TOBB ve TİSK Genel Başkanları 21 Mayıs 1997 günü Ankara’da bir araya gelerek ortak bir açıklama yayınlayarak irticanın Türkiye demokrasisi için bir tehdit haline geldiğini ve halkın güveninin kazanılması için güvenilir bir hükümet kurulması gerektiğini vurgulamıştır (Çelik, 2022: 943-944). Ardından 6 Haziran 1997’de, işveren sendikalarından Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu (TİSK) Başkanı Refik Baydur, odalardan TOBB Başkanı Fuat Miras ve TESK Başkanı Derviş Günday, işçi sendikalarından ise Türk-İş Başkanı Bayram Meral ve DİSK Başkanı Rıdvan Budak’ın yer aldığı bu oluşum, "Demokratik ve Laik Türkiye" talebine vurgu yaparak, bu beş kuruluşun bulunduğu işyerlerinde bir saat süreyle çalışmayı durdurmuş ve ortak bildirimler okunmuştur. Bildiri okuma eylemi, birçok işyerinde 1 saatlik iş bırakma biçiminde uygulanmıştır (DİSK, 1997:178, Türk-İş, 2014). Bildiride Türkiye Cumhuriyeti'nin temel değerleri olan Atatürk ilke ve inkılaplarının, demokratik ve laik hukuk devleti anlayışının büyük tehdit altında olduğu vurgulanmaktadır. Cumhuriyetin kazanımlarının yok edilmek istendiği, anayasa ve yasaların sistemli şekilde çiğnendiği, devletin birliğinin tehlikeye atıldığı belirtilmiştir. Bildiride parlamenter demokrasinin korunması, laikliğin savunulması, ekonomik istikrarın sağlanması ve halkın refahının artırılması gerektiği ifade edilmiştir. Ayrıca anayasal düzeni bozma girişimlerine karşı mücadele edileceği ve gerektiğinde meşru, demokratik eylemler düzenleneceği belirtilmiştir (Koç, 1999: 165-166).

28 Şubat sürecinde etkili olan Türk-İş, TESK, DİSK, TOBB ve TİSK'in 28 Şubat öncesi ve sonrası açıklamaları dönemin gazetelerinde farklı perspektiflerde ele alınmıştır. Dönemin *Hürriyet*, *Milliyet*, *Sabah* gibi gazeteleri “Beşli Girişim” in açıklamalarını destekler başlıklar atarak sürecin yanında olmuşlardır. Oktay Ekşi, Türk-İş, DİSK, TESK, TOBB ve TİSK'in 29 Mayıs 1997'de yaptığı açıklamayı, *Hürriyet* gazetesinde "silahsız kuvvetler işe el koydu" başlığıyla haberleştirmiştir. Türkiye, Zaman ve bu dönemde DYP yanlısı bir çizgi izleyen *Günaydın* Gazeteleri, beşli girişimi eleştirirken, *Akit* gazetesi ve *Milli Gazete* beşli girişimi “5’li Çete” olarak nitelendirdi ve "tarih yargılayacak" şeklinde başlıklar attı. Hasan Celal Güzel, Beşli Girişim'i destekleyen sivil toplum örgütlerini "üniformalı" olarak değerlendirmiştir (Aktaran, Koç, 1999: 164, 171). Bu dönem için bir diğer çelişki DİSK Genel Başkanı

ile DİSK yönetim kurulu arasındaki ifade farklılıklarıdır. DİSK'in 10. Genel Kurul raporunda, dönemin DİSK Genel Başkanı Rıdvan Budak'ın da içinde yer aldığı inisiyatif için, “laiklik ve demokrasi konusunda somut işbirliğine dönüştü. Türk-İş, DİSK, TESK, TİSK ve TOBB'un katılımıyla oluşan inisiyatif Refahyol Hükümeti'nin çeteler ve laiklik konusundaki tutumuna karşı önemli bir muhalefet odağı haline gelerek, iktidarın yıkılmasında etkin bir rol oynadı” ifadesi yer alırken aynı dönemde DİSK başkanlar kurulunun açıklaması inisiyatiften farklı bir seyir izlemiştir. 28 Şubat'a ilişkin Türkiye'nin “şeriat mı darbe mi kısılcacında” olduğunu ve bunun çözüm olmadığını belirterek Refahyol Hükümetine istifa çağrısında bulunmaya devam etmiş ve çağrılarını yerine ulaşılarak ve siyasal gerginliğin giderek tırmanması sonucu, Refahyol hükümeti istifa etmek zorunda kaldığını belirtmiştir (DİSK, 1997:50).

28 Şubat sürecinde sendika-siyaset ilişkisi, sendikaların ideolojik ayrışmalarını derinleştirdiği ve siyasi tutumlarını yeniden tanımladığı bir dönem olarak öne çıkar. Bu dönemde farklı konfederasyonların Refahyol hükümetine, toplumsal krizlere ve askeri müdahaleye verdikleri tepkiler hem siyasal hem de toplumsal düzlemde önemli kırılmalar yaratmış ve sendikaların ekonomik taleplerinin ötesinde siyasi ve ideolojik bir konumlanış sergilediği bir dönem olmuştur.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. AKP DÖNEMİ İŞÇİ SENDİKACILIĞI VE SİYASET İLİŞKİSİ

Milli Görüş hareketinin “yenilikçi” kanadını temsil ettiği belirtilen AKP 2001 yılında kurulmuştur. Birinci bölümde ortaya çıkışını ve tarihsel mirasını ayrıntılı açıkladığımız gibi Refah Partisi’nin 1998’de kapatılmasının ardından kurulan Fazilet Partisi içindeki yenilikçilerden yola çıkarak şekillenen AKP, 2002 seçimlerinde yüzde 34,3’lük oy oranıyla yüzde 10 baraj sisteminin sağladığı avantajla mecliste yüzde 66 üstünlük elde ederek tek başına iktidara gelmiştir.

AKP, 2002 genel seçimlerinde yüzde 34,3 oy alarak tek başına iktidara gelerek uzun süren koalisyon dönemine son vermiştir. 2007 ve 2011 seçimlerinde sırasıyla yüzde 46,6 ve yüzde 49,8 oy oranlarıyla iktidarını güçlendirmiştir. 2015 yılında yapılan iki seçimden ilki olan 7 Haziran seçimlerinde oy oranı yüzde 40,9’a gerilese ve tek başına hükümet kuramasa da Kasım 2015’te tekrarlanan seçimde yüzde 49,5 oy alarak yeniden tek başına hükümet kurmuştur.⁴⁰ 2018 seçimlerinden önce MHP ile kurduğu ittifakla (Cumhur İttifakı) seçime katılan AKP, bu seçimde yüzde 42,5 oy oranıyla iktidarını sürdürmüştü; 2023 seçimlerinde oy oranı yüzde 35,6’ya gerilmesine rağmen ittifakın genel oyuyla iktidarda kalmaya devam etmiştir. Bu süreçte gerçekleşen birisi Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemini de kapsayan üç Cumhurbaşkanlığı seçimini de AKP Genel Başkanı Recep Tayyip Erdoğan kazanmıştır. Erdoğan, 2014 yılında yapılan ilk doğrudan halk oylamasıyla Cumhurbaşkanı seçilmiş, 2018 ve 2023 seçimlerinde de görevini sürdürmüştür. Ayrıca

⁴⁰ 7 Haziran-1 Kasım 2015 tarihleri arasında gerçekleşen olaylar Kasım 2015 seçimleri pek çok tartışmayı da beraberinde getirmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz: (Bianet, 2019 ve BBC, 2022)

2002–2022 yılları arasında yapılan üç referandumda⁴¹ da istediği sonucu almıştır (YKS, Seçim Arşivi-2002-2023).

AKP'nin kazandığı seçimler ve referandumlar, hegemonyasını güçlendirmek için önemli bir araç olmuştur. Bu durum sadece siyasi iktidarın sağlamlaştırılmasını değil, aynı zamanda toplumsal yapının dönüştürülmesini de beraberinde getirmiştir. Parti, iktidar yılları boyunca neoliberal ekonomi politikaları doğrultusunda çalışma hayatını da yeniden şekillendirme çabası içinde olmuştur (Lordoğlu ve Koçak, 2015: 99). Özellikle Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'ne geçişle birlikte bu yönelim daha da belirginleşmiştir.

Bu bölümde AKP'nin uzun süreli tek başına iktidar döneminde sendika-siyaset ilişkileri analiz edilecektir. Partinin iktidarını kurumsallaştırma sürecinde işçi sendikalarıyla kurduğu ilişkiler ve sendikal alanı dönüştürme çabaları ele alınacaktır.

İlk olarak çalışmanın konusu olan 2002-2023 döneminde sendikal hakların durumu (sendikalaşma, toplu pazarlık ve grev hakları) ile bu alanlardaki hukuksal değişiklikler değerlendirilecektir. Ardından sendika-siyaset ilişkisi iki ayrı döneme ayrılarak incelenecektir: 2002-2010 ve 2010-2023. Bu ayrım hem sendikal hareketin dönüşümünü hem de AKP'nin ideolojik ve politik adımlarının sendikacılığa etkilerini daha açık bir şekilde ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu dönemde 2010 yılının hem kurumsal-yasal değişiklikler hem de siyasal iktidarın sendikalara yönelik yaklaşımları açısından bir dönüm noktası olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle de 2002-2010 ve 2010-2023 olmak üzere iki ayrı alt dönem belirlenecektir. 2010 Anayasa değişiklikleri ve otoriterleşme eğiliminin 2010 sonrası daha da artması ve bunun sendikal hareketteki artçı etkileri 2010'u ayırt edici bir yıl yapmaktadır.

⁴¹ 21 Ekim 2007 tarihli referandum; Cumhurbaşkanının meclis yerine halk tarafından seçilmesi; Cumhurbaşkanlığı süresinin yedi yıldan beş yıla indirilmesi; Cumhurbaşkanının ikinci bir dönem için yeniden seçilmesi; Genel seçimlerin beş yerine dört yılda bir düzenlenmesi; Milletvekillerinin parlamento kararları için yeterli çoğunluğunun %67'den %34'e düşürülmesi.

12 Eylül 2010 tarihli referandum; 26 maddelik anayasa paketi oylaması

16 Nisan 2017 tarihli referandum; Parlamenter Sistemin kaldırılıp, Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemine geçiş referandumu

3.1. AKP DÖNEMİNDE İŞÇİ SENDİKACILIĞININ DURUMU VE AKP ETKİSİ

Türkiye’de 1980’lerden sonra sendikal alanı doğrudan etkileyen temel unsur neoliberal politikaların emek üzerindeki etkisidir. Bu dönemde uygulamaya konan neoliberal ekonomi politikaları çalışma hayatındaki koruma mekanizmalarını zayıflatmış, güvencesiz istihdam biçimlerine hukuki zemin hazırlamıştır. AKP iktidarıyla birlikte bu süreç daha da derinleşmiş ve "güvencesizliğin kurumsallaşması" sağlanmıştır (Özveri, 2015: 129). AKP döneminde sosyal koruma mekanizmaları, kurumsal bir hak olmaktan çıkarılarak adeta bir “hayırseverlik” faaliyeti gibi sunulmuştur. Bu yaklaşım sendikaların sosyal devlet talebini zayıflatırken, siyasal iktidara bağımlı bir toplumsal yapı oluşturmuştur. AKP hegemonyası altında sendikal örgütlülüğün uzak, siyasal iktidara rıza üreten bir çalışma rejimi inşa edilmiş, iş bulmak ise partiden veya iktidar çevresinden tanıdık bulmakla eşdeğer hale gelmiştir (Çelik, 2022: 26).

1990’lı yıllardan itibaren istihdama yansımayan ekonomik büyümeler, tarımın çözülmesi, kayıt dışılığın artması ve işçileşmenin yaygınlaşması, sendikal yapının zayıflamasına neden olmuştur. Neoliberal ekonomi politikaları ile artan güvencesizlik, çalışma hayatındaki dönüşümü hızlandırırken kamusal müdahaleler sınırlandırılmış ve sendikal hareket zayıflatılmıştır (Mütevellioglu ve Işık, 2009: 160). Özelleştirmelerle birlikte devletin çalışma hayatındaki rolünün azalması, artan işsizlikle birleşerek otoriter bir emek rejimi oluşturmuş ve bu durum sendikaları da doğrudan etkilemiştir (Akçay, 2019: 56). Özveri bu dönemi “güvencesizliğin kurumsallaştığı ve güvencesizliğe güvence getirilen bir ortam” olarak tanımlar (2015: 129). Neoliberal politikaların bireyselleşmeyi ve rekabeti öne çıkarması, özellikle eğitilmiş ve vasıflı işgücünün bireysel kariyer hedeflerine yönelmesine neden olmuştur. Bu süreçte hizmetler sektörünün istihdamdaki payının artması, küçük ölçekli üretimin yaygınlaşması, teknolojik dönüşüm, esnek istihdam modelleri ve işsizlik baskısı gibi etkenlerle birlikte güvencesiz, parçalanmış ve sendikal bilinçten uzak bir işgücü ortaya çıkmıştır (Selamoğlu, 2003: 68 ve Yorgun, 2005: 142)

Neoliberal dönemin belirsiz, güvencesiz ve geleceğe dair kaygıları artıran yapısı, sendikaların hareket alanını daraltmış, eğreti istihdamın ve belirsizliğin yaygınlaşmasıyla birlikte emekçilerin örgütlenme alanları da daralmıştır. Bu tablo yalnızca çalışma hayatını değil sendika-siyaset ilişkilerini de dönüştürmüş, sendikal hareketin bağımsızlığı zayıflarken iktidara yakın sendikalar öne çıkmıştır. Böylece emek örgütlenmeleri, demokratik ve hak temelli bir mücadele alanı olmaktan uzaklaştırılmış, siyasal iktidarın denetim alanına çekilmiştir.

Bu süreç, neoliberal politikaların siyasal alana yansısıyla daha da derinleşmiş, özellikle 2000’li yıllarda AKP iktidarıyla birlikte sağ popülizmin yükselişi, emek-sermaye çatışmasının üstünün örtülmesine zemin hazırlamıştır. 2000’li yıllarda AKP iktidarı ile yükselmeye başlayan sağ popülizm siyasal ve sınıfsal farklılıkların görünmez kılındığı bir toplum yapısı inşa etmeyi amaçlamıştır. Bu yapı AKP’nin neoliberal ekonomi politikaları için uygun bir zemin oluşturmuştur. Emek-sermaye çatışmasını kabul etmeyen AKP, ideolojik metinlerinde sendikal haklar yerine “çalışma barışı” kavramına vurgu yapmıştır. Bu söylem muhafazakârlık ve neoliberalizm ilişkisinde rızaya dayalı çalışma anlayışını güçlendirmiştir (Koray, 2015: 33).

AKP iktidarı döneminde kabul edilen 2003 tarihli ve 4857 sayılı İş Kanunu ile çalışma hayatının esnekleştirilmesi hedeflenmiştir. Bu kanunla birlikte bireysel iş hukuku, çalışanları sermayeye karşı korumaktan çıkıp sermayenin taleplerine uyumu esas almıştır (Çelik, 2015b: 623). Neoliberal ekonomi politikalarına uyum sağlamak amacıyla hazırlanan bu düzenleme, çalışma ilişkilerinde güvencesizliği artıran bir süreci başlatmıştır. Bu süreçte sendikal haklar yasalarla daha da sınırlandırılmış, grevsiz toplu pazarlık süreçleri ve taşeron sisteminin yaygınlaştırılması gibi uygulamalar sendikacılığı zayıflatmıştır. Lordoğlu ve Koçak, bu dönemde sosyal devlet anlayışının yerini hayırsever devlete bıraktığına değinirken, çalışma hayatının cemaat ilişkileri ve İslami referanslarla şekillendirildiğini vurgulamıştır (2015: 99).

AKP'nin neoliberalizm ve muhafazakârlık sentezinin bir yansıması olan bu durumu Çelik, toplumun hayırseverlik söylemiyle uysallaştırıldığını, siyasi hegemonyayla rıza üretiminin kolaylaştırıldığını ve kolektif işçi haklarının baskı altına alındığını belirtir (2010a: 70). AKP döneminde işçi-işveren ilişkisi, emek-sermaye çatışmasından uzaklaştırılarak "itaat ve rıza" temelinde yapılandırılmış ve bu yaklaşım siyasal İslam'ın etkisiyle meşrulaştırılmıştır (Durak, 2013: 26, 58). Bu yapı, sendikalaşmayı zayıflatmış, cemaat ağlarıyla toplumsal güvencesizlik derinleştirilmiş ve çalışma hayatı "itaat-müşteri" ilişkisine indirgenmiştir (Çelik, 2015b: 622; 2010b: 68). AKP'nin bu politikaları, neoliberalizmin sınıf mücadelesini örtme çabasının yerel bir tezahürü olarak okunabilir.

Sendika-siyaset ilişkisi sendikal örgütlülüğün zayıfladığı ve sendikal faaliyetlerin hukuki sınırlamalara tabi olduğu bir bağlamda giderek siyasetin sendikal alana hâkim olduğu bir görünüm kazanmıştır. Bu görünüm neoliberal politikaların yalnızca yeni hakların kazanımını engellemekle kalmamış, aynı zamanda mevcut hakların fiili kullanımını da çeşitli mekanizmalar aracılığıyla kısıtlayarak derinleştirmiştir. Dolayısıyla Sendikaların karşılaştığı güçlükler ve yasal kısıtlamalar, işçi sendikacılığında belirleyici bir rol oynamış ve sendikal örgütlenmeyi etkilemiştir. Selamoğlu, işçi sendikalarının örgütlenme sorununu tartıştığı çalışmasında, değişen üretim ve istihdam yapısının yanı sıra sosyal ve ekonomik faktörlerin sendikaların gücünü zayıflattığını, sendikaların daha demokratik ve katılımcı bir yapıya sahip olmaları gerektiğini vurgular (2004: 51). Yıldırım ve Uçkan, işverenlerin sendikasızlaştırma politikalarına odaklanarak, işverenler ve hükümetler tarafından uygulanan sendika karşıtı politikaların sendikal faaliyetleri nasıl zorlaştırdığını belirtir. Ayrıca Türkiye'deki mevzuatın örgütlenmeyi zorlaştıran hükümlerinin, boşluklar ve yetersiz yaptırımlarla sendikasızlaştırma için uygun bir zemin oluşturduğuna değinir (2010: 164,181). Yorgun ise Türkiye'deki sendikal örgütlenmeye yönelik güncel sorunları ele alırken, yetersiz sanayileşme, dalgalı ekonomik yapı, etkin demokratik düzenin kurulamaması, yasal sınırlar, güvencesizlik ve işsizlik gibi faktörlerin sendikal örgütlenmeyi zorlaştırdığını ancak örgütlenme ihtiyacını da artırdığını belirtir. Bu nedenle de sendikal örgütlenmedeki sorunların küresel şartlardan çok yerel şartların etkisi altında olduğunu söyler (2007: 55-54). Urhan, sendikal örgütlenmenin

sorunlarını işgücü piyasasında meydana gelen değişimler, işverenlerin sendika karşıtı taktik ve stratejileri, hükümetlerin tutumu, yasalar, sendikaların örgütlenme stratejileri çerçevesinde değerlendirirken işçilerin tutumlarının da bu süreçte önemli bir veri olduğunu vurgular (2005: 57). Bu durum hükümetlerin sendikaları siyasal hegemonya aracına dönüştürerek sendikal mücadeleyi kurumsal çerçeveye sınırlama çabasını yansımasıdır. AKP döneminde bu mekanizmalar çalışma barışı söylemi altında sendikaların siyasi iktidara bağımlılığı kurumsallaştırılmıştır. Bunun somut yansıması sendika siyaset ilişkisinde ikili bir dönüşüm olarak görülebilir. Bir yandan sendikaların karar alma süreçlerindeki etkinliği azalırken diğer yandan siyasetin sendikalar üzerindeki denetim kapasitesi artar. Yorgun, devletin sendikalar üzerindeki etkisi mali, siyasi ve idari gücünü kullanarak sendikaları denetim altına alma isteğiyle şekillenirken, sendikaların da devletle bağımlılık ilişkisini kurmasına ve devletin sendikalar üzerindeki etkisini kabullenmesine yol açtığına değinir (2011: 162).

AKP döneminde işçi sendikacılığının 2002-2023 yıllarındaki sendika-siyaset ilişkisi bağlamında gelişimini anlamak için hukuksal çerçeve, örgütlenme ve toplu pazarlık haklarına bakmak yararlı olacaktır. Çünkü hakların kullanım düzeyini sendikaların gücünü ortaya koyan temel ölçütlerdir. Bu çerçeve önce 2002-2023 döneminde sendikal örgütlenme düzeyini ve sendikal hakları ele alacağız.

3.1.1. SENDİKALAŞMA EĞİLİMİ (2002-2023)

Dönem boyunca sendikalaşmaya ilişkin tek ve karşılaştırılabilir bir veri seti mümkün değildir. 2012'ye kadar yürürlükte olan 2821 sayılı Kanun dönemi ile 2023 sonrası (6356 sayılı Kanun dönemi) sendikalaşma verileri açısından karşılaştırılabilir değildir. 2012 yılında kabul edilen ve halen (2025) yürürlükte olan 6356 sayılı Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu, sendika üyeliğini kolaylaştıran önemli düzenlemeler içermektedir. Özellikle e-Devlet sistemi üzerinden üyelik işlemlerinin gerçekleştirilebilmesi sendikalara katılımı teknik açıdan daha erişilebilir hale getirmiştir. Ancak bu yapısal değişiklik sendika üye sayılarının yıllara göre karşılaştırılmasını güçleştirmiş ve 2002-2022 dönemi verilerinin doğrudan kıyaslanabilirliğini önemli ölçüde sınırlamıştır. 6356 sayılı Yasa ile birlikte

uygulamaya giren yeni üyelik sistemi, önceki dönemde geçerli olan 2821 ve 2822 sayılı kanunlar dönemine göre hem üyelik hem de veri toplama yöntemlerinde önemli farklılıklar yaratmıştır. Bu bağlamda 6356 sayılı yasa dönemi boyunca elde edilen verilerin, önceki yıllara kıyasla daha sağlıklı ve güvenilir olduğu, dolayısıyla sendikalaşma düzeyine dair değerlendirmelerin daha sağlam temellere dayandığı görülmektedir (Çelik ve Turgay, 2023: 310). Hesaplama yöntemi ve kayıt sisteminde yaşanan bu değişiklik veri setinde de belirgin bir kırılmaya yol açmış, bu da uzun dönemli karşılaştırmalı analizleri güçleştirmiştir. Bu nedenlerle 2013-2023 dönemi, metodolojik olarak daha tutarlı ve karşılaştırılabilir bir zemin sunmakta olup, çalışmada da esasen bu dönem merkeze alınacaktır.

Karşılaştırılabilir veriler sunan 2013-2023 yılları arasındaki hem resmi sendikalaşma oranı hem de sendikalı işçi sayısı artmıştır. Dönem boyunca toplam işçi sayısı, yüzde 46,9 oranında, 5 milyon 105 kişilik artışla 10 milyon 881 binden 15 milyon 987 bine çıkmıştır. Aynı dönemde sendikalı işçi sayısı ise çok daha hızlı bir artış göstermiştir (yüzde 127). Bu dönemde sendikalı işçi sayısı, 1 milyon 278 bin kişi artmış ve 1 milyondan 2 milyon 280 bine ulaşmıştır. Ocak 2013'te yüzde 9,2 olan sendikalaşma oranı, Temmuz 2022'ye gelindiğinde 5 puanlık bir artışla yüzde 14,2 seviyesine yükselmiştir (Tablo 1).

Tablo 1: Yıllara ve Konfederasyona Göre Sendikali İşçi Sayısı (2013-2022)

Yıl	Toplam İşçi Sayısı	Sendikali İşçi Sayısı	Türk-İş	Hak-İş	DİSK	Toplam Sendikalaşma Oranı
2013/Ocak	10.881.618	1.001.671	709.162	166.553	100.202	9,2
2013/Temmuz	11.628.806	1.032.166	726.350	176.696	103.156	8,8
2014/Ocak	11.600.554	1.096.540	770.441	191.587	107.858	9,4
2014/Temmuz	12.287.238	1.189.481	788.388	251.232	112.393	9,6
2015/Ocak	12.180.945	1.297.464	820.893	300.630	122.547	10,7
2015/Temmuz	12.744.685	1.429.056	842.322	388.078	143.251	11,21
2016/Ocak	12.663.783	1.514.053	877.587	436.542	144.291	12
2016/Temmuz	13.038.351	1.499.870	882.486	447.930	141.940	11,5
2017/Ocak	12.699.769	1.546.565	889.509	488.723	141.729	12,2
2017/Temmuz	13.581.554	1.623.638	907.328	544.566	145.988	11,9
2018/Ocak	13.844.196	1.714.397	925.039	615.301	149.187	12,3
2018/Temmuz	14.121.664	1.802.155	958.618	654.722	160.568	12,7
2019/Ocak	13.411.983	1.859.038	975.300	684.144	171.428	13,8
2019/Temmuz	13.764.063	1.894.170	1.012.277	674.404	178.691	13,7
2020/Ocak	13.856.801	1.917.893	1.018.092	666.303	184.852	13,8
2020/Temmuz	14.251.655	1.946.165	1.021.952	687.790	190.659	13,6
2021/Ocak	14.371.096	2.069.476	1.131.749	711.295	193.866	14,4
2021/Temmuz	15.027.910	2.123.685	1.154.177	730.516	206.640	14,1
2022/Ocak	15.294.362	2.189.645	1.213.439	727.187	212.593	14,3
2022/Temmuz	15.987.428	2.280.285	1.256.438	762.439	220.357	14,2
Değişim Oranı	+46,9	+127,6	+77,1	+357,7	+119,9	+5

Kaynak ve metodolojik açıklama: ÇSGB verilerine dayanarak hazırlanmıştır. Çalışma Mayıs 2023' e kadar olan dönemi ele aldığı için sendikalaşma verilerinde karşılaştırma yapabilmek için son olarak Temmuz 2022 verisi işlenmiş, 2023 Ocak alınmamıştır.

Ancak bu tablonun kamu ve özel sektörde oldukça farklı seyrettiğini vurgulamak gerekir. Kamu kesiminde sendikalaşma oranı yüzde 70'in üzerinde iken, özel sektörde yüzde 14'lerde kalmıştır. Dolayısıyla özel sektörde sendikalaşma çok cılız kalırken kamu kesiminde çok ciddi bir sendikalaşma söz konusu olmaktadır. Bu durum Türkiye'de 2010'lu yıllarda işçi sendikacılığı ve siyaset ilişkisinin en önemli dinamiğidir.

Bu dönemde sendika üyeliği artışı esas olarak bazı önemli yasal düzenlemelere ve kamu kesimindeki gelişmelere dayanmaktadır. İlki 2012 yılında yürürlüğe giren 6356 sayılı Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu ile sendikal üyelik sisteminde yapılan köklü değişikliklerdir. 7 Kasım 2012 tarihinde Resmî Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe giren 6356 sayılı yasa, sendikaya üye olma yöntemi ve üyeliklerin hesaplanma biçiminde önemli yenilikler getirmiştir. Yasa'nın 17. ve 41. maddeleriyle yapılan bu düzenlemeler, sendikaların üye kaydetme süreçlerini dijitalleştirerek, e-Devlet sistemi üzerinden üyelik işlemlerinin yapılmasına imkân tanımış ve sendika üye sayısının hesaplama yönteminde SGK'yı temel almaya başlamıştır. Yasa'nın 17. maddesinin 5. bendinde açıkça belirtildiği üzere, "Sendikaya üyelik, Bakanlıkça sağlanacak elektronik başvuru sistemine e-Devlet kapısı üzerinden başvuru yapılması ve sendika tüzüğünde belirlenen yetkili organın kabulü ile kazanılır." Bu düzenleme, noter şartının ortadan kaldırılmasıyla üyelik sürecini daha erişilebilir hale getirmiştir. 41. maddenin 7. bendi ile getirilen bir diğer önemli düzenleme de sendika üyelikleri ve yetkili sendikanın belirlenmesi süreçleriyle ilgilidir. Bu maddeye göre, "Bakanlık, yetkili sendikanın belirlenmesinde ve istatistiklerin düzenlenmesinde kendisine gönderilen üyelik ve üyelikten çekilme bildirimleri ile Sosyal Güvenlik Kurumu'na (SGK) yapılan işçi bildirimlerini esas alır." Bu düzenleme, 2821 ve 2822 sayılı yasalar döneminde büyük tartışmalara neden olan 'hayali üyelik' sorununu çözmeyi amaçlamıştır. Özellikle sendika üyesi yapılmış ancak sigortalı olarak kaydı bulunmayan işçilerin sendika üyesi görünmesi ve bununla ilişkili olarak ortaya çıkan güven sorunları, bu yeni düzenleme ile aşılmaya çalışılmıştır. 6356 sayılı Yasa'da benimsenen yeni üyelik sistemi nedeniyle bu dönemde yaşanan artışların 2821-2822 sayılı Yasalar dönemine göre daha sağlıklı olduğu ve verilerin büyük ölçüde doğru olduğunu da söylemek mümkündür (Çelik ve Turgay, 2023: 310).

Sendikal üye sayısındaki artışın temel dinamiklerinden birini kamu kesiminde çalışan taşeron şirket işçilerinin sendikalaşması ve daha sonra da kamu kesiminde kadroya alınması olmuştur. Kamu taşeron işçilerinin sendikalaşmasını kolaylaştıran değişikliğin ilk ayağı 2014 yılı 6552 sayılı İş Kanunu ile Bazı Alacakların Yeniden Yapılandırılmasına Dair Kanun’la düzenleme yapılması olmuştur. Yapılan düzenlemelerle kamu taşeronlarında çalışan taşeron işçilerinin kıdem tazminatlarının ödenmemesi, yıllık izinlerin kullanılamaması, sendikal örgütlenmenin zorluğu, yetki alınamaması ve toplu iş sözleşmesinin fiilen yapılamaması, ihale süreleri, ihale bedeli gibi sorun ve zorluklara çözüm getirilmesi amaçlanmıştır. Yönetmelik değişiklikleriyle taşeron işçilerin toplu iş sözleşmesi yetkisi almasını kolaylaştıran düzenlemeler de yapılmıştır. Bu değişiklikler, ihale süreleri ve bedelleri gibi teknik zorlukları aşmayı amaçlarken, aynı zamanda sendikalaşma ve toplu pazarlık kapsamındaki işçi sayısında da artış sağlamıştır. Böylelikle kamu taşeronlarının sendikal örgütlenme süreçleri hızlanmış ve bu durum sendikal hareketin toplam üye sayısındaki büyümeye önemli bir katkı sunmuştur (DİSK-AR, 2017: 17). 2014-2015 yılları arasında taşeron işçilerin sendikal örgütlenmelerinin kolaylaştırılması, sendikalaşmanın hızlanmasına katkı sağlamıştır. Ayrıca 2017 yılı sonunda bu işçilerin önemli bir bölümünün kadroya alınması, sendika üyeliği sayısındaki artışı destekleyen bir başka önemli faktör olmuştur. 2021 yılında ise dört yıllık bir aradan sonra taşeron işçilerin toplu pazarlık haklarının yeniden tanınması, sendikalaşmanın tekrar ivme kazanmasına yol açmıştır. Dolayısıyla 2013-2021 döneminde gerçekleşen toplam 1 milyon 278 bin kişilik sendika üyesi artışının esaslı bir bölümünün kamu taşeron işçilerinin sendikalaşması ve kadroya alınmasından kaynaklandığı anlaşılmaktadır (Çelik ve Turgay, 2023: 312).

Taşeron işçilerin sendikalaşmasının kolaylaştırılması ve kamu kadrolarına alınması sendikalaşmanın artışında önemli bir etkidir. 696 sayılı KHK ile yapılan değişiklikler, sendikal üye sayısındaki artışı önemli ölçüde etkilemiştir. 24 Aralık 2017 tarihinde Resmi Gazete’de yayımlanan 696 sayılı KHK ile kamuda çalışan taşeron işçiler, 4-C statüsünde bulunan personel ve mevsimlik işçiler için kadro düzenlemesi yapılmıştır. Bu düzenleme kapsamında personel çalıştırılmasına dayalı hizmet alım ihalelerinde taşeron firmalarda çalışan işçilerin merkezi idarelerde sürekli işçi

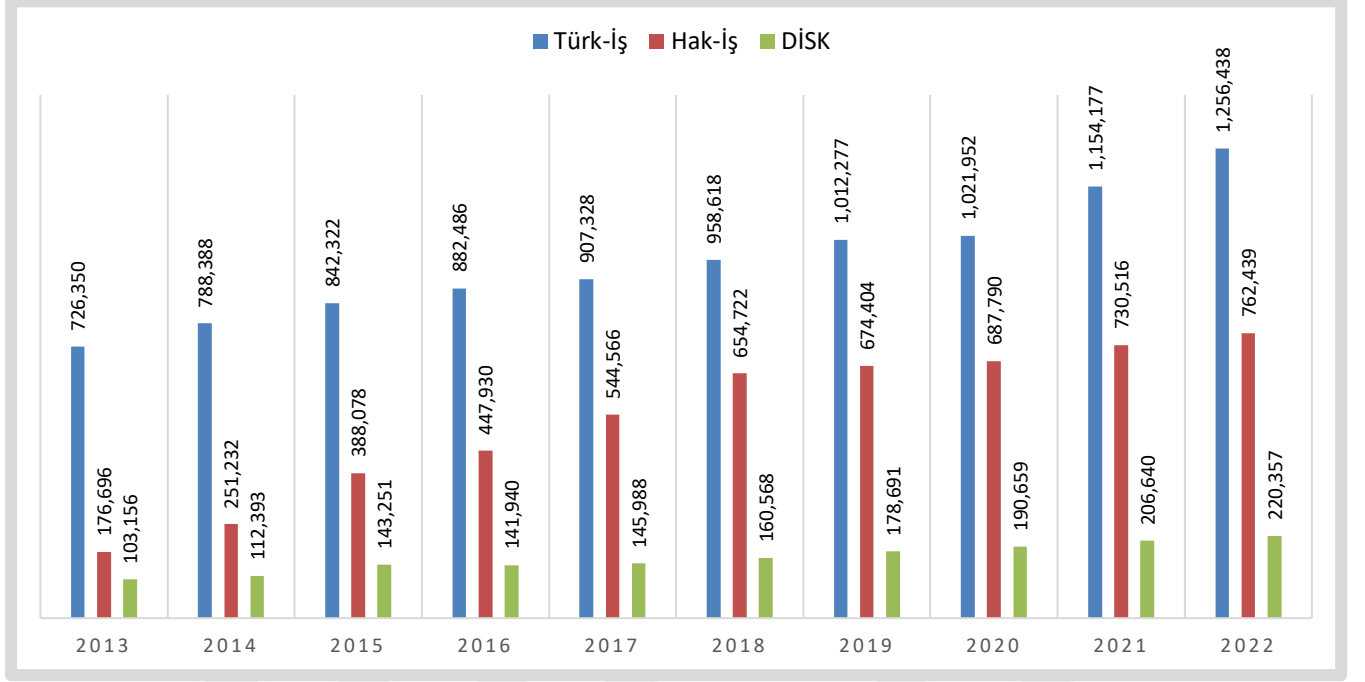
kadrosuna, belediyelerde çalışan taşeron işçilerin ise belediye şirketlerine geçirilmesi sağlanmıştır. Haziran 2018 tarihi itibarıyla 696 sayılı KHK kapsamında merkezi idarelere ve belediye şirketlerine geçirilen toplam taşeron işçi sayısının yaklaşık 750 bin olduğu belirtilmiştir (DİSK/Genel-İş, 2018). Bu durum sendikalaşmaya bir ivme kazandırmıştır. Özellikle genel hizmetler, sağlık ve sosyal hizmetler ile savunma ve güvenlik işkollarında belirgin bir sendikalaşma artışı yaşanmıştır. Kamu İhale Kanunu çerçevesinde kamudan iş alan taşeron şirketlerde çalışan işçiler arasında sendika üyeliği ve toplu pazarlık süreçleri yaygınlaşmaya başlamıştır. Sendikalaşma verileri de sendikal üye sayısındaki asıl artışın bu yıllarda gerçekleştiğini ortaya koymaktadır. Uzun bir özelleştirme dalgasının ardından kamu işçiliği geri dönmüş ve sendikal alan içinde baskın bir konuma gelmiştir.

2013-2022 yılları arasında sendikalı işçi sayısı 1 milyon 278 bin kişi ile yüzde 127 oranında bir büyüme göstermiştir. Bu büyümenin en önemli nedeni, kamu işçisi sayısındaki hızlı artış olmuştur. Söz konusu dönemde, kamu işçisi sayısı %250'ye yakın bir büyüme kaydetmiş ve sendikalaşmadaki asıl dinamik kamu sektöründen kaynaklanmıştır. İşkollarına göre yapılan incelemeler de bu artışın temelinde kamu taşeron işçilerinin sendikalaşma süreçlerinin yattığını göstermektedir. Özel sektör bünyesinde çalışırken sendikalaşmaya başlayan taşeron işçilerin, kadroya geçmeleriyle birlikte sendika üyeliklerinin daha da güçlendiği ve bu durumun genel sendikalaşma oranını önemli ölçüde etkilediği görülmektedir. Sendikalaşmanın yüzde 50'sinden fazlasının ticaret, büro, eğitim ve güzel sanatlar, sağlık ve sosyal hizmetler, genel işler işkolunda toplam işkollarında gerçekleşmiş olması da kamu işçiliğinin etkisini ortaya koymuştur (Çelik ve Turgay, 2023: 317-318).

Ancak bu artış konfederasyonlar düzeyinde asimetric biçimde şekillenmiştir. Verilere göre 2013-2022 yılları arasında en fazla üye artışı Hak-İş Konfederasyonu'nda gerçekleşmiştir. Türk-İş'in üye sayısı 2013 yılı Temmuz ayında 726 bin 350 iken, 530 bin 88 kişi artarak yüzde 72,9 oranında bir büyüme ile 1 milyon 256 bin 438'e ulaşmıştır. Hak-İş aynı dönemde 176 bin 696 olan üye sayısını 585 bin 743 kişi artırarak yüzde 331,4 gibi dikkat çekici bir büyüme oranıyla 762 bin 439 üyeye yükseltmiştir. DİSK ise daha sınırlı bir büyüme göstermiş, 103 bin 156 olan üye

sayısı 117 bin 201 kişi artırarak yüzde 113,6’lık bir büyüme oranıyla toplamda 220 bin 357 üyeye ulaşmıştır.

Grafik 1: Konfederasyonlarına Göre Sendikal Üye Sayıları

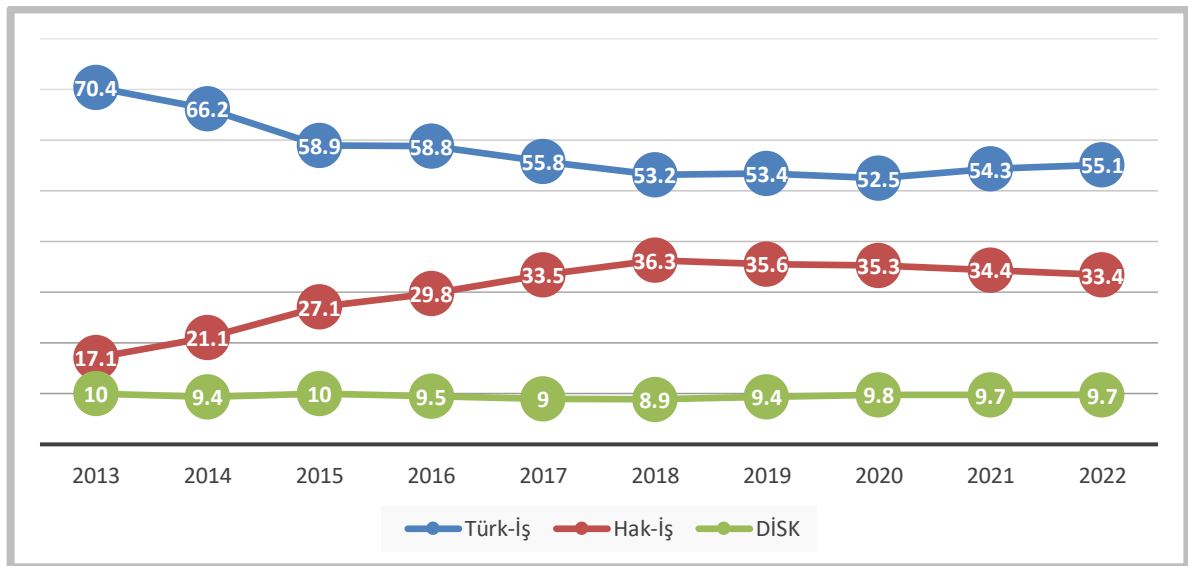
Kaynak: ÇSGB verilerinden hazırlanmıştır. Temmuz verileridir.

2013–2022 dönemi incelendiğinde, sendikalı işçiler içerisindeki konfederasyon temsiliyetinde dikkat çekici bir değişim yaşandığı görülmektedir. Türk-İş, bu dönemin başında yüzde 70,4’lük bir temsil oranıyla sendikalı işçiler içinde açık ara en büyük konfederasyon konumundayken, zamanla bu oran sürekli olarak azalmış ve 2022 yılı itibarıyla yüzde 55,1’e gerilemiştir. Bu azalma, Türk-İş’in genel sendikal hareket içindeki ağırlığının görece olarak zayıfladığını göstermekle birlikte aynı zamanda daha Türk-İş’in örgütlü olduğu kamu işçilerinin büyük çoğunluğunun Hak-İş’e geçmiş veya geçirilmiş olması da bir etkidir. Ancak her şeye rağmen Türk-İş, hâlâ en fazla üyeye sahip konfederasyon olma konumunu korumaktadır.

Bu dönemin en dikkat çekici yükselişi Hak-İş'e aittir. Hak-İş, 2013 yılında sendikalı işçilerin yalnızca yüzde 17,1'ini temsil ederken takip eden yıllarda hızlı bir büyüme göstermiştir. Özellikle 2017 yılında yüzde 33,5 ve 2018 yılındaki yüzde 36,3 temsiliyet oranı Hak-İş'in yalnızca örgütlenme kapasitesinin artmasından ibaret değildir. Aksine söz konusu dönemde yaşanan siyasal ve yapısal gelişmelerle doğrudan bağlantılıdır. Bu dönemin en kritik gelişmesi, kamu sektöründeki taşeron işçilerin kadroya geçirilmesi sürecidir. 2017 sonlarında başlayan ve 2018 yılı boyunca uygulanan bu dönüşüm kapsamında yaklaşık 1 milyon taşeron işçi, kamu kurumlarına veya belediye şirketlerine geçirilmiş ve bu büyük işçi kitlesinin örgütlenme sürecinde ağırlıklı olarak Hak-İş'e bağlı sendikalara yönlendirilmesi sağlanmıştır. 2022 yılına gelindiğinde ise Hak-İş'in temsil oranı yüzde 33,4'lerde sabitlenmiştir. Hak-İş'in bu büyüme eğilimini, büyük ölçüde AKP iktidarının sendikal yapı üzerindeki yönlendirici etkisi ve kamu işyerlerinde Hak-İş'e bağlı sendikaların güçlendirilmesi ile açıklanabilir. Bu bağlamda Hak-İş'in büyümesi sadece örgütlenme kapasitesine değil, aynı zamanda siyasal iklimin sendikal tercihlere etkisine de işaret etmektedir.

DİSK'in temsil oranı ise istikrarlı bir biçimde sınırlı kalmıştır. 2013 yılında yüzde 10 olan temsil oranı, yıllar içerisinde çok küçük dalgalanmalarla yüzde 9–10 bandında seyretmiş ve 2022 itibarıyla yüzde 9,7 seviyesinde gerçekleşmiştir.

Grafik 2: Temsil Oranlarına Göre Konfederasyonlar

Kaynak: ÇSGB verilerinden hesaplanmıştır.

3.1.1.1. AKP VE HAK-İŞ ÖRGÜTLENMESİ

Özellikle 2010 sonrasında AKP'nin sendikaları tamamen dışlayıcı bir strateji izlemek yerine güdümlü, sembiyotik ve denetim altında tutulabilir bir sendikacılık modeli yaratmaya çalıştığı da dikkat çekmektedir. Sendikalaşmanın yaygınlaşmasına yönelik bir irade göstermeyen AKP, mevcut veya potansiyel sendikal örgütlülüğü de kendi siyasal hegemonyasına entegre etme eğilimindedir. Bu yönelimin somut yansımaları işçi sendikaları alanında da görülmektedir. İşçiler mevcut sendikalarından istifa etmeye ve hükümete yakın konfederasyonlara bağlı sendikalara üye olmaya yönlendirilmektedir. Bu nedenlerle dönemin en dikkat çekici büyümesinin Hak-İş'te olduğu görülmüştür. Hak-İş, Türk-İş'ten çok daha hızlı bir büyüme kaydederek sendikalı işçiler içindeki temsil gücünü artırmış ve Türk-İş'in aksine etkisini genişletmiştir. Hak-İş'in Türk-İş'in aleyhine sendikal alanda gücünü yaygınlaştırması siyasal iktidara yakınlığı ile paralel ele alındığında anlamlı olacaktır. Hak-İş 6356 sayılı Yasa döneminde belirgin bir biçimde kamu işçisi ağırlıklı bir konfederasyon hâline gelmiştir (Çelik ve Turgay, 2023: 341).

Hak-İş ve AKP arasındaki ayrıcalıklı ilişki, taşeron işçilerin sendikalaşması önündeki engelleri kaldıran ve 2014 yılında yürürlüğe giren 6552 sayılı torba yasa ile daha belirgin hâle gelmiştir. Bu yasa, taşeron işçilerin sendikal örgütlenmesini kolaylaştırmış ve Hak-İş, diğer konfederasyonlara kıyasla taşeron işçiler arasında en çok örgütlenen konfederasyon konumuna gelmiştir.

Hak-İş'in üye sayısındaki artışın temel kaynağını kamu taşeron işçilerinin sendikalaşması oluşturmuştur. Ancak, kamu taşeron işçilerinin büyük ölçüde Hak-İş çatısı altında örgütlenmesi, yalnızca ekonomik veya sosyal faktörlerle açıklanamaz. Bu durum, iktidarın idari mekanizmalar yoluyla sağladığı dolaylı destek veya yönlendirmeye yakından ilişkilidir. Bu durum AKP'nin çalışma hayatında kurmaya çalıştığı hegemonya stratejisinin sendikalar üzerinden şekillendiğini göstermektedir. Erdinç, Hak-İş'te belirgin şekilde gözlemlenebilen bu sendikacılık yaklaşımının, AKP'nin ideolojik yapısıyla uyumlu bir yapı sergilediğini ve sendikanın işleyişinden, diğer sendikal aktörlerle ilişkilerine kadar pek çok stratejik alanını etkilediğini

belirtmiştir (2014: 170). Dolayısıyla, kamu taşeron işçilerinin örgütlenme biçimi, yalnızca güncel politikaların değil, aynı zamanda Türkiye'nin sendikal hareket içindeki dönüşümünün de bir yansımasıdır.

Hak-İş'in özellikle 2010 sonrası dönemde kaydettiği hızlı ve ciddi üye artışı, AKP dönemi sendika-siyaset ilişkileri açısından dikkat çekici bir örnektir. Çelik bu dönemi, AKP eliyle parti/devlet sendikacılığının yeniden ihya edilmesi olarak açıklar. Örnek olarak ise Hak-İş'in geçmişte üye sayılarının görece sınırlı olduğu dönemlerde, Emek Platformu ve diğer emek örgütleriyle ortak bir duruş sergilerken, 2010'lu yıllarla birlikte AKP'nin iktidarını pekiştirmesiyle birlikte yükselen bir aktör hâline gelmesini verir. Bu değişimi, Hak-İş'in emek örgütleriyle ortak tutum ve politika geliştirme pratiklerinin azalması üzerinden yorumlarken çalışma hayatındaki sendika-siyaset ilişkisinin parti/devlet sendikacılığı üzerinden yeniden şekillenmesine vurgu yapar (2017: 80).

Türkiye'de sendikaların siyasi iktidarlara kurduğu ilişkiler, özellikle kamu işyerlerinde her zaman önemli bir tartışma konusu olmuştur. Ancak AKP iktidarı döneminde bu ilişki daha da derinleşmiş ve sendikalar, iktidar bloğuyla daha organik bağlar kurmaya zorlanmış, siyasal aidiyet üzerinden yeniden şekillendirilmiştir. AKP'nin bu yaklaşımı "makbul"⁴² olarak nitelendirilen sendikalara doğrudan ve dolaylı yollarla destek sağlanmasını ve bu sendikaların üye sayılarında olağanüstü artışlar yaşanmasını sağlamış, buna karşılık eleştirel konumda olan sendikaların marjinalleştirilmesini beraberinde getirmiştir. Müftüoğlu'na göre Hak-İş'in astronomik üye artışı bu duruma somut bir örnek teşkil etmektedir. AKP'nin desteğiyle Hak-İş, diğer konfederasyonlara kıyasla daha hızlı büyümüş ve kamu işyerlerinde belirgin bir hegemonya kurmuştur. Öte yandan hükümetle yakın ilişkisi olmayan sendikalarda örgütlenmek isteyen işçiler, ciddi baskılar ve işten çıkarılma tehditleriyle

⁴² Makbul sendikacılık kavramı ilk kez tezinde Fuat Man kullanılmıştır. Man'a göre siyasal iktidar ya da devlet hakimiyetini sürdürmek ve yeniden üretmek için makbul vatandaşlara veya makbul kurumlara ihtiyaç duyar. Türkiye özelinde de sendikal hareket makbul olan/olmayan olarak ayrılır ve makbul sendikalar devletin temel değerler manzumesini benimseyen sendikalardan oluşur. Bu sendikal tipolejide sınıf vurgusu düşük, mücadele alanı üyelerin temel sorunlarıyla sınırlı ve ulusal bütünlüğe tehdit olarak algılanan eylemleri gerçekleştirmeyen dar anlamda siyasete bulaşmayan ve milli ekonomiyi zarara uğratmayan stratejiler izler (2013:225-226-232).

karşı karşıya kalmışlardır. Bu durum birçok işyerinde Hak-İş'e bağlı sendikaların, toplu sözleşme yetkisi elde etmelerini ve üye sayılarını artırmalarını kolaylaştırmıştır. Bu süreç yalnızca sendikal yapının ve işleyişin önemli ölçüde değişmesine yol açmamış, aynı zamanda sendikaların işlevselliğinin ve bağımsızlığının sorgulanmasına neden olmuştur (2023: 172).

AKP, iktidara geldiği 2002 yılından itibaren çalışma hayatına yönelik politikalarında "yerli ve milli" vurgusunu ön plana çıkarmıştır. Bu yaklaşım, yalnızca ekonomik ve siyasi kararlarla sınırlı kalmamış, aynı zamanda sendikal hareketlerin yapılanmasında da belirleyici olmuştur. Hükümet, neoliberal dönüşüm sürecinde, çalışma ilişkilerini yeniden şekillendirirken, kendi ideolojik çerçevesine uyumlu, milli değerlere bağlı ve devlet politikalarıyla uyum içinde hareket eden sendikalara öncelik vermiş ve bu yapıları güçlendirmiştir. AKP'nin sendikacılık anlayışı, özellikle "milli bütünlük" ve "değerlere saygı" söylemi etrafında şekillenmiş, böylece sendikaların hükümet politikalarıyla uyumlu bir rol üstlenmesi teşvik edilmiştir. 2016 yılında AKP Genel Başkan Yardımcısı Selçuk Özdağ'ın Hak-İş Konfederasyonu'na yaptığı ziyarette Hak-İş'i "Değerlere saygılı, milli bütünlük içerisinde sendikacılık yapan bir kurum." olarak tanımlaması ve dönemin Konfederasyon Genel Başkanı Mahmut Arslan'ın "40 yıllık bir tarihimiz var ama bu tarih büyük bir mücadelenin öyküsüdür. Hem değerlerinizden vazgeçmeyeceksiniz hem yerli ve milli kalacaksınız. Hem de büyüyüp sorunları çözeceksiniz. Hepsi bir arada zor. Elhamdulillah biz bu zorluğu aşarak buralara geldik. Daha da devam edeceğiz" (Hak-İş, 2016a) ifadeleri, bu sendikaların milliyetçi-muhafazakâr değerleri merkeze alarak sendikacılığı şekillendirme çabalarını ve iktidarın da bu yaklaşıma olan desteğini gösterir.

Hak-İş ve AKP arasındaki politik çıkar ilişkileri, özellikle taşeron işçilerin örgütlenmesi bağlamında belirgin bir şekilde görünür hale gelmiştir. 2014 sonrasında Hizmet-İş'in üye sayısındaki hızlı artış, aynı işkolundaki Türk-İş'e bağlı Belediye-İş ve DİSK'e bağlı Genel-İş gibi rakip sendikalara kıyasla dikkat çekici bir fark yaratmıştır. Bu durum, AKP'nin sendikal alanda kendisine yakın konfederasyonları destekleme politikasıyla doğrudan bağlantılıdır. Nitekim ÇAYKUR, Orman Bakanlığı ve Anadolu Ajansı gibi kamu kurumlarında, Türk-İş'e bağlı sendikalardan istifaların

teşvik edilerek Hak-İş'e geçişlerin yönlendirilmesi, siyasi iktidarın sendikal hareket üzerindeki hegemonik etkisini ortaya koyan diğer bir örnektir.

Anadolu Ajansı'nda Türkiye Gazeteciler Sendikası'ndan (TGS) istifa eden çalışanlar tarafından kurulan Medya-İş'in yöneticilerinin, işveren konumundaki Başbakan Yardımcısı Bülent Arınç'ı ziyaretleri sırasında sarf edilen sözler, AKP'nin sendikalara yaklaşımının en açık ifadelerindendir. Arınç, "Biz inşallah yeni toplu sözleşmemizi daha ileri haklar noktasında Medya-İş Sendikası'yla yaparsak bu bizi çok mutlu edecektir. İdeolojik sendika olmamak lâzım" ifadeleriyle hükümete bağlı bir kurumda faaliyet yürüten bir sendikaya nasıl bir sendikacılık yapılması gerektiği konusundaki görüşlerini belirtmiştir. Bu tür söylemler, işveren konumunda olan hükümetin yalnızca sendikal tercihleri yönlendirmekle kalmayıp, doğrudan sendikal anlayış ve örgütlenme biçimine de müdahale ettiğini ortaya koymaktadır (Çelik, 2014).

Hava-İş Sendikası'nın son on yıl içindeki dönüşümü, Türkiye'de sendika-siyaset ilişkilerinin kurumsal özerklikten uzaklaştığı ve siyasal müdahalenin sendikal yapılar üzerinde belirleyici hale geldiğine ilişkin güzel bir örnektir. Özellikle AKP iktidarının stratejik sektörlerdeki sendikal örgütlenmeleri denetim altına alma eğilimi, Hava-İş örneğinde somut biçimde izlenmektedir. Hava-İş'in örgütlü olduğu Türk Hava Yolları (THY) gibi özelleştirilmiş olmasına rağmen hükümetin şirket yönetimindeki etkinliği, sendikanın iktidarla kurduğu ilişkiyi de belirlemiştir. 2013 yılında Hava-İş'in genel kurulu sürecinde yaşanan gelişmeler, sendikal özerkliğe doğrudan müdahale niteliğindedir. Genel kurul öncesinde adeta bir kuşatma atmosferi oluşması, delege seçimlerinin iktidar destekli müdahalelerle şekillendirilmesi, genel kurulun polis ablukası altında gerçekleştirilmesi, delege seçimleri sırasında yaşanan baskılar ve THY yönetiminin mevcut sendika yönetimine karşı alternatif bir listeyi desteklemesi, sendikal demokratik işleyişin zedelendiğini göstermiştir. Bu sürecin ardından Hava-İş yönetimi değişmiş ve sendika, giderek iktidarın doğrudan etkisi altına girmiştir. Hava-İş'in mevcut yönetimi artık THY yönetimiyle uyumlu hareket etmeye de başlamıştır. Yeni yönetim, üyelerinin yaşadığı sorunlar nedeniyle işverene karşı sessiz kaldığı ve kurumsal uyumu önceleyen politikaları nedeniyle eleştirilmiştir. Sendika

yönetimlerinin devletin doğrudan veya dolaylı denetimi altındaki kurumlarda, sendikal tercihlerin demokratik süreçlerle değil, iktidarın stratejik yönelimleri doğrultusunda belirlenmesi sendikaların yalnızca işçi hakları temelinde değil, siyasal denge ve kurumsal kontrol aracı olarak da yeniden konumlandırıldığını göstermektedir (Sendikaorg, 2013; HavaSen, 2013; Tek Gıda-İş, 2017).

Bu durumun bir diğer örneği ÇAYKUR işletmesinde karşımıza çıkmaktadır. ÇAYKUR örneği, AKP döneminde sendikal alanda yaşanan dönüşümlerin ve devletin bu sürece nasıl müdahil olduğunun bir diğer somut örneklerinden birisi olmuştur. ÇAYKUR, siyasal iktidarın sendikal alanı şekillendirme çabasında AKP'nin, kendi ideolojik çizgisine yakın sendikaları destekleme pratiğinin, yalnızca söylemsel düzeyde kalmadığını aynı zamanda hukuki süreçlerin ve kurumsal mekanizmaların da bu doğrultuda işletildiği bir örnektir. 2007 yılında Hak-İş'e bağlı Öz Gıda-İş'in hükümet desteğiyle ÇAYKUR'da örgütlenmeye başlaması ve çoğunluk olmamasına rağmen 2008'de Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'nın yetki vermesi AKP'nin kurumsal mekanizmaları da sürece dahil ettiğinin bir örneğidir. Yanlış verilen yetki kararına karşın Tek Gıda-İş sendikasının dava süreci 2012'de sonuçlanmış ve yetkili sendikanın Tek Gıda-İş olduğu kesinlik kazanmıştır. Bunun ardından Öz Gıda-İş yetki itirazında bulunmuş ve Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, mevcut yasal süreç ve Tek Gıda-İş'in geçerli yetkisine rağmen, ÇAYKUR işletmesi için Öz Gıda-İş sendikası lehine çoğunluk tespitine karar vermiştir. Yasalara aykırı olmasına rağmen ÇAYKUR ile Hak-İş'e bağlı Öz Gıda-İş sendikası arasında toplu iş sözleşmesi imzalanmıştır (Çelik, 2022: 195,309). Bakanlığın taraflı tutumu, yargı kararlarını ve yasa hükümlerini göz ardı eden uygulamaları, sendikal çoğulculuğu değil, iktidar güdümünde bir sendikal hayatı işaret ederken sendika siyaset ilişkisi açısından önemli bir örnek sunmaktadır. Bu durum geleneksel anlamda sendikaların siyasi partilere yönelik tutumları ya da seçim süreçlerindeki pozisyon alışlarının ötesine geçmekte, devletin doğrudan sendikal alanı şekillendirdiği, uygun gördüğü, tercih ettiği sendikaları destekleyerek muhalif sendikaları tasfiye etmeye çalıştığı bir ilişki ağına dönüşmüştür. Sendikaların grev süreçlerine, yönetim kadrolarına yapılan müdahaleler, yasal süreçlerin görmezden gelinmesi ve yetkili sendikalar yerine iktidara yakın

sendikalara toplu sözleşme imzalama hakkı tanınması, siyasal iktidarın sendikal alanı denetim altına alma arzusunun açık bir yansımasıdır.

3.1.2. TOPLU SÖZLEŞME HAKKI

İktidar eliyle sendikal örgütlenme düzeyleri üzerinden sendikal alanın şekillendirilmesi sürecinde, sendika-siyaset ilişkisini belirleyen bir diğer önemli etki alanı toplu iş sözleşmesi ve grev hakkıdır. Sendikaların siyasete karşı gücünü ve bağımsızlıklarını belirleyen en önemli faktörlerden biri, özgür toplu pazarlık ve grev hakkının etkin bir şekilde kullanılıp kullanılmadığıdır. Örgütlenme, toplu pazarlık ve grev hakkı, sendikal hakların bütünlüğü açısından birbirinden ayrılmaz bir bütün olarak kabul edilmektedir. Bu bağlamda, sendikal örgütlenmenin yalnızca üye sayısındaki artışla değil, toplu sözleşme hakkının kullanımı açısından da değerlendirilmesi gerekir.

Sendikalı işçilerin haklarını hangi ölçüde kullanabildiklerini değerlendirmek için en gerçekçi ölçüt, toplu iş sözleşmesinin kapsamıdır. Toplu iş sözleşmesi hakkından faydalanamayan ve bu kapsamda olmayan bir sendikalı işçinin gerçek anlamda bir korumaya sahip olduğunu söylemek mümkün değildir. Türkiye’de toplu iş hukuku çerçevesinde uygulanan yetki sistemi, işyeri ve işkolu barajları, toplu iş sözleşmesi kapsamını oldukça dar ve sınırlı hale getirmiştir. Bu kısıtlamalar, sendikalı işçilerin yalnızca sınırlı bir kısmının toplu iş sözleşmesi kapsamında yer almasına ve sendikal haklardan etkin bir şekilde faydalanamamasına yol açmaktadır. Bu nedenle sendikalaşmanın gerçek boyutları ancak toplu iş sözleşmesi kapsamı ile değerlendirilebilir. Sendikalaşma, yalnızca dar anlamda bir örgütlenme sorunu olarak değil, toplu pazarlık ve grev hakkını da içeren bütünsel bir yaklaşım çerçevesinde ele alınmalıdır (Çelik, 2018: 40).

Türkiye’de toplu iş sözleşmesi kapsamındaki işçi sayısı, sendikalı işçi sayısının oldukça altında kalmaktadır. Sendikalı işçi sayısı ve oranı zaten oldukça düşüken sendikalı işçilerin yalnızca yarısının toplu iş sözleşmesi kapsamında olması, gerçek sendikalaşma düzeyini de net bir şekilde ortaya koyar. ÇSGB’nin verilerine göre, her

geçen yıl toplu iş sözleşmesi kapsamı dışında kalan işçi sayısında artış olduğu ve toplu iş sözleşmesinin kapsamının daraldığı görülmektedir. 2013 yılında, toplam 1 milyon 32 bin 166 sendikali işçinin 884 bini toplu sözleşme kapsamında yer alırken (yüzde 85,7), 148 bin 166'sı (%14,3) kapsam dışında kalmıştır. 2022'ye gelindiğinde ise durum değişmemiş, sendikali işçilerin özgür toplu sözleşme yapma hakkına yönelik gerçekçi düzenlemeler yapılmamış ve 2 milyon 280 bin 285 sendikali işçinin 1 milyon 716 bini toplu sözleşme kapsamında yer almış, 563 bin 821 (%24,7) sendikali işçi kapsam dışında bırakılmıştır.

Tablo 2: Yıllara Göre Sendikali İşçi Sayısı ve Aktif TİS Kapsamı ve TİS Kapsamı Dışındaki İşçi Sayıları

Yıl	Sendikali İşçi Sayısı	TİS Kapsamındaki Üye Sayısı	TİS Kapsamı Dışı Üye Sayısı	TİS Kapsamı Dışı Üye Oranı
2013	1.032.166	884.000	148.166	14,3
2014	1.189.481	962.363	227.118	19,0
2015	1.429.056	1.069.255	359.801	25,1
2016	1.499.870	1.179.464	320.406	21,3
2017	1.623.638	1.466.194	157.444	9,6
2018	1.802.155	1.238.237	563.918	31,2
2019	1.894.170	1.513.345	380.825	20,1
2020	1.946.165	1.400.312	545.853	28,0
2021	2.123.685	1.808.090	315.595	14,8
2022	2.280.285	1.716.464	563.821	24,7

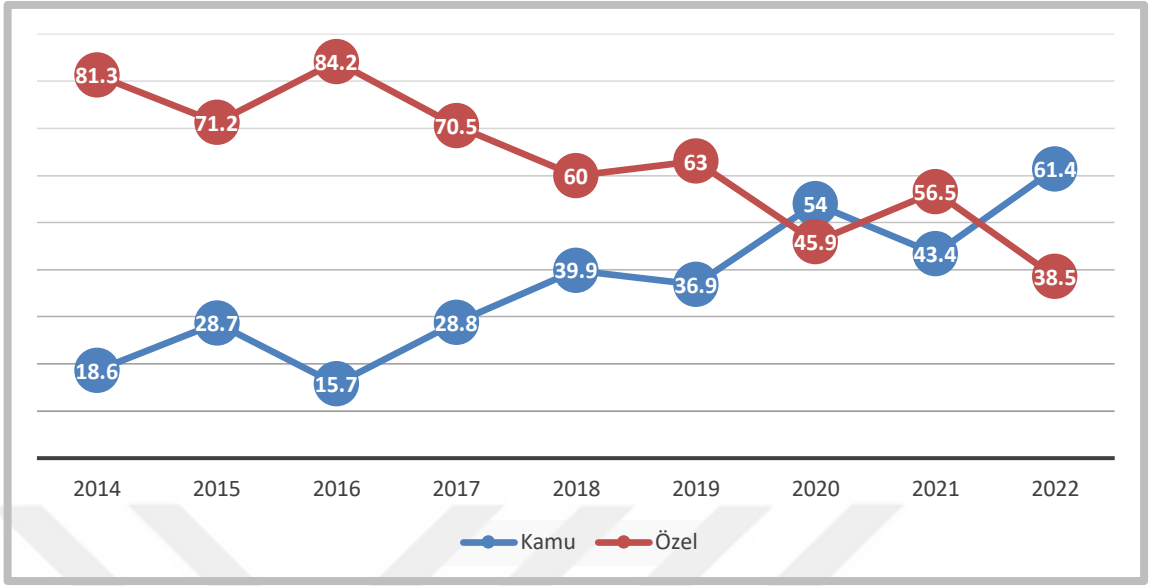
Kaynak: ÇSGB'den bilgi talebin yoluyla elde edilen verilerden hazırlanmıştır.⁴³

⁴³ ÇSGB ile 7 Nisan 2025 tarihli e-posta yazışması.

Bu veriler sendikalı olmanın doğrudan pazarlık hakkına ve olanağına sahip olma anlamına gelmediğinin göstergesidir. Yani sendikaya üye olan birçok işçi, fiilen herhangi bir toplu sözleşmeden faydalanamamaktadır. 6356 sayılı Yasa, birçok açıdan sendikalaşmayı ve TİS sürecini düzenlese de, yetki için işkolu barajı, yetki süreçlerinin uzun ve karmaşık yapısı, sendikal güvencenin yetersizliği gibi nedenler sendikaya üye işçilerin toplu pazarlık hakkını sınırlıyor. AKP uluslararası normlara uygun yasal değişiklikler yaptığını savunsa da, bu düzenlemelerin çalışma hayatına yansıdığı söylenemez. Aksine yasal düzenlemelerle toplu iş sözleşmesi yapma hakkının sınırlandığı görülmektedir. Sendikaların bağımsız hareket edememesi, örgütlenme özgürlüğünün ve serbest toplu pazarlık hakkının kısıtlanması, sendikalaşmada niceliksel bir artış sağlanmasına rağmen niteliksel bir ilerleme kaydedilemediğini göstermektedir.

Toplu iş sözleşmesi kapsamındaki işçilerin kamu ve özel sektör içindeki dağılımları incelendiğinde, özel sektör işçilerinin oranının yıllar içinde düştüğü, buna karşılık kamu sektörü işçilerinin oranının arttığı görülmektedir. 2014 yılında toplu iş sözleşmesi kapsamındaki işçilerin yüzde 81,3'ü özel sektörde yer alırken, yüzde 18,6'sı kamu sektöründeydi. Ancak 2022 yılına gelindiğinde, özel sektördeki pay 42,8 puan azalarak yüzde 38,5'e düşerken, kamu sektörünün payı aynı oranda artarak yüzde 61,4'e yükselmiştir. Bu durum, özel sektörde toplu iş sözleşmesi kapsamındaki işçilerin oranındaki dramatik düşüşü ve kamu sektörünün toplu iş sözleşmelerindeki artan ağırlığını açıkça ortaya koymaktadır. Özel sektördeki bu azalma, sendikal hakların kullanımını daha da sınırlandırarak örgütlenme özgürlüğü ve toplu pazarlık süreçlerini olumsuz etkilemektedir.

Grafik 3: TİS Kapsamındaki İşçilerin Kamu/Özel Dağılım Oranları

Kaynak: ÇSGB.

Kamu sektöründe toplu iş sözleşmesi oranındaki artışın temel nedeni, 2014'te çıkarılan 6552 sayılı yasa ve 2015'te yayımlanan ilgili yönetmeliktir. Bu düzenlemeler, taşeron işçilerin sendikal örgütlenmesini kolaylaştırmış ve toplu pazarlık süreçlerini hızlandırmıştır. Ancak kamu işveren sendikası olan Kamu-İş'in ⁴⁴ toplu iş sözleşmesi müzakerelerinde zorluk çıkarması ve hatta müzakere masasına gelmeyi reddetmesi nedeniyle grev oylamalarında ve Yüksek Hakem Kurulu'na (YHK) yapılan başvurularda ciddi bir artış yaşanmıştır. Bu durum taraf sendikaların devre dışı bırakıldığı bir toplu iş sözleşmesi prosedürünün uygulanmasına yol açmış ve bu sözleşmeler YHK tarafından bağtlanmıştır (DİSK-AR, 2017: 17).

2017'de çıkarılan 696 sayılı KHK ile kamu taşeron işçileri merkezi idare ve belediye şirketlerine geçirilmiştir. Ancak bu süreçte, kamu taşeronundan merkezi idare ve belediye şirketlerine geçirilen işçilerin toplu sözleşme hakları askıya alınmıştır. Bu dönemde, işçilerin yalnızca YHK tarafından belirlenen ücret zamlarını alabilecekleri ve yeni bir toplu pazarlık süreci başlatamayacaklarına yönelik düzenlemeler

⁴⁴ Kamu İşletmeleri İşverenleri Sendikasının (KAMU-İŞ) 23 Kasım 2019 tarihinde yapılan 30. Olağan Genel Kurulunda 20 Ocak 2020 tarihi itibarıyla Türk Ağır Sanayii ve Hizmet Sektörü Kamu İşverenleri Sendikası'na (TÜHİS) katılma kararı almıştır. Kamu-İş'in kararı, TÜHİS'in 28 Kasım 2019 tarihindeki 31. Olağan Genel Kurulunda kabul edilmiştir.

yapılmıştır. Ayrıca, bu süreçte YHK tarafından karara bağlanan uyuşmazlık dosyalarının büyük bir kısmının alt işveren dosyalarından oluştuğu bilinmektedir. Sonuç olarak, kamuda alt işveren toplu iş sözleşmeleri, sendika üye sayılarındaki artış gibi toplu iş sözleşmesi sayısında ve kapsamındaki işçi sayısındaki artışın ana nedeni olmuştur(Genel-İş, 2018: 233).

Tablo 3: Yıllara Göre YHK Tarafından Bağitlanan TİS ve Kapsadığı İşçi Sayısı

Yıllar	YHK Tarafından Bağitlanan TİS Sayısı	Kapsadığı İşçi Sayısı
2002	134	23.375
2003	107	17.449
2004	133	15.508
2005	126	17.519
2006	136	18.473
2007	114	30.492
2008	184	13.629
2009	193	35.988
2010	183	26.491
2011	136	27.221
2012	67	20.135
2013	198	41.234
2014	159	14.061
2015	200	35.821
2016	1.612	182.217
2017	3.425	302.620
2018	1.881	100.343
2019	607	90.729
2020	405	52.896
2021	863	68.658
2022	569	73.212

Kaynak: ÇSGB

Uluslararası normlara göre, 1948’de kabul edilen ILO’nun 87 sayılı “Sendika Özgürlüğü ve Örgütlenme Hakkının Korunmasına İlişkin Sözleşmesi” ile 1949 tarihli 98 sayılı “Örgütlenme ve Toplu Pazarlık Hakkı İlkelerinin Uygulanmasına İlişkin Sözleşme”, sendikal özgürlükler ile toplu pazarlık hakkını birbirini tamamlayan haklar olarak tanımlar ve bu alanlarda güvence sağlar (Kutal, 2019: 69). Türkiye 2016’dan bu yana, 167 ülkeden 191 milyon işçiyi temsil eden Uluslararası Sendikalar Konfederasyonu (ITUC) tarafından ILO Sözleşmeleri ve içtihatları temel alınarak oluşturulan endekste, işçi hakları açısından dünyada veri toplanan ülkeler içinde en kötü 10 ülke arasında yer almaktadır. Özellikle 2010’lu yılların ortalarından itibaren artan otoriterleşme eğilimi, AKP döneminde Türkiye’nin işçi hakları açısından bu sıralamada yerinin kalıcı hale gelmesine neden olmuştur. ITUC raporlarında, Türkiye’de toplu sözleşme hakkının yasayla tanınmış olmasına rağmen oldukça katı bir şekilde düzenlendiği vurgulanmaktadır. Özellikle özgür toplu pazarlık hakkı bağlamında, sendikaların temsiliyeti ve toplu pazarlık yetkisi için öngörülen aşırı şartlar dikkat çekmektedir. Örneğin 6356 sayılı Yasa’nın 41. maddesine göre bir işçi sendikasının toplu iş sözleşmesi yapmaya yetkili olabilmesi için kurulu bulunduğu işkolunda çalışan işçilerin en az yüzde birinin üyesi olması ve toplu iş sözleşmesinin kapsamına girecek işyerinde çalışan işçilerin yarıdan fazlasının, işletme bazında ise yüzde kırkının üyesi bulunması gerekmektedir. Bu tür şartlar, yetki sistemini karmaşıktırmakta ve sendikaların toplu pazarlık süreçlerine katılımını zorlaştırmaktadır. Ayrıca bazı sektörlerde toplu sözleşmelere ilişkin getirilen sınırlamalar veya yasaklar, özellikle kamu görevlilerini kapsayan sendikal örgütlenme yasağı ve dolayısıyla toplu pazarlık hakkından mahrum kalma durumu, sendikal haklara yönelik düzenlemelerin kısıtlayıcı yapısını açıkça ortaya koymaktadır (ITUC, 2024). Bu durumun temel nedenlerinden biri, uzun ve karmaşık olan yetki tespit sürecidir. Sendika üyeliği sonrası yetki sürecinin uzaması, sendikanın yetki alamaması, toplu iş sözleşmesi sürecinin gecikmesi, sendika üyesi işçilerin işten çıkarılması gibi sorunlar bu tabloyu daha da ağırlaştırmaktadır.

Türkiye’de sendika üyesi her işçinin toplu sözleşme hakkından yararlanamamasının başlıca nedenleri arasında işkolu, işletme ve işyeri barajları ile anti-demokratik toplu iş sözleşmesi yetki mekanizması bulunmaktadır. Yetki sistemi aracılığıyla özgür toplu pazarlık hakkının sınırlandırılması, AKP’nin sıklıkla atıfta bulunduğu uluslararası sözleşmelere aykırı olmasının yanı sıra, sendika-siyaset ilişkisi bağlamında hükümetin bu hukuksal sınırları "iktidara yakın" sendikalar lehine genişlettiğini de göstermektedir. Bu durumun en somut örneklerinden biri 6356 sayılı Kanun’da düzenlenen işkolu barajında karşımıza çıkmaktadır. Kanunda yapılan ilk değişiklik, önceki kanunda yer alan yüzde 10'luk işkolu barajının kaldırılarak bağımsız sendikalar için yüzde 3, Ekonomik ve Sosyal Konsey’e (ESK) bağlı konfederasyonlara bağlı sendikalar için ise 2016 yılına kadar yüzde 1, 2016-2018 yılları için yüzde 2 olarak belirlenmesidir. Ancak bu düzenleme 10/9/2014 tarihli ve 6552 sayılı Kanun’un 20. maddesiyle değiştirilerek, fıkralarda yer alan “yüzde üçünün” ibaresi “yüzde birinin” şeklinde değiştirilmiş olsa da 2014 Eylül ayına kadar geçen sürede AKP'nin sendikal hareketi parti lehine şekillendirme çabası dikkat çekmiştir. Çelik’e göre işkolu barajında geçiş dönemi için yalnızca ESK üyesi sendikalara yüzde 1 barajı uygulanması açık bir ayrımcılık ve eşitlik ilkesinin ihlalidir. Bunun yanı sıra yasanın yayımlandığı tarihten Ocak 2013’e kadar işkolu barajı uygulamasına geçici bir muafiyet tanınması, çalışma ilişkileri ve sendikal haklar üzerinde AKP iktidarının keyfiliğinin bir göstergesi olmuştur. Bu muafiyetin temel amacı, Hak-İş Konfederasyonu'na bağlı olan ve işkolu barajını sağlayamayan Medya-İş ve Öz Büro-İş sendikalarının toplu iş sözleşmesi yapmalarını mümkün kılmaktır (2022: 427). Bu durum Hak-İş'e bağlı sendikalar için açık bir fayda sağlarken, AKP'nin yasal düzenlemelerle sendika-siyaset ilişkisini şekillendirdiğini ve çalışma hayatını "adrese teslim" hükümlerle yönlendirdiğini ortaya koymaktadır.

İktidara yakın sendikaların desteklenmesi ve toplu pazarlık süreçlerinin merkezi bir yapıya dönüşmesi yalnızca işkolu barajı düzenlemeleriyle sınırlı kalmamış, kamu işçilerinin toplu pazarlık hakları üzerinde de belirleyici olmuştur. AKP döneminde iktidara yakın sendikaların güçlenmesiyle birlikte toplu pazarlık giderek daha merkezi bir yapıya dönüşmüştür. Kamu işçilerinin toplu pazarlık süreçleri, Hak-İş ve Türk-İş gibi büyük konfederasyonlar ile hükümet arasında yürütülen çerçeve anlaşmalarıyla

şekillenmiştir. 696 sayılı KHK döneminde kamu taşeron işçilerinin toplu sözleşme hakları iki yıl süreyle askıya alınmıştır. Bu durum hükümetin büyük konfederasyonlar aracılığıyla ücretleri kontrol etme amacını desteklerken, bir yandan emek denetimini artırmış diğer yandan ücret disiplini sağlamaya hizmet etmiştir (Çelik, 2018: 39). Hükümetin doğrudan veya dolaylı etkisiyle belirlenen büyük kamu sözleşmeleri, ekonomik çerçevenin hükümet tarafından çizilmesini sağlarken, toplu pazarlık masasında sendikaların pazarlık gücünü sınırlamaktadır. AKP döneminde toplu pazarlık sistemi, işçilerin haklarını serbestçe savunabildiği bir mekanizma olmak yerine hükümetin ücret politikalarını yönlendirdiği ve emek üzerindeki denetimini artırdığı otoriter bir yapıya evrilmiştir.

3.1.3. GREVSİZ SENDİKACILIK

Grev hakkı sendikal hareketin yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda siyasal bir araç olarak işlev görmesini sağlayan temel bir haktır. Bu nedenle grev hakkı, yalnızca bir toplu pazarlık aracı değil aynı zamanda sendika siyaset ilişkisini belirleyen önemli bir etkidir. Siyasal iktidarların sendikal hareketi yönlendirme ve denetim altına alma çabaları, grev hakkının kapsamı ve kullanımı üzerinden de şekillenir. Grev hakkının hangi koşullarda serbestçe kullanılabildiğini ve hangi durumlarda sistematik biçimde sınırlandığı sendika-siyaset ilişkisini anlamak açısından önemlidir. AKP'nin neoliberal ve muhafazakâr siyasi hattı, sendikal hareketi neoliberalizme uygun şekillendirilmeye çalışmasına ve grev hakkını hedef haline getirmesine yol açmış, işçi sınıfının toplu pazarlık hakkı gibi grev hakkı da ciddi kısıtlamalara maruz kalmıştır.

AKP 2002 yılı Kasım ayında iktidara geldiği için 2002 yılı grev verilerini ölçmek açısından anlamlı olmayacaktır. Bu nedenle 2003-2022 yılı sonuna kadar geçen süre ele alınmıştır. Bu dönemde toplam olarak 1175 grev gerçekleşmiştir.⁴⁵ AKP döneminde grev yoğunluğu dalgalanmalar göstermiş olsa da genel olarak bir azalma eğilimi ortaya çıkmıştır. Özellikle erteleme adı altında hukuksal zemin oluşturulan grev yasaklamaları ve azalan grev yoğunluğu dikkate alındığında sendikal haklar açısından grevin AKP döneminde oldukça sınırlandırıldığını ortaya koymaktadır. 2010'lu yıllara kadar 2007

⁴⁵ Grevlerin 482'si kamu sektörü işçilerinin, 693'ü ise özel sektör işçilerinin katıldığı grevler olmuştur.

yılı hariç tutulduğunda⁴⁶, 2003-2009 döneminde grev yoğunluğu 15,0 ile 25,7 arasında dalgalanmıştır. Bu dönemde grevlerin çalışma hayatında görece daha belirgin bir etkiye sahip olduğunu söyleyebiliriz. 2010 öncesi, grevler işçi sınıfı mücadelesinde daha görünür ve etkiliyken, 2010 sonrasında grev yoğunluğu belirgin şekilde azalmıştır. 2010'dan itibaren ise grev yoğunluğu 2013-2014 yılları arası hariç genel olarak düşüş eğilimi göstermiştir. 2015-2017'de grev sayıları artsa da yoğunluk 7,3-9,4 aralığında kalmasından grevlerin daha kısa süreli veya daha az katılımlı olduğu anlaşılmaktadır. 2018-2022 yılları arasında ise grev yoğunluğu 3,0-5,8 arasında seyretmiş, 2020'de pandemiyle birlikte 3,0'a kadar gerilemiştir. Bu düşüş, sendikaların zayıflaması ve ileride ayrıntılı değineceğimiz grev hakkının kısıtlanması ve dolayısıyla 2010'lu yıllardan sonra git gide artan otoriterleşme eğilimi ve sendika siyaset ilişkisinde gücün ağırlıkla AKP siyasetine geçmesinin açıklanabilir.

Greve katılan işçi sayısının zaman içerisinde belirgin bir şekilde azaldığı göze çarpmaktadır. 2003–2007 yılları arasında grevlere katılan işçi sayısı sonraki yıllara göre daha yüksek seyretmiş, 2007 yılında Türk Telekom grevinin de etkisiyle greve katılan 25 bin 652 işçiyle zirveye ulaşılmıştır. Bu yıl aynı zamanda grevde geçen işgünü sayısının da rekor düzeye ulaştığı bir dönemdir. Ancak bu yılın ardından greve katılan işçi sayısında istikrarlı bir düşüş eğilimi ortaya çıkmıştır. 2008 sonrası dönemde işçilerin greve katılımında ciddi düşüşler yaşanmış, bu durum 2010'lu yılların ortalarına kadar devam etmiştir. Özellikle 2012 yılı, greve katılan işçi sayısının yalnızca 768 kişi olması bakımından dikkat çekicidir. Bu düşüşle birlikte grevlerin yalnızca sayısal olarak değil, etki gücü açısından da zayıfladığı görülmektedir. 2013 yılında grev sayısı artmış olsa da greve katılan işçi sayısındaki yükseliş kısa vadeli olmuş ve kalıcı bir eğilim yaratmamıştır. 2014–2017 döneminde ise işçi sayılarında görece bir artış gerçekleşmiştir. 2015 yılında toplam 7 bin 940 işçi, 2017 yılında ise 3 bin 733 işçi greve katılmıştır. 2018 sonrasında ise greve katılan işçi sayıları yeniden düşüşe geçmiştir. 2019 yılında sadece 767 işçi, 2020'de 511 işçi, 2021'de 486 işçi greve katılmıştır. 2022 yılında katılımında küçük bir artış yaşanarak bin 63 işçiye ulaşılmış olsa da, bu sayı yine de önceki yıllara kıyasla oldukça düşüktür ve kalıcı bir dönüşüm olmamıştır (Tablo 4).

⁴⁶ Türk Telekom grevi nedeniyle 2007 hariç tutulmuştur.

Tablo 4: AKP Döneminde Yıllara Göre Grev Sayısı ve Grev Yoğunluğu

Yıllar	Grev Sayısı	Greve Katılan İşçi Sayısı	Grevde Geçen İşgünü Sayısı	Toplam Kayıtlı İşçi	Grev Yoğunluğu
2003	23	1.535	144.772	5.615.238	25,7
2004	30	3.557	93.161	6.181.251	15
2005	34	3.092	176.824	6.918.605	25,5
2006	26	2.061	165.666	7.818.642	21,1
2007	15	25.920	1.353.558	8.505.390	159,1
2008	15	5.040	145.725	8.802.989	16,5
2009	13	3.101	209.913	9.003.028	23,3
2010	11	808	37.762	10.000.099	3,7
2011	9	557	13.273	10.929.461	1,2
2012	8	768	36.073	11.821.337	3
2013	19	16.632	307.894	12.368.785	24,8
2014	107	6.603	365.134	13.093.230	27,8
2015	166	7.940	129.181	13.713.717	9,4
2016	91	2.518	98.404	13.415.843	7,3
2017	172	3.733	136.941	14.477.817	9,4
2018	70	1.296	60.042	14.229.170	4,2
2019	93	767	50.516	13.994.899	3,6
2020	91	511	46.222	15.203.423	3
2021	104	486	94.539	16.169.679	5,8
2022	78	1.063	61.680	17.332.991	3,5

Kaynak: ÇSGB ve SGK verilerinden hesaplanmıştır. Grev yoğunluğu bin işçi başına grevde geçen işgünü ifade eder.

Türkiye'de greve katılımda belirgin ve uzun süreli bir düşüş yaşandığını açıkça görülmektedir. Bu düşüşün temel nedenlerinden biri, geçmişte grev eylemlerinde önemli bir rol oynayan kamu kesiminin daralması ve özelleştirme politikalarıdır. Kamu işçi sayısındaki azalma doğal olarak greve katılımı da düşürmüştür. Bir diğer önemli faktör hem kamu hem de özel sektörde yaygınlaşan taşeron uygulamaları ve

buna bağılı olarak güvencesiz ve esnek çalışma biçimlerinin artmasıdır. Bu durum işçilerin sendikalaşmasını ve dolayısıyla greve katılmasını zorlaştırmıştır. Türkiye'deki yasal düzenlemelerin grev hakkını sınırlayıcı nitelikte olması ve sadece menfaat grevlerine izin verilmesi de grev eylemlerinin sayısını ve katılımını düşüren yapısal bir sorundur. Sendikalaşma oranlarının düşüklüğü ve işçilerin büyük bir çoğunluğunun sendikasız olması da grev potansiyelini olumsuz etkilemektedir. Bununla birlikte sendikal hareketin kendi iç dinamiklerinin zayıflaması ve etkisizleşmesi de bu düşüşte rol oynamıştır. Son olarak ekonomik krizlerin yarattığı işsizlik korkusu ve istihdam yapısındaki sektörel değişimler de işçilerin greve gitme konusunda daha çekinceli davranmalarına neden olabilmektedir. Tüm bu faktörler bir araya geldiğinde, AKP döneminde gönüllü bir çalışma barışından ziyade zoraki bir durgunluk dönemi yaşandığı ifade edilebilir (Çelik, 2012: 123-127).

AKP hükümetleri döneminde çalışma hayatında demokratikleşme yönünde atılan adımların yetersizliği mevzuat da neoliberal-muhafazakâr politikalara uygun hale getirilmeye çalışılmıştır. Böylece grev hakkı sistematik biçimde ihlal edilmiştir. AKP'nin sendikal haklar karşısındaki sınırlayıcı yaklaşımı, yalnızca yasal düzenlemelerle değil aynı zamanda kamu kurumlarına ideolojisinin yansması düzeyinde de ortaya çıkmıştır. Devlet kurumları aracılığıyla yürütölen ideolojik müdahaleler, grev hakkı ve işçi hareketi üzerinde çok boyutlu bir baskı mekanizması yaratmıştır. Dini hutbelerle işçilerin grev eğilimlerine müdahale edilmesi, bir yandan muhafazakârlığın çalışma ilişkilerine yönelik bir müdahalesi olarak okunsa da diğör yandan bu kurumlarda olan AKP etkisi ve Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminin sonucu olarak tüm kurumların tek elde toplanması, AKP'nin hem ekonomik hem de ideolojik açıdan nasıl bir denetim stratejisi izlediğini gösterir. Bu tür müdahaleler, sadece ekonomik hakların kısıtlanması değil, aynı zamanda toplumsal ve kültürel alanlarda da belirli bir ideolojik hâkimiyet kurma çabası olarak değerlendirilebilir. Böylelikle sendikal hareket ve grev hakkı üzerindeki baskılar, ekonomik ve toplumsal olarak AKP'nin siyasi hegemonyasının bir parçası haline gelmiştir. Ancak AKP'nin sermaye lehine muhafazakârlıktan aldığı destekle toplumsal rızayı sağlama noktasında yetersiz kaldığı durumlarda otoriterleşme eğilimlerini artırdığı gözlemlenebilir.

Grevler, direnişler ve iş yavaşlatma gibi işçi mücadelelerine karşı bu müdahaleler, din görevlileri ve hutbeler aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. 2011 yılında, sendikaya üye oldukları için işten çıkarılan işçilerin fabrika önünde başlattıkları direnişe⁴⁷ karşı Düzce Müftülüğü'nün okuttuğu hutbe, işçileri bu eylemlerden vazgeçirmeyi amaçlamıştır. Düzce Müftülüğü'nün 29 Nisan 2011'de okuttuğu işçi ve işverenin sorumlulukları başlıklı hutbe, iş yavaşlatma eyleminin ağır bir dini mesuliyet olduğunu öne sürmüş ve İslam dininin çalışanın geçiminin işyerine bağlı olduğunu, işyerinin kârını azaltıcı davranışlarda bulunmanın çalışana ağır dini mesuliyet altına sokacağını belirtmiştir (Milliyet, 2011). Bu yaklaşım işçi mücadelesinin dini temele dayalı bir suçluluk duygusu yaratılarak bastırılmaya çalışıldığını göstermektedir.

2022 yılında da benzer bir müdahale gerçekleşmiştir. 2022 yılında da grevler Cuma hutbelerinin konusu olmuş ve grev hakkına müdahale edilmesine yönelik açıklamalarda bulunmuştur. Temmuz 2022'de doktorların grev kararı almasının ardından, Konya'nın Selçuklu ilçesindeki Bosna Hersek Mahallesi'nde bulunan Kayalar Camisi'nin imamı, doktorların grev kararına ilişkin, “-Bugün grevdeyiz.- Öldürmez misin sen, dövmez misin, sövmez misin? Buna fırsat vermeyelim ya. Herkes akıllı olsun.” şeklindeki grev karşıtı söylemlerle halkı grevlere karşı harekete geçirmeyi amaçlayan bir dil kullanmıştır (Birgün, 2022). Bu açıklamalar grev hakkına yapılan müdahalenin sadece ekonomik bir düzenleme değil, aynı zamanda toplumsal değerlerle şekillendirilen bir kontrol mekanizması olduğunu ortaya koymaktadır.

AKP'nin ideolojik temellerini oluşturan muhafazakârlık ve İslam, sermaye yanlısı politikaları meşrulaştırmak için bir araç haline getirilmiş, toplum ise sendikal direnişin önüne geçmek ve neoliberal politikaların sorunsuz uygulanmasını sağlamak amacıyla dini gerekçelerle yönlendirilmiştir. Müslüman toplumlarda grev hakkını destekleyen yorumlar bulunmasına rağmen, Cuma hutbelerinde grev karşıtı söylemlere yer verilmesi de bunun örneğidir. Din, bu politikalara karşı gösterilebilecek tepkilerin meşruiyetini sınırlamak için bir araç olarak devreye girmiştir. AKP'nin İslam'ı esas

⁴⁷ Düzce'de Mas-Daf Pompa AŞ'de çalışan 120 işçinin, DİSK'e bağlı Birleşik Metal-İş Sendikası'na üye oldukları gerekçesiyle işten atılmalarının ardından fabrika önünde başlattıkları direniş.

olarak çalışma hayatını sermayeye göre şekillendirme çabası aynı zamanda sendika siyaset ilişkisi içindeki konumunu da ortaya koymaktadır.

Grev hakkı doğrudan yasal ve idari müdahalelerle de sınırlandırılmıştır. Grev ertelemeleri/yasaklamaları, dönemin yasal ve siyasi koşullarına göre şekillenmiş ve sermayeyi koruma kanallarından biri haline gelmiştir. Her ne kadar yasal düzenlemeler, grev hakkını koruyor gibi görünse de pratikte bu hak, siyasi gerekçelerle ve özellikle sermaye odaklı çıkarlarla şekillenen yasaklamalarla kısıtlanmaktadır. Bu durum, AKP'nin iktidarını sürdürme çabasıyla işçi hareketini zayıflatma ve sendikal hakları kontrol altına alma yönündeki politikalarının bir parçası olarak değerlendirilmelidir.

Tablo 5: Yıllara ve Gerekçelerine Göre Grev Ertelemeleri

Yıl	İşyeri/İşletme	Erteleme Gerekçesi	İşçi Sayısı	Grevi Yasaklanan Sendika	İşkolu
2003	Petlas A.Ş.	MG	350	Petrol-İş (Türk-İş)	Lastik
2003	Şişecam	MG	5.000	Kristal-İş (Türk-İş)	Cam
2004	Şişecam	GS+ MG	5.000	Kristal-İş (Türk-İş)	Cam
2004	Pirelli, Good Year, Brisa	MG	5.000	Lastik-İş (DİSK)	Lastik
2005	Erdemir Madencilik A.Ş.	MG	400	T. Maden-İş (Türk-İş)	Maden
2014	Şişecam	MG	5.800	Kristal-İş (Türk-İş)	Cam
2014	Çayırhan ve Çöllolar Kömür İşl.	GS+MG	1.500	T. Maden-İş (Türk-İş)	Maden
2015	MESS Grup TİS	MG	15.000	Birleşik Metal-İş (DİSK)	Metal
2017 (OHAL)	Asil Çelik	MG	600	Birleşik Metal-İş (DİSK)	Metal
2017 (OHAL)	EMİS Grup TİS Kapsamı	MG	2.200	Birleşik Metal-İş (DİSK)	Metal
2017 (OHAL)	Akbank	EFİ	14.000	Banksis (Bağımsız)	Bankacılık
2017 (OHAL)	Şişecam	MG	6.500	Kristal-İş (Türk-İş)	Cam
2017 (OHAL)	Mefar İlaç	GS	500	Petrol-İş (Türk-İş)	İlaç
2018 (OHAL)	MESS Grup TİS	MG	130.000	Türk Metal- İş (Türk-İş) Birleşik Metal-İş (DİSK), Çelik-İş ⁴⁸ (Hak-İş)	Metal
2018 (OHAL)	Soda Kromsan-Şişecam	ŞTTHB	890	Petrol-İş (Türk-İş)	Kimya
2019 (CBK)	İzban	GS+MG	342	Demiryol-İş (Türk-İş)	Taşımacılık
2020 (CBK)	Soda Sanayii A.Ş.	MG		Petrol-İş (Türk-İş)	Kimya
2022 (CBK)	Bekaert İzmit Çelik Kord Sanayi ve Ticaret A.Ş	MG	400	Birleşik Metal-İş (DİSK)	Metal
2022 (CBK)	Bekaert İzmit Çelik Kord Sanayi ve Ticaret A.Ş	MG	560	Özçelik-İş (Hak-İş)	Metal
2023 (CBK)	Schneider Enerji	MG	350	Birleşik Metal-İş (DİSK)	Metal

Kaynak: DİSK-AR, MG; Milli Güvenlik, GS; Genel Sağlık, EFİ; Ekonomik ve Finansal İstikrar, ŞTTHB-Şehir İçi Toplu Taşıma Hizmetleri Bozucu, CBK; Cumhurbaşkanlığı Kararı

⁴⁸ Sendikanın 13-14 Ekim 2018 tarihlerinde gerçekleştirilen 14. Olağan Genel Kurulunda alınan karar ile Çelik-İş Sendikası'nın adı Özçelik-İş Sendikası olarak değiştirilmiştir.

2002-2023 Mayıs dönemi arasında 20 grev, erteleme adı altında yasaklanmış ve 195 binden fazla işçinin grev hakkı sistematik olarak ihlal edilmiştir. 2016 öncesi Bakanlar Kurulu kararıyla 8 grev, 2016-2018 yılları arasında OHAL gerekçe gösterilerek 7 grev ve 2018 sonrası 2023 Mayıs ayına kadar 5 grev Cumhurbaşkanı kararlarıyla ertelenmiş/yasaklanmıştır. 2016-2018 yıllarında OHAL gerekçesi ile yasaklanan 7 grev ile 155 bin işçinin grev hakkı ihlal edilmiştir. Çalışmaya konu olan dönemde lastik, cam, maden, metal, bankacılık, ilaç, kimya ve taşımacılık sektörlerinde grev yasaklamaları gerçekleşmiştir. Yasaklanan grevlerin 14'ü milli güvenlik, 1'i genel sağlık, 3'ü milli güvenlik ve genel sağlık, 1'i ekonomik ve finansal istikrar ve 1'i şehir içi toplu taşıma hizmetleri bozucu nitelikte olduğu gerekçeleri ile yasaklanmıştır.

Bu grevlerin büyük sermaye gruplarına ait işyeri veya işletmelerde gerçekleşmeleri ve ekonomik ve toplumsal açıdan gündem oluşturmaya yönelik özellikleri olan grevler olması açısından önemlidir. Sermaye gruplarının siyasetle olan ilişkisi aynı zamanda siyasetin sendikalarla olan ilişkisini de şekillendirmiş ve siyasetin, sendikal hak ve özgürlükleri sermaye lehine kısıtlayabileceği bir tablo ortaya çıkmıştır. Aralık 2003'te yasaklanan Şişecam grevi üzerinden yapılan açıklamalar bu sürecin tipik bir örneğidir. Dönemin Hükümet Sözcüsü ve Adalet Bakanı Cemil Çiçek, Bakanlar Kurulu'nda yaptığı açıklamada, otomotiv sektörünün cam ihtiyacı nedeniyle "söz konusu grevin otomotiv sanayiine ve ekonominin geneline zarar verebileceği düşüncesiyle ertelenmesi yönünde karar alındığını" belirtmiş ve AKP iktidarının sermaye lehine kararlarını desteklediğini ortaya koymuştur (Hürriyet, 9 Aralık 2003).

15 Temmuz darbe girişimi sonrasında da benzer bir süreç yaşanmıştır. Dönemin ekonomiden sorumlu Başbakan Yardımcısı Mehmet Şimşek tarafından "kötü bir rüya gördük ama toplum sağlam durdu, değişen bir şey yok" açıklamasıyla, sermayeye "güven ortamı" sağlanacağı ifade edilmiş ve OHAL dönemi boyunca 155 bin işçinin grevleri erteleme adı altında fiilen yasaklanarak grev hakları ellerinden alınmıştır. Bu süreç sadece sermayeye sağlanan güveni değil aynı zamanda işçi haklarının baskı altına alındığını da gözler önüne serer. Sermaye kesimlerinin darbe ve darbe girişimlerinin ardından yaptığı açıklamalar, ekonominin korunmasında sermayenin korunması gerektiğini ve bunun karşısında işçi sınıfının haklarının sınırlandırılmasının

normalleştirildiğini göstermektedir. Dönemin TÜSİAD başkanı darbe girişiminden dört yıl sonra verdiği demeçte, darbe girişiminden sonra işgücü piyasalarında gerekli reformların yapılması gerektiğini vurgulamaktadır (Independent, 2020). 12 Eylül'den itibaren sermayenin korunmasının ön planda tutulduğu ve işçi sınıfının haklarının kısıtlandığı temel eğilimle son derece uyumludur.

Erdoğan'ın grev yasaklamalarına ilişkin ifadeleri, AKP'nin çalışma hayatını otoriter bir şekilde şekillendirme stratejisinin ve neoliberal dönüşüm sürecindeki tutumunun açık bir yansımasıdır. Erdoğan'ın 3 Haziran 2017 tarihinde MÜSİAD 24. Genel Kurulu'ndaki, “Şu anda bu Olağanüstü Halde o tür tehditlerle karşımıza gelenler anında yasaların, hukukun bize verdiği yetkiyi kullanmamızı kolaylaştırıyor. Öyle ikide bir kalkacak hemen grev, bilmem ne... Kusura bakma arkadaş.” şeklindeki açıklamaları, grevlerin bir tehdit unsuru olarak algılandığını ve bu tehditlere karşı OHAL gibi olağanüstü durumların kullanılarak müdahalelerde bulunulduğunu net bir biçimde ortaya koymaktadır (AK Parti, 2017). Bu sözler yalnızca grevlerin engellenmesine yönelik bir ideolojik yaklaşımı değil aynı zamanda grev ertelemelerinin keyfi bir biçimde gerçekleştirildiğini ve OHAL uygulamalarının sermaye lehine kullanıldığını da açıkça gözler önüne sermektedir. Benzer bir şekilde, Erdoğan'ın 12 Temmuz 2017'de Uluslararası Yatırımcılar Derneği'nin (YASED) toplantısında yaptığı konuşma da AKP'nin grevlere ilişkin tutumunu ortaya koymaktadır. Erdoğan konuşmasında, “Grev tehdidi olan yere OHAL'den istifade ile anında müdahale ediyoruz. Diyoruz ki hayır, burada greve müsaade etmiyoruz, çünkü iş dünyamızı sarsamazsınız. Bunun için kullanıyoruz. Olağanüstü hali biz iş dünyamız daha iyi çalışsın diye yapıyoruz” ifadelerini kullanmış ve sermaye lehine otoriter bir emek rejimi kurulduğunu açıkça ifade etmiştir (Evrensel, 2017).

Erteleme görünümlü fiili grev yasaklamaları, Türkiye'de grev hakkına yönelik süregiden bir tehdit ve siyasi iktidarın sendikal mücadeleyi baskı altına almak için kullandığı bir araçtır. Bu ertelemeler AKP'nin neoliberal politikaları ve muhafazakârlık ile ilişkisini de derinlemesine ortaya koymaktadır. Sermaye lehine yasaklanan grevler, AKP'nin toplumsal rızayı inşa etme sürecinde muhafazakârlığı bir araç olarak kullanmasının örnekleridir. Bu durum yalnızca ekonomik çıkarları gözetmekle

kalmayıp aynı zamanda muhafazakâr hegemonya aracılığıyla üretilen toplumsal rıza sayesinde grev yasaklaması gibi adımların toplumda tepki çekmemesi ve işçi hareketini sınırlama amacı taşır. Din adamlarının grevlere yönelik fetvaları ve söylemleri, sendika-siyaset ilişkisini şekillendiren önemli bir unsurdur. Bu söylemler, AKP'nin neoliberalizmi savunurken muhafazakârlıkla olan ilişkisini de gösterir. Grev yasaklamalarına karşı verilen tepkilerin muhafazakâr bir çerçevede ele alınması, toplumun geniş kesimlerine hitap etmeyi amaçlar.

AKP'nin sendika siyaset ilişkisinde sermaye lehine almış olduğu tutum, sendikaların işçi haklarını savunma gücünü, grevler aracılığıyla toplumsal ve ekonomik talepleri dile getirme haklarını büyük ölçüde ortadan kaldırmıştır. AKP'nin sendikalar üzerinde hegemonya kurma çabası da, çalışma hayatında neoliberal temele dayalı değişikliklere karşı işçi sınıfının tepkisini kontrol altına almayı amaçlayan bir strateji olarak değerlendirilebilir. İşçi sınıfının kazanılmış hakları, toplumsal ve ekonomik kriz dönemlerinde alınan siyasi kararlar doğrultusunda geriye gitmiş ve toplumsal mücadeleler daha da zorlaştırılmıştır.

3.1.4. SENDİKAL ALANLA İLGİLİ HUKUKSAL DÜZENLEMELER VE SENDİKA SİYASET İLİŞKİSİ

AKP dönemi, çalışma hayatını yeniden şekillendiren ve sendika-siyaset ilişkilerini de etkileyen önemli hukuksal düzenlemelere sahne olmuştur. Bu dönemde, çalışma hayatının esnekleştirilmesi ve güvencesizleştirilmesi temel politikalar haline gelirken, sendikal alanda yapılan yasal değişiklikler özünde sendikaların hareket alanını daraltan ve işçilerin örgütlenme kabiliyetlerini sınırlayan değişiklikler olmuştur.

Çalışma hayatını düzenleyen temel yasaların esasen neoliberal piyasa dinamiklerine göre şekillendirilmesi, korumadan esnekliğe, yani güvencesizliğe doğru bir değişimi beraberinde getirmiştir. İşverenlerin iş hukukunun işçiyi koruma ilkesine itiraz ederek, piyasanın mantığına ve ilkelerine uyum sağlaması gerektiği savunusuna karşı sendikalar sadece işçi haklarını korumak için değil aynı zamanda siyasi arenada

bu düzenlemelere karşı duruş sergileyerek çalışma yaşamına ilişkin politikaları şekillendirme çabası içerisine girmiştir (Özveri, 2014: 143). Neoliberal ekonomi politikalarıyla esneklik arttırılırken işçilerin iş güvencesi daha da zayıflamıştır. Özellikle küçük işletmelerde çalışan işçiler korunmasız bırakılmıştır. 4857 sayılı İş Kanunu'na göre 30 işçiden az çalışanı olan işyerlerinde sendikal nedenle işten çıkarılan işçilerin işe iade davası açma hakkının kısıtlanması, sendikal örgütlenme faaliyetlerini daha da güçleştirmiştir. Bu durumun aynı zamanda işçilerin sendika üyeliği ve sendikal faaliyetlere katılım konusunda çekingen davranmasına neden olabileceğine ilişkin görüşler vardır (Yorgun, 2013: 369). İşçilerin güvencesizleştirildiği ve bu bağlamda sendikal güvencelerinin de zayıflatıldığı düzenlemeler, sendikaların yalnızca işverenle değil aynı zamanda bu tür politikaları uygulamaya koyan ve çalışma hayatını işveren yanlısı bir çerçevede yeniden düzenleyen siyasi iradeyle de mücadele etmek gereğini göstermektedir. Çünkü siyasi irade olarak AKP, 4857 sayılı İş Kanunu ile getirdiği esnek çalışma modellerini yalnızca yasal düzenlemelerle değil aynı zamanda seçim beyannamelerinde de vurgulayarak bu politikalarını bir başarı hikâyesi olarak sunmuştur. Özellikle 22 Temmuz 2007 milletvekili genel seçimleri bildirgesinde, esnek çalışma biçimlerinin ön planda yer alması bu anlamda dikkat çekicidir.

“4857 sayılı İş Kanunu çıkararak esnek çalışma biçimlerini getirdik ve diğer taraftan da iş güvenliğini sağladık. Esneklik ve güvenceyi bir arada gerçekleştiren modelleri esas alarak, yeni istihdam biçimlerini yaygınlaştıracamız. Esneklik ve güvence uygulamalarını bir arada ele alarak, işçi-işverenler açısından çekici kılınması için gerekli uyumlaştırma çalışmaları yapılacaktır. Esnek istihdam biçimleri arttırılacak, esneklik-güvence ilişkisi korunacaktır. Özel istihdam büroları vasıtasıyla geçici istihdam sistemi, ülkemizde de yasal değişikliğe gidilerek devletin denetimi altında uygulanması sağlanacaktır.” (Ak Parti, 22 Temmuz, 2007).

Beyannamede de yer alan ifadeler, 4857 sayılı Kanun'un amacını AKP'nin çalışma hayatını düzenlerken neoliberal politikalara olan bağlılığını açıkça ortaya koymaktadır. Bu bağlamda işçi sendikalarının tutumu ise ortaklaşmıştır. İşçi sendikalarının gösterdiği ortak tepki, çalışma hayatındaki esneklik politikalarına karşı bir direnç oluşturmayı hedeflemiş olsa da, siyasi iradenin ısrarı " karşısında bu tepkinin sonuçları sınırlı kalmıştır. Türk-İş, DİSK ve Hak-İş yöneticileri ve uzmanları bir araya gelerek, İş Kanunu Tasarısı konusunda ortak bir tavır belirlemişlerdir. 14 Mart 2003 tarihinde Türkiye genelinde 81 ildeki Türk-İş, Hak-İş ve DİSK şube yöneticileri ile işyeri sendika temsilcileri, AKP il örgütlerinin önünde yaptıkları basın açıklamalarıyla tasarıya olan tepkilerini dile getirmiş ve hükümetin il yöneticilerini uyarmışlardır (Türk-İş, 2003a: 7-9).

4857 sayılı İş Kanunu'nun kabul edilmesinin ardından, DİSK, yasanın bazı maddelerinin Anayasa'ya aykırı olduğu belirtmiş ve bu doğrultuda CHP Anayasa Mahkemesi'ne iptal davası açmıştır. Davada, yasanın 8 maddesinin (7, 14, 18, 20, 21, 41, 63 ve 111. maddeler) tümüyle veya kısmen Anayasaya aykırı olduğu savunulmuştur. DİSK Anayasaya aykırılık gerekçesi olarak "söz konusu maddelerin Anayasanın öncelikle sosyal hukuk devleti ilkesi ve devletin temel amaç ve görevleriyle uyuşmadığı, yine Anayasanın bağlayıcılığı ve üstünlüğü ilkesinden hareketle imzalanmış uluslararası belgelere de uyulmadığı, işvereni ve işyerini korumayı amaç edindiği ve işçiyi ihmal ettiğini" belirtilmiştir (DİSK, 2003). CHP tarafından açılan bu davaya DİSK'in önemli bir katkısı olmuştur. Türk-İş de 4857 sayılı İş Kanunu'nun işçiler açısından önemli sakıncalar taşıdığını vurgulamıştır. Dönemin Türk-İş Genel Başkanı Salih Kılıç, kanunun kabul edilmesinin ardından yaptığı açıklamada, "4857 sayılı İş Kanunu, işçiler açısından önemli sakıncalar içerecek biçimde kabul edilmiştir. Türk-İş, kanunun uygulanmasını dikkatle izlemektedir. Hükümet, uygulamada ortaya çıkacak aksaklıkların giderilmesinde Türk-İş'in önerilerine açık olmalıdır." ifadelerini kullanmıştır (Türk-İş, 2003b: 3).

4857 sayılı İş Kanunu'na yönelik tepkiler ve Anayasa Mahkemesi'nde açılan iptal davası, işçi sendikalarının yasal düzenlemelere karşı mücadelesinin önemli bir aşamasını oluşturmuştur. Ancak, sendikaların itirazlarına rağmen kanun yürürlükte kalmış ve zamanla esnek çalışma politikaları daha da genişletilmiştir. Özellikle 2010'lı yıllara gelindiğinde, hükümetin işgücü piyasasını esnekleştirme yönündeki adımları hız kazanmış ve 2016 yılında çıkarılan 6715 sayılı yasa ile geçici iş ilişkisi (kiralık işçilik) uygulaması yasal çerçeveye oturtulmuştur. 4857 sayılı İş Kanunu ile yasal zemine oturtulan ve esnek çalışma biçimlerinin yaygınlaştırılmasının bir aracı olan özel istihdam büroları, TBMM tarafından 6 Mayıs 2016 tarihinde kabul edilen ve 20 Mayıs 2016 tarihli Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe giren 6715 sayılı İş Kanunu ile Türkiye İş Kurumu Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun ile daha da genişletilmiştir. Bu düzenleme, ÖİB aracılığıyla geçici iş ilişkisi kurulmasını, yani kiralık işçilik uygulamasını yasal hale getirmiştir. Düzenleme Hükümetin esnekleşme politikalarına dayanarak işgücü piyasasını yeniden şekillendirme çabasının bir parçası olarak görülmüş ve sendikaların yoğun tepkisine yol açmış ve işçi haklarını zayıflatan bir uygulama olarak görülmüştür. Türk-İş, Hak-İş ve DİSK bu düzenlemenin işçilerin güvencesizliğini artıracığını ve çalışma hayatında örgütlenme ile toplu pazarlık süreçlerini olumsuz etkileyeceğini savunmuşlardır. Sendikalar yasanın kabul edilmemesi gerektiğini vurgulayan basın açıklamaları yapmış, işçilerin haklarını savunmak amacıyla çeşitli eylemler düzenlemiş ve milletvekilleriyle görüşmeler gerçekleştirerek yasaya karşı olduklarını beyan etmişlerdir.

Türk-İş ve Hak-İş, 2016 yılındaki değişikliğe karşı duruşlarını çeşitli kanallarla ve eylemlerle kamuoyuna duyurmuşlardır. Türk-İş İstanbul ve İzmir başta olmak üzere birçok ilde kitlesel basın açıklamaları yaparak, sendikaların karşı olduğu düzenlemeleri geniş bir şekilde paylaşmış ve son olarak TBMM'deki tüm milletvekillerine itirazlarını içeren mektup göndermiştir (Ek 3). Yasanın kabul edilmesinin ardından dönemin Türk-İş Başkanı Ergün Atalay, esnek çalışma konusundaki itirazlarının sürdüğünü belirterek, Cumhurbaşkanı Erdoğan'dan bu düzenlemeyi yeniden gözden geçirmek üzere randevu talebinde bulunmuş ve bu açıklamalar kamuoyuna duyurulmuştur (Türk-İş, 2016a).

Hak-İş de benzer şekilde 31 Mayıs 2016 ve 22 Ekim 2016 tarihinde gerçekleştirdiği genişletilmiş Başkanlar Kurulu sonuç bildirgesinde özel istihdam bürolarına yönelik itirazları olduğunu belirtmiştir. Her iki sonuç bildirgesinde de kelimesi kelimesine aynı ifadelerle: “Genişletilmiş Başkanlar Kurulu olarak, sendikasıztırmaya, taşeronlaştırmaya, güvencesizleştirmeye, özel istihdam büroları aracılığıyla öngörülen istihdam biçimine, kayıt dışı ve düşük ücretlerle çalıştırmaya itiraz ediyoruz” diyerek özel istihdam bürolarına karşı olduğunu açıklamıştır (Hak-İş, 2016b-2016c). Hak-İş’in yasanın karşısında olması, dönemin CHP Milletvekili Ünal Demirtaş’ın Sağlık, Aile, Çalışma ve Sosyal İşler Komisyonu’nda yaptığı konuşmasında şu şekilde açıklanmıştır:

“Sendikalarımızın hiçbirini bunu kabul etmiyor. Bakın, HAK-İŞ gibi bir kurum, yandaş diyoruz, şey diyoruz ama HAK-İŞ bile vicdanı rahat etmemiş ki "Yandaş değiliz." diyor bu konuda, işçinin hakkını savunuyor; ben tebrik ediyorum kendilerini. Bize de yazı göndermişler, çekincelerini ortaya koymuşlar. 3 tane büyük konfederasyon buna karşı.” (TBMM, Sağlık, Aile, Çalışma ve Sosyal İşler Komisyonu, 2016).

DİSK kiralık işçilik yasasına karşı mücadelesini yalnızca eylemlerle sınırlı tutmamış, aynı zamanda hukuki adımlar atarak kiralık işçilik yasasının Anayasanın başta sosyal devlet ve eşitlik ilkeleri olmak üzere çok sayıda hükmüne aykırı olduğuna dikkat çeken bir rapor hazırlamıştır. DİSK bu raporu 1 Temmuz 2016 tarihinde Anayasa Mahkemesi’ne iptal başvurusu yapma yetkisine sahip olan ana muhalefet partisi CHP’ye sunmuş ve 15 Temmuz 2016’da CHP (DİSK, 2016). DİSK ana muhalefet partisi ile yoğun bir ilişki içinde çalışma hayatı ile ilgili yasalar konusunda karşı hukuksal mücadele sürdürmüştür.

AKP döneminin sendikal haklar ve çalışma hayatı açısından önemli hukuksal değişikliklerin yapıldığı bir dönem olduğunu belirtmiştik Bunlardan biri de 2010 Anayasa değişiklikleridir. 2010 Anayasa değişikliği yalnızca toplumsal ve siyasal alanı değil aynı zamanda çalışma hayatını ve sendikal hakları da etkilemiş, özellikle

işçi sendikacılığının gelişimi, sendikal örgütlenme özgürlüğü ve grev hakkı gibi kritik alanlarda önemli etkiler yaratmıştır.

Anayasa değişikliğine ilişkin konfederasyonların tutumu sendika siyaset ilişkisi bağlamında ilerleyen bölümde ele alınmıştır. 2010 anayasa değişikliği ile sendikal alanda yapılan değişikliklerin işçi sendikalarına etkisini bu bölümde incelenecektir. 2010 Anayasa değişikliği paketinde toplamda 26 madde yer almıştır. Bunlardan dokuzu temel hak ve özgürlüklere ilişkin olmakla birlikte dördü doğrudan sendikal haklarla ilgili olmuştur. Çelik, bu değişikliklerin sendikacılık açısından beklenen köklü dönüşümlere yol açmadığını ve yapılan değişikliklerin de bu maddelerin özünü değiştirmediğini vurgulamıştır (2023b: 152)

2010 Anayasa değişikliği ile Anayasanın 51. maddenin dördüncü fıkrasında yer alan “Aynı zamanda ve aynı iş kolunda birden fazla sendikaya üye olunamaz” hükmü kaldırılmıştır. 51. maddede yer alan “aynı zamanda ve aynı iş kolunda birden fazla sendikaya üye olunamaz” hükmü Anayasa metninden çıkarılmış olmakla birlikte 6356 sayılı yasanın 17. Maddesinde yer alan “aynı işkolunda ve aynı zamanda birden çok sendikaya üye olamaz” düzenlemesi ile yasak devam etmiştir.

54. maddenin “Grev esnasında greve katılan işçilerin ve sendikanın kasıtlı veya kusurlu hareketleri sonucu, grev uygulanan işyerinde sebep oldukları maddî zarardan sendika sorumludur” hükmünü içeren üçüncü ve “Siyasî amaçlı grev ve lokavt, dayanışma grev ve lokavtı, genel grev ve lokavt, işyeri işgali, işi yavaşlatma, verim düşürme ve diğer direnişler yapılamaz” hükmünü içeren yedinci fıkraları yürürlükten kaldırılmıştır. Aynı zamanda dönemin AKP hükümetinin Anayasa değişikliği ile ilgili hazırladığı bilgilendirme kitapçığında siyasi amaçla grev yapılmasını yasaklayan maddenin evrensel çalışma hayatı standartları ve uluslararası sözleşmelere aykırı olduğunu bu nedenle yapılan değişiklikle yasakların kaldırılmasıyla Anayasadaki düzenlemenin çağdaş ve medeni dünyaya paralel olduğuna yer verilmiştir (AK Parti, 2010: 85). Ancak bu grev serbestisi anlamına gelmemektedir çünkü 6356 sayılı yasanın 58. maddesinde grev hakkını, “toplu iş sözleşmesinin yapılması sırasında uyuşmazlık çıkması hâlinde, işçilerin ekonomik ve sosyal durumları ile çalışma

şartlarını korumak veya geliştirmek amacıyla” sınırlı tutarak sadece menfaat grevini tanımış, siyasi grev, dayanışma grevi ve genel grev fiilen yasak kalmaya devam etti. Bu, değişikliğin görünürde özgürlükçü, uygulamada kısıtlayıcı olduğunu göstermektedir.

AKP’nin, Anayasa’da sendika hakkını düzenleyen 51. maddenin ilk fıkrasında, sendika hakkını "üyelerinin çalışma ilişkilerinde, ekonomik ve sosyal hak ve menfaatlerini korumak ve geliştirmek" ile sınırlı tutmaya devam etmesi, 54. maddede grev hakkını düzenlerken “Toplu iş sözleşmesinin yapılması sırasında, uyuşmazlık çıkması halinde işçiler grev hakkına sahiptirler.” hükmünü koruması uluslararası normlara aykırıdır. Çelik, bu değişikliklerin ILO, AB ve İHAM kararlarına uygun düzenlemeler olmadığını, AKP’nin sonuç doğurmayacak “makyaj değişiklikler” yaparak “sendikal yasaklara ve vesayete devam” ettiğini vurgulamıştır (2010b: 102). Bu durum sendikal özgürlükleri tam anlamıyla geliştirme amacı taşımayan bir yaklaşımı yansıtmak olarak yorumlanabilir.

3.1.4.1. 6356 SAYILI YASA VE SENDİKALAR

6356 sayılı Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu, önceki dönemin temel özelliklerini ve kısıtlamalarını devam ettirirken, bazı önemli değişiklikler de getirmiştir. Ancak bu değişiklikler genellikle “düşük profilli” ve uluslararası sözleşmeler açısından eksiktir (Çelik, 2018: 41). Yasadaki düzenlemeler sendikal gücü artırmak yerine işverenler lehine düzenlemeler içermektedir. Böylece işçilerin özgür iradesi yerine yasa koyucunun iradesini ön plana çıkaran ve sendikal örgütlenmenin olumsuz etkilendiği bir yapı ortaya çıkmıştır (Gülmez, 2013: 15,29).

Sendikaların siyasetle ilişkisi 6356 sayılı Kanun’un 26. maddesi ile düzenlenmiştir. Maddeye göre sendikaların siyasi partilerin ad, amblem, rumuz veya işaretlerini kullanmaları, 28. maddesinde siyasi partilerden, yardım ve bağış almaları yasaklanmıştır. Bu düzenlemelerle sendikaların siyaset yasağının bütünüyle ortadan kalktığını söylemek yanlıştır çünkü sendika yöneticilerinin siyasetle olan ilişkisinde rollerine yönelik sınırlama sürmüştür. Kanunun 9. maddesi, sendika yöneticilerinin

görevlerinin milletvekili veya belediye başkanı seçilmeleri hâlinde kendiliğinden son bulacağı belirtmiştir. Bu düzenlemenin anlamı sendikacıların işçi sınıfının menfaatleri için mücadele edebilecekleri alanlarda var olmasının yasaklanmasıdır.

Türk-İş, 6356 sayılı yasaya karşı önemli itirazlar geliştirmiştir. Özellikle işkolu barajı, grev uygulamaları, yetki süreci, sendikal tazminat ve sendika kurma şartları gibi düzenlemelere karşı çıkmıştır. Bu itirazlar çerçevesinde kanunun kabulü sonrasında 19 Ekim 2012 tarihinde Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'e bir mektup yazarak, TBMM tarafından kabul edilen kanunun "Kuruculuk Şartları" başlıklı 6'ncı maddesinin 1'inci fıkrası ile "Sendika Özgürlüğünün Güvencesi" başlıklı 25'inci maddesinin 5'inci fıkrasının yeniden görüşülmesi için TBMM'ye iadesini talep etmiştir. Ancak Türk-İş'in Cumhurbaşkanı'na başvurusu sonuç vermemiş ve kanun, olduğu gibi onaylanarak 7 Kasım 2012 tarihinde Resmi Gazete'de yayımlanıp yürürlüğe girmiştir. Yasanın kabulünün ardından Türk-İş, basın açıklaması ve basın toplantıları ile kanun metninde karşı olduğu düzenlemeleri belirtmiş ancak sonuç elde edememiştir. (Türk-İş, 2013: 13-14).

DİSK, 6356 sayılı Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu'na karşı yoğun eleştiriler yapmıştır. Yasanın getirdiği işkolu, işyeri ve işletme barajları gibi kısıtlamalara ve yasaklara karşı çıkmış ve bölgesel eylemler düzenlemiştir. Bu düzenlemeleri "12 Eylül ürünü baskıcı ve yasadışı yasalar" olarak nitelendirerek, önceki 2821 ve 2822 sayılı yasaların temelinde herhangi bir gerçek değişiklik olmadığı, sadece "yenilikçi" bir ambalajla sunulduğu eleştirisini yapmıştır (DİSK, 2012a). Türk-İş'in yaptığı gibi, DİSK de dönemin Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'e bir mektup göndererek, çalışma yaşamını "özgürlükçü ve demokratik toplum esasları" temelinde yeniden düzenleme iddiasında olan bu yasada esaslı bir değişiklik öngörülmediğini, aksine var olan sorunların daha da derinleşeceğini ve yasanın birçok maddesinin Türkiye'nin onayladığı ILO sözleşmeleri ve uluslararası norm ve standartlara aykırı olduğu gerekçeleri ile yasayı veto etmesini istemiştir (Cumhuriyet, 2012). DİSK'in 6356 sayılı yasanın uygulanmasına yönelik eleştirileri ilerleyen yıllarda da sürmüştür. Özellikle işkolu, işyeri ve işletme barajlarının kaldırılması, toplu iş sözleşmesi yetkisinin işçilerin özgür iradesiyle (referandum) ile saptanması,

hantal ve anti-demokratik mevcut yetki sisteminin değiştirilmesi, 6356 sayılı yasa da yer alan teşmil sisteminin işlevli hale getirilmesi ve toplu iş sözleşmelerinin sendikasız işyerlerine ve işçilere uygulanmasına ilişkin taleplerini yasanın uygulandığı sonraki yıllarda da dile getirilmiştir (DİSK, 2017).

DİSK yasanın onaylanmaması için uluslararası mücadeleyi de örgütlemiştir. Yasa görüşülürken, 16 Ekim 2012’de Uluslararası Sendikalar Konfederasyonu (ITUC) ve Avrupa Sendikalar Konfederasyonu (ETUC) tarafından dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan’a Toplu İş İlişkileri Yasa Tasarısı’nın uluslararası sözleşmelerle uyumsuz olduğunu belirten ve tasarıya ilişkin kaygılarını içeren bir mektup gönderilmiştir (DİSK, 2012b). Yasa Meclis’ten geçtikten sonra ise Küresel Sendikalar Konseyi⁴⁹ 28 Ekim 2012’de Cumhurbaşkanı Abdullah Gül’e bir mektup göndererek, yasanın ILO sözleşmeleri ve uluslararası normlarla çeliştiğini ve Cumhurbaşkanı Meclis’in yasama faaliyetini denetleme ve yasaların Anayasaya ve uluslararası hukuka uygunluğunu kontrol etme sorumluluğu çerçevesinde yasayı veto etmeye çağırmıştır (DİSK, 2012c). Bu gelişmeler 6356 sayılı yasanın, yalnızca ulusal işçi sendikaları açısından değil uluslararası sendikal örgütler açısından da oluşturulan kamuoyu nedeniyle önemini ve sendika-siyaset ilişkilerinin uluslararası düzeyde nasıl şekillendiğini ortaya koymaktadır.

Hak-İş, 6356 sayılı Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu’na dair, Türk-İş ve DİSK’ten farklı bir tutum sergileyerek yasanın çıkarılması yönünde daha faydacı bir yaklaşım benimsemiştir. Yasanın içeriğinde eleştirilen bazı unsurlara rağmen, Hak-İş yasanın çıkarılmasının gecikmesine dair eleştirilerde bulunmuş ve bu sürecin hızlandırılması gerektiğini savunmuştur. Hak-İş, hem Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı’na hem de Meclis’e yasanın çıkarılması için çağrılarda bulunmuş, yasanın çıkarılmasının çalışanlar için bir zorunluluk olduğunu vurgulamıştır. Konfederasyon, yasanın çıkarılmasının gecikmesine dair görüşünü “Hak-İş Konfederasyonu olarak,

⁴⁹ Küresel Sendika Konseyi şu örgütlerin dahil olduğu bir birliktir: BWI: İnşaat ve Ağaç İşçileri Enternasyonalı, EI: Eğitim Enternasyonalı, IAEA: Uluslararası Aktörler Federasyonu, IndustriALL: Küresel Sanayi Sendikası, IFJ: Uluslararası Gazeteciler Federasyonu, ITF: Uluslararası Taşımacılık Federasyonu, ITUC: Uluslararası Sendikalar Konfederasyonu, IUF: Uluslararası Gıda Federasyonu, PSI: Kamu Hizmetleri Enternasyonalı, TUAC: OECD Sendika Danışma Komitesi, UNI: Uluslararası Sendikalar Ağı, ETUC: Avrupa Sendikalar Konfederasyonu

Parlamentoyu, Hükümeti, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığını bir kez daha göreve davet ediyoruz; binlerce çalışanın mağduriyetini gidermek için Toplu İş İlişkileri Yasa Tasarısının bir an önce yasalaşmasını istiyoruz” ifadesiyle belirtmiş ve gecikmesini eleştirmiştir (Hak-İş, 2012a). Tasanın yasalaşmasında yaşanan gecikmeyi “sendikaların ve çalışanların yaklaşık 8 aydır yaşadıkları mağduriyetlerin giderilmesi” olarak ele almış ve yasanın dönemin Cumhurbaşkanı Gül tarafından imzalanmasıyla “6356 sayılı Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu’nun yürürlüğe girmesi ile 12 Eylül ürünü sendikal mevzuata ilişkin çalışma hayatından paslı bir çivi çıkmıştır.” yorumunu yaparak diğer işçi konfederasyonlarından farklı bir tutum sergilemiştir (Hak-İş, 2012b).

6356 sayılı Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu’na sendikaların karşı çıkmasının temel nedenleri, sendika özgürlüğünü kısıtlaması, toplu iş sözleşmesi ve grev haklarını zorlaştırması ve uluslararası sözleşmelere aykırı düzenlemeler içermesidir. Sendikalar, yasanın bu yönlerini eleştirmiş ve işçi haklarını koruma ve geliştirme konusunda yetersiz kaldığını savunmuşlardır. Ancak işçi konfederasyonları bu süreçte karşı duruşlarını farklı biçimlerde şekillendirmiştir. 2010 sonrası Türkiye’deki otoriterleşme eğilimleri ile şekillenen sendika-siyaset ilişkisi, sendikaların mücadele biçimlerini de etkilemiştir. Türk-İş ve DİSK’in, sendikal hakları savunmak adına yasanın onaylanmamasına yönelik yaptıkları çağrıya rağmen Hak-İş’in yasanın bir an önce onaylanmasına yönelik tutumu sendika-siyaset ilişkisi açısından AKP’nin neoliberal politikalara karşı dirence meşru zemin oluşturmasını ve iktidarının güçlendirilmesiyle uyumlu bir duruş olarak yorumlanabilir.

AKP döneminde sendikalar kanunu ve iş kanunu başta olmak üzere pek çok hukuksal değişikliğe gidilmiş, sendikasızlaştırma ve taşeron yaygınlaşmıştır. Bu hukuksal değişiklikler, sendikaların örgütlenme ve toplu pazarlık yapma yeteneklerini zayıflatırken, işverenlere daha fazla esneklik tanımış ve sendikal alana devlet müdahalesinin artmasına yol açtığı görülmüştür. Sendikaların toplumsal hareketlerdeki ve emek hareketindeki etkisi zayıflatılmaya ve sendikalar uzlaşmaya yönlendirilmeye başlanmıştır. AKP, çoğunlukla devletin kaynaklarını kullanarak ve hukuku araçsallaştırarak, sendikal alana dolaylı veya direkt müdahale etmenin yasal

zeminini oluşturmuştur (Erdinç, 2014: 156,157). Bu durum sendikal hakların tam olarak korunması ve işçi haklarının geliştirilmesi önünde önemli engeller yaratmıştır. Diğeri işçi konfederasyonlarının hukuksal değişikliklere yönelik itirazlarında CHP ile benzer bir iş birliği geliştirmemesi, DİSK'in sendikal mücadelesinin siyasetle ilişki kurma konusundaki farklı yaklaşımını, sendika-siyaset ilişkisinin sadece yasal düzenlemelere itiraz etmekle sınırlı olmadığını, aynı zamanda bu düzenlemelere karşı siyasal araçların ve hukuk yollarının da kullanılabileceğini ortaya koymuştur.

AKP dönemi hukuksal düzenlemeleri, sendikaların siyasetle olan ilişkisini derinden etkilemiştir. Hükümetin neoliberal politikaları doğrultusunda yapılan yasal değişiklikler, sendikaların örgütlenme ve toplu pazarlık yeteneklerini zayıflatmış, onları siyasi iradeyle doğrudan mücadele etmek durumunda bırakmıştır. Sendikalar bu süreçte çeşitli tepkiler göstermiş ve hem hukuki hem de siyasi yollara başvurmuşlardır. Ancak işçi konfederasyonlarının farklı tutumları ve devletin sendikal alana müdahalesi, sendikaların yalnızca işçilerin haklarını savunma çabalarıyla sınırlı kalmayıp, aynı zamanda toplumsal ve siyasal mücadele alanında da önemli bir aktör olduklarını göstermiştir.

3.1.5. AKP DÖNEMİNİN SENDİKACI MİLLETVEKİLLERİ

AKP Sendika-siyaset ilişkisinin önemli bir unsuru, parlamentoda sendikaların temsilidir. Kuşkusuz temsili demokrasi korporatist bir temsil süreci olmadığı için mecliste meslek gruplarının temsiline ilişkin yasal bir düzenleme yoktur. Öte yanda Türkiye'de batıdaki kimi örneklerinde olduğu gibi sendikalarla partiler arasında organik ilişkiler de yoktur. Bu nedenle sendikaların/sendikacıların mecliste temsili siyasi partilerin tercihlerine göre mümkün olmaktadır. Öte yandan 1961 Anayasası döneminden farklı olarak sendika yöneticiliği milletvekilliği ile bağdaşmayan işler arasında sayıldığı için ⁵⁰ sendikacılar aktif görevdeyken milletvekilliği yapamamaktadır. Bu ciddi bir kısıttır.

⁵⁰ 6356 sayılı Kanun Md.9.6. fıkra: Kuruluş ve şube yönetim, denetleme ve disiplin kurulu üyelerinin görevleri, milletvekili veya belediye başkanı seçilmeleri hâlinde kendiliğinden son bulur.

Yasama organında siyasi partilerle sendika temsilcilerinin varlığı, bir yandan siyasetin sendikalar üzerindeki etkisini, diğer yandan sendikaların siyasete olan etkisini gözler önüne sermektedir. Çelik, yasama organında sendikacı milletvekillerinin bulunmasının, Batı'daki örneklerin aksine, aşağıdan gelen bir toplumsal baskının ürünü olmaktan çok siyasi partilerin tercihlerine dayalı olarak şekillendiğini vurgular. Bununla birlikte işçi seçmen kitlesinin göz ardı edilmemesi gerektiğini belirtir (2010: 288). Koç ise çok partili hayata geçişle birlikte siyasi partilerin, işçilerin oylarını kazanabilmek adına bireysel olanaklar sağlayarak sendikacıları milletvekili yaptıklarına dikkat çeker. Ancak bu süreçte işçilerin politiklaşmasının sınıfsal bir dayanışma temelinde değil, bireysel ve kısa vadeli çıkarlar doğrultusunda gerçekleştiğini ifade eder (1997: 1).

Sendikacı milletvekillerinin belirlenmesi süreci, bu çalışmada yalnızca işçi sendikalarıyla sınırlı tutulmuştur. Bu bağlamda işçi sendikalarına üyelik değil işçi temsilciliği yapan, şube veya genel merkezlerde aktif görev alan ve milletvekili seçilmelerinde sendikal rollerinin etkili olduğu vekiller değerlendirilmiştir. Bu yöntem sendika-siyaset ilişkisini daha derinlemesine analiz etmemize olanak sağlamakla birlikte, AKP döneminde işçi sendikaları perspektifinden sendikacı milletvekillerinin üstlendikleri rolleri daha net bir şekilde görmemize yardımcı olacaktır.

Çalışmanın kapsamına giren 2002-2023 yılları arasında geçen altı yasama döneminde toplam 28 milletvekilinin işçi sendikaları kökenli olduğu tespit edilmiştir. Bu milletvekillerinin büyük çoğunluğunun iki ana siyasi parti olan AKP ile CHP çatısı altında toplandığı gözlemlenmiştir. Dönem boyunca AKP iktidarda bulunurken, CHP ana muhalefette yer almıştır. İktidar ve muhalefet ayrımının vurgulanması, sendikacı milletvekillerinin çalışma ilişkilerine yönelik tutum ve davranışlarının iktidar ya da muhalefet partilerinde yer almalarına göre nasıl şekillendiğini anlamak açısından kritik bir önem taşımaktadır. Bunun yanı sıra, bu durumun siyasi partiler ile sendikalar arasındaki ilişkilere etkisi de incelenmektedir. Her iki dönemde de iktidar ve muhalefet partilerindeki sendikacı milletvekillerinin çalışma ilişkilerine dair tutumları arasındaki farklılıkların, partilerin sendikalarla kurduğu ilişkiler üzerindeki rolü ve bu ilişkilerin

zaman içerisindeki dönüşümü, çalışmanın önemli inceleme alanlarından birini oluşturmaktadır.

2002-2023 yılları arasında seçilen 28 sendikacı milletvekilinin 12'si AKP'den, 15'i CHP'den ve 1'i MHP'den seçilmiştir. Bu dağılımlara baktığımızda, en fazla sendikacı milletvekilinin 2002-2007 yıllarını kapsayan 22. dönemde (9 milletvekili) Meclise girdiği, en az sendikacı vekilin ise 2015 yılında tekrarlanan 25. dönem ve 2018-2023 yıllarını kapsayan 27. dönemde bulunduğu görülmektedir (Tablo 6). Partiler bazında incelendiğinde, AKP'nin her dönemde 2 veya 3 işçi sendikası kökenli milletvekili çıkarmıştır. Diğer yandan, CHP'nin sendikacı milletvekili sayısındaki azalışı da dikkat çekicidir. 2002 seçimlerinde 7 sendikacı milletvekili çıkaran CHP, 2018 seçimlerinde bu sayıyı yalnızca bir milletvekiliyle sınırlı tutmuş ve işçilerin parlamentodaki temsiliyetini ciddi şekilde azaltmıştır. Her dönemde 2 veya 3 milletvekili çıkaran AKP'de sendikal temsiliyetin partinin iktidar politikalarına herhangi bir etkisinin olmadığı açıkça görülmektedir. AKP'nin iktidar döneminde, işçi haklarına yönelik politikaların gerilediği ve yasama organında sendikal taleplerin yeterince savunulamadığı açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır.

Tablo 6: Dönem ve Partilere Göre İşçi Sendikası Kökenli Milletvekilleri Sayısı

Dönem/Parti	AKP	CHP	MHP	Bağımsız, BDP, HDP	Dönem içinde toplam milletvekili sayısı
22.Dönem (2002-2007)	2	7	-	-	9
23.Dönem (2007-2011)	3	2	1	-	6
24. Dönem (2011-2015)	2	3	-	-	5
25. Dönem (23 Haziran 2015- 1 Ekim 2015)	2	-	-	-	2
26.Dönem (2015-2018)	2	2	-	-	4
27. Dönem (2018-2023)	1	1	-	-	2
2002-2023 yılları arasında Mecliste bulunan işçi sendikası kökenli vekil sayısı	12	15	1	-	28

Kaynak: TBMM. Milletvekili Albümleri.

AKP'den aday olan sendikacı milletvekillerinin genellikle muhafazakâr bir zemine sahip olan Hak-İş Konfederasyonu'na mensup sendikacılardan oluştuğu görülürken, CHP'nin adayları ise, tüzüğünde siyasal partilere karşı bağımsızlığını koruduğunu ifade eden Türk-İş ile DİSK'e dayanmaktadır. Bu farklılıklar, her iki partinin sendikal ilişkilerde benimsediği ideolojik ve yapısal ayrışmayı gözler önüne sermektedir. Daha ayrıntılı bir değerlendirme, AKP ve CHP'den seçilen sendikacı milletvekillerinin hem sayısal hem de niteliksel özelliklerini daha derinlemesine incelememize olanak sağlamaktadır.

2002-2023 yılları arasında toplamda 28 sendikacı milletvekili seçilmiş olsa da, birden fazla kez seçilen milletvekillerin varlığı bu sayıyı 18'e düşürmektedir. Altı dönem boyunca seçilen 28 sendikacı kökenli milletvekilinden 8'i, dört AKP'li ve dört CHP'li olmak üzere birden fazla kez parlamentoya girmiştir. AKP'den seçilen Hüseyin Tanrıverdi, Salim Uslu, Jülide Sarıeroğlu ve Agâh Kafkas gibi isimler, Hak-İş kökenli sendikacı veya uzmanlardır. Öte yandan, CHP'den seçilen Bayram Ali Meral, Mümin İnan, Yakup Akkaya, Cevdet Selvi'nin Türk-İş, Süleyman Çelebi, İzzet Çetin ve Musa Çam gibi isimlerin ise DİSK kökenli sendikacılar olduğu görülmektedir. CHP'li sendikacı milletvekillerinin, özellikle çalışma haklarına yönelik düzenlemelerde sendikalarla işbirliği içinde oldukları görülmektedir.

2002 seçimleri sendikal kökenli milletvekillerinin parlamentoya en yoğun şekilde girdiği dönemlerden biri olmuştur. Bu seçimlerde Türk-İş, Hak-İş ve bağlı sendikalardan isimler milletvekili seçilmiştir. Türk-İş Genel Başkanı Bayram Meral, Hak-İş'e bağlı Hizmet-İş Genel Başkanı Hüseyin Tanrıverdi, Hak-İş'e bağlı Öz Gıda-İş Genel Sekreteri Agâh Kafkas, Petrol-İş eski Genel Başkanı Cevdet Selvi, Harb-İş eski Genel Başkanı İzzet Çetin, Oleyis Sendikası Genel Başkanı Enver Öktem ve Oleyis Genel Mali Sekreteri Yücel Artantaş, Türkiye Gazeteciler Sendikası Ankara Şube Başkanı Emin Koç, milletvekili seçilerek parlamentoda yer almışlardır. Özellikle AKP, 2002 seçimleriyle birlikte sendikal kökenli milletvekillerine en fazla yer veren parti olmuştur. 22 Temmuz 2007'de gerçekleşen genel seçimlerde önceki dönemden 4 sendikacı milletvekili yeniden seçilmiştir. Bir önceki dönem 9 olan sendikacı milletvekili sayısı 2007 seçimlerinde 6'ya düşmüştür. Agah Kafkas, Hüseyin Tanrıverdi, Hüseyin Gülsün, Mümin İnan, Yılmaz Ateş ve Bayram Ali Meral 2007 seçimlerinde de milletvekili olmuştur. 12 Haziran 2011'de (24. Dönem) gerçekleştirilen genel seçimlerinde sendikal kökenli 5 milletvekili seçilmiştir. Hüseyin Tanrıverdi, İzzet Çetin, Salim Uslu, Süleyman Çelebi, Musa Çam meclise girmiştir. 24. Dönemde önceki döneme göre sendikal kökenli milletvekillerinde azalma olmuştur. 7 Haziran seçimlerinde (25. Dönem), Salim Uslu ve Jülide Sarıeroğlu iki sendikal kökenli milletvekili parlamentoda yer almıştır. 1 Kasım seçimlerinde ise Salim Uslu, Jülide Sarıeroğlu, Yakup Akkaya ve Musa Çam milletvekili olmuş, 2'si AKP, 2 CHP olmak üzere 4 sendikal kökenli milletvekili parlamentoya girmiştir. 24

Haziran 2018 (27. Dönem) seçimlerinde ise biri AKP'den Jülide Sarıeroğlu ve biri CHP'den Kani Beko olmak üzere toplam iki sendikacı milletvekili parlamentoya girmiştir.

Tablo 7: Dönemleri, İsimleri, Seçildikleri İl, Parti ve Sendikal Geçmişlerine Göre Milletvekilleri

DÖNEM	İSİM-SOYİSİM	İL	PARTİ	SENDİKAL GEÇMİŞ
22, 23	Agâh Kafkas	Çorum	AKP	HAK-İŞ Konfederasyonu Genel Mali Sekreteri, ÖZ GIDA-İŞ sendikası Genel Sekreteri, (IUF) Uluslararası Gıda Federasyonu, (EFFAT) Avrupa Gıda Tarım ve Turizm Federasyonu icra Kurulu Üyesi
22, 23,24	Hüseyin Tanrıverdi	Manisa	AKP	Hizmet-İş sendikası Genel Başkanı, Hak-İş Konfederasyonu Genel Başkan Yardımcısı
22, 23	Yılmaz Ateş	Ankara	CHP	Basın-İş sendikası Genel Yönetim Kurulu Üyesi, DİSK Sosyal İş Basın Müşaviri, Türkiye Gazeteciler Sendikası (TGS) işyeri temsilciliği
22,23	Bayram Ali Meral	Ankara	CHP	Türk-İş Genel Başkanı, Türkiye Yol-İş Sendikası ve Türk-İş Genel Başkanı, Uluslararası Hür İşçi Sendikaları Konfederasyonu (ICFTU) Yönetim Kurulunda Türkiye Temsilcisi, Avrupa Sendikalar Konfederasyonu (ETUC) Yönetim Kurulu Üyesi
22	Cevdet Selvi	Eskişehir	CHP	Petrol-İş Sendikası Genel Başkanı
22	Yücel Artantaş	Iğdır	CHP	OLEYİS sendikası Mali Sekreteri
22	Enver Öktem	İzmir	CHP	DİSK Genel Başkan Yardımcısı, OLEYİS Genel Başkanı

22,24	İzzet Çetin	Kocaeli	CHP	DİSK Aster-İş Sendikası Kocaeli Şubesi Yönetim Kurulu Üyesi. Türk Harb-İş sendikası Gölcük Şube Başkanı, Türk Harb-İş Sendikası Genel Başkanı, Uluslararası Kamu Sendikaları (PSI) Yönetim Kurulu Üyeliği
22	Emin Koç	Yozgat	CHP	Türkiye Gazeteciler sendikası Ankara Şube Başkanı
23	Hüseyin Gülsün	Tokat	AKP	Öz Donat-İş Sendikası Genel Başkanlığı
23	Mümin İnan	Niğde	MHP	Yol-İş sendikası Konya Şubesi yöneticisi
24, 25, 26	Salim Uslu	Çorum	AKP	Hak-İş Konfederasyonu ve Öz Gıda-İş sendikası Genel Başkanlığı, Uluslararası Sendikalar Konfederasyonu ile Avrupa Sendikaları Konfederasyonu İcra Kurulu Üyeliği
24	Süleyman Çelebi	İstanbul	CHP	Tekstil İşçileri Sendikası Genel Başkanlığı, DİSK Genel Başkanlığı, Avrupa Sendikalar Konfederasyonu (ETUK) ve Avrupa Tekstil Giyim ve Deri İşçileri Federasyonu Yönetim Kurulu Üyeliği.
24, 26	Musa Çam	İzmir	CHP	Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu (DİSK) Genel Sekreteri, Genel-İş Şube Yöneticiliği, Ege Bölge Temsilciliği, Yönetim Kurulu Üyeliği ve Genel Sekreterliği
25-26, 27	Jülide Sarıeroğlu	Ankara, Adana	AKP	Hak-İş Konfederasyonuna bağlı Öz Sağlık-İş sendikası Genel Başkanlığı, Hak-İş Kadın Komitesi Başkanlığı, Genel Başkan Danışmanlığı
26	Yakup Akkaya	İstanbul	CHP	Basın-İş Genel başkanı, Basın iş Sendikasında İşyeri Temsilciliği, Genel Teşkilat Sekreterliği, Genel

				Eğitim Sekreterliği, Genel Sekreterlik ve Genel Başkanlık görevlerinde bulundu. Türk-İş Başkanlar Kurulu Üyeliği
27	Kani Beko	İzmir	CHP	DİSK Genel Başkanı, Genel-İş sendikası İzmir 4. Bölge Şube Sekreterliği, Bölge Şube Başkanlığı, DİSK Ege Bölge Temsilciliği, Genel-İş Genel Sekreterliği yaptı. DİSK Ankara Bölge Başkanlığı ve Genel-İş Genel Başkanlığı.

Kaynak: TBMM. Milletvekili Albümleri.

Türkiye’de işçi kökenli ve sendikacı milletvekillerinin sayısı dönemsel olarak farklılık göstermiştir. AKP öncesi döneme baktığımızda, 1920-1946 yılları arasında 22 sendikacı milletvekili yüzde 0,9’luk, 1946-1960 yılları arasında 17 sendikacı milletvekili yüzde 0,8’lik, 1961-1980 yılları arasında 37 sendikacı milletvekili yüzde 1,6’lık ve 1980-2002 yılları arasında 34 sendikacı milletvekili yine yüzde 1,6’lık bir temsil oranıyla parlamentoda yer almıştır. Bu veriler, özellikle 1961 Anayasası sonrasında sendikacı kökenli milletvekili sayısında artış yaşandığını ve temsil oranının görece dengeli bir seyir izlediğini göstermektedir.

1920-1946 döneminde sendikaların güçsüzlüğü ve sendikal yasaklar nedeniyle sendikal temsilden ziyade "amele mebuslar" söz konusu olmuştur ve işçilerin Meclis'teki temsil oranı bu dönemde yüzde 0,9’luk bir oranla oldukça düşüktür. 1925-1946 yılları arasında işçi örgütlenmelerinin yasaklanması veya engellenmesiyle 1931 ve 1935 seçimlerinde görece olarak daha fazla işçi milletvekili görülsede bu durum süreklilik göstermemiştir. Çünkü bu dönemde işçilerin temsili tek parti yönetimi tarafından belirlenmiş ve örgütlü güce dayanmamıştır. Sendikal haklar konusunda adımlar atılmış olsa da sendikalara siyaset yasağı getirildiği 1946-1960 döneminde 17 işçi-sendikacı kökenli milletvekili seçilebilmiştir. Bu dönemde DP, CHP'ye göre daha fazla sendikacıya listelerinde yer vermiş ve bu sendikacılar genellikle etkili sendikal görevlerde bulunmuşlardır. Ancak bu dönemde de işçi-sendikacı temsil oranı yüzde 0,8’lik oranla düşük kalmış, sendikacı milletvekillerinin etkisi ise sayılarının azlığı ve

parti disiplini nedeniyle sınırlı olmuştur. 1961-1980 döneminde 37 işçi-sendikacı kökenli milletvekili seçilmiştir. 1961 Anayasası'nın sendikal hakları güvence altına alması ve sendikaların güçlenmesiyle mecliste işçi temsilinde de artış görülmüştür. CHP, AP ve TİP bu dönemde sendikacı milletvekillerine listelerinde yer vermiştir. 1969 seçimlerinde CHP, (TİP hariç) bir siyasi partideki en yüksek sendikacı oranına ulaşmıştır (%4,9). TİP ise kendi milletvekilleri arasında en yüksek sendikal temsil oranına (yaklaşık %24) sahip olmuştur. Ancak genel olarak bu dönemde de Millet Meclisi'ndeki sendikacı milletvekili oranı yüzde 1,6 gibi sembolik bir düzeyde kalmıştır (Çelik, 2022b: 52-82).

1920-1946 döneminde "amele mebuslar" daha çok parti yönetimi tarafından belirlenirken, 1950 sonrası dönemde sendikaların etkisiyle sendikacılar Meclis'e girmeye başlamıştır. 1961 Anayasası sonrası dönemde ise sendikaların siyasal katılımı daha belirgin hale gelmiş, farklı siyasi partilerde sendikacı milletvekilleri görülebilmektedir. 1980 sonrası dönemde de farklı siyasi yelpazeden partilerde sendika kökenli milletvekilleri yer almaya devam etmiştir.

1980-2002 yılları arasında Meclis'te 34 sendikacı milletvekili yer almış ve sendikacıların temsil oranı yüzde 1,4 seviyesinde kalarak 1980 öncesi dönemdeki sembolik temsiliyetini sürdürmüştür (Ek 4). 2002-2023 yıllarını kapsayan AKP iktidarı döneminde ise bu oran yüzde 0,8'e gerileyerek, AKP öncesi dönemlere kıyasla daha da düşmüş ve 1960 öncesi seviyelere kadar gerilemiştir. TBMM'deki toplam milletvekili sayısı göz önüne alındığında, bu oranların genel temsilde oldukça düşük kaldığı görülmektedir. İşçi sınıfının nicel büyüklüğü ve sendikaların güçlenmesine rağmen, işçi ve sendikacıların Meclis'teki temsiliyeti sembolik düzeyde kalmaya devam etmiştir.

3.1.5.1. SENDİKACI MİLLETVEKİLLERİ VE PARLAMENTODAKİ ETKİLERİ

Sendika kökenli milletvekillerinin siyaset sahnesindeki tutum ve yaklaşımlarının, AKP'nin sendikalar üzerinde kurmayı hedeflediği hegemonyayı anlamak açısından kritik bir öneme sahip olduğu düşüncesindeyiz. Çünkü sendika kökenli vekillerin, mensubu oldukları siyasi partilere göre çalışma ilişkilerine yaklaşımlarının ve sendikal hak ve özgürlüklere ilişkin tutumlarının belirgin bir şekilde farklılık gösterdiği gözlemlenmektedir. Sendika kökenli vekillerin her birinin meclis konuşmalarının ayrıntılı bir analizi bu tezin kapsamı dışındadır. Ancak AKP'nin neoliberal hedefleri doğrultusunda sendika-siyaset ilişkisini şekillendirme çabalarının yalnızca sendikaları değil aynı zamanda AKP'den milletvekili olan sendikacıları da dönüştürdüğü açıkça görülmektedir. Bu nedenle sendikacı kökenli vekillerin görüşlerine çeşitli örneklerle yer vermenin AKP'nin kurmaya çalıştığı sendikal hegemonyayı anlamak için önemli olduğunu düşünmekteyiz.

2003 yılında 4857 sayılı İş Kanunu üzerine yapılan Meclis görüşmeleri, AKP'li sendikacı milletvekillerinin parti politikalarına uygun bir çizgide hareket ettiklerini ve sendikal geçmişlerinden bağımsız olarak AKP'nin politikalarını desteklediklerini gözler önüne sermektedir. Dönemin sendika kökenli AKP'li milletvekilleri, özellikle Hak-İş kökenli olanlar, sendikal mücadelede savundukları ilkeleri bir kenara bırakıp, "parti disiplinine" bağlı kalarak kanun tasarısını desteklemişlerdir. Bu durum sendikacıların parti politikalarına uyum sağlama eğiliminde olduğunu ve işçi haklarını savunma noktasında beklenen itirazları dile getirmediğini göstermektedir. Çelik, AKP'den sendikal kökenli milletvekillerinin sendikacı kimliklerinden taviz vererek yasa tasarısına esaslı bir itirazda bulunmadığını vurgular (2003: 49). İş yasasının görüşüldüğü 2003 yılı, 76. Birleşimde AKP'nin Çorum milletvekili (eski, Hak-İş Konfederasyonu Genel Mali Sekreteri ve Öz Gıda-İş Sendikası Genel Sekreteri) olan Ağâh Kafkas, iş kanunu tasarısına yönelik yaptığı genel değerlendirmede görüşülen tasarının çok olumlu, çağdaş düzenlemelerin yanında, kuralsızlığı realize eden, kayıt dışılığı artıracak, suiistimallere açık düzenlemeler de içerdiğini, istismara açık ve AB yönergeleri, ILO normları ve sosyal devlet ilkesiyle çeliştiğini ifade etmiş ancak aynı zamanda da tasarı lehine oy kullanmıştır. Bu durum dönemin CHP'li milletvekili

Bayram Ali Meral (Türkiye Yol-İş Sendikası ve eski Türk-İş Genel Başkanı) tarafından da eleştirilmiştir (TBMM Tutanak Dergisi, 2003a: 558).

2006 yılında Meclis Genel Kurulu'nda Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı'nın (GGASS) kabul edildiği oturumda sendikal kökenli AKP'li ve sendikal kökenli CHP'li vekiller arasındaki tartışmalar, AKP'den milletvekili olan sendikacıların sendikal mücadelede savundukları ilkelerin yerine parti ideolojisine uygun hareketini görebileceğimiz önemli örneklerdendir.

GGASS'nin kabul edildiği 27 Eylül 2006 tarihli TBMM Genel Kurulu görüşmeleri sırasında dönemin sendika kökenli milletvekilleri arasında, Şart'a getirilen çekinceler üzerinden yoğun tartışmalar yaşanmıştır. Özellikle Şart'ın örgütlenme hakkını düzenleyen 5. maddesi ve toplu pazarlık ile grev haklarını düzenleyen 6. maddesine yönelik çekinceler, sendikal geçmişe sahip AKP'li vekiller ile CHP'li vekiller arasında keskin görüş ayrılıklarına neden olmuştur. Sendika kökenli AKP milletvekilleri Agâh Kafkas ve Hüseyin Tanrıverdi, sendikacılık geçmişlerine rağmen 5. ve 6. maddelere getirilen çekinceleri savunarak, bu maddeler üzerinde durulmasının diğer konuşulan 31 maddenin önüne geçtiğini ifade etmişlerdir (TBMM Tutanak Dergisi, 2006: 890). Bunun karşısında sendikal kökenli CHP'li vekiller Cevdet Selvi ve İzzet Çetin çekincelere net biçimde karşı durduklarını belirtmişlerdir.

Sendika kökenli vekili Agâh Kafkas, GGASS'nin onayı tartışılırken 5. ve 6. maddelere çekince getirilme gerekçelerini şöyle açıklamıştır:

“Zaten Avrupa Sosyal Şartında, Sosyal Şartını koyarken bütün ülkeler kayıtsız şartsız bunu kabul edecek diye bir kural koymamış... Biz, bunların içerisinde 4 tane maddeyi kabul etmiyoruz, öteliyoruz. O da nedir, biliyor musunuz? Onu da açık açık, hiç saklamadan, gizlemeden, açık açık da onu söylüyorum. Bir tanesi ne; örgütlenme ve toplu sözleşmeyle ilgili çekincelerimiz var. Açıkçası şudur: Türkiye, ciddi anlamda bir kamu personel rejimi çalışmasını yapmak zorundadır. Türkiye, bu maddeleri kabul etmek durumundadır ve inşallah, bu maddeleri kabul etmek de, AK Partiye nasip olacaktır. Ancak, grev ve toplu sözleşme

hakkını ve örgütlenmedeki sınırsız hakkı tanırken, şunu yapmak durumundasınız: Dünyada grev ve toplu sözleşme hakkı tanınan insanların hukuki zemini ile Türkiye'deki 657'nin hukuki zeminini örtüştürmek durumundasınız... Hem 657 sayılı Devlet Memurları Kanununun bu çerçevesi devam edecek hem de bunun üzerine toplu sözleşmeli grev hakkı vereceksiniz. Bunu, bir sendikal kültürden gelmiş ve emek mücadelesini vermiş biri olarak söylüyorum.” (TBMM Tutanak Dergisi, 2006: 867).

Bu ifadelerle Kafkas, grev ve toplu sözleşme haklarına ilişkin çekinceleri savunmuş ve bunu “bu işin uzmanı” biri olduğunu belirterek sendikacılık geçmişine dayandırarak meşrulaştırmaya çalışmıştır. Ancak bu tutum, sendikal hak ve özgürlükleri bir bütün olarak ve aynı zamanda özgürlükçü biçimde ele alması gereken sendika kökenli milletvekillerinin, mensubu oldukları partinin ideolojisi doğrultusunda hareket ettiklerini ve işçi hakları gibi temel konularda dahi parti çizgisini önceliklendirdiklerini göstermektedir.

Buna karşın, sendikacı kökenli CHP milletvekilleri Cevdet Selvi ve İzzet Çetin, 5. ve 6. maddelere yönelik çekincelere net bir şekilde karşı çıkmışlardır. İzzet Çetin, Genel Kurul’da yaptığı konuşmada, Cumhuriyet Halk Partisi adına bu çekinceleri kabul etmediklerini belirtmiş ve şu ifadeleri kullanmıştır: “Bizim, (Gözden Geçirilmiş) Sosyal Şartla ilgili, Cumhuriyet Halk Partisi olarak talebimiz, istemimiz şudur: hüküm, çekince konulmasını kabul etmiyoruz.” (TBMM, 2006: 845). Çetin, özellikle grev ve toplu sözleşme haklarına getirilen kısıtlamaları eleştirerek, bu çekincelerin sermaye lehine bir adım olduğunu ifade etmiş ve grev hakkına yönelik kısıtlama getirilmesini eleştirmiştir:

“Değerli arkadaşlar, tabii, biz, bu toplu sözleşme ve grev hakkına ilişkin -Sayın Kafkas'a cevap olsun diye söylemiyorum- hak grevi, dayanışma grevi gibi, özellikle 6. maddedeki kısıttan sürdürerek çalışma yaşamını geliştiremeyiz. Oradaki direncin Hükümetten çok işveren tarafından geldiğini görüyoruz... Bakınız diyor ki Kafkas: "Hak grevini çıkardık." Ben burada dün de söyledim, önceki günlerde de söyledim, uluslararası toplantılarda, Türkiye, Avrupa Birliği

nezdinde sürekli eleştiriliyor. Toplu sözleşmelerin çıkmaza girmesi halinde bile grev yapabilmenin prosedürü çok zor. Oysa dayanışma grevi, hak grevi bütün ülkelerde var, bizde de olması gerekir. Şart da bunu öngörüyor. Sen, Şartın o bölümlerini onaylamıyorsun ki... 6. maddeye çekinceyi niye koydun, 5. maddeye çekinceyi niye koydurdun?” (TBMM Tutanak Dergisi, 2006: 845).

Benzer şekilde, Cevdet Selvi de Genel Kurul’daki konuşmasında, sendikal haklara yönelik bu sınırlamaları eleştirmiş ve sendikacılık geçmişine sahip bir milletvekilinin bu tür kısıtlamaları savunmasını “hayret verici” bulduğunu ifade etmiştir:

“Değerli arkadaşlarım, hele, burada, grevin, sözleşmenin, eylemlerin -ne zaman bilmiyorum ama- kitabım yazan arkadaşımı, vallahi, hayretle, takdirle dinledim. Bir insanın, olmayan bir şeyi, bir insanın, anlam ifade etmeyen bir belgeyi bu kadar heyecanla anlatabilir. Bakın, size,.. Daha önceki konuşmasında da ne dedi: "Biz işçilerin hak grevine müsaade ettik. Hak grevi, sempati grevi, destekleme grevi, menfaat grevi..." Bunu, bir sendikacının söylemesini kabul etmem, söylemezde; ancak... Ama, bu meslekten gelen de biraz doğruyu, bilmeyen arkadaşlara anlatması lazım” (TBMM Tutanak Dergisi, 2006: 870).

Sendikacı vekillerin sendikal hak ve özgürlüklere ilişkin konularda görüş farklılıklarının bir örneği de 2822 Sayılı Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanununa bir geçici madde eklenmesine ilişkin yasa teklifi görüşmelerinde ortaya çıkmıştır. İşkolları istatistiklerinin yayınlanma ve geçerlilik tarihine dair düzenlemeler içeren bu yasa teklifi görüşmelerinde dönemin sendika kökenli AKP Çorum Milletvekili Salim Uslu ile sendika kökenli CHP İzmir Milletvekili Musa Çam ve CHP Kocaeli Milletvekili İzzet Çetin arasında keskin görüş ayrılıkları yaşanmıştır. Bu tartışmalar, sendika kökenli milletvekillerinin siyaset içindeki tutumlarının, mensubu oldukları partilerin ideolojik çizgisine ne denli bağımlı olduğunu bir kez daha gözler önüne sermiştir.

Dönemin CHP milletvekili İzzet Çetin, Genel Kurul’da yaptığı konuşmada, AKP’nin sendikal hareket üzerinde yasalar yoluyla bir “şantaj sistemi” kurduğunu açık bir şekilde ifade etmiştir. Çetin, çalışma yaşamının AKP iktidarı döneminde giderek otoriterleştiğini ve sendikal alanın hükümetin müdahalelerine maruz kaldığını vurgulamıştır:

“Artık, Türkiye’de çalışma yaşamı bir kangren hâline geldi. ‘Yetkini düşürürüm ha!’, ‘İstatistikleri böyle yaparım ha!’, ‘Benim dediğim gibi davranmazsan, “Sosyal diyalog” adı altında toplantıya çağırdığımda gelmezsen ya da benim size sunduğum belgeleri imzalamazsanız bunu değerlendiririm ha!’ Böyle bir yasaya, Cumhuriyet Halk Partisi olarak, şantaj unsuru olarak kullanılacak bir yasaya burada bizim olur vermemizin aslında olağanı yok, gerçekten yok.” (TBMM Tutanak Dergi, 2011: 329).

Bu eleştirilerin, AKP’nin çalışma hayatına yönelik politikalarını, özellikle de sendikal hak ve özgürlükler üzerindeki müdahaleci tutumunu açık bir şekilde ortaya koyduğunu söyleyebiliriz. Sendikalar üzerinde kurmaya çalıştığı hegemonya düzeninde AKP, sendikal alanı kontrol altına almak için yasaları bir araç olarak kullanmış ve çalışma hayatını kendi siyasi ve ekonomik çıkarları doğrultusunda yeniden şekillendirmeyi amaçlamıştır. Bu da dönemin sendikacı vekilleri tarafından açık bir şekilde ifade edilmiştir. Ancak söz konusu eleştirilerin karşısında, dönemin AKP Çorum Milletvekili ve Hak-İş eski Genel Başkanı Salim Uslu, AKP’nin çalışma hayatına yönelik düzenlemelerini savunarak partisinin ideolojik çizgisine sadık kalmıştır. Uslu konuşmasında, AKP’nin çalışma yaşamına ve sendikal haklara yönelik değişikliklerinin işçi haklarını güçlendirdiğini iddia etmiş olsa da yıllardır tartışma konusu olan kıdem tazminatı meselesine ilişkin “Kıdem tazminatını işverenin inisiyatifinden kurtarıp bağımsız, ekonomik rasyonaliteye göre çalışan bir fonun eline vermek işçiyi özgürleştirecektir.” açıklamasında bulunması AKP’nin neoliberal ekonomi politikalarını hayata geçirirken sendikacı vekillerle süreci nasıl meşrulaştırdığı da ortaya koymaktadır (TBMM Tutanak Dergi, 2011: 332-335).

Salim Uslu'nun AKP'nin çalışma hayatına yönelik hegemonya kurma çabası karşısında ses çıkarmaması 6356 sayılı Kanun görüşmelerinde de sürmüştür. 11 Ekim 2012 tarihinde TBMM Genel Kurulu'nda görüşülen 6356 sayılı Kanun Tasarısı'nın 25. maddesi kapsamında, AKP'li milletvekillerinin verdiği bir önergeyle işverenlerin talebi doğrultusunda sendikal güvencenin 30 işçiden az çalışanı bulunan işyerleri için kaldırılması gündeme gelmiştir. Bu değişiklik, işverenlerin sendikal örgütlenmeye karşı duyduğu rahatsızlığın bir sonucu olarak değerlendirilirken, dönemin Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanı Faruk Çelik de yaptığı açıklamada bu talebi açıkça dile getirmiştir. Çelik, "30 işçinin altında işçi çalıştıran işletmelerde, sendikal güvence, yani sendikalı olduğu için işten çıkarılan işçiye tazminat ödenmesi uygulaması olmasın diye işverenlerden bir talep geldi" ifadelerini kullanarak işverenlerin bu doğrultudaki beklentisini doğrulamıştır. Bu önergeye karşı dönemin sendikacı milletvekillerinden İzzet Çetin ve Süleyman Çelebi sert bir şekilde karşı çıkarak TBMM'de yoğun tartışmalara yol açarken, sendikal geçmişiyle bilinen Salim Uslu'nun konuya ilişkin herhangi bir yorum yapmaması dönemin sendika siyaset ilişkileri açısından farklı aktörlerin tutumlarını gözler önüne seren önemli bir örnek olmuştur (TBMM Tutanak Dergi, 2012: 60-61).

Sendika kökenli milletvekillerinin görüşmeleri sırasında ortaya çıkan bu ayrışma, sendika-siyaset ilişkisi açısından oldukça çarpıcıdır. AKP'li sendikacı vekiller, parti ideolojisine bağlı kalarak neoliberal düzenlemeleri savunmuş, buna karşın CHP'li sendikacı vekiller bu düzenlemelerin işçi sınıfı aleyhine sonuçlar doğurduğunu vurgulamışlardır. Özellikle İzzet Çetin'in "şantaj yasası" eleştirisi, AKP'nin sendikal alanı nasıl bir siyasi araç haline getirdiğini ortaya koymaktadır.

Sendika-siyaset ilişkisinin dinamikleri tarih boyunca da genellikle iktidarın ideolojik yönelimlerine göre şekillenmiştir. AKP dönemi, bu bağlamda belirgin bir dönüşüm sürecine sahne olmuştur. AKP iktidarı boyunca, işçilerin seçimlerde veya referandumlarda partiye açık destek sunan Hak-İş'e bağlı sendikalara üye yapılmaya çalışılması, çalışma hayatındaki iktidar baskısının somut bir göstergesi olmuştur. Özellikle 2010 sonrası dönemde, ağırlık kazanan biat kültürüne sendikaların da dahil edilmeye çalışılması dönemin sendikacı vekilleri tarafından da eleştirilmiş ve mecliste

AKP’li sendikacı milletvekilleri ile CHP’li sendikacı milletvekilleri arasında tartışma konusu olmuştur. Sendikal hak ve özgürlüklere ilişkin AKP’li vekillerin tutumları sürekli eleştirilmiş ve makbul sendikacılığın oluşturulmaya çalışılmasına karşı çıkmıştır.

Dönemin CHP İzmir Milletvekili Musa Çam’ın Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Tasarısı görüşmelerinde yaptığı eleştirilerle dikkat çekmiştir. Çam, AKP’li sendikacı vekillerin bu süreçteki rollerini sert bir dille eleştirmiş, özellikle dönemin AKP Çorum Milletvekili Salim Uslu’yu hedef almıştır. Çam, konuşmasında işçilerin baskı, tehdit ve şantaj yoluyla iktidara yakın sendikalara üye yapılmaya zorlandığını özellikle vurgulamıştır:

“Şu andan itibaren ÇAYKUR Genel Müdürü, ÇAYKUR Genel Müdür muavinleri, ilgili müdürler işçilere zorla baskı yapıyorlar; sizin arka bahçeniz olan Öz Gıda-İş Sendikasına işçileri zorla götürüyorlar ve önümüzdeki günlerde göreceksiniz... Sayın Salim Uslu burada mı değil mi, bilmiyorum. Daha önce bu denendi. Türkiye’de size biat etmeyen, size teslim olmayan tüm sendikalardan zorla, baskıyla, tehditle, şantajla işçileri istifa ettiriyorsunuz, kendi arka bahçenize götürüyorsunuz ve oralara üye yapıyorsunuz, sonra da diyorsunuz ki: ‘Ben adam gibi sendikacı arıyorum.’ Bunlar mı adam gibi sendikacı peki? Yani sizin zorla götürdüğünüz, istifa ettirdiğiniz ve arka bahçeliğinizi yapan sendikalar adam gibi sendikalar oluyor ama direniş yapan, grev yapan arkadaşlar, onlar adam gibi sendika olmuyorlar. Sayın Bakan, doğru yolda değilsiniz, yanlış istikamette gidiyorsunuz ve bunları yapmamanız gerekiyor. Sizin Çalışma Bakanı olarak işçinin, emekçinin, ezilenlerin, yoksulların hakkını savunmanız gerekirken burada yanlış istikamette gidiyorsunuz” (TBMM, 2013: 759-760).

Çam'ın sözleri işçilerin özgür sendikacılık hakkının, iktidar eliyle nasıl daraltılmaya çalışıldığını ve sendika-siyaset ilişkisinin iktidar ideolojisi doğrultusunda şekillendirilmeye çalışıldığını ortaya koymaktadır.

Sendikacı milletvekillerinin yasa görüşmelerindeki tutum farklılıkları, grev hakkı gibi kritik konularda daha da netleşmiştir. AKP iktidarı döneminde sıkça başvurulmuş grev ertelemeleri, 'millî güvenlik' gerekçesiyle işçi haklarının askıya alınmasına yol açarken, CHP'li sendikacı vekiller bu uygulamaları demokratik hakların ihlali olarak eleştirmiştir. 2015'te metal işçilerinin grevinin erteleme adı altında yasaklanması da bu ikilemi somutlaştıran önemli bir örnek olmuştur. Grev erteleme/yasaklanması dönemin sendikal kökenli CHP İstanbul Milletvekili Süleyman Çelebi tarafından sert bir şekilde eleştirilmiştir. Çelebi, katıldığı bir alt komisyon toplantısında, Bakanlar Kurulu'nun "millî güvenliği tehdit" gerekçesiyle aldığı grev erteleme kararını eleştirirken: "Metal işçileri, bir grev erteleme var. Bakanlar Kurulunca millî güvenlik gerekçe sayılarak ve 'Millî güvenliği tehdit ediyor.' diye grev erteleme yapıldı. Tabii, yasal olarak onun birçok eksigi var. Bakanlar burada yokken 'yaz kopyala imzala' taktiğiyle burada olmayan bakanlar adına da imzalandı ve erteleme yapıldı." ifadelerini kullanmıştır (TBMM Tutanak Dergisi, 2015: 19-20). Bu ifadeler grevlerin "millî güvenlik" bahanesiyle yasaklanmasının, 'yaz kopyala imzala' taktiğiyle fiziken bulunmayan bakanlar adına da imzalar atılmasıyla sürecin antidemokratik niteliğini gözler önüne sermektedir.

Dönemin Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanı Faruk Çelik ise bu kararı savunmuş ve erteleme kararının MESS'le anlaşılabilmesi üzerine alındığını belirterek grev erteleme/yasaklama uygulamalarını sermaye lehine kullandıklarını açık bir şekilde ifade etmiştir. Çelik, metal sektöründeki grevlerin ertelemesine dair yaptığı konuşmada, "Metal sektörü aslında yan sanayiye ihtiva ettiği için, ağırlıklı olarak şu anda grev konusu olan alanlar yan sanayi ihtiva ettiği için birçok sektörün, ihracata dönük birçok ürünün durması, sektörün kilitlenmesi anlamını taşıyacak bazı gelişmelere konu teşkil edeceği için" grev erteleme kararını aldıklarını belirtmiştir (TBMM Tutanak Dergisi, 2015: 19-20). Bu açıklama, AKP'nin sendikal hak ve özgürlüklere yönelik kısıtlamalarının ve yasaklamalarının, ekonomik çıkarlar ve

sermaye yanlısı politikalar doğrultusunda nasıl normalleştirildiğini açıkça ortaya koymaktadır.

Grevlerin erteleme adı altında yasaklanma politikasının sürekliliğinin bir diğer örneği de 2017 yılında, Kristal-İş Sendikası'nın Şişecam greviyle karşımıza çıkmıştır. Söz konusu grevle ilgili TBMM'de verilen iki farklı soru önergesine, dönemin sendikal kökenli AKP'li Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanı Jülide Sarıeroğlu tarafından verilen yanıtlar, sendikal kökenli bir bakanın sendikal hak ve özgürlüklere yönelik durumlarda aldığı tutum açısından oldukça şaşırtıcı olduğunu söyleyebiliriz. Sarıeroğlu, grev yasaklamalarına ilişkin Bakanlar Kurulu'nun grev erteleme yetkisine atıfta bulunmuş ve uyuşmazlıkların çözümüne yönelik bakanlık tarafından gerekli çalışmalar yapıldığını ifade etmiştir (TBMM Tutanak Dergisi, 2017a: 386-387 ve 348-440). Bu durum, sendikal kökenli vekillerin ve bakanların, AKP'nin neoliberal politikalarına bağlı kalmayı sürdürdüğünü ve grev yasaklama kararlarını parti politikalarına uygun şekilde gerekçelendirdiklerini göstermektedir.

Daha da çarpıcı olan, dönemin AKP Genel Başkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın, grev yasaklamaları konusundaki açık beyanlarıdır. Daha önce de belirttiğimiz AKP'nin iktidara geldiği 2002 yılından 2023 Mayıs seçimlerine kadar geçen süreçte, toplamda 20 grev erteleme veya yasaklama adı altında engellenmiş ve bu yasaklamalardan yaklaşık 195 bin işçi etkilenmiştir. 2016-2018 yılları arasında OHAL gerekçe gösterilerek 7 grev yasaklanmıştır. Erdoğan, OHAL uygulamaları çerçevesinde yabancı yatırımcılara hitaben yaptığı bir konuşmada, "OHAL'i iş dünyamız rahat çalışsın diye yapıyoruz. Grev tehdidi olan yere biz OHAL'den istifade ederek anında müdahale ediyoruz" ifadelerini kullanmış ve grevlerin yasaklanmasını ekonomik büyüme ve sermaye çıkarları açısından gerekçelendirmiştir. Jülide Sarıeroğlu'nun OHAL döneminde yasaklanan grevlere ilişkin verilen soru önergelerine yanıt olarak, grev yasaklarının Bakanlar Kurulu kararıyla alındığını belirtmesi, AKP'nin sendikalara yönelik politikalarının, işçi haklarının değil sermaye çıkarlarının korunması amacını taşıdığını ve bu amaç için siyasi zemini de sendikal kökenli AKP'li milletvekillerinin desteğiyle sağladığını söylemek yanlış olmayacaktır (TBMM Tutanak Dergisi, 2017b: 375-376 ve 432-434).

Verilen örnekler, sendikal hak ve özgürlükler konusunda sendikal kökenli CHP’li ve AKP’li milletvekilleri arasında ciddi bir görüş ayrılığı bulunduğunu açıkça göstermektedir. Sendikal kökenli CHP’li milletvekilleri, grev ve toplu iş sözleşmesi gibi temel sendikal hakları bir bütün olarak ele alarak, bu hakların korunması için mücadele ederken; AKP’li sendikal kökenli milletvekilleri ise parti politikaları doğrultusunda neoliberal düzenlemeleri savunmuş ve grev yasaklama ile sendikal hakların kısıtlanmasını normalleştirmiştir. Bu durum, sendikal hakların bütünselliği ve bölünmezliği gerçekliğinin siyasete göre farklılaştığını ortaya koymaktadır (Gülmez, 2008: 139). Çünkü AKP iktidarı döneminde sendikal hakların uygulanması, bu gerçeğin dışına çıkarak, siyasetle şekillendirilen sendikacılığın kapsamına alınmıştır. Örgütlenme özgürlüğü, toplu pazarlık ve grev hakkına yönelik müdahaleler, sendikal hakların bütünlük ve bölünmezliğini ihlal etmektedir. Bu bağlamda, AKP iktidarı hukuksal değişikliklerle sendikaların toplumsal hareket üzerindeki etkisini zayıflatmaya çalışarak, sendikal hareketi ve hakları “makbul sendikacılık” anlayışı çerçevesinde yeniden dizayn etmeye yönelmiştir. AKP’nin sendikal haklara müdahalesi, yasal mevzuatla yapılan düzenlemeler aracılığıyla gerçekleştirilmekte olup, bu düzenlemeler sendikaların konumlarını, örgütlenme, toplu pazarlık ve grev haklarını sınırlayıcı stratejiler sunarak, sendikaların faaliyet alanlarını daraltmaktadır (Erdinç, 2014:159). Bu müdahalenin temel nedeni, AKP’nin iktidara geldiği dönemde ve sonrasında, sermayenin ihtiyaç duyduğu yapılanma süreçlerini karşılama amacıyla neoliberal ekonomi politikalarıyla üretim ilişkilerini ve toplumsal yapıyı şekillendirmesi olmuştur. İktidarda olduğu 20 yılı aşkın sürede, güçler arasındaki ilişkileri yeniden şekillendirerek neoliberal dönüşümü güçlendiren AKP, çalışma ilişkilerine yönelik sınırlamalar ve sendikal hakların kısıtlanması yoluyla bu dönüşümü sağlamıştır (Müftüoğlu, 2023: 166). AKP’nin neoliberal dönüşüm sürecindeki sendikal haklara müdahalesinin bir diğer ayağını ise, muhafazakârlıkla olan ilişkisi oluşturmuştur. Muhafazakârlık ve siyasal İslam’ın sermaye ile olan ilişkisi çerçevesinde, sendikaların “makul ve makbul” olması gerektiği vurgulanmış, çalışma barışı ile “aşırı” sendikalardan kaçınılması gerektiği fikri, muhafazakâr toplumlarda sendikal hareket için ideolojik bir sınırlama oluşturmuştur (Çelik, 2015: 163-164). Bu durum, AKP’nin sendikal haklar üzerindeki etkisini ve işçi sınıfının mücadelesini zayıflatma çabalarını ortaya koymaktadır. “Makbul sendikacılık” anlayışının bir parçası olarak, sendikal hakların sistematik bir şekilde sınırlandırılması ve işçi

sınıfının mücadelesinin zayıflatılmaya çalışılması, AKP'nin sendikal alandaki stratejilerinin temel unsurlarını oluşturmaktadır.

3.2. 2002-2023 YILLARINDA AKP VE İŞÇİ SENDİKACILIĞI İLİŞKİSİ

Sendika-siyaset ilişkileri içinde bulundukları siyasal ve ekonomik bağlamdan bağımsız düşünülemez. Bu ilişki ekonomik, siyasal ve toplumsal yapılardan doğrudan etkilenen bir sistemdir. AKP döneminde sendika siyaset ilişkisi sendikaların kamusal karar alma ve yürütme süreçlerinde etkin rol oynamasına değil AKP'nin güdümünde ve onun vesayeti altında şekillendirilmiştir. Bu süreçte, AKP'yi destekleyen sendikalar, neoliberal ekonomi politikalarının çalışma hayatına etkilerini meşru bir zemine oturtmak için araçsallaştırılmıştır. Bu çalışma hayatında esneklik tartışmalarından asgari ücret görüşmelerine kadar pek çok alan, sendika-siyaset ilişkisinin AKP'nin hegemonyası altında nasıl şekillendiğini göstermektedir.

AKP, emek-sermaye ilişkisinin düzenlenmesinde bireysel ve toplu işçi haklarına yönelik neoliberal bir yaklaşımı benimseyerek sendikal hareketi bu doğrultuda dönüştürmeye çalışmıştır. Bu çerçevede, sendikalar hem toplumsal hem de siyasi anlamda güçsüzleştirilmiş, çalışma hayatının düzenlenmesinde neoliberal uygulamalar ön planda tutulmuştur. Kamusal hizmetlerin özelleştirilmesi, piyasaya devri ve özelleştirilemeyen hizmetlerin muhafazakâr değerler doğrultusunda hayırseverlik kurumlarına aktarılması, bu dönemin belirgin politikaları arasında yer almıştır (Çelik, 2010a: 70). Böylece, devletin sosyal politika uygulamaları zayıflarken, sendikaların siyasi aktörler üzerindeki etkisi ve üyelerini savunma kapasitesi önemli ölçüde sınırlanmıştır.

Muhafazakâr ideoloji, neoliberalizmle kurduğu ilişkide sendikaları tamamen dışlamaz. Ancak onları belirli sınırlar içinde tutarak, ekonomik ve siyasal düzene tehdit oluşturmayacak bir çerçevede meşruiyet aracı olarak konumlandırmaya çalışır. Bu çerçevede, sendikal hareketin sınıfsal mücadele vurgusunu ve bu doğrultuda siyasete müdahil olma durumunu geri plana iter ve siyasetten uzak, uzlaşmacı bir durumu öne çıkarır. AKP, kendini tanımladığı muhafazakâr demokrasi anlayışında,

demokrasi kavramı yerine neoliberal muhafazakâr ideolojisinin gereklerini yerine getirerek sendika-siyaset ilişkisini uyumlu, düzenli ve kendini destekleyen bir çerçevede sürdürmüş, çalışma hayatını şekillendirirken ise makbul sendikaların desteğini alarak hak kayıplarına neden olan düzenlemeleri kendi zemininde meşrulaştırmıştır. Makbul sendikacılığa sınırsız bir örgütlenme özgürlüğü tanındığından, grev ve toplu pazarlık haklarındaki yasal sınırlamaların olumsuz etkileri de yine makbul sendikalar için, deyim yerindeyse, minimize edilmiş olmaktadır. Bunun sonucunda da, bahsi geçen sendikalar üye sayısını hızla artırmakta ve karar alma mekanizmalarında söz sahibi olmaktadır. “Sembiyotik ve hükümet yanlısı sendikacılık” olarak tanımlanan (Çelik, 2015b) bu ilişki biçiminde AKP’nin desteği ile örgütlenen işçi ve memur sendikalarında üye sayısı artarken, işçilerin mevcut sendikalarından istifa ederek iktidara yakın konfederasyonların sendikalarına üye olmaya zorlanmaları da söz konusudur

1980 öncesi dönemde Türkiye’de Türk-İş ve DİSK üzerinden şekillenen işçi sendikacılığı, 2000 sonrası dönemde Hak-İş’in güçlenmesiyle yeni bir boyut kazanmıştır. AKP, Hak-İş’i, kendi siyasal, ekonomik, ideolojik hedeflerine uygun bir sendikal yapı olarak destekleyerek güçlendirmiştir. Böylece 1960 ve 1970’li yıllarda iki ana sendikal yapı etrafında şekillenen sendikal yapı AKP döneminde üçlü bir özellik kazanmıştır. Arıcan’a göre, AKP döneminde çalışma hayatının neoliberalizme uyumlu hale getirilmesi için yapılan değişiklikler sırasında, iktidar ve sendikalar arasında ortaya çıkabilecek çatışma veya gerilimlerin ideolojik olarak desteklenen ve kilit konfederasyon haline getirilmiş olan Hak-İş ile önlenebileceğini öngörmüştür (2018: 551). Bu öngörü AKP’nin sendikacılık üzerindeki etkisinin ideolojik bir boyut taşıdığının da bir sonucudur. AKP uyguladığı neoliberal politikaların neden olduğu sorunlara karşı oluşabilecek direnci yönetme amacıyla özellikle Hak-İş’i destekleyerek, sendikal hareketi izlediği politikaların ideolojik araçlarına dönüştürmeye çalışmıştır. Sonuç olarak iktidarın izlediği Hak-İş’i güçlendirme stratejisi, çalışma hayatındaki toplumsal çatışmaları ve özellikle işçi sınıfının siyasi etkilerini sınırlayan ve sonuç olarak iktidarın işini kolaylaştıran bir işlev görmüştür.

Sendikacılığın siyasetten tamamen bağımsız kalmasının sosyo-ekonomik açıdan mümkün olmadığı da açıktır. AKP dönemi sendikacılığında, sendika-parti ve sendika-devlet ilişkileri, sendikaların eylem ve tutumlarını şekillendirirken, siyasetin etkisi altındaki sınırlarını da belirlemektedir. Bu noktada sendikal hareketin örgütlü yapısını şekillendiren konfederasyonların tüzükleri, hem siyasetle mesafelerini hem de iktidarla ilişkilerindeki ideolojik duruşlarını anlamak açısından kritik bir öneme sahiptir. Türk-İş, Hak-İş ve DİSK'in tüzüklerinde yer alan siyaset tanımlamaları, sendikacılık anlayışları ve devletle ilişki modelleri, AKP dönemindeki yaklaşımlarının da arka planını oluşturmaktadır. Nitekim bir konfederasyonun tüzüğündeki 'tarafsızlık' vurgusuyla diğerinin 'mücadeleci sınıf sendikacılığı' tanımı, aynı siyasi iklimde bile farklı tavırlar almalarının kurumsal dayanağını oluşturur. Bu nedenle, konfederasyonların tüzüklerinde yer alan, kendilerini tanımladıkları ve benimsedikleri sendikal anlayışlara değinmek gerekmektedir. Bu amaçla en fazla üyeye sahip üç işçi sendikası konfederasyonunun ana tüzükleri incelenmiştir. Konfederasyonların tüzükleri, sendikaların siyasetle olan ilişkilerini anlamlandırmak ve aynı zamanda AKP'nin çalışma ilişkilerine yaklaşımlarına yön veren, toplumsal olaylardaki tutumlarını ortaya koymak açısından önemli bir kaynak olacaktır.

6-7 Eylül 1952'de kurulan Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu (Türk-İş), ana tüzüğünde, Konfederasyonun amacı ve çalışma şeklini açıklayan 2. maddede şu ifadeler yer almaktadır:

“Türk-İş, evrensel hukuk ilkelerini esasa alarak, insan onuruna yakışır iş ortamlarının yaratılması başta olmak üzere; insan hakları, çoğulcu ve özgürlükçü demokrasi kuralları, Atatürk ilkeleri, milli demokratik, laik ve sosyal hukuk devleti anlayışı çerçevesinde hak ve menfaatlerin korunması ve geliştirilmesi ile devletin ülkesi ve milleti ile bölünmez bütünlüğünün zedelemesini hedef alan faaliyetlere karşı mücadele amacını taşır.”

Tüzükte ayrıca, siyasi partilere karşı bağımsızlığını koruduğu da vurgulanır (Türk-İş, 2019). Türk-İş'in ana tüzüğünde yer alan devlet vurgusunun tarihsel kökeni, devlet ve düzen ile daima uyumlu olma ve çatışmaya girmemek olarak açıklanabilir.

13 Şubat 1967'de kurulan Türkiye Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu (DİSK), tüzüğünde yer alan Konfederasyon amaç ve ilkelerinde, “Kaynağını emeğin yüce değerinden, gücünü işçi sınıfından alan Türkiye Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu ‘DİSK’, demokratik, bağımsız bir sınıf ve kitle örgütü olarak; İşçi sınıfının hak ve çıkarlarının toplumcu, çoğulcu, katılımcı ve özgürlükçü temellere dayalı gerçek demokrasi ortamında kazanılıp geliştirilebileceğinin bilinci içinde, işçi sınıfı ve emekçi halka yönelik her türlü sömürü ve baskının ortadan kaldırılması”nı ilk amacı olarak ortaya koyar ve diğer amaç ve ilkelerini buna göre sıralar. Aynı zamanda DİSK'in siyasi partilere karşı tutumu tüzükte yer alan şekilde daha açıktır:

“Konfederasyonun amaç ve ilkeleriyle bu maddede sayılan görev ve yetkiler konularında siyasi partileri yönlendirmek, Konfederasyonun önerilerini benimseyen veya uygulamayı kabul eden ve diğer partilere göre Konfederasyonun görüşlerine, amaç ve ilkelerine daha yakın ve işçi sınıfı ile emekçi halkın çıkarlarını korumada daha yararlı politikaları savunan, uygulayan partiler ile organik bağ kurmamak kaydıyla ilişkileri geliştirmek, bu partilerin ülke yönetimi ve yerel yönetimlerde iktidara gelerek programlarını uygulayabilmeleri için çaba harcamak, gerektiğinde politikaları ve uygulamaları Konfederasyon amaç, ilke ve görevleriyle uyuşmayan partilere karşı tavır almak, karşı kampanyalar örgütlemek” amacı taşır (DİSK, 2024).

22 Ekim 1976 tarihinde kurulan Hak İşçi Sendikaları Konfederasyonu (Hak-İş), tüzüğüne göre Konfederasyonun temel ilkeleri “içerisinde bulunduğu topluma karşı sorumluluklarının bilincinde olarak faaliyetlerinde toplumun milli, manevi ve kültürel değerleri ile birlikte evrensel ahlaki değerlere saygı temelli sendikacılık anlayışını benimser” şeklinde tanımlanır ve siyasi partilere, hükümete karşı bağımsız olduğunu vurgular (Hak-İş, 2023).

İşçi sendikaları konfederasyonlarından Türk-İş, DİSK ve Hak-İş'i incelediğimizde, siyasi partilere olan tutumları açısından Türk-İş ve Hak-İş, siyasi partilerden bağımsızlığı vurgularken, DİSK'in bağımsız bir sınıf ve kitle örgütü olmasının yanı sıra siyasi partilerin yönlendirilmesi gerektiğine yönelik vurgusu da öne çıkmaktadır. DİSK'in siyasi partilerin yönlendirilmesi gerekliliği ilkesi, AKP döneminde yapılan referandumlar ve seçimlerde de kendini göstermekteyken, özellikle siyasi partilerden bağımsızlığını vurgulayan Hak-İş'in, AKP'ye doğrudan desteğini belirttiği açıklamalar ve kampanyaları bulunmaktadır. Sendikacılıkta farklı ideolojik temellere sahip konfederasyonlar olması, iktidarın ideolojisinin dışında kalan sendikalar için iktidarın kontrol mekanizması oluşturmaya neden olmaktadır. Çelik, Hak-İş aracılığıyla Türk-İş'in kontrol altında tutulduğunu öne sürerken İslamcılığın sendikacılığa senteziyle oluşan Hak-İş için de 2000'li yılların "muteber" konfederasyonu olduğunu belirtir (2015a: 168, 185).⁵¹

İşçi sendikaları konfederasyonlarının temel siyasal-ideolojik pozisyonlarına ve AKP ile olan ilişkilerine yönelik bu girişin ardından, takip eden bölümde AKP'nin işçi sendikacılığına etkisi ve sendika siyaset ilişkisi 2002-2010 ve 2010-2023 yılları arasında iki ayrı alt dönem halinde ele alınacaktır. Bu iki dönemin detaylı bir şekilde incelenmesi AKP'nin sendika-siyaset ilişkisini nasıl dönüştürdüğünü, bu dönüşümün sendikacılık üzerinde nasıl bir etki yarattığını ve sendikal hareketin ideolojik çerçevesini nasıl şekillendirdiğini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Özellikle sendikacılıkta neoliberalizm ve muhafazakârlığın inşası için AKP'nin otoriterleşme gücünü nasıl uyguladığını anlamak açısından kritik bir önem taşımaktadır. Dolayısıyla 2002-2010 ve 2010-2023 yılları arasındaki bu iki dönemin incelenmesi, AKP'nin bu süreçte nasıl bir sendikacılık inşa etmeyi amaçladığını ve sendikal hareketin ideolojik mücadelesinin sınırlarını nasıl belirlediğini anlamak adına önem taşımaktadır.

⁵¹ Hak-İş'in muhafazakârlığa dayalı ortak kökeni, siyasi iktidarın yerli ve millilik vurgusuyla güçlendirildiğini ve üye sayısının hızla arttığını görmek için bkz, yukarıda bölüm 3.1.1.1. AKP ve Hak-İş Örgütlenmesi.

3.2.1. ORTAK MÜCADELE ÇABALARI: 2002-2010

2002 AKP'nin iktidara geldiği 2002 seçimlerinin ardından, dönemin AKP Genel Başkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın yaptığı konuşmada Türkiye için "yeni bir dönem" vurgusu ön plana çıkmıştır. 2002-2010 dönemi, AKP'nin Avrupa Birliği (AB) uyum süreci kapsamında daha "demokratik" bir yol izlediği, AB ile katılım müzakerelerinin başlaması için ön koşul olan Kopenhag Siyasi Kriterleri'ne uyum sağlamak adına sıklıkla düzenlemeler gerçekleştirdiği bir dönem olmuştur. Bu düzenlemeler Anayasa değişiklikleri, temel yasaların gözden geçirilmesi ve AB uyum süreci paketleriyle hayata geçirilmiştir.

2002'den 2010'daki Anayasa değişikliğine kadar geçen süreçte, AKP'nin Türkiye'de sendikal yapıyı tek merkezde toplamaya çalıştığı söylenebilir. Otoriterleşmenin içeriğini oluşturan sınıf temelli siyasete son verilme çabası AKP'nin iktidara geldiği dönemde AB uyum süreçleri aşamalarında sunduğu demokratikleşme adımlarıyla örtülmüş ve bu süreçte sınıf temelli siyasetin temel unsurlarını temsil eden kesimlerin karar alma mekanizmalarındaki gücü zayıflatılmıştır. Bunun sonucunda, çalışma hayatını şekillendiren otoriter bir rejim inşa edilmeye başlanmış ve temelleri bu dönemde atılmıştır (Akçay, 2013: 34).

AKP iktidarının muhafazakârlıktan aldığı güçle temellerini attığı otoriter emek rejimi, aynı zamanda AB uyum sürecinin hızla ilerlediği ve demokratikleşme söylemlerinin yoğunlaştığı bir döneme denk gelmiştir. Bu nedenle AKP, bir yandan kontrollü bir çalışma hayatı kurarken diğer yandan “sosyal diyalog” söylemleriyle örgütlü ve güçlü bir işçi sınıfını destekler görünen bir profil çizmektedir. Ancak bu profil, esasen AKP'nin ideolojik hedefleri doğrultusunda şekillendirilmektedir. Koray, AKP'nin sendikal haklardan ziyade çalışma barışına vurgu yaparak, çalışma hayatında rızaya ve hiyerarşiye dayalı bir düzen inşa ettiğini belirtir. Bu düzen, işçi ve işverenin “üzerine düşeni yapacağı” ahlaki ve hiyerarşik bir zemin oluşturmayı amaçlamaktadır. Ancak bu yaklaşımın, sendikal hak ve özgürlükleri de içeren sosyo-ekonomik taleplerin demokratik bir ortamda gelişmesini engellediği açıktır (2015: 33).

2002-2010 yıllarında, AKP'nin muhafazakâr ideolojisinin çalışma hayatını şekillendirmedeki etkisi, çalışma barışı vurgusu üzerinden kendini göstermiştir. Bu vurgu, AKP'nin çalışma hayatına ilişkin görüş ve politikalarını içeren parti programlarında da açıkça yer almaktadır. 2001 yılında yayımlanan "Kalkınma ve Demokratikleşme Programı" isimli belgede de çalışma hayatına yönelik benzer vaatler dile getirilmiştir. Bu programda örgütlenme özgürlüğünün önünün açılacağı, sendikalaşmanın teşvik edileceği ve kamu görevlilerinin grevli ve toplu sözleşmeli sendikal haklara sahip olacağı vaat edilmiştir (AK Parti, Kalkınma ve Demokratikleşme Programı, 2001). Sendikalaşmanın teşvik edilmesine yönelik bu vaatler, özellikle kamu sendikacılığı açısından önem arz etmiştir. Parti programı incelendiğinde de sosyal diyalogun ve çalışma barışının önemsendiği, sosyal diyalog mekanizmalarının aktif şekilde kullanılacağı belirtilmiştir. Programda, çalışma hayatının güçlendirilmesi ve istikrara kavuşturulması için, çalışma hayatıyla ilgili mevzuat, çağdaş standartlara uygun ve demokratik katılımı sağlayacak şekilde yeniden gözden geçirileceği ve uluslararası standartların uygulanacağı, örgütlenme özgürlüğünün önündeki engellerin kaldırılacağı, kamu görevlilerinin sendikal haklarının güvence altına alınacağı ve demokratik katılımın sağlanacağı vurgulanmıştır (AK Parti, Parti Programı).⁵²

Benzer şekilde, AKP'nin 3 Kasım 2002 seçimleri için hazırladığı seçim beyannamesinde de sosyal diyalogun güçlendirilmesine yönelik vurgu yapılmış ve sosyal tarafların sorunlarının çözümünde kamunun aracı olacağı belirtilmiştir:

⁵² “Çalışma barışının sağlanması, çalışma hayatının sağlıklı ve dengeli bir biçimde sürdürülebilmesi için işçi, işveren ve hükümetten oluşan üçlü bir yapı içinde sosyal diyalogun en ileri seviyelere taşınması ve sorunların uzlaşma ortamında çözülmesi en önemli hedeflerimizdendir. Çalışma hayatının güçlendirilmesi ve istikrara kavuşturulması için, çalışma hayatıyla ilgili mevzuat, çağdaş standartlara uygun ve demokratik katılımı sağlayacak şekilde yeniden gözden geçirilecek, taraflar arasında sağlıklı ilişkilerin gelişmesini hazırlayacak tedbirler alınacaktır. ILO sözleşme ve ilkeleri çerçevesinde hükümet, işçi ve işverenler arasındaki uzlaşma ile endüstriyel ortamdaki ilişkilerin her açıdan güçlendirilmesi için gayret sarf edilecektir. Ekonomik ve Sosyal Konsey’in yapısı genişletilerek ve güçlendirilerek daha fonksiyonel hale getirilecektir. Örgütlenme özgürlüğünün önü açılacak, sendikalaşma teşvik edilecek, kamu görevlilerinin grevli ve toplu sözleşmeli sendikal haklar ve özgürlüklere kavuşturulması için gereken mevzuat değişiklikleri gerçekleştirilecektir...”(AK Parti, Parti Programı).

“AK Parti, yönetime katılımı engelleyen yasal ve idari etkenleri kaldırarak, kamu yönetimine sivil toplumun daha aktif katılımını sağlayacaktır. İş dünyası, sendikalar, meslek odaları, çiftçi örgütleri ve gönüllü kuruluşların, sorunlarını, hizmet alanlarındaki kamu görevlileri ile birlikte çözmelerini kolaylaştırıcı mekanizmalar geliştirilecektir” (AK Parti 2002: 16).

2002-2010 dönemi, yalnızca AB Uyum Paketleriyle değil hükümet programlarıyla da çalışma ilişkileri ve sendikal haklara atıf yapılan bir dönem olmuştur. Meclis’e sunulan 59. Hükümet Programı’nda, değişen istihdam biçimlerine atıfla işçi ve işveren kuruluşlarının rol ve fonksiyonlarının etkinliğini artıracak bir ortamın oluşturulacağı ifade edilmiştir :⁵³

“İşgücü piyasalarının yapısı ve özellikleri son yıllarda önemli ölçüde değişime uğramaktadır. İstihdamın ve işsizliğin endüstriyel ve mesleki dağılımı, istihdam statüsü geçmiş dönemlere göre farklı bir trende girmektedir. Bu nedenle, işçi ve işveren kuruluşlarının rol ve fonksiyonlarının etkinliğini artırııcı ortam oluşturulacaktır.”

AKP 22 Temmuz 2007 seçimleri için yayımladığı seçim beyannamesinde de çalışma hayatında tüm taraflar için dengenin önemini vurgulamıştır. Sosyal barışın korunmasının ve geliştirmenin, uzun soluklu kalkınmanın bir parçası olarak görüldüğünü vurgulamış ve sendikal hayata yönelik düzenlemelerin uluslararası normlara uygun yapılacağını belirtmiştir:

“Sosyal barışın korunması ve geliştirilmesini, sağlıklı ve uzun soluklu bir kalkınma sürecinin olmazsa olmaz koşulları arasında görüyoruz. ILO ve AB müktesebatına uyum ekseninde düzenlemeler yapmaya devam edeceğiz. Kalkınma sürecimizi ve çalışanlarımızın uzun vadeli menfaatlerini esas alarak, iş barışını ve sosyal barışı koruyacağız. Sendikal yapımızda AB müktesebatına ve ağdaş gelişmelere paralel olarak düzenlemeler yapmaya devam edeceğiz. Sendikaların toplu iş sözleşmelerine katılımları konusunda yürütmekte

⁵³ Resmi Gazete, 23.03.2003, S. 25058.

olduğumuz çalışmaları ILO ve AB normlarını dikkate alarak sonuçlandıracağız” (AK Parti 2007: 80-82).

2002 sonrası dönemde erken seçime gidilerek 22 Temmuz 2007’de genel seçimler yapılmış ve AKP yüzde 46,6’lık oy oranıyla tekrar iktidar olmuştur. Tekrar iktidar olan AKP’nin 60. Hükümet Programında ise sendikal hak ve özgürlüklere yönelik düzenlemelerin AB müktesebatına ve çağdaş gelişmelere paralel olarak yapılacağı ifade edilmiştir.

2002 ve 2007 yıllarında gerçekleşen genel seçimlerde açıklanan beyannameler ve hükümet programları incelendiğinde, sendikalarla ilgili genel yaklaşımın sosyal diyalogu güçlendirici, ILO ve AB normlarına yönelik iyileştirici düzenlemeler içerdiği görülmektedir. Ancak AKP’nin metinlerinde yer alan “demokratikleşme adımları”nın, uysallaştırılmış sendikaların oluşması ve otoriter bir emek rejimi inşasına yol açtığı söylenebilir. Otoriter emek rejimi kavramıyla yapmak istediğimiz vurgu, AKP’nin bir yandan sendikal haklar önündeki engelleri kaldırmak suretiyle sendikaları güçlendirirken, diğer yandan sendika-siyaset ilişkisini neoliberal düzenlemelerle şekillendirerek sendikaların rızasını almak için kurduğu ilişkilerde kendini göstermesini ortaya koymaktır. Bu yapılanma sendikal hakların önündeki engellerin kaldırılmasıyla başlayan bir güçlenme süreci olsa da aynı zamanda çalışma hayatını belirleyen neoliberal politikaların kabul edilmesi için sendikaların ‘rızalarının’ sağlandığı bir sürece dönüşmüştür.

3.2.1.1. SEÇİMLER VE İŞÇİ SENDİKALARI KONFEDERASYONLARININ TUTUMU

AKP’nin iktidara gelmesiyle birlikte bu dönemde sendikalar 1999’da kurulan ve 2008’lerde dağılan, Türk-İş, Hak-İş ve DİSK’inde içinde yer aldığı Emek Platformu’yla AKP’nin neoliberal politikalarına ve uygulamalarına karşı ortak bir mücadele çabasında olmuşlardır. Bu dönemde sendikalar, AKP hükümetinin sosyal devlet uygulamalarını aşındıran politikalarına karşı önemli ortak eylemler gerçekleştirmişlerdir. Özellikle Irak Savaşı’na karşı düzenlenen protestolar, SSK

hastanelerinin Sağlık Bakanlığı'na devrine yönelik itirazlar, Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü'nün kapatılmasını protesto amacıyla düzenlenen "Sosyal Devlet-Sosyal Adalet" mitingleri, SSGSS yasa tasarısına karşı yürütülen kampanyalar ve ortak 1 Mayıs kutlamaları, ortak mücadele çabasının en somut örneklerini oluşturmaktadır (Korkmaz, 2019 ve Kutlu, 2020). AKP iktidarının ilk yıllarında sendikaların ortak mücadele çabasını seçim dönemlerinde farklı tutumlar almalarını engellememiştir. Neoliberal politikalar ve sendikal hak kısıtlamalarına yönelik geliştirilen eleştirel söyleme rağmen konfederasyonlar seçim dönemlerinde farklı siyasi tutumlar benimsemiştir. Bu ayrışma yalnızca sendikaların ideolojik pozisyonlarıyla değil, aynı zamanda hükümetin toplumsal rızayı inşa etme sürecinde sendikalar üzerindeki etkisiyle de şekillenmiştir. AKP belirli konfederasyonları "uyumlu" birer aktör olarak konumlandırırken, eleştirel sendikalarla arasına mesafe koymuş ve bu durum sendikalar arasındaki farklılıkları derinleştirirken aynı zamanda sendikal rekabeti de ideolojik tutumlara göre farklı bir boyuta taşımıştır.

AKP'nin 2002'de iktidara gelmesini takip eden yıllarda, Türk-İş, Hak-İş ve DİSK'inde içinde yer aldığı 1999'da oluşturduğu Emek Platformu çatısı altında neoliberal politikalarla karşı dikkat çekici bir birliktelik sergiledikleri görülmektedir. Bu dönemde sendikalar, AKP hükümetinin sosyal devlet uygulamalarını aşındıran politikalarına karşı önemli ortak eylemler gerçekleştirmişlerdir. Özellikle Irak Savaşı'na karşı düzenlenen protestolar, SSK hastanelerinin Sağlık Bakanlığı'na devrine yönelik itirazlar, Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü'nün kapatılmasını protesto amacıyla düzenlenen "Sosyal Devlet-Sosyal Adalet" mitingleri, SSGSS yasa tasarısına karşı yürütülen kampanyalar ve ortak 1 Mayıs kutlamaları, bu kolektif mücadelenin en somut örneklerini oluşturmaktadır (Korkmaz, 2019; Kutlu, 2020).

AKP'nin iktidara gelmesinin ardından özellikle 2003 yılı AB uyum süreçleri çerçevesinde ortaya koyduğu "demokratikleşme" adımları ve kalkınma paketlerinde açıklanan neoliberal ekonomi politikaları, konfederasyonlar arasında görüş ayrılıklarına yol açmıştır. Bu farklılaşma, konfederasyonların tüzüklerinde de ifade ettikleri siyasetle olan ilişkilerinin bir yansımasıdır.

2002 genel seçimleri, Türkiye siyasi tarihinde önemli bir dönüm noktasıdır. Bu nedenle de sendikaların seçimlere dair açıklamaları 2002 ve sonrası dönemde sendika siyaset ilişkisini anlamak açısından dikkate değerdir. Türk-İş, Hak-İş ve DİSK'in seçim tutumları t konfederasyonlarının siyasetle olan ilişkisi açısından kritiktir.

2002 seçimlerine ilişkin Türk-İş Genel Sekreteri Hüseyin Karakoç, seçim sonuçlarını olumlu değerlendirmiş ve bu sonuçları sendikaların toplum nezdindeki temsiliyeti üzerinden yorumlamıştır.

“3 Kasım 2002 genel seçimleri, tam bir özgürlük ve demokrasi ortamında ve büyük bir olgunlukla gerçekleştirilmiştir. Ülke çapında gerek propaganda çalışmaları, gerek seçimler sırasında önemli hiçbir olayın olmaması, demokrasinin yerleşmesinin önemli bir göstergesidir. 3 Kasım genel seçimlerinde milletimiz iki partili bir parlamento oluşturmuştur. Meclis'in eski üyelerinin çok büyük bir bölümünün yeniden seçilememesi, geçmiş yıllarda dile getirdiğimiz şikâyetlerin ne kadar haklı olduğunu ve bu tavırla Türk-İş'in halkımızın sözcülüğünü yaptığını bir kez daha göstermektedir. Türk-İş, siyasi hayattan ayrılmaya karar veren değerli politikacılara, bugüne kadarki hizmetleri için teşekkür etmekte ve başarılar dilemektedir. Sendikalarımız, siyasi partilerden bağımsızdır. Türk-İş, hiçbir siyasi ayrım yapmaksızın, Türkiye Cumhuriyeti'nin üniter devlet yapısının bütünlüğü ve bağımsızlığı, laik ve demokratik sosyal hukuk devleti, parlamenter demokratik düzen, insan hakları, işçi hakları ve sendikal hak ve özgürlükler doğrultusunda atılan tüm adımları destekleyecektir.” (Türk-İş, 2002:13).

Dönemin Hak-İş Genel Başkanı Salim Uslu'nun 2002 seçimlerine ilişkin yaptığı açıklama ise farklı bir bakış açısını yansıtmaktadır. Uslu, seçimleri "ülkedeki belirsizliğin giderilmesi için tek çare" olarak nitelendirmiş ve seçimlerin, "demokrasinin olmazsa olmazı" olduğunu ifade ederek belirsizlik ortamından kurtulabilmek için seçimlere gidilmesi gerektiğini söylemiştir. Önceki dönem hükümetlerini eleştirerek, "Hükümet içinde ikna edecek adam, muhatap bulmak

mümkün değil. Ülkede yarına umutla bakan, mutluyum, refah seviyem arttı diyen tek bir kişi bulursanız hükümetten özür dileyeceğim" demiştir (Yeni Şafak, 2002). Uslu, seçimlerin ardından AKP'den Çorum Milletvekili seçilerek parlamentoya girmiştir. Hak-İş'in bu dönemdeki açıklamaları, konfederasyonun daha pragmatik bir siyaset anlayışı benimsediğini ve AKP ile yakın ilişkilerde olduğunu söyleyebiliriz.

DİSK, 2002 seçimlerinin ardından iktidara gelen AKP'nin hükümet programına ilişkin eleştirilerini dile getirdiği basın açıklamasında, hükümet programında sendikal hak ve özgürlüklere yer verilmemesini eleştirmiştir. DİSK'e göre, iş hukukunun işverenlerin talepleri doğrultusunda düzenleneceği yönündeki ifadeler, AKP'nin politikalarının sınıfsal ve neoliberal karakterinin bir yansımasıdır. Dönemin DİSK Genel Başkanı Süleyman Çelebi'nin yaptığı açıklama ise AKP'nin hükümet politikasının neoliberal zeminini ortaya koymuştur (DİSK, 2002b):

“Sendikal hak ve özgürlükler konusu ise yine sürekli geri plana itilmekte, görmezden gelinmektedir. İşçilerin, kamu çalışanlarının örgütlenme, haklarını örgütlü zeminlerde arama, toplu sözleşme yapma gibi temel hakları hala kısıtlı, daha açık ifade ile kullanımı çok zor şartlara bağlıdır. Hükümetin beş yıllık iktidarı için öngördüğü programında bu konuya ilişkin tek satır yoktur. Buna karşılık işverenlerin istekleri doğrultusunda iş yasasının değiştirilmesi son dakikada Hükümet programına sokulmuştur.”

DİSK ise 24 Aralık 2002 tarihinde açıkladığı Genişletilmiş Başkanlar Kurulu Sonuç Bildirgesi'nde, AKP iktidarına yönelik eleştirilerini açık bir şekilde dile getirmiştir. Bildirgede, “Güçlü bir parlamento çoğunluğuyla iktidara gelen AKP Hükümeti'nin öncelikleri ve hedefleri emekçilerin taleplerini karşılamaktan uzaktır” ifadelerine yer verilerek, AKP'nin neoliberal ekonomi politikaları eleştirilmiştir. Ayrıca esnek çalışma uygulamalarına karşı iş güvencesinin önemi vurgulanmış ve sendikal hakların bir bütün olarak korunması gerektiği ifade edilmiştir. Bu açıklama, DİSK'in AKP'nin çalışma hayatına dair politikalarına yönelik eleştirel duruşunu ve işçi sınıfının haklarını savunmadaki tutumunun AKP'ye ve diğer konfederasyonlara göre farklılığını ve kararlılığını ortaya koymaktadır (DİSK, 2002a).

AKP'nin iktidara gelmesinin ardından 2007 yılında gerçekleşen ikinci seçimler için dönemin Hak-İş Konfederasyonu Genel Başkanı Salim Uslu, konfederasyonları adına AKP'ye açık desteğini belirterek "AK Parti'nin geçen dönem aldığı oyu artırarak tek başına iktidar olmasını diliyoruz" demiştir (Haberler, 2007). Aynı dönemde Hak-İş'e bağlı Hizmet-İş'in Genel Kuruluna katılan dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan, burada yaptığı konuşmasında sendikal hak ve özgürlüklere vurgu yapmış ve örgütlenme önündeki engellerin kaldırılmasının görevleri olduğunu belirtmiştir (Hizmet-İş, 2007): "Sendikal hareketin önündeki tüm engelleri toplumun önündeki diğer tüm engeller gibi aşmak, emek hareketini hak ettiği konuma ulaştırmak bizim boynumuzun borcudur. Ancak sendikalar da bu noktada bize yardımcı olacaklardır."

Türk-İş 2007 seçimlerine ilişkin resmi bir açıklamada bulunmamış, fakat dönemin Genel Başkanı Salih Kılıç'ın döneme dair konuşmaları sendikanın genel eğilimlerini yansıtmaktadır. Kılıç, dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan ile yaptığı görüşmede Erdoğan'ın Türk-İş'in seçimlere dair tutumuna yönelik soruya Türk-İş'in siyasete doğrudan müdahil olmaktan ziyade, "Kriz çıkarılmadan ve istikrarı bozmayacak ölçüler içerisinde bu süreç tamamlanmalı. Anayasa'nın temel nitelikleri korunmalı, güçlendirilmeli ve sadık kalınmalı. Anayasa'nın temel niteliklerindeki belirlenmiş olan 101. maddedeki nitelikler ve tarafsızlık ilkesine uygun bir cumhurbaşkanı seçilmeli" ifadeleriyle Anayasa vurgusu yapmıştır (Milliyet, 2007). Seçimlerin ardından Mecliste gerçekleşen Cumhurbaşkanlığı seçimi için ise Kılıç, seçimlerin milli iradenin tecellisi doğrultusunda gerçekleşmesi gerektiğini belirterek, "Cumhurbaşkanı seçiminin bir an önce hayata geçirilmesini bekliyoruz. Bu seçimlerin hem size, hem milletimize, hem ülkemize hayırlı olmasını diliyoruz" ifadelerini kullanmıştır (Yeni Asya, 2007). Bu açıklamalar, Türk-İş'in sendika-siyaset ilişkisindeki tarafsız görünümünü korumaya çalışırken aynı zamanda hükümetle diyalog kanallarını açık tutarak siyasetten tamamen bağımsız olmadığını da ortaya koymaktadır.

2007 genel seçimlerinin ardından gerçekleşen Türk-İş'in 20. Genel Kurulu, sendika-siyaset ilişkisi açısından bir dönüm noktası olarak değerlendirilebilir. O dönemde başkanlık görevini sürdüren Salih Kılıç yeniden seçilemezken, yerine AKP'ye yakınlığıyla bilinen Mustafa Kumlu gelmiştir. Kumlu'nun seçilmesi sürecinde, Genel Kurul'a Cumhurbaşkanı Abdullah Gül, TBMM Başkanı Köksal Toptan, Başbakan Recep Tayyip Erdoğan ve çok sayıda bakan ile milletvekilinin katılması, AKP hükümetinin sürece dolaylı müdahalesine yönelik eleştirileri beraberinde getirmiştir. Bu durum, Türk-İş'in AKP etkisine girmesi şeklinde yorumlanmıştır. Özellikle Türk-İş'e bağlı sendikaların büyük çoğunluğunun kamuda örgütlü olması, hükümetin müdahalesinin nesnel zeminini güçlendirmiştir. Zira kamu sektörünün en büyük işvereni olan hükümet, sendikalar üzerinde dolaylı bir baskı aracına sahipti. Kamu sendikaları da işyeri sorunlarını çözebilmek adına hükümetle uyumlu hareket etmeyi tercih etmiş, bu da yönetim değişikliğini kolaylaştırmıştır (Petrol-İş, 2007; Birgün, 2007; Hürriyet, 2007). Mustafa Kumlu'nun başkan seçilmesiyle birlikte, Türk-İş'in hükümetle iyi geçinme ve çatışmadan kaçınma politikasına geri döndüğü gözlemlenmiştir. Bu süreçte, işçi hareketinin ortak platformu olan Emek Platformu'nun dağılması ve Türk-İş'in AKP hükümetiyle uyumlu bir çizgiye yerleşmesi, dönemin eleştirilerini haklı çıkarmıştır. Aynı zamanda, bu durumun sendika içinde yarattığı rahatsızlık, Sendikal Güç Birliği Platformu'nun ortaya çıkmasına yol açmıştır (Çelik, 2022: 190). Türk-İş, genel seçimlerde resmi olarak tarafsız olduğunu vurgulasa da, 2007 Genel Kurulu'ndaki yönetim değişikliği ve AKP'nin dolaylı etkisi, sendika-siyaset ilişkisindeki müdahalenin yadsınamaz olduğunu göstermektedir.

Hak-İş 2007 seçim sürecinde açıktan bir siyasi destek açıklamasa da AKP temsilcileri ile yaptıkları görüşmelerde Erdoğan'ın yetkinliğini ve adaylarının niteliklerini destekler ifadeler kullanmıştır. Aynı dönemde gerçekleşen Cumhurbaşkanlığı seçimi için dönemin Hak-İş Başkanı Salim Uslu, Erdoğan'a Meclis'in iradesinin, cumhurbaşkanının niteliklerini belirlemeye yeterli olacağını söylemiştir (Hürriyet, 2007). Cumhurbaşkanlığı seçim sürecinde Abdullah Gül'ün adaylığını açıkça desteklemiş ve bu desteğini demokratikleşme ve sivilleşme ile gerekçelendirmiştir:

“Hak-İş Başkanı Salim Uslu “Siyasete müdahale edilerek demokrasi zedeleyen bazı olaylar yaşanmıştır. Sayın Gül bugün toplumsal iradeyi savunarak demokrasinin gereğini yerine getirmiştir. Gül uzlaşmacı ve toplumun her kesimini kucaklayıcı bir yapıya sahiptir. Gül bakış açısını dün düzenlediği basın toplantısında çok açık bir şekilde ifade etmiştir. Cumhurbaşkanlığı koltuğunda böyle bir kişinin oturmasının topluma yansımaları da iyi olacaktır. Siyaset kriz çıkarmak değil sorun çözmektir. Bugüne kadar uzlaşma sözü çok kullanıldı ve uzlaşma için siyaset dışı aktörler kullanıldı. Uzlaşmanın asıl merkezi adresi sivil toplum örgütleridir. Hak-İş yönetimi olarak Sayın Gül’ün cumhurbaşkanlığı adaylığını destekliyoruz. Bunun Türkiye’nin demokratikleşmesi açısından ve sivilleşen gelişen Türkiye için önemli olduğunu düşünüyoruz ” (Yeni Asya, 2007).

Uslu’nun bu dönemdeki açıklamaları, Hak-İş’in sendika-siyaset ilişkisini sınıf temelli bir zeminden uzaklaştırarak hükümet politikalarına uyumlu bir çerçevede yaptığının da göstergesidir.

DİSK ise 2007 seçimleri için üyelerine CHP-DSP ittifakına ⁵⁴ oy verme çağrısında bulunmuştur. DİSK yönetim kurulu, AKP’nin politikalarını eleştirerek CHP-DSP ittifakı için oy çağrısında bulunduğu açıklamada, dönemin gerçekleri göz ardı eden kolaycı ve kısa erimli bir tavrın DİSK’in demokratik sınıf ve kitle sendikal anlayışı ile bağdaşmadığı gerekçesi ile IMF ve Dünya bankasının politikalarını uygulayan sermaye partilerine oy verilmesi yerine CHP-DSP işbirliğine oy istemiştir. İşçi sınıfı ve emekçilerin ekonomik ve demokratik taleplerine ittifak programında yer verilmesi bu çağrıda etkili olmuştur:

⁵⁴ 2007 seçimleri için DSP milletvekili adaylarının CHP listesinden seçimlere girebilmesi için CHP-DSP ittifakı kuruldu (BBC, 2007).

“22 Temmuz 2007 tarihinde yapılacak olan seçimler ülkemizin geleceğini, işçi sınıfı ve emekçi halkımızın iş/çalışma ve yaşam koşullarını yakından ilgilendirmektedir. Böylesi önemli bir seçim döneminde gerçekleri gözardı eden kolaycı ve kısa erimli bir tavrın DİSK’in demokratik sınıf ve kitle sendikal anlayışı ile bağdaşmadığı gerçeğinden hareketle;

A)ABD emperyalizminin savaştı politikalarını, IMF ve Dünya Bankası’nın, ulusal ve uluslararası sermayenin istemleri doğrultusunda ekonomi politikaları, Türkiye’de uygulayan sermaye partilerine oy verilmemesi,

B)Milletvekili aday listelerinde sol ve sosyal demokrasinin evrensel ilkelerine uymayan adaylar olmasına, seçim bildirgelerindeki kimi eksiklikleri ve doğru bulmadığımız politikaları tespit etmemize karşın, Türkiye’nin içinde bulunduğu koşullar gözetilerek, Cumhuriyet’in temel ilkeleri temelinde seçime birlikte giren CHP-DSP işbirliğinin işçi ve emekçi halkın kimi ekonomik, demokratik ve siyasi taleplerine programında yer vermesi de dikkate alınarak desteklenmesi,

C)“Bağımsız aday” gerçeğinin Siyasal Partiler Yasası, Seçim Yasası yasakları ve barajların bir sonucu olduğu gerçekliğiyle, seçim çalışmasının “SEÇİM BARAJLARINA HAYIR” kampanyasının bir parçası olarak sürdürülmesine ve bağımsız sol adayların TBMM’de temsilinin, siyasal yaşamımızda önemli bir ivme kazandıracığı, kararlarıyla, bütün sendikalarımızı, alt birimlerimizi ve üyelerimizi ve Türkiye halkını bulundukları il ve ilçelerde bu temel politikalara uygun nitelikteki seçim çalışmalarına, yerel koşulları da gözeterek aktif destek vermeye davet eder.” (DİSK, 2007).

DİSK, dönemin Cumhurbaşkanı adayı Abdullah Gül'ün adaylığına ise doğrudan karşı çıkmamış, kararın meclis mutabakatıyla alınacak olmasının önemine ve Gül'ün seçilmesi halinde kamuoyu önünde söylediklerinin takipçisi olacaklarını ifade etmiştir (Sabah, 2007).

AKP'nin iktidara geldiği ve iktidarını pekiştirdiği ilk yıllarda işçi sendikalarının AKP hükümetine yönelik tutumları, konfederasyonlar arasındaki ideolojik farklılıkları ve siyasetle kurdukları ilişkilerin niteliğini de belirlemiştir. AKP'nin iktidarını kurumsallaştırma sürecinde sendikalar üzerindeki etkisini artırma ve sendikaları uyumlulaştırma çabası, özellikle Hak-İş'in yükselişi ve iktidar tarafından doğrudan ya da dolaylı biçimde desteklenmesiyle somutlaşmıştır. Bu süreçte DİSK, neoliberal politikalara karşı daha eleştirel ve sınıf temelli bir tutum benimserken, Türk-İş daha temkinli ve dengeli bir pozisyon almış, siyasal alana doğrudan müdahil olmaktan kaçınmıştır. Hak-İş ise siyasal iktidarla daha uyumlu ilişkiler kurarak pragmatik bir sendikal siyaset izlemiş, konfederasyon yöneticilerinin aktif siyasal roller üstlenmesi bu yakınlığı kurumsal düzeye taşımıştır. 2002 ve 2007 seçimleri sendikaların yalnızca çalışma hayatındaki aktörler değil, aynı zamanda siyasal süreçleri etkileyen toplumsal örgütler olarak konumlandıklarını ortaya koymuştur.

3.2.2.2. SENDİKALARIN 1 MART TEZKERESİNE YÖNELİK TUTUMLARI

Sendikaların siyasete müdahil oluşu, yalnızca ekonomik ve sendikal haklar ekseninde kalmamış, aynı zamanda AKP'nin 2003 yılında ABD'nin Irak'a yönelik başlattığı savaşa taraf olmasıyla da kendini göstermiştir. 2003 yılı, Türkiye'deki sendika-siyaset ilişkisi açısından oldukça önemli bir dönüm noktasıdır. Dönemin emek ve meslek örgütleri, özellikle DİSK, KESK, TMMOB ve TTB gibi kuruluşlar, hükümetin Irak'a müdahalesine karşı ortak bir tavır sergilemiş ve bu tavır, sadece işçi haklarıyla sınırlı kalmayıp, toplumsal ve siyasal bir duruş olarak öne çıkmıştır. 1 Mart 2003 tarihinde yapılan Başbakanlık tezkeresinin⁵⁵ oylamasına 533 üye katılmış ve 264

⁵⁵ “25 Şubat 2003'te TBMM'ye sunulup 1 Mart 2003'te genel kurulda reddedilen tezkeredir. Tam adı: “Türk Silahlı Kuvvetlerinin yabancı ülkelere gönderilmesine, yabancı silahlı kuvvetler unsurlarının altı ay süreyle Türkiye'de bulunmasına ve muharip unsurların Türkiye dışına intikalleri için gerekli düzenlemelerin yapılmasına Anayasanın 92 nci maddesi uyarınca izin verilmesine ilişkin Başbakanlık tezkeresi “ (TBMM Tutanak Dergi, 2003b:115).

kabul, 250 ret, 19 çekimser oy kullanılmıştır. Anayasanın ve İçtüzüğün öngördüğü salt çoğunluk sağlanamadığı için tezkere reddedilmiştir (TBMM Tutanak Dergisi, 2003b: 133). Bu süreç sendikaların yalnızca ekonomik haklar üzerinden değil, toplumsal meseleler üzerinde de etkili olabildiklerini gösteren önemli bir örnektir.

1 Mart 2003 Tezkeresi, işçi sendikaları açısından yalnızca ekonomik hakları savunmakla sınırlı kalmayan, aynı zamanda toplumsal ve siyasal meselelere dair sendikaların tutumlarını ortaya koymaları gereken bir dönüm noktası olmuştur. Bu bağlamda, sendikalar genellikle işçi sınıfının ekonomik ve sosyal haklarını savunmak adına siyasete müdahil olsa da 2003 yılı itibarıyla bir dış politika meselesi olan Irak Savaşı, sendikaların işçi sınıfı adına siyasal pozisyonlarını önemli ölçüde şekillendiren bir konu haline gelmiştir. Dönemin sendikal mücadelesinde, özellikle DİSK ve onunla ideolojik olarak benzer görüşleri paylaşan diğer konfederasyonlar ve meslek örgütleri, bir araya gelerek AKP hükümetinin Irak tezkeresinin kabul edilmemesi için ortak bir çağrı yapmışlardır. Bu hareket, sendikaların yalnızca ekonomik alanla sınırlı kalmayıp, aynı zamanda toplumsal ve uluslararası meselelerde de güçlü bir tavır aldığının bir göstergesi olmuştur. DİSK, Türk-İş ve Hak-İş'in de içinde yer aldığı "Irak'ta Savaşa Hayır Koordinasyonu" kurulmuş, Emek Platformu da koordinasyonun eylemlerine destek vermiştir (Güvenç, 2019: 225)

Bileşenler ortak basın açıklamaları, imza dilekçeleri, meclis görüşmeleri ve mitingleri kapsayan bu eylem dizisinde 1 Mart 2003 mitingi başta olmak üzere, geniş halk katılımlı gösterilerle ve eylemlerle hükümetin politikasına karşı meşru ve demokratik direnme vurgusu yapılmıştır. Tezkere karşıtı ortak açıklamalar ve planlı eylemlerle savaş karşıtlığının yaygın bir biçimde dile getirilmesi, sendikaların toplumsal bir hareketin dinamosu olarak işlev gördüğünü ortaya koymuştur. Bu eylemler, sendikalar için sadece işçi haklarını değil, aynı zamanda barışı savunan bir siyasal tutum geliştirilmesine olanak tanımıştır.

Tezkereye karşı Emek Platformu'nun İstanbul'da düzenlediği mitinge yaklaşık 30 bin kişinin katılması 1 Mart mitingine zemin hazırlamıştır (Evrensel, 2003). “1 Aralık’ta İstanbul’da 30 bini aşkın emekçinin başlattığı Savaşa Hayır kampanyası, yüz bini aşkın bir katılımı Ankara’da dev bir gösteriye dönüştü” ifadeleriyle anlatılan 1 Mart 2003 mitingi, sendikaların toplumsal ve siyasal meselelerdeki tutumlarına ilişkin önemli bir örnektir (DİSK, 2003a). DİSK, KESK, TMMOB ve TTB gibi emek örgütleri ve meslek odalarının öncülüğünde, Emek Platformu’nun desteğiyle gerçekleştirilen bu miting, savaş karşıtı bir duruş sergileyen ve toplumsal bilinç uyandıran büyük bir hareket halini almıştır. Savaşa karşı bir araya gelen kesimler için “tezkere halk oylamasıyla reddedilmiştir” açıklaması dönemin sendikal hareketinin hükümetin dış politikası üzerindeki etkisini de ortaya koyması olarak yorumlanabilir. Dönemin DİSK Başkanı Süleyman Çelebi'nin yaptığı konuşmada hükümeti uyarması, savaş gerekçesiyle emekçilere yönelik baskıların artmaması vurgusu ve "savaşı gerekçe göstererek haklarımıza, ekmeğimize uzatılmasına izin vermeyelim" ifadeleri savaş karşıtlığının aynı zamanda sendikal hakları koruma mücadelesi olduğunu da ortaya koymuştur (DİSK, 2003a). Bu nedenlerle bu dönem eylemleri, sadece savaş karşıtlığı değil, aynı zamanda sendikaların toplumsal sorumluluk taşıyan, siyasette söz sahibi olan bir güç olarak yeniden şekillendiği bir döneme işaret etmektedir.

Tezkerenin reddedilmesi kararını DİSK, KESK, TMMOB ve TTB halk iradesinin bir zaferi olarak değerlendirmiş ve tezkerenin yeniden TBMM gündemine getirilmesine karşı ortak açıklamalar yapmışlardır:

“Bu tezkere reddinin sonuçları çok açıktır. Bu Tezkere bir kez daha TBMM gündemine getirilemez. Bir daha gündeme getirme çabalarının hiçbir meşruiyeti olmayacaktır. Ayrıca gündeme getirilirse bilinmelidir ki, bu kez milyonlar ayağa kalkacaktır. Tezkere konusu olan iki konunun gereği derhal yapılmalıdır. Ülkemizde mevcut bulunan tüm yabancı askerler derhal ülkeyi terk etmelidir. Ülkemiz askerlerinin Irak’a girme hazırlıklarına son verilmelidir. AKP Hükümeti bu ülkeye savaş kâbusu dışında hiç bir şey üretmemiştir. ABD yönetiminin dünyada her istediğini yapma hakkına ve kuvvetine sahip olmadığı görülmüştür. Dün hep birlikte açığa çıktığına tanık olduğumuz, adil, özgür,

demokratik, barış içinde bir ülke olabileceğimiz inancı ülkemiz geleceğinin umududur. Bugün karamsarlık havası yaymaya çalışanlar bilinmelidir ki halkın temsilcileri değildir.” (DİSK, 2003b).

Bu açıklamalar, sendikaların yalnızca yerel değil, aynı zamanda uluslararası siyasete de müdahil olduklarının bir göstergesi olmuştur. DİSK bu süreçte sadece Türkiye’nin iç siyasetini değil, aynı zamanda uluslararası bir mesele olan savaş karşıtlığını da sahiplenerek işçi sendikaları içinde toplumda itici bir güç haline gelmiştir.

1 Mart’ta reddedilen Irak’a asker gönderme tezkeresinin, 20 Mart’ta yeniden meclise getirilmesi süreci de önemli bir dönemeç olarak karşımıza çıkmaktadır.⁵⁶ Çünkü dönemin başbakanı Erdoğan, Tezkere oylamasını "güvenoyu" olarak değerlendireceğini belirterek, ret kararını "hükümetin sonu" sayacağı mesajını vermiştir (Milliyet, 2003). 20 Mart’ta meclise getirilen Irak’a 6 ay süre ile asker gönderilmesini içeren tezkere ⁵⁷oylamasında 535 milletvekili oy kullanmış; 332 kabul, 202 ret ve 1 çekimser oy verilmiştir (TBMM Tutanak Dergisi, 2003c:302).

AKP’nin iktidarının ilk yılında gerçekleşen siyasetin kararına karşı sendikaların gösterdiği duruş, sendikaların siyasetle olan ilişkisinin yalnızca üyelerinin ekonomik hak ve çıkarları ile sınırlandırılmayacağını en önemli göstergesidir. Aynı zamanda Hak-İş ve Türk-İş’in 1 Mart mitingi kapsamında Irak’ta savaşa hayır koordinasyonunda yer alması, Emek Platformu’nun bir bütün olarak koordinasyona katılması açısından oldukça önemli bir gelişmedir. DİSK, sol bir perspektiften

⁵⁶ Bu dönemdeki siyasal değişim, Türkiye’nin iç ve dış politikasında önemli bir dönüm noktası oluşturmuştur. 9 Mart 2003’teki Siirt Milletvekili Yenileme Seçimi ile birlikte Recep Tayyip Erdoğan’ın parlamentoya girmesi, AKP’nin politik gücünü yeniden pekiştiren bir gelişme olmuştur. Bu gelişmenin ardından AKP Kayseri Milletvekili Abdullah Gül başkanlığındaki 58. Hükümet 11 Mart’ta istifa etmiş, Erdoğan başkanlığındaki 59. Hükümet ise 14 Mart 2003’te kurulmuş ve Erdoğan Başbakan olmuştur.

⁵⁷ “Gereği kapsamı, sınırı ve zamanı Anayasanın 117 nci maddesine göre millî güvenliğin sağlanmasından ve silahlı kuvvetlerin yurt savunmasına hazırlanmasından Yüce Meclise karşı sorumlu bulunan hükümet tarafından belirlenecek şekilde, Türk Silahlı Kuvvetlerinin Kuzey Irak’a gönderilmesine; etkili bir caydırıcılığın sürdürülmesi amacıyla Kuzey Irak’ta bulunacak bu kuvvetlerin, gerektiğinde, belirlenecek esaslar dairesinde kullanılmasına ve muhtemel bir askerî harekât çerçevesinde yabancı silahlı kuvvetlere mensup hava unsurlarının Türk hava sahasını Türk makamları tarafından belirlenecek esaslara ve kurallara göre kullanmaları için gerekli düzenlemelerin hükümet tarafından yapılmasına Anayasanın 92nci maddesi uyarınca 6 ay süreyle izin verilmesine ilişkin Başbakanlık tezkeresi” (TBMM Tutanak Dergisi, 2003c:302)

koordinasyona katılırken, Hak-İş ise daha çok İslami kesime ait bir noktadan yer almıştır. Bu konuda Önen, Anadolu’da düzenlenen savaş karşıtı toplantıların büyük ölçüde İslami kesim tarafından organize edildiğini ve bu kesimi, sol kimlikli konuşmacıları olgun bir şekilde dinleyen büyük kitleler oluşturduğunu belirtmektedir. Önen aynı zamanda İslami kesimin özellikle AKP’li milletvekillerini etkilemede önemli bir rol oynadığını da vurgulamıştır. 20 Mart 2003’teki Irak tezkeresi oylamasında, İslami kesimden gelen savaş karşıtı tepkiler, yaklaşık 100 AKP milletvekilinin tezkereye "evet" dememesine neden olmuştur. Örneğin Abdurrahman Dilipak gibi isimlerin AKP milletvekilleriyle bizzat görüşerek, tezkereye karşı oy kullanmalarını istemeleri, bu kesimlerin savaş karşıtı hareketle yaklaşmasını sağlamıştır (2015:121).

2003 yılında sendika-siyaset ilişkisi büyük ölçüde savaş karşıtlığı temelinde şekillenirken, 2010’lı yıllarda AKP’nin güçlenmesiyle birlikte bu ilişki, giderek "sembiyotik ve hükümet yanlısı bir sendikacılık" modeline evrilmiştir. Bu dönüşüm, sendikaların iktidara karşı tutumlarının değişmesi ve ideolojik yakınlıklarının artmasıyla paralel bir gelişim göstermiştir. 2003’teki savaşa karşı duruş gibi toplumsal ve siyasal meselelere müdahil olan sendikalar, zaman içinde iktidarla daha yakın ilişkiler kurmaya başlamış, bu da sendika siyaset ilişkisini iktidar ve makbul sendikalar için daha faydacı bir hale getirmiştir ve iktidarın neoliberal politikalarını meşrulaştırma zeminin de sendikaların söylemleri de değişmiştir. Bu durumu daha iyi anlayabilmek için, sendika başkanlarının tutumları da örnek olarak ele alınabilir. Sendika başkanlarının tutumu, yalnızca sendikaların iktidarla kurduğu ağ üzerinden değil, aynı zamanda iktidar temsilcilerinin sendikalarla kurduğu iletişimle de şekillenmiştir. Başka bir deyişle, sendikalar ve hükümet arasındaki ilişki, sadece karşılıklı çıkarlar temelinde şekillenmekle kalmamış, aynı zamanda hükümet yanlısı sendikacılığın güç kazanmasına zemin hazırlamıştır.

Dönemin Başbakanı Erdoğan’ın 2007 yılında Hizmet-İş’in Genel Kurulu’nda yaptığı konuşmada, sendikal hak ve özgürlüklerin önündeki engellerin kaldırılmasına yönelik çalışmalar yapılacağına dair taahhütte bulunmasının ardından 2008 yılında İstanbul Valiliği, DİSK bünyesinde kurulan Öğrenci Gençlik Sendikası’nın

kapatılması istemiyle dava açılmıştır. Bu duruma tepki gösteren dönemin DİSK Genel Başkanı Süleyman Çelebi, 24 Haziran 2008’de düzenlediği basın toplantısında, İstanbul Valiliğinin, Genç-Sen’in kapatılması istemiyle dava açtığı davanın, sendikal hak ve özgürlüklere yönelik olduğunu belirtmiştir (İHD, 2008: 646). Bu olay, Türkiye’de sendika-siyaset ilişkisinin çelişkili yapısını ve AKP’nin iktidarında bu ilişkinin ne yönde şekillendiğini anlamak açısından önemli bir örnek teşkil etmektedir. Bir yandan sendikal hak ve özgürlüklerin geliştirilmesi söylemi üzerinden demokratikleşme vurgusu yapılırken, diğer yandan özellikle muhalif çizgideki sendikalara karşı idari ve yasal baskı araçlarının devreye sokulması, AKP’nin çalışma hayatında ve sendikal alandaki yaklaşımının ikircikli karakterinin bir yansıması olduğunu söyleyebiliriz.

Sendika genel kurullarında yapılan, sendikal hak ve özgürlüklerin önündeki engellerin kaldırılması gerektiğine yönelik açıklamaların ardından, sendikal hak ve özgürlüklerin kısıtlanarak kapatılma davalarının açılması, bu özgürlüklerin belirli sendika veya konfederasyonlara yönelik mi olduğu sorusunu gündeme getirmektedir. Bu durum, AKP’nin çalışma hayatında otoriterleşmeyi artıran bir politika izlediğini ve bu politikanın sendika-siyaset ilişkisinde demokratik hakları daraltıcı bir etki yarattığını göstermektedir. AKP’nin, neoliberal ekonomik politikalarını uygularken muhalif sendikal yapıları sınırlandırma ve kendi ideolojik çizgisine uygun bir sendikal düzen inşa etme çabası, bu sürecin merkezinde yer almaktadır. Dolayısıyla, sendikal hak ve özgürlükler konusunda yapılan açıklamalar ile uygulanan politikalar arasındaki çelişki, AKP’nin çalışma hayatında kendi ideolojik ve politik hedeflerini gerçekleştirmek için sendika-siyaset ilişkisini araçsallaştırdığını ortaya koymaktadır.

Sendikaların 1 Mart Tezkeresi’ne yönelik tutumları, sendika-siyaset ilişkisinin sadece ekonomik haklarla sınırlı kalmayıp, dış politika gibi toplumsal ve siyasal meseleleri de kapsadığını göstermiştir. İşçi sendikalarının geniş katılımlı savaş karşıtı eylemleri, sendikaların bir siyasal güç olabildiğini göstermiştir. DİSK, KESK gibi muhalif çizgideki sendikaların yanı sıra Hak-İş ve Türk-İş’in de bu süreçte yer alması, emek hareketinin belirli konularda ideolojik farklılıkları aşabildiğini göstermesi açısından dikkat çekici olmuştur.

3.2.2. YENİ BİR SENDİKAL VESAYET DÖNEMİ VE OTORİTER EMEK REJİMİ: 2010-2023

2010 sonrasında Türkiye’de sendika-siyaset ilişkisi, siyasal iktidarın sendikal alanın sınırlarını, işleyişini ve meşru aktörlerini doğrudan belirlemeye yönelik bir yaklaşım geliştirmesiyle şekillenmiştir. Bu dönemde sendikal alanın siyasal iktidarla kurduğu ilişki, daha çok iktidarla uyumluluk esasına dayanan bir yeniden hizalanma ve vesayet sürecine girmiştir. Özellikle belirli sendikal yapıların desteklenmesi, buna karşın bazı sendikal yapıların ise dışlanması, bu yeni dönemin temel dinamiklerinden biri haline gelmiştir. Bu nedenle 2010-2023 arası dönemde sendika-siyaset ilişkisi, ayrı bir başlıkta ele alınmayı gerektirmektedir. Bu gereklilikten hareketle bu dönemde “Sembiyotik ilişkiler” kavramı AKP’nin sendikalarla olan etkileşimlerini açıklamak için kritik bir kavramdır. Çünkü bu ilişki biçimi AKP’nin sendikalar aracılığıyla kurduğu siyasi bağımlılığı ve iktidar desteğini pekiştirirken aynı zamanda neoliberal politikaların uygulanmasında ortaya çıkabilecek sendikal reflekse karşı da güçlenen otoriter emek rejimine meşru zemin sunmaktadır.

Bu çerçevede, sendikalar ile siyasi iktidar arasındaki bu bağımlılık ilişkisi, yalnızca sendikaların işçi haklarını savunma işlevini zayıflatmakla kalmamış, aynı zamanda sendika-siyaset ilişkisini iktidarın çıkarlarına hizmet edecek şekilde tek taraflı bir zeminde kurmaya ve bu doğrultuda şekillendirmeye yönelmiştir. Bu şekillenme otoriterleşen emek rejiminde kısıtlanan ve yasaklanan sendikal hak ve özgürlüklerin yanı sıra nicel olarak güçlenen bir sendikal hareket doğurmuştur. Çelik, 2010 sonrası dönemde sendikalaşma oranlarında yaşanan artışın asimetrik bir karakter taşıdığını ve belirli sendikal örgütlerle sınırlı kaldığını vurgulamaktadır. Bu artış, sendikaların güçlenmesi ya da örgütlenme önündeki engellerin kaldırılmasından dolayı değil siyasal iktidarın sağladığı kolaylıklar ve avantajlar sayesinde gerçekleşmiş ve aynı zamanda artan sendikal baskılarla eşzamanlı ilerleyerek, sendikaların işlevsel olarak bağımsız hareket etmesini de engellemiştir (2018: 65-66).

Bu doğrultuda AKP döneminde sendika-siyaset ilişkilerinin dönüşümünü daha kapsamlı biçimde analiz edebilmek amacıyla ilgili dönemin seçim beyannameleri, hükümet programları, 2010 ve 2017 Anayasa değişikliği referandumları ile birlikte

siyasal ve toplumsal olaylar bütüncül bir şekilde ele alınacaktır. Bu belgeler ve gelişmeler, iktidarın sendikal alanı nasıl yeniden şekillendirdiğini, sendikalarla ne tür ilişkiler kurduğunu ve sendikal hareketin bu süreçlere nasıl tepki verdiğini anlamak açısından önemli bir analitik zemin sunmaktadır. Böylece, dönemin sendikal dönüşümü siyasal söylem ve pratikler bağlamında da değerlendirilecektir.

3.2.2.1 2010-2023 DÖNEMİ AKP SEÇİM BEYANNAMELERİNDE SENDİKAL HAKLAR

Seçim beyannameleri, siyasi partilerin seçilmeleri durumunda gerçekleştirmeyi planladıkları çalışmalar ve yürütecekleri politikaları kamuoyuna duyurdukları metinlerdir (Bay vd., 2020: 1087). Bu beyannameler, sendikalar ve sendika-siyaset ilişkilerinin şekillenmesini yansıtarak, iktidarın bu alandaki yaklaşımını ve önceliklerini gözler önüne sermektedir. Bu bağlamda, 12 Haziran 2011 genel seçimleri için açıklanan seçim beyannamesi dikkatle incelendiğinde, AKP'nin 2002 ve 2007 yıllarında ortaya koyduğu sendikal haklara ilişkin hedeflerini büyük ölçüde gerçekleştirmediği anlaşılmaktadır. Çünkü 2011 seçim beyannamesinde, çalışma hayatına ilişkin sendikalar özelinde benzer vaatlerin yinelenildiği görülmektedir. Beyanname, çalışma hayatında barışın sağlanması, çalışanların haklarının korunması ve AB ile ILO standartlarına uyulmasının öncelikli amaçlar arasında olduğunu vurgulamaktadır. Ayrıca “sendikalar için örgütlenme ve toplu pazarlık hakkı önündeki engelleri kaldırdık” şeklinde bir vurgu ön plana çıkmaktadır:

“Bu kapsamda; İşçi ve işverenlerin aynı zamanda ve aynı iş kolundaki farklı sendikalara üyeliğine imkân getirdik. Kamu görevliliklerine toplu sözleşme yapma hakkı sağladık. -Aynı işyerinde aynı dönem içinde birden fazla toplu iş sözleşmesi yapılamaz ve uygulanamaz- hükmünü kaldırarak taraflara serbest iradeleri ile çok katmanlı toplu pazarlık yapabilmeleri imkanını tanıdık. Çağdaş demokratik toplumlardaki evrensel ilkelere uygun olarak -siyasal amaçlı grev ve lokavt, dayanışma grev ve lokavtı, genel grev ve lokavt, işyeri işgali, işi yavaşlatma, verimi düşürme ve diğer direnişler yapılamaz- hükmünü Anayasa metninden çıkardık. Ekonomik ve Sosyal Konsey'e Anayasal güvence

sağlayarak, işçi ve işveren çevreleriyle diyalogu güçlendirdik.” (AK Parti, 2011: 47).

Beyannamede yer alan bu ifadelerin gerçek hayatta ne ölçüde realize edildiğine bakıldığında yapılanların sendikal özgürlüklerin genişletilmesine yönelik sonuç doğurmadığı çıkarımını yapmak yanlış olmayacaktır. Beyannamede belirtilen hedefler, yüzeysel olarak sendikal özgürlüklerin güçlenmesi adına umut verici gibi görünse de uygulamada bu hedeflerin hayata geçirilmediği ve sendikal haklar ile örgütlenme özgürlüğünün siyasi iktidarın çıkarlarına uygun bir şekilde sınırlandığı açıkça görülmektedir. Bu durum AKP’nin sendikal politikalarının söylem ile eylem arasındaki tutarsızlığını ortaya koymaktadır. Özellikle örgütlenme özgürlüğü ve toplu pazarlık hakkına yönelik yapılan açıklamaların, dönem içinde uygulanan grev ertelemeleri ile çeliştiğini vurgulamak gerekir. Toplu pazarlık hakkına yönelik açıklamalarının gerçekçi olmadığını veriler de göstermektedir. 2013 yılında sendikalı işçiler içinde toplu sözleşme kapsamında olmayan üye oranı yüzde 14,3 iken 2022’de yüzde 24,7’ye artmıştır (Bkz. Tablo 2). Bunun yanı sıra Anayasa değişikliği ile grevlere yönelik yasaklamaları ortadan kaldırdıklarını vurguladıkları beyannamenin ardından iktidar, grevleri bilfiil sermaye lehine ertelemeye devam ederek söylemlerindeki çelişkiyi sürdürmüştür. AKP hükümeti grevlere yönelik sınırlamaları kaldırdıklarını belirttiği beyannamesinin ardından 15 grev yasaklanmıştır (Bkz. Tablo 5).

2011 seçim beyannamesinde sendikalarla ilgili öne çıkan bir diğer vaadi 2821 ve 2822 sayılı sendikal yasalarda yapılması planlanan değişikliktir. Bu düzenlemenin temel amacı sendikal örgütlenme ve toplu iş sözleşmesi hakkını AB standartları ve ILO normlarına uygun hale getirilmesi olarak açıklanmıştır (AK Parti, 2011: 48).

Sendikal örgütlenme düzeyinin düşüklüğü ve grev yasaklarının yıldan yıla artması, AKP’nin beyannamelerinde yer alan vaatlerinin gerçekliğini sorgulatmaktadır. Beyannamede yer alan düzenlemelerin uygulanmadığı, özellikle toplu pazarlık hakkına yönelik düzenlemelerin hayata geçirilemediği açıkça görülmektedir. Bu durum, iktidarın söylemleri ile pratikte izlediği politikalar

arasındaki uyumsuzluğu ortaya koymakta ve sendikal hareketin iktidar karşısındaki konumunu doğrudan etkilemektedir.

2015 yılına kadar gerçekleşen seçimlerde seçim beyannamelerinde önceki dönem yapılanlar dışında yeni adımlar atmayı hedefleyen AKP'nin 2015 yılı seçim bildirgesinde ve 2018 yılı seçim bildirgesinde 2011 yılında ve önceki dönemlerde yapılan değişikliklere atıflar yapılarak tekrara düşülmüştür. 7 Haziran 2015 yılı seçim beyannamesinde "Neler Yaptık" bölümünde 2012 yılı Kasım ayında yürürlüğe giren 6356 sayılı Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu'na değinilmiş ve 2010 Anayasa değişikliğinde yapılan değişikliklere tekrar yer verilmiştir. Ancak neler yapacağız kısmı için herhangi bir açıklama yer almamıştır. 2015 genel seçimleri beyannamesinde AKP, sendikalara dönük herhangi bir politika ortaya koymamaktadır:

"Örgütlü toplumun bir gereği olarak, özgürlükçü bir Dernekler Kanunu ile Sendika ve Toplu İş Sözleşmesi Kanununu çıkardık. Toplantı ve gösteri hakkının kullanılması imkânlarını genişlettik, Anayasamızdaki aynı zamanda ve aynı iş kolunda birden fazla sendikaya üye olunamaz hükmünü kaldırarak sendika özgürlüğünü geliştirdik. Kamu görevlilerine toplu sözleşme yapma hakkı getirerek kamu çalışanlarının sendikal haklarını geliştirdik" (AK Parti, 2015: 24).

2015 genel seçimleri beyannamesinde 6356 Sayılı Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu'nun, AB normları ve ILO sözleşmelerine uygun olarak sosyal diyalog mekanizmaları işletilerek çıkarıldığı vurgulanmış ve sendikaya üyelik işlemlerinin e –devlet üzerinden yapılmaya başlandığı belirtilmiştir (AK Parti, 2015: 137). 24 Haziran 2018 Cumhurbaşkanlığı ve Genel Seçim beyannamesinde, sendikalara yönelik belirgin bir değişiklik önerisi sunulmamış, 2015 yılı seçim beyannamesine benzer bir yaklaşım benimsenmiştir. Beyannamede, Sendika ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu'na, sendikal özgürlüklere ve Anayasa ile yapılan değişiklikle kaldırılan "aynı zamanda ve aynı iş kolunda birden fazla sendikaya üye olunamaz" hükmüne atıfta bulunulmuştur (AK Parti, 2018: 27). Ancak sendikal haklar ve özgürlükler konusunda somut ve ileriye dönük herhangi bir politika geliştirilmemiştir.

AKP'nin genel seçim beyannameleri incelendiğinde, özellikle sendikalara dönük politikaların 2011 yılına kadar belirgin bir şekilde yer aldığı, ancak bu tarihten sonra giderek zayıfladığı ve 2012 Kasım ayında yürürlüğe giren 6356 sayılı Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu ile neredeyse tamamen sona erdiği görülmektedir. Seçimler için sunulan beyannamelerde, genel olarak çalışma hayatına ilişkin politika ve programlara yer verilmiş olsa da sendikalara dönük özel politikaların 2011 yılından sonra beyannamelerde yer almaması dikkat çekmektedir. Bu durum, AKP'nin 2010 öncesinde öne çıkardığı demokratikleşme iddialarından ve AB uyum süreci çerçevesinde örgütlenme özgürlüğü ve sivil toplumun güçlendirilmesi gibi başlıklara verilen önemin 2010 sonrasında belirgin biçimde zayıfladığı görülmektedir. Sendikalara dönük politikaların beyannamelerde özel olarak yer almaması, bu alana yönelik siyasi ilginin azaldığını göstermekle birlikte toplumsal taleplere açıklık yerine daha merkezîyetçi ve denetimci bir yaklaşımın güç kazandığını da ortaya koymaktadır. 2015 ve 2018 seçim beyannamelerinde ise önceki yıllarda yapılan düzenlemelere, özellikle 2011 yılında gerçekleştirilen düzenlemelere atıflar yapılmıştır. Bununla birlikte AKP her seçim beyannamesinde örgütlenme, grev ve toplu iş sözleşmelerine yönelik olarak ilerici düzenlemeler yapıldığına vurgu yapmış ve bu düzenlemelerin uluslararası standartlara uygun şekilde gerçekleştirildiğini ifade etmiştir. Ancak AKP'nin beyannamelerde sunduğu ve uluslararası standartlara göre düzenlendiğini iddia ettiği örgütlenme özgürlüğü, toplu pazarlık haklarının uygulamada hiçbir şekilde hayata geçirilmediği görülmektedir. Bu durum AKP'nin sendikalara yönelik söylemi ile gerçek uygulamaları arasındaki çelişkiyi açıkça ortaya koymaktadır.

Beyannamelerin yanı sıra hükümet programlarında sendikaların nasıl tanımlandığı ve hangi çerçevede ele alındığı, iktidarın sendikalarla kurduğu ilişki biçiminin ve bu alandaki siyasal yönelimin daha yakından anlaşılmasına imkân tanımaktadır. 61. Hükümet Programı önceki dönem hükümet programlarında sıkça kullanılan “sosyal taraflar” veya “işçi-işveren kuruluşları” gibi genel ifadelerden farklı olarak, doğrudan “sendika” kavramını merkeze alan bir yaklaşıma sahiptir:

“2010 yılında yapılan Anayasa değişikliğiyle çalışanlarımızın sendikal hak ve özgürlüklerinde önemli iyileştirmeler yaptık. Memur sendikalarına getirilen toplu sözleşme hakkı bunların en önemlilerinden biridir. Ayrıca Ekonomik ve Sosyal Konseye Anayasal güvence sağlayarak sosyal diyalog yolunda güçlü bir adım attık. Çalışanlarımızın örgütlenme ve toplu pazarlık haklarını düzenleyen 2821 sayılı Sendikalar Kanunu ile 2822 sayılı Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanunlarını ILO ve AB normlarını dikkate alarak yeniden düzenleyeceğiz. Kamu görevlilerine verilen toplu sözleşme hakkını kullanılabilmesi için 4688 sayılı Kanunda gerekli yasal düzenlemeleri yapacağız. Bu düzenlemeler sonucunda sendikal örgütlenme oranları ile toplu sözleşmeden yararlanma oranlarını 2023 yılında AB ortalaması düzeyine çıkarmayı hedefliyoruz.” (Resmi Gazete, 2011: 27997).

61. Hükümet Programı, sendikal haklara yönelik söylemsel bir iyileştirme iddiası taşısa da, bu hakların uygulamaya yansımada iktidarın söylemleri ile uyumlu ilerlememiştir. 62. Hükümet Programı’nda, sendikal hak ve özgürlüklere yönelik vurguların 61. Hükümet Programı’nda kullanılan ifadelerle sürdürüldüğü ve özellikle 2010 Anayasa değişikliğine yapılan göndermelerin devam ettiği görülmektedir. Programda, toplu sözleşmeden yararlanma oranının 2023 yılına kadar AB normlarına ulaştırılması hedefi de yer almıştır:

“2010 yılında yapılan Anayasa değişikliğiyle çalışanlarımızın sendikal hak ve özgürlüklerinde önemli iyileştirmeler yaptık. Anayasa değişikliği ile memurlarımıza toplu sözleşme hakkı getirilmiş, bu toplu sözleşmeden emeklilerimizin de yararlanması sağlanmıştır. Toplu sözleşmeye ilişkin yasal düzenlemeler hayata geçirilmiş, ilk defa 2012 yılı için memur maaşları toplu sözleşme ile belirlenmiştir. Ayrıca Ekonomik ve Sosyal Konseye Anayasal güvence sağlayarak sosyal diyalog yolunda güçlü bir adım attık. Hükümet olarak, önümüzdeki dönemde evrensel standartlara uygun kaliteli, esnek ve güvenceli bir çalışma hayatı tesis etmek için gerekli düzenlemeleri yapacağız. Çalışanlarımızın örgütlenme ve toplu pazarlık haklarını ILO ve AB normlarını dikkate alarak yeniden düzenledik. Bu düzenlemeler sonucunda sendikal

örgütlenme oranları ile toplu sözleşmeden yararlanma oranlarını 2023 yılında AB ortalaması düzeyine çıkarmayı hedefliyoruz.” (Resmi Gazete, 2014: 29112).

62. Hükümet Programında vurgulanan hedeflerin pratikte ne kadar gerçekleştirilebildiği tartışmaya açıktır. Çünkü sendika üyesi olan her işçi toplu sözleşmeden faydalanamadığı gibi hali hazırda sendikalaşma oranları da oldukça düşüktür. Bu durum, hükümetin koyduğu hedeflerden oldukça uzak bir tablo çizdiğini ortaya koymaktadır. Bu durum, hükümetin sendikal hak ve özgürlüklere dair söylemlerinin, hükümet programlarında yer alan AB normlarına ulaşma hedeflerinin uygulamada yetersiz kaldığını göstermektedir.

28 Ağustos 2015- 24 Kasım 2015 dönemlerinde geçerli olan 63. hükümet, seçim hükümeti olarak görev yapmış dolayısıyla bir hükümet programı açıklamamıştır. AKP’nin 1 Kasım 2015 seçimlerinin ardından açıkladığı 64. Hükümet Programı’nda ise sendikalar, hak ve özgürlükler bağlamında değil, yalnızca “sosyal taraflar” ifadesiyle ve kıdem tazminatına yönelik düzenlemeler çerçevesinde yer bulmuştur. Programda, “Kıdem tazminatı sisteminde yaşanan sorunların çözümü amacıyla sosyal taraflarla diyalog içinde gerekli düzenlemeleri yapacağız” ifadelerine yer verilmiştir (64. Hükümet Programı, 2015).

24 Mayıs 2016’da Meclis’e sunulan 65. Hükümet Programı’nda da sendikal hak ve özgürlükler yer almamış, sendikalara sosyal taraflar olarak kıdem tazminatı konusunda yer verilmiştir: “İş güvencesi ve kıdem tazminatı hususları tüm sosyal taraflarla görüşülerek çalışanın hak ve hukuku gözetilmek suretiyle birlikte çözüme kavuşturulacaktır.” (65.Hükümet Programı, 2016). Bu hükümet programı, aynı zamanda Türkiye’nin parlamenter sistemde son hükümet programıdır. Çünkü 2018 yılında Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi’ne geçilmesiyle birlikte, hükümet programlarının yerini Cumhurbaşkanlığı Yıllık Programları almıştır. AKP, seçim beyannamelerinde ve hükümet programlarında sendikal haklar ve özgürlüklerle ilgili bazı iyileştirmeler vaadinde bulunmuş olsa da, seçim beyannamelerinde yer alan sendikal özgürlükleri güçlendirme vaatleri, gerçekte yalnızca belirli sendikal yapıların güçlendirilmesine yönelik bir politika izlendiği görülmüştür.

AKP iktidarı, sendika-siyaset ilişkisini neoliberal ve otoriter rejimine uyumlu bir yapı içinde şekillendirme çabasıyla hareket etmiştir. Beyannamelerde yer alan sosyal diyalog mekanizmalarını güçlendirme söylemine rağmen, bu mekanizmalar ya işlevsizleştirilmiş ya da tamamen sembolik bir hale getirilmiştir. Örneğin, işçi, işveren ve hükümet temsilcilerinden oluşan Üçlü Danışma Kurulu⁵⁸ en son 27 Kasım 2024'te toplanmıştır.⁵⁹ Benzer şekilde, çalışma hayatının sorunlarını tartışmak üzere işçi, işveren, kamu kurum ve kuruluşları, akademisyenler ve diğer ilgili taraflarla yılda bir kez toplanması gereken Çalışma Meclisi⁶⁰, 2019'dan sonra ancak 2024 yılında gerçekleşmiş, ancak bu toplantılar gerçek bir müzakere platformu olmaktan çok sembolik bir panele dönüşmüştür (Çelik, 2024). Daha da çarpıcı olan, Anayasa'nın 166. maddesiyle güvence altına alınan ve "ekonomik ve sosyal politikaların oluşturulmasında Cumhurbaşkanına istişarî nitelikte görüş bildirmek" amacıyla toplanması beklenen Ekonomik ve Sosyal Konsey'in 2009'dan bu yana hiç toplanmamış olmasıdır.⁶¹ AKP'nin sendikal haklar konusundaki tutarsızlığı, grev yasaklarıyla da kendini göstermiştir. 2011 seçim beyannamesinde "AB standartları ve ILO normlarına uygun bir çalışma hayatını hedeflediklerini" ve "örgütlenme önündeki engelleri kaldırdıklarını" iddia etmelerine rağmen, AKP döneminde 20 grev "erteleme" adı altında yasaklanmıştır. Bu durum, iktidarın söylemleriyle eylemleri arasındaki derin uçurumu ortaya koymaktadır. Sonuç olarak AKP, Anayasa'nın ve uluslararası taahhütlerin gerektirdiği sendikal hakları ihlal etmiş, sosyal diyalog mekanizmalarını işlevsizleştirerek otoriter yönetim anlayışını pekiştirmiş ve seçim beyannamelerindeki vaatlerle gerçek politikaları arasında ciddi bir tutarsızlık sergilemiştir. Bu politikalar, sendikal hareketin iktidarın neoliberal ve otoriter rejimine eklenmesi yönündeki çabaların bir yansıması olarak değerlendirilebilir.

⁵⁸ Çalışma Hayatına İlişkin Üçlü Danışma Kurulunun Çalışma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik (2004)

⁵⁹ Üçlü Danışma Kurulu 17 Mart 2020 yılının ardından 3 yıl sonra 20 Ekim 2023 tarihinde dönemin Çalışma Bakanı Vedat Işıkhân başkanlığında toplanmıştır. 20 Ekim 2023 tarihinden sonra ise "Çalışma Hayatında Yargı Süreçleri" gündemiyle 27 Kasım 2024 tarihinde toplanmıştır. Çoğu kaynakta 5 yıl aradan sonra denilmektedir. Ancak Üçlü Danışma Kurulu 17 Mart 2020 tarihinde toplanmış ancak sonuçları açıklanmamıştır (DİSK, 2020 ve Çelik, 2022c).

⁶⁰ Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun (1985), Md.26.

⁶¹ Ekonomik Sosyal Konsey'in en son 5 Şubat 2009 tarihinde toplanmıştır.

3.2.2.2. SENDİKALARIN SEÇİMLERDEKİ TUTUMLARI: 2010-2023

AKP dönemi sendika siyaset ilişkisinde sendikaların seçim süreçlerinde üyelerinin siyasal tercihlerini etkilemeye yönelik daha görünür pozisyonlar almaya başlaması etkili olmuştur. 2011 genel seçimleri öncesinde, sendikalar üyelerinin oy kullanma eğilimlerine yönelik açıklamalarda bulunmuştur. Bu süreçte Türk-İş, AKP iktidarını çalışma hayatına dair politikaları nedeniyle eleştirerek, üyelerine oy kullanırken partilerin seçim beyannamelerini dikkate almalarını ve vaatler doğrultusunda karar vermeleri çağrısında bulunmuştur:

“TÜRK-İŞ Başkanlar Kurulu, AK Parti iktidarında Türkiye’nin sosyal ihtiyaçlarını ihmal eden bir ekonomik büyüme anlayışı ile hareket edildiği, bu anlayışın bir sonucu olarak da toplumdaki huzursuzlukların, dengesizliklerin ve eşitsizliklerin arttığı tespitini yapmıştır (...) TÜRK-İŞ Başkanlar Kurulu, TÜRK-İŞ topluluğuna 12 Haziran genel seçimlerinde oy kullanırken siyasi partilerin seçim beyanname ve taahhütlerine dikkatle bakmalarını önermekte, seçimleri ülkemiz için bir fırsat, bir ümit olarak değerlendirmektedir” (Türk-İş, 2011: 13).

Seçimlerden önce herhangi bir parti için oy kullanma çağrısı yapmayan Hak-İş, seçimlerin ardından yeni anayasa çağrısında bulunarak, seçimlerden sonra parlamentoya önemli görevler düştüğünü belirtmiş ve demokrasi, insan hakları ve sivil toplum ilkelerini kapsayan yeni bir anayasa hazırlanması gerektiğini ifade etmiştir. Bu doğrultuda Hak-İş bir anayasa taslağı çalışması yapmıştır (Hak-İş, 2011a; 2011b).

DİSK ise 2011 seçimlerinde, 2007 seçimlerindeki gibi bir partiye oy çağrısı yapmamıştır. Ancak seçim sürecine ilişkin eleştirilerini açıkladığı metinde, “kitlelerin kendi gerçek talepleri doğrultusunda değil topluma empoze edilen kamplaşmalar doğrultusunda oy kullandığını” belirterek, üyelerini “temel yaşam ve sosyal haklarına

ilişkin çözümler üreteceğine inandığı emek yanlısı adaylara oylarını yönlendirmeleri” çağrısında bulunmuştur (DİSK, 2011).

7 Haziran 2015 genel seçimlerinde AKP, tek başına iktidar olmak için gerekli olan 276 vekil sayısına ulaşamamış ve yüzde 40,9 oy oranı ile meclis çoğunluğunu sağlayamamıştır. Güvenoyu alacak bir hükümet kurulamadığı gerekçesi ile seçimler 1 Kasım 2015’te tekrarlanmış ve AKP yüzde 49,5 ile yeniden iktidar olmuştur (YSK, Seçim Arşivi).

Türk-İş, Haziran seçimlerine ilişkin herhangi bir partiye oy verme çağrısında bulunmamış olsa da seçim sonucunda AKP’nin tek başına iktidar olamaması sonrası toplumsal mutabakat çağrısı yapmış, mecliste temsil edilen partilerin diyalog kültürünü öne çıkararak, ülkenin temel meselelerinin çözümü için bir araya gelmeleri gerektiğini vurgulamıştır (Türk-İş, 2015a). 1 Kasım 2015 seçiminden sonra ise 7 Haziran 2015 seçimine göre daha politik bir tavır geliştirmiş ve 1 Kasım 2015 seçim sonucunun “milli irade” olduğunu, yeni hükümetin seçim döneminde verilen vaatleri yerine getirmesi gerektiğini ve bunun, ülkenin ekonomik ve sosyal sorunlarına çözüm getireceğini vurgulamıştır (Türk-İş, 2015b).

Hak-İş ise 7 Haziran 2015 seçimleri öncesinde, seçimlerin barış ve güven ortamında gerçekleşmesini dileyerek herhangi bir partiye oy verme çağrısında bulunmamıştır (Hak-İş, 2015a). Seçimlerin ardından, siyasi partilerin seçim sonucunu doğru okuması gerektiğini vurgulamış ve Türkiye’nin muhtemel bir siyaset krizine, siyasi tıkanıklığa, çözümsüzlüğe fırsat vermemesi gerektiğini belirtmiştir. Hak-İş, liderlerin hükümet kurmada sorun çıkarmamaları gerektiğini, sorun çözme yeteneklerini ortaya koymalarının önemli olduğunu ifade etmiştir (Hak-İş, 2015b). Hak-İş’in 1 Kasım 2015 seçimleri sonrası tavrı ise dönemin konfederasyon genel başkanı Mahmut Arslan’ın açıklamaları AKP’ye olan desteği net bir şekilde ortaya koymuştur. AK Parti’nin 1 Kasım genel seçimlerinden birinci parti olarak çıkmasını ve tek başına iktidar olmasını “Millet, 13 yıllık Ak Parti iktidarları döneminde başta demokrasi olmak üzere kazanımlarına sahip çıkmıştır. Türkiye’yi geriye götürme çabalarına, terörün yeniden ortaya çıkmasına karşı istikrarın; kardeşliğin, huzur ve

güven ortamının devamı yönünde oy kullanmıştır” (Hak-İş, 2015c) şeklindeki değerlendirmeleri Hak-İş’in AKP’ye yakın tavrının bir sonucu olarak da yorumlanabilir.

7 Haziran 2015 seçimleri öncesinde DİSK, 25-26 Mart tarihlerinde gerçekleştirdiği Genişletilmiş Başkanlar Kurulu toplantısında, AKP iktidarına karşı, emekten yana olan partilere oy verilmesi çağrısında bulunmuştur:

“DİSK Genişletilmiş Başkanlar Kurulumuz, tek adamın yönettiği bir şirket rejiminin son bulması hedefini paylaşmaktadır. Bu hedef doğrultusunda 7 Haziran’da emekten, barıştan ve demokrasiden yana partilerin mecliste daha güçlü temsilini önemsemektedir. Bu nedenle tüm işçileri, kendilerine savaş ilan eden ve bu savaşı seçimlerden sonra büyüteceğini gizlemeyen iktidara karşı emekten, barıştan ve demokrasiden yana partilere oy vermeye çağırıyoruz.” (DİSK, 2015a).

Seçimler sonrası AKP’nin tek başına iktidar olamaması üzerine, kurulması öngörülen koalisyon hükümetinde DİSK, “12 Eylül AKP’yle sürmektedir. AKP’li Koalisyon 12 Eylül’e can vermektir! AKP’li hükümete karşıyız” açıklaması ile AKP’nin yer alacağı bir hükümet ihtimaline karşı çıkmış ve kurulması planlanan koalisyon hükümetinde AKP’nin olmaması gerektiğini vurgulamıştır (DİSK, 2015). 7 Haziran seçimlerinin ardından dönemin Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın, birinci parti hükümeti kuramadığı için hükümet kurma yetkisini ikinci partiye vermemesini eleştirilmiştir. Erken seçim kararını ise, halkı ve emekçileri etkileyen bir kaos planı olarak tanımlayarak Türkiye’nin “totaliter bir rejime” sürüklendiğini belirtmiştir (DİSK, 2015b).

7 Haziran-1 Kasım 2015 seçimleri arasında Türkiye’de yaşanan toplumsal ve siyasal olaylar, sendikalar açısından ciddi görüş farklılıklarının belirginleştiği bir noktaya evrilmiştir. Bu dönemde Türk-İş ve Hak-İş, 15 Eylül 2015’te Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB) ve diğer sendikalarla birlikte "Teröre Hayır" yürüyüşü düzenlemişlerdir (Türk-İş, 2015c- Hak-İş, 2015d, Ek 5). Yaklaşık bir ay sonra ise

DİSK, KESK, TMMOB, TTB ve sol, sosyalist parti ve kurumlarla ile birlikte iktidarın “güvenlik politikalarına” karşı barıştan yana bir alternatif oluşturmak amacıyla, 10 Ekim 2015’te “Emek, Barış ve Demokrasi” mitingi düzenlemiştir. Ancak 10 Ekim Barış Mitingi, IŞİD’in 3 saniye arayla gerçekleştirdiği 2 intihar saldırısı sonucu katliama dönüşmüş, 103 kişi hayatını kaybederken yüzlerce kişi yaralanmıştır (BBC, 2020, Ek 6). DİSK, patlama sonrası yaptığı açıklamasında barışın katledildiğini, sebebinin ise AKP politikaları olduğuna değinmiş ve “Sarayınıza da saltanatınıza da savaşınıza da bin kere lanet olsun!” açıklamasını yapmıştır (DİSK, 2015c). Mitingin düzenleyicileri, bu saldırı ile emek, barış ve demokrasi isteyenlerin hedef alındığını ve hükümetin saldırıyı önlemek için yeterli tedbirleri almadığını vurgulamışlardır (DİSK, 2015d, Ek 6).

2018 seçimlerinde ise Türk-İş, “partiler üstü” bir yaklaşım benimsemiştir. Türk-İş’in seçimler öncesinde yaptığı açıklamalar, Türk-İş’in çoğulcu yapısını vurgulayarak seçimlerin “ortamı germeyecek, kimseyi ötekileştirmeyecek, huzuru bozmayacak bir demokrasi bayramı” düzeyinde olmasını savunmuştur (Türk-İş, 2018).

Hak- İş ise seçim öncesi yaptığı açıklamasında Türk-İş’e benzer bir tutum sergilemiştir. “Başta üyelerimiz olmak üzere tüm çalışanların, vatandaşlarımızın mutlaka sandığa giderek, demokrasimize ve geleceğimize sahip çıkmak adına en temel vatandaşlık vazifesini yerine getirmesini, seçimlerin güven içerisinde, barış ve huzur ortamında gerçekleştirilmesini temenni ediyoruz.” (Hak-iş 2018a) şeklinde açıklama yapan Hak-İş, seçimin ardından Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi’ni desteklemiş ve bu yeni yönetim sisteminin Türkiye’nin daha iyi yönetilmesi için bir fırsat sunduğunu belirtmiştir. Hak-İş, bu sistemin ileri demokrasi standartları ve daha istikrarlı bir yönetim için önemli bir adım olduğunu savunmuş ve Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi ile Türkiye’nin daha güçlü bir şekilde yönetileceğini ifade etmiş ve milletin Erdoğan etrafında kenetlendiğini belirterek Erdoğan’a desteğini sunmuştur (Hak-İş, 2018b).

DİSK, 2018 seçimi öncesinde “İşçilerin Seçim Bildirgesi”ni yayımlayarak, AKP’nin neoliberal politikalarını sert bir şekilde eleştirmiş ve erken seçim kararını “baskın seçim” olarak nitelendirmiştir. DİSK, AKP’nin uyguladığı politikaların ülkeyi ekonomik bir krize sürüklediğini savunmuş ve bu durumun işçi sınıfı için felaketten başka bir anlam taşımadığını belirtmiştir. DİSK tüm işçileri, geçmiş seçimlerde olduğu gibi, emeği, barışı, kardeşliği ve demokrasiyi savunan siyasi partilere ve adaylara oy vermeye çağırmıştır. Bildiride, doğrudan AKP’ye karşı bir açıklama yapılmasa da “16 yıldır yapılanlar, yapılacakların teminatıdır ve işçi sınıfı için felaketten başka bir anlam taşımamaktadır. DİSK tüm işçileri, sermayenin çıkarları için işçi sınıfının çalışma ve yaşam koşullarını sürekli olarak geriye götürenlere TAMAM demeye çağırmaktadır.” ifadesiyle AKP’nin politikalarının işçi sınıfı için kötü sonuçlar doğurduğu ve bu politikaların devamına karşı çıkılması gerektiği vurgulanmıştır (DİSK, 2018a). Bu dönemde DİSK, seçim güvenliğini de ön planda tutarak Adil Seçim Platformu’nda⁶² yer almıştır (Euronews, 2018).

Bu dönemde sendikal hareketin siyasi tutumu, AKP’nin siyasi hegemonya arayışları ve çalışma hayatı üzerindeki baskılar ile şekillenmiştir. 2018 seçim sonuçları, Türkiye’nin çalışma hayatındaki yapısal değişikliklerin ve sendikal hareketin nasıl dönüştüğüne dair önemli bir göstergedir. Sendikaların bu seçimlerdeki tutumları, aynı zamanda toplumsal barış, emek hakları ve demokratikleşme gibi temel meseleler üzerindeki görüşlerini de ortaya koymuştur.

Türkiye’deki sendikaların seçim süreçlerindeki tutumları ve siyasi gelişmeler karşısındaki pozisyonları zaman içinde ve konfederasyonlar arasında farklılık göstermiştir. Sendikaların seçimlere yönelik tutumu, AKP’nin siyasi hegemonya arayışları ve çalışma hayatı üzerindeki baskılar ile şekillenmiş, özellikle 2011 ve 2015 seçimleriyle birlikte sendikal yapıların siyasi gelişmelere verdikleri tepkiler belirginleşmiştir. Seçimlerde Türk-İş daha temkinli ve uzlaşmacı bir yaklaşım sergilerken, Hak-İş AKP’ye yakın duruşunu giderek daha açık şekilde göstermiş,

⁶² Adil Seçim Platformu: CHP, HDP, İyi Parti, Saadet Partisi, Emek Partisi, DİSK, KESK, Atatürkçü Düşünce Derneği, Demokrasi İçin Birlik, Sandık Gücü, Sensiz Olmaz, Seçim Süreci Meclisleri, Memleket Biziz, Birleşik Haziran Hareketi, Oyum Güvende, Hak ve Adalet Platformu ve Hürriyet Hareketi.

DİSK ise iktidarın politikalarına karşı muhalif bir çizgide konumlanmıştır. 7 Haziran-1 Kasım 2015 seçim süreci ve 10 Ekim Ankara Katliamı gibi kırılma noktaları, konfederasyonlar arasındaki seçimlere yönelik tutum farklılıklarını daha da derinleştirmiştir. Seçimlerde sendikal kökenli milletvekili sayısının azlığı, sendikaların siyasal temsil gücünün zayıfladığını gösterirken, sendika-siyaset ilişkisinin sadece seçim dönemlerinde değil, aynı zamanda toplumsal kırılmalar ve rejim değişiklikleri gibi yapısal dönüşüm süreçlerinde de yeniden biçimlendiği ortaya çıkmıştır.

3.2.2.3. SENDİKALARIN ANAYASA REFERANDUMLARINA YAKLAŞIMI

Sendika Sendika-siyaset ilişkisi açısından anayasal düzenlemeler kritik bir rol oynamaktadır. Bu bağlamda 2010 ve 2017 anayasa değişikliği referandumları, sendikaların siyasetle olan ilişkisini ve bu ilişkinin nasıl dönüştüğünü anlamak açısından büyük önem taşımaktadır. Her iki referandum, yalnızca anayasal düzenlemelerin içeriği açısından değil aynı zamanda sendikaların siyasi duruşları ve siyasetle olan ilişkilerinde nasıl bir tutum aldıklarını göstermesi bakımından da dikkat çekicidir.

Türk-İş, 2010 Anayasa değişikliği referandumu sürecinde, tabanına “evet” ya da “hayır” oyu kullanma yönünde herhangi bir çağrıda bulunmamıştır. Dönemin konfederasyon Genel Başkanı Mustafa Kumlu yaptığı açıklamayla referanduma ilişkin beklentilerinin, değişikliklerin Anayasa’nın bütününe kapsamı ve önceki dönemden kalan çelişkileri gidermesi olduğunu vurgulamıştır. (Bianet, 2010). “Türk-İş, referandum sürecinde kendi tabanına “evet” ya da “hayır” oyu kullanması yönünde bir sınırlama getirmeyecektir. Referandumda Türk-İş topluluğunu oluşturan her bir birey, kendi özgür iradesi ile ve doğru bulduğu biçimde oyunu kullanacaktır.” (Türk-İş, 2010:1) açıklaması Türk-İş’in “tarafsız” tutumunu ortaya koymuştur. Ancak bu tutumdan farklı olarak, Türk-İş çatısı altında yer alan 12 sendika, “Emekçiye Hayır Diyene Biz De Hayır Diyeceğiz” sloganıyla referandumda “hayır” oyu kullanacaklarını açıklamış ve üyelerine “hayır” oyu kullanmaları yönünde çağrıda bulunmuştur. Bu durum, konfederasyonun merkezî tutumunun aksine, bazı

sendikaların daha belirgin bir şekilde siyasi bir duruş sergilediğini ve referandumda farklı bir tavır aldığını göstermektedir.⁶³ Türk-İş’in 2010 referandumuna yönelik tutumu daha önce atf verdiğimiz Türk-İş’in tüzüğünde yer alan devlet vurgusunun, Türk-İş’in sendika-siyaset ilişkisinde “denge” unsuru olduğunu, her daim devlet ve düzen ile uyumlu olma ve çatışmaya girmeme çabasının bir göstergesi olarak yorumlanabilir.

2010 Anayasa değişikliği referandumu sürecinde Hak-İş Konfederasyonu açık bir şekilde “Evet” kampanyası yürütmüş ve bu tutumu dönemin siyasi atmosferinde dikkat çekici bir yer edinmiştir. Hak-İş Genel Başkanı Salim Uslu, 12 Ağustos’ta yaptığı konuşmada konfederasyonun referanduma ilişkin tutumunu, “Hak-İş olarak temiz bir vicdanla ‘Evet’ diyoruz” sözleriyle açıklamıştır. Bu konuşmada DİSK’in “Hayır” ve Türk-İş’in “serbest bırakma” kararlarına eleştirilerde bulunan Uslu, anayasa değişikliğinin çalışma hayatı ve sendikal haklar açısından önemli kazanımlar getirdiğini savunmuş, “Yapılan değişikliklerle; genel grev ve dayanışma grevi haklarını yasal olarak elde ediyoruz. Grev zararları gerekçesiyle sendikaların baskı altına alınması dönemi bitiyor” ifadeleriyle anayasa değişikliklerini desteklemelerinin gerekçelerini ortaya koymuştur. Hak-İş tarafından yürütülen ve “Darbelerin Karanlığından Demokrasinin Aydınlığına Evet” sloganıyla yürütülen kampanya, konfederasyonun AKP ile olan organik bağının bir yansıması olarak görülebilir⁶⁴(Öz Orman-İş, 2010, Ek 7).

Hak-İş’in bu tutumu, dönemin siyasi aktörleri tarafından da takdirle karşılanmıştır. Dönemin Başbakan Yardımcısı Bülent Arınç, Hak-İş’in referanduma yönelik “Evet” kampanyasını ve referandum çalışmalarını överek şu ifadelerde bulunmuştur:

⁶³ Referandumda hayır oyu kullanacaklarını açıklayan sendikalar; Ağaç-İş, Basın-İş, Belediye-İş, Harb-İş, Hava-İş, Kristal-İş, Petrol-İş, Tekgıda-İş, Tez Koop-İş, Tümtis ve TGS (Petrol-İş, 2010)

⁶⁴ “Darbelerin Karanlığından, Demokrasinin Aydınlığına EVET” sloganının yer aldığı afişler, Ankara ve İstanbul başta olmak üzere yaklaşık 25 ilde reklam panolarına, Hak-İş ve bağlı sendika genel merkezleri ile şubelerine asılmış ardından YSK ve Ankara Valiliği tarafından ‘izinsiz’ olduğu gerekçesiyle toplatılmıştır. Yüksek Seçim Kurulunun (YSK), referandumla ilgili olarak 23 Ağustos 2010 Pazar akşamına kadar duvar ilanı, flama ve bayrak asılamayacağına ilişkin kararı anımsatılarak, ilanların yasaklanan tarihlerde verildiği iddiasıyla dava açılmış, sonucunda ise beraat etmişlerdir.

“12 Eylül referandumunda, birçok partinin, sivil toplum kuruluşunun, anayasa değişikliklerine 'Hayır' dediği bir dönemde, Hak-İş 'Türkiye’de darbe anayasalarından kurtulmanın zamanıdır, bize yakışmıyor. Biz ileri demokrasi, özgürlükçü anayasa istiyoruz’ düşüncesiyle ‘Evet’ kampanyasına katıldı. Yüzde 58 ‘Evet’ oyları içinde Hak-İş’in yaptığı kampanyanın çok önemli bir payı vardır. Bağırarak, çağırarak, hakaret ederek, korkutarak, tehdit ederek ‘Hayır’ oyu verilmesini isteyenlere karşı, ‘hukuk adına, milletimiz adına, demokrasi adına Evet dememiz gerekiyor’ diyen Hak-İş, büyük bir destek toplamıştır” (Akşam, 2011).

Hak-İş’in referandum sürecindeki tutumu, yalnızca anayasa değişikliğini destekleme anlamında değil aynı zamanda konfederasyonun siyasi iktidar ile kurduğu ilişki ve bu ilişkinin sendika-siyaset ilişkisindeki rolü açısından da önemli bir örnek teşkil ettiği düşünülmektedir.

DİSK ise 12 Eylül 2010 Anayasa değişikliği referandumuna yönelik açık bir şekilde “hayır” oyu kullanılması çağrısında bulunmuş ve bu tavrını kapsamlı bir eleştiriyle desteklemiştir. DİSK yaptığı açıklamada AKP’nin sunduğu Anayasa Değişikliği Paketi’nin ekonomik, sosyal ve demokratik talepleri karşılamaktan uzak olduğunu belirtmiş, bu paketi “değiştirmiş gibi yaparak aslında her şeyi olduğu gibi bırakan” bir düzenleme olarak tanımlamıştır. Özellikle AKP’nin 2010 öncesindeki uygulamalarını hedef alan eleştirilerinde, hükümetin çalışma hayatı ve demokratikleşme konularındaki politikalarını sorgulamıştır. DİSK “AKP iktidarının sekiz yıllık uygulamalarının açıkça gösterdiği gibi, yapısı, siyasal programı ve anlayışı uygun olmadığı için, yapılan değişikliklerin birçoğu mevcut yasalardan daha geri bir düzenlemeyi içermekte ve 12 Eylül anlayışını kalıcılaştırmaktadır” ifadelerini kullanarak, anayasa değişikliklerini eleştirmiştir. DİSK referandum sürecinde aktif bir kampanya yürüterek, kamuoyunu “hayır” oyu vermeye teşvik etmiştir. “12 Eylül’de 12 Hayır!” başlıklı broşürü aracılığıyla, anayasa değişikliğine neden karşı çıktığını detaylı bir şekilde açıklamış ve eleştirilerini geniş kitlelere ulaştırmayı hedeflemiştir (DİSK, 2010, Ek 8). Bu broşürde, anayasa değişikliğinin görünürde demokratikleşme içerdiği iddia edilse de özünde işçi haklarını ve sosyal talepleri hiçe sayan, 12 Eylül

askeri rejiminin izlerini taşıyan bir düzenleme olduğu savunulmuştur. DİSK'in bu tutumu, yalnızca anayasa değişikliği karşısındaki ideolojik duruşunu değil, aynı zamanda AKP'nin neoliberal ve otoriter politikalarına karşı sendikal bir muhalefet geliştirme ve sendika-siyaset ilişkisini işçiden yana şekillendirme çabasını da yansıtmaktadır.

Sendikaların Anayasa değişikliği referandumuna yönelik tutumları, dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan tarafından dikkatle izlenmiş ve referanduma yönelik açıklamalarında destekleyici olmayan sendikalar için otoriter ve tehditkâr bir eğilim sergilemiştir. Bu eğilim, AKP ideolojisindeki dönüşümle de paralellik gösterir. 2002-2023 yılları arasında AKP'nin iktidar sürecinde toplumun tepkileri ve sosyo-ekonomik etkiler doğrultusunda farklı muhafazakârlık eğilimlerinin öne çıktığını belirtmiştik. AKP'nin bazı dönemlerinde istikrar vurgusuyla statükocu muhafazakârlığı ön plana çıkarken, bazı dönemlerde neoliberal politikaların etkisiyle "bırakınız yapsınlar muhafazakârlık" daha belirgin hale gelmiştir. Bununla birlikte dönem dönem otoriterlik üzerinden muhafazakârlığın güçlendirilmesi, partinin ideolojik ve toplumsal düzeydeki dönüşümünü göstermektedir. Erdoğan'ın Anayasa değişikliğini desteklemeyen kesimlere ve sendikalara yönelik açıklamaları, AKP'nin ideolojik evriminde otoriter eğilimlerin belirginleştiği bir dönemi işaret eder. Özellikle 17 Ağustos 2010'da Çorum mitinginde Erdoğan'ın, "Hayır" oyu vereceğini açıklayan sendikalara yönelik kullandığı ifadeler, bu otoriter eğilimin net bir yansımasıdır:

"Açık ve net söylüyorum, toplu iş sözleşmesi diye bir madde var. Eskiden bilirkişiye gidiliyordu, ardından karar bize geliyordu. Ama şimdi bize gelmiyor. Bilirkişiye gidiyor ve oradan çıkan karar nihai karar oluyor. Ama biz işçiden yana olanlar, toplu sözleşmeden yana olanlar diyor ki, bu işi halk oylamasından sonrasına bırakalım diyorlar. Bu ne perhiz bu ne lahana turşusu. Şimdi kusura bakmasınlar, arkadaşlarım kendileriyle görüşecekler. Böyle üç beş kuruşa simit yok. Dürüst ol, ideolojik davranma. İki kere iki dört. Sabah da böyle akşam da. Bu insanlara haddini bildirmek milletimin görevi." (Takvim, 2010).

Sendika-siyaset ilişkisi bağlamında, AKP'nin sendikalara yönelik tutumunun bir diğer belirgin ifadesi, 2011 yılında dönemin Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Bülent Arınç'ın açıklamalarında karşımıza çıkmaktadır. Arınç Hak-İş Konfederasyonu'na bağlı Hizmet-İş Sendikası Bursa Şubesi ziyaretinde, “Pek çok sendikayı biliriz, onların yaptıkları mücadeleyi tanırız, ideolojik sendikacılık yapıyorlar. Bizim ideolojimiz emeğin kutsallığıdır, ona değer verilmesidir, vatanı ve bayrağı sevmektir, inançlarımıza bağlı olmaktır” şeklinde bir ifade kullanmıştır (Akşam, 2011). İdeolojik sendikacılık vurgusu yapmış, vatan, millet, bayrak, değer gibi söylemlerle sahip oldukları muhafazakâr ağı çalışma hayatının teminatı olan sendikalara da entegre etmiş, kendi ideolojisi dışında kalan sendikaları da “ideolojik sendikacılık” ifadesiyle dışarıda tutmuştur. Bu tutumu, AKP'nin sermayeyle olan ilişkisinde sendikaları bütünüyle dışlamak yerine güdümü altında sendikacılığı savunarak, neoliberal ekonomi politikalarının uygulanabilirliğinin sağlamlaştırılması ve direnç gösterebilecek süreçleri kontrol altında tutma eğilimleri olarak yorumlayabiliriz.

3.2.2.3.1. 2017 ANAYASA DEĞİŞİKLİĞİ REFERANDUMU

Bu dönemin bir diğer referandumu 2017 yılında OHAL döneminde gerçekleşen Başkanlık sistemi referandumu olmuştur. Ocak 2017'de AKP ve MHP milletvekilleri, “cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi” olarak anılan anayasa değişikliği önerisini Meclis'e sundu ve referandum kararı alındı. OHAL şartları altında, 16 Nisan 2017'de Anayasa Değişikliği referandumu, 24 Haziran 2018'de ise Türkiye'de genel seçim ve Cumhurbaşkanlığı seçimleri yapıldı. 16 Nisan 2017'de yapılan referandum yüzde 51,4 oranında “evet” le sonuçlandı. 24 Haziran 2018'de gerçekleşen genel seçim sonucunda yüzde 42,28 ile AKP iktidarı devam ederken Cumhurbaşkanlığı seçimleri ise yüzde 52,38 ile dönemin Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan lehine sonuçlandı. AKP iktidarını sürdürürken, dönemin Cumhurbaşkanı Erdoğan da Cumhurbaşkanlığı görevine devam etti. 24 Haziran 2018 seçimleri sonrasında, 16 Nisan 2017 referandumu ile yapılan Anayasa değişiklikleri hayata geçirilmiş, 9 Temmuz 2018 tarihi itibarıyla Türkiye'de parlamenter sistem sona ermiş ve Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi olarak bilinen başkanlık rejimi uygulanmaya başlamıştır. Bu değişikliklerle birlikte, hükümetin merkezîyetçi yapısı pekiştirilmiş ve yürütme yetkisi

Cumhurbaşkanına verilmiştir. Bu durum AKP'nin otoriter emek rejimi inşasını güçlendirmiş, sendika-siyaset ilişkisinde sendika-“tek adam” ilişkisini başlatmıştır.

16 Nisan 2017’de gerçekleşen Başkanlık sistemi referandumunda sendikaların tutumları yine farklılık göstermiştir. Bu dönemde işçi konfederasyonlarının tutumları, 2010 referandumundakine benzer şekilde çeşitlenmiştir. DİSK “hayır” kampanyası yürütürken, Hak-İş “evet” kampanyasını desteklemiş, ancak Türk-İş referanduma yönelik herhangi bir resmi açıklama yapmamıştır. Her konfederasyonun siyasi ortam ve ideolojik duruşuyla olan ilişkisi, aynı zamanda tarihsel birikimlerinin ve o dönemdeki sosyal koşulların bir yansımasıdır. DİSK daha önce olduğu gibi, otoriterleşme ve demokratik hakların kısıtlanmasına karşı durarak, anayasa değişikliğini eleştirmiştir. Hak-İş ise AKP’nin politikalarıyla uyumlu olarak, sistem değişikliğini desteklemiştir. Türk-İş’in bu dönemdeki tutumunun ise, tarihsel olarak devletle uyumlu bir çizgide ilerleyen duruşunun devamı niteliğindedir.

Türk-İş 2017 Anayasa değişikliği referandumunda da 2010 referandumuna benzer bir tutum sergileyerek, “evet” ya da “hayır” oyu kullanılması konusunda herhangi bir açıklama yapmamıştır. Türk-İş’in referanduma yönelik tarafsız kalması, siyaseten bir "bağımsızlık" olarak değerlendirilebileceği gibi, daha önce atıf yaptığımız şekilde, Türk-İş’in devletçi geleneğini sürdürmesinin bir yansıması olarak da ele alınabilir. Bununla birlikte, referandumda oy verme eğilimlerine yönelik bir açıklamada bulunmayan Türk-İş, referandum sonrası 18 Nisan 2017’de yaptığı açıklama ile referandum sonuçlarının hükümetin 2023 hedeflerine katkı sağlayacağını vurgulamış ve bu durumu memnuniyetle karşıladığını belirtmiştir. Dönemin Türk-İş Genel Başkanı Ergün Atalay, referandum sonuçlarının önemine değinerek, "Milletimizin iradesiyle gerçekleştirilen 2017 anayasa değişikliği, geleceğimizin şekillenmesinde yol gösterici olacak, 2023 hedeflerinin gerçekleştirilmesine önemli katkıda bulunacaktır" ifadeleriyle, Türk-İş’in referandum sürecinde herhangi bir taraf tutmasa da sonuçlara dair memnuniyetini dile getirerek iktidara destek verdiğini göstermiştir (Türk-İş, 2017).

Hak-İş⁶⁵ 2017 referandumunda evet oyu kullanılması için çağrı yapmış, kampanyalar yürütmüştür. Hak-İş Genel Başkanı Mahmut Arslan, referanduma yönelik yaptığı açıklamada AKP'nin her seçim dönemi öne çıkardığı "siyasi istikrar" vurgusuna atıf yaparak evet Hak-İş olarak "evet" oyu kullanacaklarını açıklamıştır. Arslan, "siyasi istikrar için referandumda 'evet' diyeceğiz. Emekçiler olarak; siyasi istikrarsızlıklardan ve yol açtığı ekonomik darboğazlardan, yolsuzluklardan ve vesayet yönetimlerinden çok çektik; çok büyük kayıplar yaşadık. Bu nedenle yönetim krizlerinin olmadığı; kaynaklarımızı israf edilmediği, siyasi istikrarın egemen olduğu bir yönetim sisteminden yanayız" ifadeleriyle üyelerini referandumda evet oyu kullanmaya çağırmıştır (Hak-İş, 2017b). Söz konusu açıklamanın ardından ise "Anayasa İçin 40 Günde 40 İldeyiz" sloganıyla "Anayasa Değişikliğine Tam Destek, Geleceğimiz İçin Evet" kampanyası örgütlemiştir (Hak-İş, 2017c). Aynı zamanda kampanya sloganlarıyla birlikte afişler ve kitapçıklar da hazırlamıştır (Ek 9).

Hak-İş'in referandumlarda iktidarı destekleyici tutumları, konfederasyonun iktidar ile olan ilişkisini belirgin şekilde yansıtmaktadır. Arıcan, bu sürecin yalnızca iktidarı desteklemekle sınırlı kalmadığını, Hak-İş'in siyasal alandaki faaliyetlerinin hükümetin makro-siyasal ajandasında önemli bir rol üstlendiğini vurgulamaktadır. Özellikle 2010 ve 2017 referandumlarında iktidarla aynı siyasal kanatta yer alan Hak-İş, 2017 referandumunda daha belirgin bir şekilde hükümeti destekleyici güç olmuştur (Arıcan, 2018: 573). Hak-İş'in 2017 referandumundaki rolü, dönemin Hak-İş Genel Başkanı Mahmut Arslan'ın yaptığı açıklamalarda daha da netleşmiştir. Arslan, 17 Nisan 2017 referandumunu yeni bir milat olarak tanımlayarak, Cumhurbaşkanlığı Sistemi'nin Türkiye'deki yönetim krizlerinin önüne geçerek daha istikrarlı bir yönetim sağlayacağına inandığını belirtmiştir. Arslan, referandum sürecindeki sorumluluklarına da özellikle vurgu yaparak, "Bu konuda mücadelemizi baştan sona başarılı bir şekilde yürüttük. Hak-İş'in bütün teşkilatları ve bağlı sendikaları sahada aktif olarak hep birlikte çalıştı. Bu konuda tüm teşkilatımıza, bağlı sendikalarımıza, üyelerimize ve milletimize gönülden teşekkür ediyorum" ifadeleriyle Hak-İş'in

⁶⁵ Aynı şekilde Memur-Sen'de Hak-İş'le benzer hareket etmiş ve üyelerine, 2010 referandumu için evet oyu kullanmaları yönünde çağrıda bulunmuştur (Memur-Sen, 2010).

referandumda yürüttüğü “evet” kampanyasının etkisi olduğunu vurgulaması, sendika-siyaset ilişkisi açısından önemlidir (Hak-İş, 2017d).

DİSK, 2017 yılında gerçekleşen Anayasa değişikliği referandumunda “hayır” oyu verilmesine ilişkin kararını ortaya koymuş ve “hayır” oyu kullanılmasına yönelik de kampanya yapacağını, “DİSK olarak memleketimizin geleceği için, emeğin hakları için sandığa gidip “hayır” demekle yetinmeyeceğimizi, işçilerin “hayır” yanıtını işyerlerinde, mahallelerde dayanışma içinde örgütleyeceğimizi ilan ediyoruz” açıklaması ile duyurmuştur. DİSK’in Anayasa referandumu ile ilgili tutumunu açıkladığı basın toplantısında, referandum sürecinde tüm yetkilerin tek elde toplanmasının, kuvvetler ayrılığının sona ermesinin, özgürlükçü, eşitlikçi bir sistemin yerine otoriter bir yapının geleceğini belirterek, referanduma karşı duruşunu net bir şekilde ortaya koymuştur. Ayrıca sendikal güvencelerin tehdit altına gireceğini ve bu değişikliklerin işçilerin geleceği için olumsuz sonuçlar doğuracağını vurgulamış ve “hayır” oyu verilmesi çağrısını bu gerekçelere dayandırmıştır (DİSK, 2017a). DİSK referandum sürecinde “Memleketin ve İşçilerin Geleceği İçin Hayır” sloganıyla yürüttüğü kampanyada afişler, broşürler, bildiriler hazırlamış ve bağlı sendikaları ile “hayır” oyu verilmesine yönelik eylemler düzenlemiştir (Ek 10). Referandum sonucunda yüzde 51’le evet oyu çıkmasının ardından DİSK, AKP iktidarının uygulamalarına “hayır” demeye devam edeceklerini belirten açıklamalarda bulunmuştur. Dönemin DİSK Yönetim Kurulu tarafından yapılan, “Memleketin ve İşçilerin Geleceği İçin ‘Hayır’ Demeye Devam Ediyoruz” açıklamasında referandumda sürdürdükleri “hayır” kampanyasını “Tüm bu olumsuz ve eşitsiz koşullara rağmen halkın özverisi, cesareti ve dayanışma ruhuyla sürdürdüğü ‘hayır’ kampanyası Türkiye ve dünya demokrasi tarihine geçecek niteliktedir. DİSK halkın ‘hayır’ iradesinin bir parçası olmaktan onur duymaktadır” ifadeleri ile kampanyalarını savunarak “memleketin ve işçilerin geleceği için bundan sonra da dikta heveslilerine, sermaye saldırılarına, savaşa ve adaletsizliğe ‘hayır’ demeye devam edeceklerini” belirterek süreç boyunca iktidarı destekleyen konfederasyonlardan ayrılarak siyaseten iktidarın karşısında bir tutum almışlardır (DİSK, 2017b). DİSK’in bu tutumu ile sendikal hareketin ideolojik açıdan sadece işçi hakları için değil demokratik değerler, özgürlük ve eşitlik adına da tavır aldığını görürüz.

Türkiye siyasi tarihi açısından önemli dönüm noktaları olan 2010 ve 2017 referandumlarında, Hak-İş'in AKP ile aynı siyasal çizgide yer alarak iktidar lehine aktif kampanyalar yürütmesi, DİSK'in ise bu süreçte referanduma karşı tutum sergilemesi, Türk-İş'in ise daha "tarafsız" bir yaklaşım benimsemesi, sendika-siyaset ilişkisi açısından son derece kayda değerdir. Bu durum, "ilişki sermayesi" olarak adlandırılan sosyal ağın AKP'deki bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Buğra ve Savaşkan, dini temeller üzerine inşa edilen bu *ilişki ağının* AKP dönemindeki yansımaları, iktidar çevresinde şekillenen ve "üyeleri arasında sektörel, ölçeksel ya da bölgesel farkları aşan bir güven ve dayanışma zemini oluşturma çabası" olarak tanımlamaktadır (2014: 44). Bu tanım bu tür bir ilişki sermayesinin, özellikle siyasal İslam'ın toplumdaki örgütlenme biçimleri arasında dini kimliğe yapılan vurgu sayesinde coğrafi ve sektörel farklılıkların üstesinden gelinmesinde önemli bir rol oynadığını belirtmektedir. Siyasal İslam'ın bir yansıması olarak, dini temelde kurulan bu organik bağ ve ortak geçmiş, ilişki sermayesinin temelini oluşturarak Hak-İş'in yürüttüğü sendikal faaliyetlerin yalnızca sendikacılık olarak açıklanamayacağını ortaya koymaktadır. Arıcan, AKP'nin çalışma ilişkilerine yaklaşımını değerlendirirken, bu *ilişki sermayesinin* dışında kalan sendikaların marjinalize edildiğini, buna karşılık ilişki sermayesi ağına dâhil olan sendikaların ise güç kazandığını belirtir. Bu bağlamda, AKP'nin çalışma ilişkilerinde, ilişki ağında yer alan sendikaların, marjinalize edilenlere karşı üstünlük sağladığı bir tablo dikkat çekmektedir (2018: 572). Bu durum, 2010 ve 2017 referandumlarında DİSK gibi farklı bir siyasi pozisyon alan sendikaların söylemlerinin ve etkilerinin sınırlı kalmasında etkili olmuş olabilir. Öte yandan, Türk-İş'in daha tarafsız bir yaklaşım benimsemesi, belki de farklı siyasi kesimlerle ilişkilerini koruma stratejisinin bir sonucu olarak değerlendirilebilir. Hak-İş'in, AKP politikaları doğrultusunda hareket ederek hükümetle yakın bir ilişki içerisinde bulunması, bu güç dengelerinin sendika-siyaset ilişkisinde ne denli belirleyici olduğunu gözler önüne sermektedir. Dolayısıyla, *ilişki sermayesi*, sendikal alanda sadece üyelerin ekonomik çıkarlarını temsil etmenin ötesine geçerek, siyasi iktidarla kurulan ideolojik yakınlık ve tarihsel bağlar üzerinden sendikaların konumunu ve etkisini önemli ölçüde şekillendiren bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır.

3.2.2.4. 15 TEMMUZ DARBE GİRİŞİMİ, OHAL VE SENDİKALAR

Sendika döneminde sendika-siyaset ilişkisi açısından önemli bir süreç de 15 Temmuz darbe girişimi ve sonrasında ilan edilen OHAL dönemi olmuştur. 15 Temmuz 2016'daki darbe girişiminin ardından, 20 Temmuz 2016 tarihli ve 2016/9064 sayılı Bakanlar Kurulu Kararıyla ülke genelinde Olağanüstü Hal (OHAL) ilan edilmiştir.⁶⁶

20 Temmuz 2016'da ilan edilen olağanüstü hal, üçer aylık sürelerle toplamda yedi kez uzatıldı⁶⁷ ve 19 Temmuz 2018 tarihinde sona erdi. Bu dönemde, toplamda 32 Kanun Hükmünde Kararname (KHK) çıkarıldı ve bu KHK'lar aracılığıyla 125 binden fazla kamu görevlisi ihraç edildi. OHAL sürecinin etkileri, sadece kamu görevlilerinin iş güvencesiz bırakılmasıyla sınırlı kalmamış, aynı zamanda işçilerin hakları da ciddi biçimde kısıtlanmıştır. İşçilerin iş güvencesi ortadan kalkmış, sendikal hak ve özgürlükler kısıtlanmış, sendikalar kapatılmış, grevler erteleme düzenlemesi ile fiili olarak yasaklanmıştır:

“Olağanüstü hal kapsamında yayımlanan KHK'lar ile 125.678'i kamu görevinden çıkarma olmak üzere toplam 131.922 tedbir işlemi gerçekleştirilmiştir” (TCCB, OHAL Komisyonu Raporu).⁶⁸

⁶⁶ “Anayasanın 120. maddesi ile 2935 sayılı Olağanüstü Hal Kanunu'nun 3. maddesinin birinci fıkrasının (b) bendine göre, ülke genelinde 21.07.2016 Perşembe günü saat 01.00'dan itibaren doksan gün süreyle olağanüstü hal ilan edilmesi hakkında Bakanlar Kurulunca 20.07.2016 tarihinde alınan Karar, Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Kurulunun 21.07.2016 tarihli 117'nci Birleşiminde onaylanmıştır.”

⁶⁷ OHAL; 19 Ekim 2016, 19 Ocak 2017, 19 Nisan 2017, 19 Temmuz 2017, 19 Ekim 2017, 19 Ocak 2018 ve son olarak 19 Nisan 2018'de, her biri saat 01.00'de başlamak üzere 7 kez uzatıldı.

⁶⁸ Olağanüstü Hal İşlemleri İnceleme Komisyonun kurulması hakkında 23 Ocak 2017 tarihinde yürürlüğe giren 685 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ve 7075 sayılı Olağanüstü Hal İşlemleri İnceleme Komisyonu Kurulması Hakkında Kanun Hükmünde Kararnamenin Değiştirilerek Kabul Edilmesine Dair Kanun ile düzenleme yapılmıştır. Komisyon, olağanüstü hal kapsamında doğrudan kanun hükmünde kararnameler ile tesis edilen, kamu görevinden çıkarma, yurtdışı öğrencilikle ilişkin kesilmesi, emekli personelin rütbelerinin alınması ile kurum ve kuruluşların kapatılması işlemlerine ilişkin başvuruları değerlendirip karara bağlamak üzere 22 Mayıs 2017 tarihinde göreve başlamıştır. 31/12/2022 tarihi itibarıyla Komisyona yapılan başvuru sayısı 127.292'dir. 22 Aralık 2017 tarihinden itibaren karar verme sürecine başlamış olan Komisyon tarafından, 31/12/2022 tarihi itibarıyla 5 (beş) yıllık süre içerisinde başvuruların tamamı hakkında (17.960 kabul ve 109.332 ret olmak üzere) toplam 127.292 karar verilmiştir” (TCCB, OHAL Komisyonu Raporu).

15 Temmuz 2016’da gerçekleştirilen darbe girişimi ve ardından ilan edilen OHAL dönemi, çalışma hayatında ve sendikalar üzerinde derin etkiler bırakmıştır. OHAL dönemindeki yasal değişiklikler, çoğunlukla Kanun Hükmünde Kararnameler (KHK) aracılığıyla hayata geçirilmiş ve bu süreç, çalışma ilişkilerinin yanı sıra sendikal hakları da önemli ölçüde şekillendirmiştir.

OHAL dönemini anlamak için, öncelikle 15 Temmuz darbe girişimi ve sendikaların bu dönemdeki tutumuna değinmek gerekmektedir. Darbe girişimi sonrasında tüm işçi konfederasyonları darbe girişimine karşı olduklarını ifade eden açıklamalar yaparak ve "demokrasi" vurgusu yapmıştır. Türk-İş, açıklamasında, dönemin cemaatçi yapılanması olan FETÖ’nün devlet içindeki etkilerine de değinmiş, devletin adli, mülki, askeri, istihbarat ve kolluk kuvvetleri gibi kurumlarının da bu yapılardan temizlenmesi gerektiğini vurgulayarak, “ülkemizin bir an evvel hukuki yollarla iç temizlik yapması zorunludur” ifadesini kullanmıştır (Türk-İş, 2016b).

Hak-İş darbe girişimi ile ilgili yaptığı açıklamada millet ve hükümet vurgusunu öne çıkarmış, “Türk Milleti; Cumhurbaşkanı, Başbakanı, Hükümeti, partileri, milletvekilleri ve sivilleriyle birlikte, inanılmaz bir demokrasi mücadelesi vererek, yüz yıllık darbe geleneğine karşı koymuştur.” ifadeleri ile hükümeti vurgularken aynı zamanda “Bu darbe girişiminin, milletimizin maruz kaldığı son darbe girişimi olduğuna inanıyoruz. Milletimiz, cuntacıların darbe girişimini boşa çıkartarak, Türk Milleti’nin demokratik rüştünün ortaya koymuştur. Türkiye, bugünden itibaren, kendisinden ve demokrasisinden çok daha emin bir şekilde yoluna devam edecektir. 15 Temmuz Başarısız Darbe Girişimi, ülkemiz ve milletimiz için bir milat olmuştur. Uyanık olmaya, geleceğimize ve demokrasimize sahip çıkma kararlılığımızı sürdüreceğiz.” açıklaması ile geçmiş darbelere de atıf yaparak demokrasinin önemini vurgulamıştır (Hak-İş, 2016d).

DİSK, darbe girişimini şiddetle protesto ettiğini belirterek, 12 Eylül darbesi sırasında konfederasyonun uğradığı zarara da atıfta bulunmuş, darbelerin demokrasi ve işçi haklarına verdiği zararlara dikkat çekmiştir. Konfederasyon hem askeri hem sivil darbeye hem de diktaya karşı olduğunu belirterek, demokrasi, özgürlükler ve işçi

hakları adına emek, demokrasi ve barış güçlerinin birlikte mücadelesinin önemini vurgulamıştır (DİSK, 2016a).

İşçi sendikaları konfederasyonlarının darbe girişimine yönelik açıklamaları, her bir konfederasyonun tüzüklerine ve ideolojik çizgilerine uygun şekilde şekillenmiştir. DİSK, geçmişteki darbelerin işçi haklarına etkilerini hatırlatarak, emek mücadelesini ve demokrasi vurgusunu ön plana çıkarmıştır. Bu, DİSK'in tarihsel olarak işçi hakları ve demokratik değerler mücadelesine olan bağlılığının bir yansımasıdır. Türk-İş, devletçi geleneğini sürdürerek, güçlü devlet ve millet vurgusu yapmış ve darbe girişiminin ardından devletin bütünlüğü ile demokrasiye olan bağlılığını ifade etmiştir. Hak-İş ise AKP iktidarıyla olan güçlü ilişkisini yine demokrasi ve millet vurgusuyla pekiştirmiştir.

Darbe girişimi sonrası OHAL süreci sendika-siyaset ilişkisini daha net bir şekilde anlamamıza olanak tanımaktadır. Özellikle OHAL'in çalışma hayatı ve sendikalara etkisinin detaylı bir şekilde incelenmesi, dönemin siyasi atmosferini ve sendikal örgütlenmenin nasıl şekillendiğini anlamak açısından kritik önem taşımaktadır. 15 Temmuz darbe girişiminin ardından ilan edilen OHAL, belirttiğimiz gibi yalnızca siyasi olarak değil, aynı zamanda işçi sendikaları ve sendikal haklar üzerinde de büyük bir etki yaratmıştır. OHAL döneminde 7 grev erteleme düzenlemesi ile yasaklanmıştır. 154 bin 767 işçi grev yasaklarından etkilenmiştir (DİSK, 2018:5). Bu veriler OHAL'in işçi sınıfı ve sendikalar üzerindeki olumsuz etkilerini somut bir şekilde göstermektedir. Bu nedenle darbe girişimi sonrası gerçekleşen OHAL süreci, sendikaların siyasi tutumları ve taleplerinin şekillenmesinde önemli bir dönüm noktasıdır. Konfederasyonların bu dönemdeki tutumları, hem iktidarın politikalarına karşı nasıl bir direnç gösterdiklerini hem de çalışma hayatı üzerindeki etkilerini belirlemiştir.

Türk-İş'in OHAL dönemi yaşanan hak kayıplarına ilişkin açıklamaları OHAL'de yasaklanan grevler üzerine olmuştur. Türk-İş, OHAL uygulamalarının temel amacının terörle mücadele olduğunu savunmuş, ancak OHAL sürecinde işçi haklarının da zarar görebileceğini dile getirmiştir. Dönemin Türk-İş Başkanı Ergün

Atalay, OHAL'in kötü niyetli işverenleri cesaretlendirebileceğini ve işçi haklarını tehdit edebileceğini belirterek, bu sürecin işçi sınıfı açısından olumsuz etkiler yaratabileceğini vurgulamıştır (Türk-İş, 2017). Türk-İş aynı zamanda diğer konfederasyonlarla birlikte OHAL'de yaşanan hak ihlallerinin çözülmesi için uluslararası konfederasyonlarla birlikte ortak bildiriye de imza atmıştır (Ek 11).

Hak-İş'in OHAL dönemine dair tutumu iki farklı açıklama üzerinden değerlendirilebilir. Dönemin Hak-İş Genel Başkanı Mahmut Arslan, Mayıs 2017'de yaptığı bir açıklamasında, OHAL uygulamalarını savunarak bu dönemde yaşanan hak kayıplarına yönelik eleştirilere karşı Türkiye'nin 158 sayılı ILO Sözleşmesi'ne aykırı davrandığı iddialarını reddetmiş ve OHAL kapsamında gerçekleşen işten çıkarmaların uluslararası sözleşmelere aykırılığı gerekçesiyle ILO'nun inceleme komitesine alınma çabalarına karşı da harekete geçilmesi gerektiğini ifade etmiştir (Hürriyet, 2017). Aynı şekilde Kasım 2017'de düzenlenen ILO Çalışma Konferansı'nda, Hak-İş OHAL'in gerekçelerinin sürdüğünü belirterek, bu dönemin devam etmesi gerektiğini savunmuştur (Hak-İş, 2017a). Ancak OHAL uygulamalarının gerekliliğini savunan Hak-İş Türk-İş, DİSK, KESK, ITUC ve ETUC ile birlikte, OHAL döneminde sendikal hak ve özgürlüklerde yaşanan kısıtlamalara çözüm bulunması amacıyla ortak bir bildiriye de imza atmıştır. Bu durum, Hak-İş'in bir yandan OHAL'i savunurken, diğer yandan sendikal hak kayıplarını kabul ederek uluslararası konfederasyonlarla iş birliği yapmasını ve Mayıs 2017'deki açıklamalarına ters düşen bir pozisyon aldığını göstermektedir (Ek. 11).

DİSK, OHAL'in demokratik haklara ve özgürlüklere ciddi zararlar vereceğini savunmuş, bu dönemin işçi hakları açısından oluşturduğu tehditlere dikkat çekmiştir. DİSK, OHAL'in ilan edilmesinin ardından yaptığı açıklamalarda, darbeye mücadele gerekçesiyle TBMM'nin devre dışı bırakılmasını eleştirmiştir. DİSK çözümün OHAL değil, demokratikleşme süreci olduğunu vurgulamış ve işçi haklarının ciddi bir tehdit altında olacağına dair uyarılarda bulunmuştur. DİSK'in açıklamasında yer alan "her türlü hak aramanın yasaklandığı bir ortamda, TBMM Genel Kurulu'nda görüşülmesine bile gerek duyulmadan işçilerin kazanılmış haklarının budanabileceği, kıdem tazminatının gaspından zorunlu bireysel emeklilik sistemine kadar işçileri

güvencesizleştirecek ve yoksullaştıracak tüm kararlar, işçi mücadelelerinin, mahkemelerin ve TBMM içerisindeki muhalefetin engellerine takılmadan çıkartılabilecektir. Olağanüstü hal uygulaması, sermaye lehine olağanüstü bir sömürü ve yağma olanağı olarak kullanılabilecektir.” ifadeleri DİSK’in çalışma hayatı ve sendikacılık açısından temel ilkelerine sadık kaldığını, işçi sınıfının haklarını savunma konusunda kararlı bir tutum sergilediğini göstermektedir (DİSK, 2016a).

OHAL döneminin işçi sendikaları için bir baskılama sürecine dönüştüğü, sendikal hak ve özgürlüklerin kısıtlanmasına aracı olduğunu vurgulamak yanlış olmayacaktır. Konfederasyonların yaptığı açıklamalar doğrudan bağlı sendikalarının üyelerinin yaşadıkları hak kayıplarını da ortaya koymaktadır. OHAL döneminde sendikal hak kayıplarının sendikalara etkisi, ulusal ve uluslararası işçi örgütlerinin ortak bildirileriyle de belgelenmiştir. ITUC, ETUC, Türk-İş, Hak-İş, DİSK ve KESK’in birlikte yayımladığı ortak bildiri, OHAL koşullarında yaşanan hak kayıplarına dikkat çekmiş ve bu uygulamanın sona erdirilmesi için gerekli adımların atılmasını talep etmiştir. 5 Mayıs 2017 tarihli bildiride ise bu heyetin talepleri şu şekilde sıralanmıştır: 5 Mayıs 2017 tarihli bildiriye göre ilgili heyetin talepleri şunlardır:

“a) Olağanüstü Hal uygulamasının kaldırılması için gereken koşullar sağlanmalıdır.

b) Kanıta/hukukun üstünlüğüne dayanmaksızın yapılmakta olan toplu ihraçlar, açığa almalar, sindirme ve tutuklamalar durdurulmalıdır.

c) Net bir suçlama olmaksızın, dosyası mahkemede bekletilen tüm gözaltındaki işçiler, kamu görevlileri, gazeteciler, parlamenterler ve seçilmiş belediye başkanlarının serbest bırakılması çağrısı yapılmalı; gözaltındaki diğer kişilere erişim sağlanabilmelidir.

d) Suçu kanıtlanana kadar masumiyet ilkesini, cezai sorumluluğun ve cezalandırmanın bireyselliği ilkesini, bağımsız ve şeffaf biçimde adil olarak yargılanma ve temyiz prosedürlerini içeren normal mevzuata, hukukun üstünlüğüne saygıya, demokrasiye ve adalete geri dönülmelidir.

e) Olağan Üstü Hal Tedbirleri Soruşturma Komisyonu (23 Ocak tarihli karar) oluşturulmalı, bu komisyonun kararları yargıya tabi olmalı ve bağımsız, şeffaf, etkili temyiz ile son çare olarak Avrupa seviyesinde başvuru yolunun açık olması imkânı temin edilmelidir.

f) İşlerinden ihraç edilen ve açığa alınan kişilerin şikâyetleri ivedilikle giderilmeli ve söz konusu kişiler işlerine iade edilmelidir.

g) İfade, konuşma ve basın özgürlüğü sağlanmalı; demokratik ve bağımsız medya ve dernek yeniden açılmalıdır.

h) ILO'nun, özellikle de 87 ve 98 nolu sözleşmelerinde belirtilen temel çalışma standartlarının ihlal edilmesi durdurulmalı, bu standartlara saygı duyulmalı ve bunlar benimsenmelidir.

i) Problemlerin çözümü noktasında taraflar yapıcı bir diyalog oluşturmalıdır.” (Ek 11).

Söz konusu bildiri OHAL döneminde yaşanan hak kayıplarını ortaya koyması açısından önemlidir. OHAL dönemi uygulamalarının ayırım olmaksızın konfederasyonlara bağlı sendikaların üyeleri başta olmak üzere tüm işçiler için sendikal haklar başta olmak üzere temel insan hakları açısından da hukuksuz bir olduğunu ortaya koymaktadır.

OHAL dönemi, Türkiye'de sendikal hareketin siyasi iktidarla olan ilişkisini ve işçi haklarındaki gerilemeyi net bir şekilde ortaya koymuştur. Bu süreç, KHK'larla kitlesel işten çıkarmaların yapıldığı, grevlerin yasaklandığı ve sosyal diyalog mekanizmalarının işlevsizleştirildiği bir baskı dönemi olarak tarihe geçmiştir. Konfederasyonların OHAL'e yönelik farklı tutumları, ideolojik pozisyonlarıyla paralellik gösterse de, nihayetinde ortak bildirilerle hak ihlallerine karşı tepki vermek zorunda kalmaları, dönemin yarattığı tahribatın boyutunu göstermektedir. Özellikle Hak-İş'in iktidarla yakın ilişkisine rağmen diğer konfederasyonlarla ortak hareket etme ihtiyacı duyması, OHAL'in sendikal alanı ne derece daralttığının çarpıcı bir göstergesidir. Bu durum, sendika-siyaset ilişkisinin karmaşıklığını ve iktidarın

politikalarının sendikal özgürlükleri nasıl baskı altına aldığını somutlaştırmaktadır. OHAL dönemi, yalnızca işçi haklarının değil, aynı zamanda demokratik hukuk devletinin temel ilkelerinin de askıya alındığını ve sendikal mücadelenin otoriterleşmeye karşı nasıl bir direnç oluşturabileceğini ya da nasıl zayıflatılabileceğini anlamak adına bir süreç olarak değerlendirilmelidir.

3.2.2.5. ILO'DA TEMSİL KRİZİ

AKP'nin sendikal alanı hegemonyası altına alma çabası işçi konfederasyonlarının katılması gereken uluslararası çalışma örgütü konferansına Memur-Sen'i göndermek istemesiyle daha da somutlaşmıştır. Sendika siyaset ilişkisi açısından yalnızca Türkiye içinde değil uluslararası alanda da hegemonya kurmak isteyen AKP, bunu Memur-Sen üzerinden gerçekleştirmek istemiş ancak işçi sendikalarının tepkileri ile karşılaşmıştır.

2017 yılında gerçekleştirilen 106. Uluslararası Çalışma Konferansında Türkiye'yi temsil edecek işçi delegesi belirlenirken Memur-Sen'in katılmasını öngören bir yazının Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı tarafından konfederasyonlara gönderilmesinin ardından 28 Mayıs-8 Haziran 2018 tarihleri arasında ILO'nun 107. Uluslararası Çalışma Konferansı için Memur-Sen işçi delegesi olarak atanmıştır. Bir memur sendikası konfederasyonun işçileri temsil edemeyeceği görüşü yanında bu konunun bir işçi-memur temsiliyet ayrımından fazlası olduğu açıktır. Çünkü bu konu AKP'nin sendikalar üzerinde kurmaya çalıştığı hegemonya ve sendikaları kendi lehine yönetme çabasından ayrı düşünülemez. ITUC ve ETUC tarafından konfederasyona üyelikleri kabul edilmeyen Memur-Sen, uluslararası alanda da bağımsız bir sendika olarak kabul görmemektedir. Memur-Sen'in ILO'da Türkiye işçi delegasyonu temsilcisi olarak önerilmesi ise AKP'nin sendikalarını güçlendirme ve meşruiyet zemini oluşturma çabası olarak yorumlanabilir.

Memur-Sen'in 2017 yılında ILO'ya gönderilmesi talebine ilişkin diğer konfederasyonların itirazları üzerine Bakanlık, 15 Mayıs 2017 tarihinde bir uzlaşma toplantısı düzenlemiştir. Bu toplantıya Memur-Sen katılmamıştır. Toplantıda DİSK, Kamu-Sen ve KESK, Türk-İş'in delege olarak belirlenmeye devam etmesinin doğru

olacağını belirtirken, Hak-İş ise mutabakat olmaması durumunda hükümetin uygulamasının (Memur-Sen'i belirlemesinin) doğru olduğunu ifade etmiştir. Sonuç olarak 2017 ILO Konferansı'na işçi delegesi olarak Türk-İş Genel Başkanı Ergün Atalay katılmıştır. Ancak Bakanlık, 24 Mayıs 2017 tarihinde konfederasyonlar arasında "dönüşümlü temsil" sistemine geçileceğini ve 2018 yılı için çalışan temsilcisinin Memur-Sen olacağını içeren bir yazı göndermiştir (Gülmez, 2017).

2018'de konfederasyonlarla hiçbir görüşmede bulunulmadan Memur-Sen'in Türkiye İşçi Delegesi olarak tespit edilmiş olması sendikaların ortak tepkisine neden olmuştur. Türk-İş, DİSK, KESK ve Türkiye Kamu-Sen dönemin ILO Genel Sekreterine konuya ilişkin tepkilerini ifade ettikleri bir yazı göndermişlerdir. Konfederasyonlar bu durumun ILO'nun 144 sayılı sözleşmesi ile belirlenmiş "Sosyal Diyalog" prensiplerine ve ülkemizde ILO, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı ve Sendikalarla beraberce yürütülen "Sosyal Diyalog Projesi"nin ruhuna aykırı olduğunu ifade etmişlerdir (Türk-İş, 2018b, Ek 12). Ancak Hak-İş süreç boyunca sessiz kalmış ve Memur-Sen'in ILO'ya gönderilmesine karşı herhangi bir açıklamada bulunmamıştır (Gülmez, 2017). Bu durum Hak-İş ve Memur-Sen'in AKP'nin aldığı kararlar karşısında itiraz etmediğinin de bir göstergesi olmuştur.

AKP'nin sendikal alanda kurmaya çalıştığı hegemonya, yalnızca iç politikadaki düzenlemelerle sınırlı kalmamış, uluslararası temsil düzeyine de taşınmıştır. Memur-Sen'in Uluslararası Çalışma Konferansı'na işçi delegesi olarak atanması girişimi, AKP'nin siyasal çizgisine yakın sendikaları meşrulaştırma ve uluslararası alanda tanınırlık kazandırma stratejisinin bir parçası olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durum yalnızca sendikal temsiliyete ilişkin uzlaşya dayalı ilkelere aykırı bulunarak Türk-İş, DİSK, KESK ve Türkiye Kamu-Sen'in itirazlarına sebep olmamış aynı zamanda ITUC tarafından eleştirilmiştir.

ITUC, ILO konferansı için Memur-Sen Genel Başkanı Ali Yalçın'ın tek taraflı atandığını belirterek ve Türk-İş, DİSK, KESK ve Türkiye Kamu-Sen'in temsil gücünün Memur-Sen'den daha yüksek olduğunu ve hükümete bu atamaya karşı çıktıklarını ifade eden bir itirazda bulunmuştur. Bununla birlikte Memur-Sen'in

hükümete yakınlığı, kamudaki ihraçlar karşısında sessiz kalması ve sendikal hak ihlallerine tepki göstermemesi nedeniyle bağımsız bir işçi örgütü sayılamayacağını vurgulamıştır (ILO, 2018: 28). ILO'nun yetki tespit komisyonunun yaptığı incelemede, Uluslararası Çalışma Konferansı'na katılacak işçi delegesinin, temsil gücü daha yüksek işçi örgütlerinin onayı olmaksızın tek taraflı olarak atanmasını eleştirmiştir. Hükümetin 2017'de uygulamaya koyduğu dönüşümlü sistemin yalnızca taraflar arasında mutabakat olması hâlinde geçerli olabileceği belirtilmiştir. ILO Anayasası'nın 3(5) maddesi uyarınca, hükümetlerin işçi örgütleriyle istişare ederek delegasyonu uzlaşıyla belirleme yükümlülüğü vurgulanmıştır. Memur-Sen, Türkiye Kamu-Sen, KESK, Türk-İş, Hak-İş ve DİSK'in temsil niteliği taşıdığı kabul edilmiş ve bunlarla yeterli düzeyde istişare edilmediği not edilmiştir. Memur-Sen'in bağımsızlığına ilişkin bazı iddialar öne sürülmüş ancak bunların somut delillerle desteklenmediği ifade edilmiştir. Komite, gelecekte temsil niteliği yüksek örgütlerin uzlaşısına dayalı bir yaklaşım benimsenmesi gerektiğini belirtmiştir (ILO, 2018:29-30).

Memur-Sen'in ILO'da temsiliyet konusu siyaseten de gündeme gelmiş ve dönemin sendikal kökenli milletvekili Yakup Akkaya, Memur-Sen'in deneyimsizliği ve ITUC tarafından bağımsızlık eleştirileri nedeniyle kabul edilmemesini hatırlatarak eleştirmiştir:

“Çalışma Bakanlığı tek taraflı bir kararla, işçilerle hiç alakası olmayan MEMUR-SEN'in temsil edeceğini duyuruyor. Bu karar anlaşılır değildir değerli milletvekilleri, izah edilir de değildir. Türkiye'deki istihdam verilerine baktığımızda 27 milyon istihdam vardır, memurların istihdamdaki oranı sadece yüzde 12'dir yani geri kalan yüzde 88'i bünyesinde tek bir işçi çalıştırmayan MEMUR-SEN'in temsil etmesi anlaşılır gibi değildir. Yani MEMUR-SEN yapısı gereği grev ve toplu iş sözleşmelerinde deneyim sahibi değildir, örgütlenme sorunu yoktur, çocuk işçiliğin, mevsimlik işçiliğin sorunlarını, işçi sağlığı ve iş güvenliği, asgari ücret sorunlarını bilmez. MEMUR-SEN'in özel sektör deneyimi yoktur. Bu anlamda çalışma hayatının güncel konularına vâkıf olma imkânı bulunmayan bir memur konfederasyonunun ILO'da Türkiye'yi

temsil etmesi anlaşılır değildir. Kaldı ki Uluslararası Çalışma Konferansı'na katılanlar çalışan tarafını temsil ettikleri için İşçi Grubu çalışmasına katılmaktadırlar. Ayrıca, işçi delegelerinin Uluslararası Sendikalar Konfederasyonu ITUC vardır ve 136 ülkede örgütlü, 182 milyon üyesi olan ITUC MEMUR-SEN'i üyeliğe kabul etmemiştir. Bu uygulama Hükûmeti ILO'da sıkıntıya sokacaktır.” (TBMM Tutanak Dergisi, 2017c:186-187).

Memur-Sen'in ILO'ya gönderilme isteği ve hükümetin bu yöndeki tercihleri, Türkiye'deki sendika siyasetinde üye sayısı temelli bir rekabetin yanı sıra, hükümetle yakın ilişki içinde olma ve uluslararası tanınma gibi faktörlerin de önemli rol oynadığını göstermektedir. Diğer işçi konfederasyonlarının bu duruma tepki göstermesi ve ILO'nun da bu atamayı eleştirmesi, temsilin sadece sayısal çoğunluğa değil, aynı zamanda işçi kesiminin gerçek temsiliyi sağlayacak şekilde ve uluslararası normlara uygun olarak belirlenmesi gerektiği yönündeki görüşleri desteklemektedir. Bu olay, sendikalar arası işbirliği ve hükümetin sendikal özerkliğe saygı göstermesinin önemini bir kez daha ortaya koymaktadır.

3.2.2.6. “GEZİ EYLEMLERİ” VE SENDİKALARIN SİYASAL TUTUMU

2010’lu yılların toplumsal olaylarında sendikaların tutumu ve siyasetle olan ilişkileri üzerine yapılan incelemelerin devam etmesi, çalışmanın derinliğini artırmak açısından önemli olacaktır. Bu dönemdeki toplumsal ve siyasal dönüşümlerin sendikacılığa etkisi, özellikle özellikle iktidar tarafından desteklenen sendikaların rolünü daha iyi kavramamıza olanak tanır. “Gezi eylemleri”, OHAL süreci gibi 2010’lu yılların en çarpıcı toplumsal ve siyasal dönüşümlerindendir. Bu süreçlerin sendikaların siyasetle ilişkileri üzerindeki etkileri sendikal hareketin geleceği açısından belirleyicidir.

Sendikalar bir yandan ülkenin sosyo-ekonomik yapısından ve siyasi ortamından etkilenirken, diğer yandan bu toplumsal hareketlere de etki eden aktörlerdir. Sendikalar bulundukları toplumsal yapıyı sadece yansıtan değil, aynı zamanda şekillendiren bir güç olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle Türkiye’deki sendikal

hareketin, toplumsal olayları göz önünde bulundurmadan değerlendirilmesi eksik ve yanıltıcı olacaktır (Uçkan, 2017: 129). 2013 “Gezi eylemleri”, bu dönemin en önemli toplumsal hareketlerinden biri olarak, sendikaların siyasetle ilişkisini gözler önüne sermesi açısından önemlidir.

“Gezi eylemleri” işçilerin katılımı çoğunlukla işçiler, yaşadıkları semtlerde gerçekleşen eylemlere katılmışlar, ancak işyerlerinden kaynaklanan engeller ve sendikaların örgütlü katılım çağrılarını yetersiz bulmaları nedeniyle, daha organize bir katılım gerçekleşmemiştir. Bu bağlamda, Gezi eylemleri sürecinde işçi haklarıyla ilgili talepler, örneğin işten çıkarılmaların engellenmesi veya sendikal haklar üzerindeki baskıların son bulması gibi başlıklar, pek öne çıkmamıştır (Mütevellioğlu ve Akpınar, 2013: 52).

Sendikaların “Gezi eylemleri” eylemlerine yaklaşımları sendikaların AKP iktidarı veya onun ideolojisiyle olan ilişkisini belirlemektedir. AKP’nin siyasi ve toplumsal hayattaki uygulamalarına karşı bir tepki olarak gerçekleşen “Gezi eylemleri”, konfederasyonlar farklı tutumlarla yaklaşmışlardır. Türk-İş ve Hak-İş, kimi zaman odalarla kimi zaman ise işveren sendikaları ile ortak açıklamalarda “sağduyu” çağrısında bulunurken DİSK, “Gezi eylemleri”ni görmezden gelinen toplumsal taleplerin karşılanması gereken bir hareket olarak görmüş ve bu doğrultuda grev kararları alarak eylemlere aktif şekilde katılmışlardır. Bu farklı tutumlar, sendikaların siyasal ilişkilerinin yalnızca ekonomik çıkarlarla değil toplumsal adalet, özgürlük ve demokrasi gibi değerlerle de şekillendiğini göstermektedir.

Konfederasyonların “Gezi eylemleri’ne yaklaşımını daha ayrıntılı şekilde değerlendirmek sendika-siyaset ilişkisinin doğasını anlamak açısından önemli ipuçları sunmaktadır.

Hak-İş ve Türk-İş’in “Gezi eylemleri”ne ilişkin tutumları, her iki konfederasyonun siyasal söylemleri ve AKP iktidarıyla olan ilişkileri açısından önemli bir gösterge sunmaktadır. Bu konfederasyonlar, “Gezi eylemleri”ne karşı benzer bir yaklaşım sergileyerek, iktidarın söylemleriyle uyumlu açıklamalar yapmışlardır.

Özellikle AKP'nin tanımladığı biçimiyle “Gezi Parkı Olayları” olarak adlandırılan süreci, marjinalleşmiş bir hareket olarak ele almışlar ve toplumsal huzuru korumak için "sağduyu" çağrısı yapmışlardır. Bu çağrı, Türkiye'deki toplumsal düzenin korunması gerektiği vurgusunu iktidar partisi üzerinden yapmaktadır. Türk-İş'in Hak-İş ve Türkiye Esnaf ve Sanatkarları Konfederasyonu (TESK), Türkiye Ziraat Odaları Birliği (TZOB) ve Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB) birlikte yaptıkları ilk açıklamada, “Gezi eylemleri”ni AKP’nin tanımladığı biçimi ile “Gezi Parkı Olayları” olarak ele aldığı ve AKP’nin ifadelerine benzer şekilde sürecin marjinalleştirildiği, “samimi vatandaşların duyarlılığı” ile “aziz milletin sağduyusu” ile atlatılacağı vurguları öne çıkmıştır (Hak-İş, 2013a). Aynı konfederasyonların “güçlü Türkiye ve sağduyu” vurgusunu yaptıkları bir diğer açıklaması ise işveren örgütlerinin de içinde yer aldığı ve gazetelere verilen ilandır. “Türkiye’nin gücünü ve imajını korumak için sorumlu davranmak zamanı!” ifadelerinin yer aldığı ilanda “samimi vatandaş” vurgusu da öne çıkarılmıştır (Hak-İş, 2013b, Ek 13). Türk-İş'in konfederasyon olarak bu açıklamalarda yer almasına rağmen, Türk-İş'e bağlı, Sendikal Güç Birliği Platformu (SGBP) içinde yer alan sendikaların, “Gezi eylemleri”ne dair DİSK'e benzer açıklamalarla tutum aldıkları ve daha eleştirel bir yaklaşım sergiledikleri de dikkat çekmektedir. Bu durum, Türk-İş'in bütün üyeleri ve sendikalarıyla tutarlı bir çizgide olmadığını, konfederasyonun farklı iç dinamiklere sahip olduğunu da ortaya koymaktadır.

“Gezi eylemleri”ne ilişkin DİSK'in tutumu diğer işçi konfederasyonlarından farklılaşmaktadır. DİSK, direnişin başlangıcından itibaren süreçte aktif bir şekilde rol oynamış, başta basın açıklamaları olmak üzere çeşitli eylemlerle AKP iktidarını eleştirmiştir. 31 Mayıs 2013 tarihinde Gezi Parkı'nda gerçekleştirilen DİSK Yönetim ve Başkanlar Kurulu’nun basın açıklamasına polis müdahalesi olmuştur (DİSK,2013a). 5 ve 17 Haziran 2013 tarihlerinde DİSK, KESK, TTB ve TMMOB ile birlikte eylemler düzenlemiştir. Bu eylemlerin ortak amacı, AKP iktidarına yönelik toplumsal baskıyı artırmak ve “Gezi eylemleri”nin taleplerini gündemde tutmaktır. DİSK ve ortaklaştığı diğer kurumlar, “Gezi eylemleri”ne katılarak, halkın taleplerinin sadece sokakta değil, aynı zamanda işyerlerinde ve sendikal alanda da dile getirilmesi gerektiğini vurgulamışlardır. Eylemler sırasında yapılan açıklamalar, iktidarın diyalog

yoluna gitmesi gerektiği ve ortaya çıkan özellikle özgürlük, adalet ve demokrasi taleplerinin dikkate alınması gerektiği mesajlarını içermektedir. DİSK'in "Gezi eylemleri"ne dair yaklaşımı, direnişi sadece bir toplumsal hareket olarak değil, aynı zamanda işçi sınıfının hak ve özgürlüklerinin savunulması için bir fırsat olarak gördüğünü ortaya koymaktadır (DİSK, 2013b, 2013c).

Bu dönemdeki sendika-siyaset ilişkisini ele alırken, AKP iktidarının sendikalara yönelik tutumunun önemli bir ifadesi olan "aşırı bir sendikacı" söylemi dikkat çekicidir. 13 Haziran 2013'teki Genişletilmiş İl Başkanları Toplantısında Başbakan Recep Tayyip Erdoğan, Gezi Parkı eylemi temsilcileriyle yapılan görüşmeye atıfta bulunarak, toplantıya katılan birinin müdahalesini eleştirmiş ve bu kişiyi "aşırı bir sendikacı" olarak tanımlamış ve bu tanımın dönemin DİSK Genel Sekreteri Arzu Çerkezoğlu'na yönelik olduğu ortaya çıkmıştır (Hürriyet, 2013). İktidarın söz konusu ifadeleri, ideolojileri ile uyuşmayan ve eleştirel tutumda olan sendikaları "aşırı" görerek ve onları marjinalize ederek ötekileştirme yoluna gittiğini göstermiştir (Erdinç, 2014:155).

Dönemin bir diğer handikapı ise memur sendikaları konfederasyonu olan Memur-Sen'in işçi sendikaları konfederasyonu olan DİSK'i "marjinalleştiren" açıklamaları olmuştur. Başbakan Erdoğan'ın "aşırı sendikacı" ifadesinin ardından, Memur-Sen Genel Başkanı Ahmet Gündoğdu yaptığı açıklamalarda "eylemci sendikacılar" ifadesini kullanarak, DİSK'i hedef almıştır. Gündoğdu, "ucuz ve çağdışı marjinalleşmiş eylem biçimleri" şeklindeki açıklamalarıyla DİSK'in "Gezi eylemleri"ne desteğini emperyalizme hizmet ve millete ihanet olarak tanımlamıştır (Akit, 2013, Ek 14).

İktidarın ve iktidara yakın sendikaların DİSK gibi muhalif konfederasyonları "aşırılık" ve "marjinallik" söylemiyle ötekileştirme çabası, sendikal alanın iktidar tarafından ideolojik olarak yeniden yapılandırılmak istendiğine işaret etmektedir. Bu durum, sendikal mücadelenin yalnızca ekonomik alanla sınırlı kalmayıp, aynı zamanda politik bir alan olduğunu ve bu alandaki çatışmaların da iktidar ilişkileri bağlamında şekillendiğini göstermektedir.

SONUÇ

Bu tezde Türkiye’de işçi sendikacılığı ve siyaset ilişkisini AKP dönemi özelinde incelemeye çalıştık. Kasım 2002 seçimlerinde AKP’nin iktidara gelmesiyle başlayarak Mayıs 2023 seçimlerine kadar uzanan dönemdeki gelişmeleri detaylı bir şekilde irdeledik. Bu dönemi anlamlandırabilmek için Türkiye’de sendika-siyaset ilişkisini tarihsel bir perspektifle ele alarak, farklı dönemlerde bu ilişkinin nasıl şekillendiğini ve sendikal haklar üzerindeki etkilerini değerlendirdik. Bu değerlendirme bize AKP dönemi ile önceki dönemler arasında karşılaştırma yapma imkânı sundu.

Tezde, öncelikli olarak AKP dönemi işçi sendikacılığının siyasetle ilişkisini daha derinlemesine anlayabilmek için AKP’nin ideolojik temellerini inceledik ve neoliberalizm ve muhafazakârlığın birbiriyle olan ilişkisini ortaya koyduk. Bunun yanı sıra Türkiye’de sendikacılık ve siyaset ilişkilerinin tarihsel mirasına bakarak, bu ilişkilerin zaman içindeki dönüşümünü anlamaya çalıştık. AKP’nin sahip olduğu ideolojiye uygun bir çalışma hayatı oluşturmaya çalışırken buna karşı potansiyel direnç unsurlarını nasıl yönettiğini ve bu süreci sendika siyaset ilişkisi içinde nasıl şekillendirdiğini detaylı bir bakış açısıyla ele aldık.

Birbirini besleyen ve AKP dönemiyle daha da güçlenen neoliberalizm ve muhafazakârlık yalnızca partinin ideolojik ve siyasal yönelimini belirlemekle kalmamış, aynı zamanda sendika-siyaset ilişkisinin hem tarihsel hem de güncel boyutlarını anlamada temel bir zemin oluşturmuştur. Bu iki yaklaşım arasındaki görünürdeki çelişkiye karşın, birbirini tamamlayan ve destekleyen yönlerinin olması yeni sağ ve sağ popülizm gibi sentezleri mümkün kılmıştır. Neoliberalizm, muhafazakârlığın tarihsel ve kültürel temellerinden faydalanarak toplumsal rıza üretirken uygulanan neoliberal politikalar sonucunda devletin rolü değişmiş, sosyal devlet yerine sosyal yardım programları devreye sokulmuştur, tarikat-cemaat ilişkileri güçlendirilmiştir.

1980’le birlikte Türkiye’de başlayan neoliberal dönüşüm süreci AKP’nin neoliberalizm ve muhafazakârlıkla kurduğu ilişkiyle birlikte oldukça hızlanmıştır. Bu süreçte sendikacılıkta AKP politikalarıyla şekillendirilmeye çalışılmıştır. Devletin ekonomideki rolünün azaltılması, artan özelleştirmeler, çalışma hayatının esnekleştirilmesi gibi sistematik bir şekilde hayata geçirilen neoliberal politikalar, sendikaların gücünü zayıflatmayı ve sermaye lehine bir düzen oluşturmaya hedeflemiştir. Muhafazakârlık ise bu süreçte toplumsal rızayı inşa etmek için kullanılmış ve iki temel işlev görmüştür. Neoliberal politikaların yarattığı eşitsizlikleri, sosyal yardımlar, sosyal devletin yerini alan hayırseverlik ve cemaat ağları ve dini referanslarla törpüleyerek toplumsal rızayı sağlamak ve bu çizgiden hareketle yönetilebilir ve denetlenebilir bir sendikacılık oluşturmak.

Tezde, AKP’nin her alanda artırdığı otoriterleşme eğiliminin, emek rejimi üzerindeki olumsuz etkilerini de gördük. OHAL dönemi ve çıkarılan KHK’lar, sendikal hakların ciddi şekilde kısıtlanmasına ve işçi hareketlerinin bastırılmasına yol açmıştır. Bu dönemde, grevlerin yasaklanması ve ertelenmesi, sendikal mücadele araçlarının etkin bir şekilde kullanılmasını engellemiş ve işçi haklarının ihlal edilmesine neden olmuştur. Sendikal hakların zayıflatılması, işçi sınıfının örgütlenme ve toplumsal mücadele araçlarını kullanma hakkının kısıtlanması noktasında daha geniş bir etki alanı yaratmıştır. Ayrıca, sendikaların siyasi faaliyetlerinin yasaklanması, sendika yöneticilerinin milletvekili veya belediye başkanı seçilmeleri durumunda görevlerinin sona erdirilmesi gibi düzenlemeler, sendikaların siyasal alanda etkin olma imkânını daraltmış, sendikaların siyasetle olan ilişkisinde gücünü sınırlamıştır.

AKP’nin bu politikaları, salt ekonomik düzenlemeler olmanın ötesinde, derin bir ideolojik ve siyasi müdahale niteliği taşımaktadır. İktidar, kendisine yakın sendikal yapıları özellikle teşvik ederken, muhalif sendikaları sistematik biçimde marjinalleştirmeye çalışmış ve sendikaları kendi siyasi çıkarları doğrultusunda şekillendirmeyi hedeflemiştir. Bu stratejik müdahaleler sonucunda, sendikaların siyaset ve toplumsal dönüşüm üzerindeki etkisinde yalnızca iktidar çizgisiyle uyumlu sendikaların etkin olabilmesinin önü açılmıştır. Bu nedenlerle AKP dönemi

sendikacılık ve siyaset ilişkisinin itici gücü, parti iktidarının oluşturduğu siyasal ortam olmuş ve bu süreç AKP'nin vesayeti altına almaya çalıştığı sendikalarla siyasal alanda iktidarın egemenliğini pekiştiren bir yapıyı ortaya çıkarmıştır. Bu yapıya sendikalar arasındaki ideolojik ve politik ayrışmalar, zamanla daha da belirginleşmiş ve konfederasyonlar arasında önemli tutum farklılıkları ortaya çıkmıştır. 2010'lara kadar olan dönem AKP'de AB uyum süreci ve sosyal diyalog söylemleri ön plana çıkmış, sendikalarsa başlangıçta Emek Platformu çatısı altında ortak hareket etmiş, seçimlerde farklı tutumlar sergilemelerine rağmen özellikle 1 Mart Tezkeresi sürecinde ortak eylemler düzenlemiştir. 2010 Anayasa referandumu sonrası ve özellikle 2013'ten itibaren artan otoriterleşmeyle birlikte bu birliktelik yerini parçalı ve sembolik dayanışmalara bırakmıştır.

2010 sonrası dönemde sendikaların seçimler ve referandumlarla ilgili tutumları sendika siyaset ilişkisini şekillendiren bir başka önemli dinamik halini almıştır. Türk-İş, Hak-İş ve DİSK bu dönemde sendika siyaset ilişkisi açısından farklı tutumlar sergilemiştir. DİSK ve Hak-İş'in farklı gerekçelerle referandum ve seçimlere ilişkin birbirlerinin zıddı açıklamalarda bulunurken Türk-İş'in devletçi geleneğini koruyarak genelde "tarafsız" kaldığı ancak söz konusu tarafsız kalmanın iktidar lehine açıklamalarla desteklendiğini gördük. Ancak bu yaklaşım, Türk-İş'in işçi sınıfı mücadelesine etkin katkı yapma kapasitesini zayıflatmış, hükümetle ilişkilerinde dengeyi koruma çabası, sendikanın sınıf temelli politikaların dışına çıkmasına yol açmıştır. Bu ideolojik ayrışma, sendika siyaset ilişkisinde AKP'nin sendikaları yönlendirme çabasını da güçlendirmiştir.

Sendika-siyaset ilişkisini analiz ederken, Türkiye'de sendikaların siyasal alana müdahil olma çabalarının sürekli olarak sınırlandırıldığını gördük. Bu sınırlandırma, genellikle "üyelerin hak ve çıkarlarını koruma" gibi ılımlı bir söylemle meşrulaştırılmaya çalışılsa da pratikte sendikaların siyasal etki alanını daraltan bir işlev görmüştür. Ancak bu sınırın nerede başlayıp nerede bittiğini belirlemek oldukça güçtür. Zira sendikaların doğası gereği ekonomik hak mücadelesi ile siyasal alan arasındaki sınırlar her zaman belirsiz kalmış ve bu belirsizlik aynı zamanda karşılıklı etkileşimi ve ilişkiyi de beraberinde getirmiştir.

Bu karşılıklı etkileşim ve ilişki bizi Polanyi'nin "çift yönlü hareket" kavramına götürmektedir. Polanyi, bu kavramda toplumda iki düzenleyici ilke olduğunu ve bunların her birinin belirli kurumsal amaçlara yönelmiş belirli sosyal güçlerin desteğinde, kendi belirli yöntemlerini kullandığını vurgular. Bu ilkeler kendi kurallarına göre işleyen bir piyasanın kurulması amacına yönelen ekonomik liberalizm ve piyasanın yıkıcı etkilerine karşı sosyal korumadır. Çünkü piyasa ekonomisi toplumsal dokunun insani ve doğal özüne karşı bir tehdit oluşturduğunda, toplumun korunma talebinde bulunması kaçınılmazdır (Polanyi, 2009: 194, 215).

Çift yönlü hareket, tarihsel toplumsal koşulların bazen sermayeden bazen emekten yana olmasını anlatır ve Türkiye'de bu diyalektiğin seyri sendika siyaset ilişkisinde tarihsel olarak değişkenlik göstermiştir. Tek parti dönemi sendikal hareket üzerinde mutlak kontrol kurarak, itici gücü tamamen siyasal erk elinde toplamıştır. Sendikalar, bu dönemde dengeli bir politika izlemek zorunda kalmıştır. Demokrat Parti döneminde siyaset itici güç olmaya devam ederken sendikalar ise daha etkin olabilmeleri için gerekli zemini hazırlamıştır. Sendikaların itici güç haline geldiği 1960-1980 döneminde işçi sınıfının talepleri siyasal gündemi belirlemede önemli rol oynamıştır. 1971 askeri müdahalesi hariç, bu dönem toplumun kendini koruma refleksinin en güçlü şekilde karşılık bulduğu dönem olmuştur. 12 Eylül darbesi, sendikal hakları yasaklayarak ve sendikaları tam anlamıyla kontrol altına alarak sendikal hareketin etkisini zayıflatmıştır. Aynı şekilde, ANAP dönemi de neoliberal politikaların etkisiyle sendikaların güç kaybetmesine yol açmıştır. Ancak 90'lı yıllarda sendikal hareket, yeniden siyasete entegre olmaya başlamış ve etkili bir güç haline gelmiştir.

AKP döneminde ise AKP'nin uyguladığı neoliberal politikalar (devlet müdahalesinin azaltılması, özelleştirmeler, esnek ve güvencesiz çalışma, sendika karşıtı yasalar) piyasanın toplumsal alana nüfuz etme çabalarının tipik örnekleri olarak karşımıza çıkmıştır. Buna karşı sendikaların hak arayışları, Polanyi'nin "toplumun kendini koruma" refleksinin bir yansımasını oluşturmuş ancak AKP, bu refleksi muhafazakâr sosyal politikalar ve dini söylemlerle absorbe etmeye çalışmıştır. Bu ilişkide AKP, 12 Eylül'ün baskıcı yöntemlerinden farklı olarak sendikaları doğrudan

yasaklamak yerine, kendisine yakın sendikal yapıları (Hak-İş) destekleyerek, muhalif sendikaları (DİSK) marjinalleştiren bir strateji izlemiştir. Özellikle 2010'lı yıllarla birlikte yeni bir sendikal vesayet olarak tanımladığımız bu dönemde AKP, artan otoriterleşme eğilimleriyle sendikaları doğrudan yasaklayarak değil daha çok yasal düzenlemeler ve siyasal baskılarla sendikalar üzerinde daha ince bir kontrol mekanizması kurmuştur.

Tezde sendikacılık ve siyaset arasındaki ilişkiyi incelerken, yalnızca belirli bir dönemin fotoğrafını çekmekle yetinmeyip, bu ilişkinin evrimine dair yeni bir anlayış geliştirme çabasını da üstlendik. Bu bağlamda, AKP döneminde sendikaların, iktidarın ekonomik ve siyasi hedeflerine uyum sağlayacak şekilde nasıl dönüştürüldüğünü anlamaya odaklanırken, bu süreçteki kırılmalar ve süreklilikleri ele aldık.

Çalışmanın ortaya koyduğu temel bulgular ve ulaştığımız sonuçlar AKP döneminde işçi sendikacılığı ile siyaset arasındaki ilişkinin iktidarın neoliberal politikalara yönelik olası direnci engelleme ve yönetme amacı doğrultusunda şekillendiğini göstermektedir. Bu süreçte, sendikaları denetim altına alma çabası belirginleşmiş; hükümet tarafından desteklenen sendikaların ise güç kazandığı tespit edilmiştir. Dolayısıyla AKP dönemi, yalnızca sendikal örgütlülüğün yapısal dönüşümünü değil, aynı zamanda sendikal mücadelenin siyasal alanla kurduğu ilişkinin niteliğinde bir değişimi de beraberinde getirmiştir.

Bu bulgular AKP'nin sendikal alanı kendi siyasal hegemonyasına entegre etme ve bu alan üzerinde bir vesayet ilişkisi kurma stratejisinin giderek belirginleştiğini ortaya koymaktadır. Bu stratejide eleştirel ve muhalif sendikaların marjinalleştirildiği buna karşılık hükümete yakın konfederasyonların ise sistemli biçimde desteklenerek güçlendirildiği görülmüştür. Sendika siyaset ilişkisi açısından kritik öneme sahip bu dönüşüm bir yandan toplu pazarlık gücünün zayıflatılması, grev ve örgütlenme haklarının kısıtlanması gibi uygulamalarla emek sermaye dengesinin sermaye lehine bozulmasına yol açarken diğer yandan sendikal örgütlenme oranlarında nicel bir artışa da neden olmuştur. Ancak bu artış, nitel bir güçlenmeyi yansıtmamaktadır. Çalışma, bu dönemdeki örgütlenme artışının büyük ölçüde kamu sektöründe taşeron işçilerin

kadroya geçirilmesi ve bu sürecin belirli sendikalara yönlendirme yoluyla gerçekleşmesiyle ilişkili olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla, sendikal hakların etkin kullanımında kayda değer bir gelişme yaşanmamıştır.

AKP döneminde devletin sendikal alana yönelik müdahalesinin yoğunlaştığı açık biçimde görülmektedir. Özellikle iktidara yakınlığıyla bilinen Hak-İş Konfederasyonu'nun çeşitli yollarla desteklenerek güçlendirilmesi ve muhalif sendikaların etkisizleştirilmesi, bu müdahalenin temel araçları arasında yer almıştır. Hak-İş'in hızlı yükselişi, AKP'nin Türk-İş ve bağlı sendikalar üzerindeki etkisini artırmasıyla birleştiğinde, sendikal alanın siyasal iktidar tarafından yeniden yapılandırıldığını ve yeni bir vesayet ilişkisi oluşturulduğunu göstermektedir. Bu durum, özellikle 2010 sonrası dönemde AKP'nin neoliberal ekonomi politikalarına karşı doğabilecek her türlü sendikal direnci etkisizleştirme hedefi doğrultusunda, sendikaları kendi kontrolü altına alma çabasının yoğunlaştığını ortaya koymaktadır.

AKP dönemi sendika-siyaset ilişkisinin temel karakteristiği, sendikaların karar alma süreçlerindeki etkinliğinin azalması ve iktidarın sendikalar üzerindeki kontrol mekanizmalarının güçlenmesidir. Bu bağlamda, "vesayet" ve "siyaset" kavramları üzerinden yapılan analizler, söz konusu ilişkinin iktidarın yönlendirme ve denetimi altında şekillendiğini açıkça ortaya koymaktadır. Hükümete yakın sendikaların üye sayılarında yaşanan hızlı artışlar bir yandan bu sendikaları karar alma mekanizmalarında daha fazla söz sahibi hâline getirmişken diğer yandan söz sahipliği AKP'nin neoliberal politikalarına karşı kullanılmamış aksine meşru zemin hazırlamaya olanak sağlamıştır. Böylece, sendikal temsiliyetin işçilerin özgür iradesinden ziyade, siyasal iktidarın yönlendirmesiyle şekillendiği ve gerçek anlamda temsilin zayıfladığı bir tablo ortaya çıkmıştır.

Tezin özgün katkılarından biri, Türkiye'deki sendikal hareketin siyasallaşma eğilimlerini ve bu eğilimlerin sınıf mücadelesi üzerindeki etkilerini çok boyutlu bir biçimde ele almasıdır. Özellikle siyasi otorite karşısında sendikaların direnç gösterme kapasitesi, yalnızca sendikal hak ve özgürlüklerin korunması açısından değil, aynı zamanda toplumsal adaletin tesisi ve demokratik bir toplumun inşası açısından da

kritik bir rol oynamaktadır. Bu bağlamda, sendikaların siyasetle olan ilişkisi yalnızca bir hak arayışı olarak değil, aynı zamanda demokratikleşme sürecinin vazgeçilmez bir bileşeni olarak değerlendirilmiştir. Bu nedenle, AKP döneminde işçi sendikalarının siyasetle kurduğu ilişkiler incelenirken, sendikal hareketin güncel dinamikleri ile tarihsel mirası arasında analitik bir bağ kurulmuştur. Böylece çalışma, sadece geçmişini analiz etmekle kalmayıp, bugünün koşullarını anlamaya yönelik bir çerçeve sunarak Türkiye’de sendikal hareketin geleceğine dair tartışmalara da zemin hazırlamaktadır.

Sonuç olarak bu tez AKP dönemi sendikacılığı ve sendika-siyaset ilişkisini incelerken, iktidarın uyguladığı neoliberal ve muhafazakâr politikaların sendikal hareket üzerindeki etkilerini bütüncül bir yaklaşımla değerlendirmiştir. AKP iktidarı döneminde Türkiye’de işçi sendikacılığı ile siyaset arasındaki ilişkinin neoliberal politikalar, muhafazakâr ideoloji ve devletin artan müdahalesi ekseninde önemli bir dönüşüm geçirdiğini ortaya koymuştur. Dönemin özgün siyasal-toplumsal koşulları, tarihsel bağlamla birlikte ele alınmış böylece Türkiye’de sendika-siyaset ilişkisinin, neoliberal otoriterliğin ve muhafazakâr hegemonik tahayyülün etkisiyle nasıl yeniden yapılandırıldığı ortaya konulmuştur. Hükümetin vesayeti altına almaya çalıştığı sendikal hareket içinde kendisine yakın sendikaların belirgin biçimde güç kazanması, sendikal hak ve özgürlüklerin sınırlandırılması, grev hakkının fiilen askıya alınması ve sendikal hareketin siyasal süreçlerde farklılaşan pozisyonlar alması, bu dönemin belirgin özellikleri olarak öne çıkmıştır.

KAYNAKÇA

Kitaplar

Adorno, Theodor (2011). Otoriteriyen Kişilik Üstüne Niteliksel İdeoloji İncelemeleri. Say Yayınları: İstanbul

Akça, İsmet (2020). “Yetmişli Yıllarda Hegemonya Krizi, Ordu ve Militarizm”. Haz: Mete Kaan Kaynar. İçinde. Türkiye’nin 1970’li Yılları. İletişim yayınları. İstanbul. Ss:99-120

Akçay, Ümit ve Güngen, Ali Rıza (2016). Finansallaşma, Borç Krizi ve Çöküş-Küresel Kapitalizmin Geleceği. NotaBene: Ankara

Akdoğan, Yalçın (2003). Muhafazakâr Demokrasi. AK Parti Yayınları: Ankara

Akkaya, Yüksel (2002). “Korporatizmden Sendikal İdeolojiye, Milliyetçilik ve İşçi Sınıfı”. Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 4. İletişim Yayınları: İstanbul. Ss.829-840.

Althusser, Louis (2010). İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları. İthaki Yayınları: İstanbul. 4.Baskı

Arestis, Philips ve Sawyer, Malcolm (2020). “İngiltere’nin Neoliberal Deneyimi”. Haz: Saad-Filho. Alfredo and Johnston, Dohnston. Neoliberalizm Muhalif Bir Seçki. (çev. Başlı, Ş. ve Öncel, T). Yordam Kitap: İstanbul. Ss: 325-338.

Arıcan Yunus Furkan. (2018). “Sınıf, Siyaset ve Kimlik Arasında: Hak-İşçi Sendikalar Konfederasyonu”. Türkiye’nin Büyük Dönüşümü, Ayşe Buğra’ya Armağan. İletişim Yayınları: İstanbul. Ss: 551-579.

Arslan, Nursel Tabel (2021). Emegın Rızası-Neoliberal Hegemonya ve İşçi Sınıfı. Kor Yayınları: İstanbul.

Bağımsız Sosyal Bilimciler, BSB (2015). AKP’li Yıllarda Emegın Durumu, Yordam Kitap: İstanbul.

Balkan, Erol ve Öncü Ahmet (2014). “İslami Orta Sınıfın Yeniden Üretimi”. Haz: Neşecan Balkan, Erol Balkan, Ahmet Öncü. Neoliberalizm, İslamcı Sermayenin Yükselişi ve AKP. Yordam Kitap: İstanbul. Ss:251-290.

Bakırezer, Güven ve Demirer, Yücel (2009). “AK Parti’nin Sosyal Siyaseti”, AKP Kitabı: Bir Dönüşümün Bilançosu, Derleyenler: İlhan Uzgel-Bülent Duru, Phoenix Yayınları: Ankara. Ss:153-178.

Beneton, Philippe (1991). Muhafazakârlık. (Çev. Cüneyt Akalın- Haziran 1988 Tarihli 1. Baskısından Çevrilmiştir.). İletişim Yayınları: İstanbul.

Berktaş, Fatmagül (2014). “Liberalizm, Tek Bir Pozisyona İndirgemesi Olanaksız Bir İdeoloji”, 19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler, Derleyen: H. Birsen Örs, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları: İstanbul. Ss:47-106. 7. Baskı

Buğra, Ayşe ve Savaşkan, Osman (2014). Türkiye’de Yeni Kapitalizm: Siyaset, Din ve İş Dünyası. İstanbul: İletişim Yayınları.

Buğra, Ayşe (2008). Kapitalizm, Yoksulluk ve Türkiye’de Sosyal Politika. İletişim Yayınları: İstanbul.

Bora, Tanıl (2017). Cereyanlar, Türkiye’de Siyasi İdeolojiler. İletişim Yayınları: İstanbul.

Boratav, Korkut (2023). Türkiye İktisat Tarihi. İmge Kitabevi: Ankara. 26.Baskı

Carr, Edward Hallett. (2002). Tarih Nedir. İletişim Yayınları: İstanbul. 2. Baskı

Cooper, Rare and Ellem, Bradon. (2013). “The State against Unions: Australia’s Neo-liberalism, 1996–2007”. In: Gall, Gregor and Dundon, Tony. (eds) Global Anti-Unionism. Palgrave Macmillan, London. Pp:163-183

Cumhurbaşkanlığı Yayınları (2019). “Efendi Değil Hizmetkâr Olmak - 1 Yeni Türkiye Vizyonu” Sayı:58.

Çelik, Aziz (2010c). Vesayetten Siyasete Türkiye’de Sendkacılık-1946-1967. İletişim Yayınları: İstanbul.

Çelik, Aziz (2010d). “Sendikal Haklar: Uluslararası Çalışma Hukuku ve Türkiye’nin Uyumsuzluğu”. Disiplinlerarası Yaklaşımla İnsan Hakları (Editör: Selda Çağlar), Beta Yayınları: İstanbul. Ss: 255-331

Çelik, Aziz (2012). “Türkiye’de 2000’li Yıllarda Grevler ve Grev Dışı Eylemler: Çalışma Hayatında “Pax Romana” Mı?”. IV. Sosyal Haklar Ulusal Sempozyum Kitabı. Petrol-İş Yayınları: İstanbul. Ss: 107-131.

Çelik, Aziz (2015a). “AKP Döneminde Sendikal Haklar: Sendikasız Grevsiz Kaynaşmış Bir Milletiz” Himmet, Fıtrat, Piyasa, AKP Döneminde Sosyal Politika. İletişim Yayınları: İstanbul.

Çelik, Aziz (2016). “Milli Güvenlik Gerekçeli Grev Ertelemeleri:1963-2005.” Sınıf Sendika Siyaset, Türkiye Emek Tarihinden Kesitler”. İçinde. Derleyen: Ahmet Makal-Aziz Çelik-Hakan Koçak.

Çelik, Aziz (2020b). “Yetmişli Yıllarda Emek Hareketi: 15-16 Haziran’dan 12 Eylül’e Yükseliş ve Düşüş”. Haz: Mete Kaan Kaynar. İçinde. Türkiye’nin 1970’li Yılları. İletişim Yayınları. İstanbul. İmge Yayınları: Ankara. Ss.337-395.

Çelik, Aziz (2017a). “Saraçhane’den 15-16 Haziran’a İşçi Sınıfının Müstesna Yılları: Altmışlı Yıllar”. İçinde. Hazırlayan:Mete Kaan Kaynar. Türkiye’nin 1960’lı Yılları. İletişim Yayınları: İstanbul. Ss:633-666

Çelik, Aziz (2017b). “Türkiye’de Kamu Çalışanları Sendikacılığı ve KESK’in Yükselişi ve Düşüşü” İçinde.2000’li Yıllarda Türkiye’de Sendikacılık-Zorluklar, Eğilimler, Olanaklar. Epos Yayınları: Ankara. Ss:39-101.

Çelik, Aziz (Ed.). (2020a). DİSK Tarihi Kuruluş Direniş Varoluş 1. Cilt (1967-1975) DİSK Yayınları: İstanbulSs:515-546

Çelik, Aziz (2020c). “Türkiye Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu (DİSK): Yetmişli Yıllarda Sınıf Sendikacılığının Yükselen Örgütü” Haz: Mete Kaan Kaynar. İçinde. Türkiye’nin 1970’li Yılları. İletişim Yayınları. İstanbul. Ss:547-562

Çelik, Aziz (2022). AKP’nin 20 Yılında Emegın Halleri, Despotik Emek Rejimi Üzerine Yazılar 2002-2022. Açık Erişim.

Çelik, Aziz (2022b). “Meclislerde İşçiler ve Sendikacılar (1920-1980): Ameleden Sendikacıya Emegın Yok Mertebesinde Temsiliyeti” Haz: Anayasa Hukuku

Araştırmaları Derneği. İçinde. TBMM Yüzüncü Yıl Armağanı. Tekin Yayınevi. İstanbul. Ss:45-93.

Çelik, Aziz (2023). “Dipten Gelen Dalga: Yoksullaşan İşçi Sınıfının Direnişi ve 1989 Bahar Eylemleri”. İçinde: Türkiye’nin 1980’li Yılları. İletişim Yayınları: İstanbul. Ss:699-712.

Çelik, Aziz (2023b). “Zarf Değişti Mazruf Aynı: 6356 Sayılı Yasa Sonrasında Türkiye’de İşçi Sendikacılığı”, Prof. Dr. Ercan Güven’e Armağan Emeğin Hallerine Dair Yüzleşmeler, Editörler: Aytül Ayşe Cengiz-Banu Uçkan Hekimler İçinde İstanbul: Yeni İnsan Yayınevi. Ss:149-215

Çelik, Aziz ve Turgay, Feyza (2023). “6356 Sayılı Yasanın 10. Yılında Türkiye’de Sendikal İstatistikler (2013-2022): Kamu İşçisinin Geri Dönüşü ve Asimetrik Sendikalaşma”, Prof. Dr. Ercan Güven’e Armağan Emeğin Hallerine Dair Yüzleşmeler, Editörler: Aytül Ayşe Cengiz-Banu Uçkan Hekimler İçinde İstanbul: Yeni İnsan Yayınevi. Ss:303-343

Dereli, Toker (1975). Aydınlar, Sendika Hareketi ve Endüstriyel İlişkiler Sistemi. İstanbul Üniversitesi Yayını: İstanbul.

DİSK-AR (2023). AKP Döneminde ve Başkanlık Rejiminde İşçiler Neler Kaybetti? (2002-2023). DİSK Yayınları No: 85. İstanbul.

DİSK (1996). Olağanüstü Genel Kurul Çalışma Raporu. DİSK Yayınları No:20. İstanbul

DİSK (1997). 10. Genel Kurul Çalışma Raporu. DİSK Yayınları No:21. İstanbul

Dumenil, Gerard. ve Levy, Dominique (2020). “Neoliberal (Karşı) Devrim” İçinde: Haz/ Saad-Filho. Alfredo ve Johnston, Deborah. Neoliberalizm Muhalif Bir Seçki. (çev. Başlı, Şeyda ve Öncel, Tuncel). Yordam Kitap: İstanbul. Ss:25-41

Dunlop, John Thomas (1958). Industrial Relations Systems. Henry Holt and Company:New York

Durak, Yasin (2013). Emeğin Tevekkülü, Konya’da İşçi-İşveren İlişkileri ve Dindarlık. İletişim Yayınları: İstanbul

Erdoğan, Recep Tayyip (2004). Uluslararası Muhafazakârlık ve Demokrasi Sempozyum Kitabı. AK Parti Yayını. ss:7-17.

Feiling, Keith (1924). A History Of The Tory Party, 1640-1714. The Clarendon Press: Oxford

Fırat, Dengin Mir (2004). Uluslararası Muhafazakârlık ve Demokrasi Sempozyum Kitabı. AK Parti Yayını. ss:19-23.

Fişek, Kurthan (1969). Devlete Karşı Grevlerin Kritik Tahlili. Sevinç Matbaası: Ankara

Friedman, Milton (2017). Kapitalizm ve Özgürlük. Çev. Doğan Erberk ve Nilgün Himmetoğlu. Eksi Kitaplar: Ankara. 4. Baskı

Genel-İş Yıllığı (2018). DİSK/Genel-İş Yıllığı '16-'17. Buğra Matbaacılık: Ankara

Giddens, Anthony (2002). Sağ ve Solun Ötesinde Radikal Politikaların Geleceği. Metis Yayınları: İstanbul

Gündoğan, Naci ve Biçerli Mustafa Kemal (2019). Çalışma Ekonomisi. Anadolu Üniversitesi Yayını No:3442: Eskişehir.

Güler, E. Zeynep (2014). “Muhafazakarlık, Kadim Geleneğin Savunucusundan Faydacılığa”. 19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler, Derleyen: H. Birsen Örs, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları: İstanbul. Ss:116-163. 7. Baskı

Gülmez, Mesut (1995). Meclislerde İşçi Sorunu ve Sendikal Haklar (1909-1961). Öteki Yayınevi: Ankara

Gürel, Burak (2014). “İslamcılık: Uluslararası Bir Ufuk Taraması”. Haz: Neşecan Balkan, Erol Balkan, Ahmet Öncü. Neoliberalizm, İslamcı Sermayenin Yükselişi ve AKP. Yordam Kitap: İstanbul. Ss:19-51.

Güvenç, Kaya (2019). Emek Platformu Belgeleri. TMMOB Yayınları:Ankara

Güzel, Şehmus (2007). İşçi Tarihine Bakmak. TÜSTAV Yayınları: İstanbul

Haenni, Patrick (2022). Piyasa İslamı İslam Suretinde Neoliberalizm. Heretik Yayınları: Ankara

Harbour, William (1982). The Foundation of Conservative Thought: An Anglo-American Tradition in Perspective, University of Notre Dame Press:London

Harvey, David (2021). Neoliberalizmin Kısa Tarihi. 3. Baskı. Sel Yayınları: İstanbul

Hayek, Friedrich August (2014). Kölelik Yolu. 5. Baskı. Liberte Yayınları: Ankara.

Hoşgör, Evren (2014). “AKP’nin Hegemonya Sorunsalı: Uzlaşmasız Mutabakat”. Haz: Neşecan Balkan, Erol Balkan, Ahmet Öncü. Neoliberaliz, İslamcı Sermayenin Yükselişi ve AKP. Yordam Kitap: İstanbul. Ss:291-335

Işık, Yüksel (1995). Osmanlı’dan Günümüze İşçi Hareketinin Evrimi. Öteki Yayınevi: Ankara.

Işıklı, Alparslan (2005). Sendikacılık ve Siyaset. İmge Yayınları: Ankara. 6. Baskı.

Kazgan, Gülten (2004). Tanzimat’tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları: İstanbul

Koç, Yıldırım (1982). 24 Ocak Kararları ve Çalışma Yaşamındaki Gelişmeler (1980-1982). Yol İş Yayınları: Ankara.

Koç, Yıldırım (1997). Sendikalar, Siyaset, Siyasal Parti. Türkiye Yol-İş Sendikası Eğitim Yayınları.No.19. Ankara.

Koç, Yıldırım (2021). Türkiye İşçi Sınıfı Tarihi- Osmanlı’dan 2020’ye- . Kaynak Yayınları: İstanbul.

Koçak, Hakan (2016). “Paşabahçe Şişe-Cam’ın İlk Yılları: Milli Fabrika Rejimi” Sınıf Sendika Siyaset, Türkiye Emek Tarihinden Kesitler”. İçinde. Derleyen: Ahmet Makal-Aziz Çelik-Hakan Koçak. İmge Yayınları: Ankara. Ss.9-48.

Koçak, Hakan (2016). “50’leri İşçi Sınıfı Oluşumunun Kritik Bir Uğrağı Olarak Yeniden Okumak”. Sınıf Sendika Siyaset, Türkiye Emek Tarihinden Kesitler”. İçinde. Derleyen: Ahmet Makal-Aziz Çelik-Hakan Koçak. İmge Yayınları: Ankara. Ss.91-112.

Köker, Levent (2009). “Kemalizm/Atatürkçülük: Modernleşme, Devlet ve Demokrasi” Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 2: Kemalizm. İletişim Yayınları: İstanbul. 6. Baskı.ss:97-112.

Koray, Meryem (2015). “AKP Dönemi: Neo-Liberalizm, Neo-Muhafazakârlik, Neo-Popülizm Beşiğinde Sallanan Sosyal Devlet ve Sosyal Politika.” Himmet, Fıtrat, Piyasa, AKP Döneminde Sosyal Politika. İletişim Yayınları: İstanbul. Ss:11-54

Kutal, Metin (2019). “Sendikal Örgütlenme Ve Toplu Pazarlık Haklarına İlişkin ILO Normlarının Türk Toplu İş Hukukuna Etkileri Ve Bu Konuda Devam Eden Sorunlar”. ILO 100. Yıl Kitabı. Çalışma Hakkı ve Çalışmanın Geleceği. İçinde. Yayına Haz. Aziz Çelik- Deniz Beyazbulut-Zeynep Kandaz. DİSK Yayınları. No:82.

Lapavitsas, Costas (2020). “Neoliberal Dönemde Anayolcu İktisat Kuramı” İçinde: Haz/ Saad-Filho. Alfredo ve Johnston, Deborah. Neoliberalizm Muhalif Bir Seçki. (çev. Başlı, Şeyda ve Öncel, Tuncel).Yordam Kitap: İstanbul. Ss:59-75.

Lordoğlu, Kuvvet ve Koçak, Hakan (2015). “AKP Döneminde İstihdam, İşgücü ve İşsizlik”. Himmet, Fıtrat, Piyasa, AKP Döneminde Sosyal Politika. İletişim Yayınları, İstanbul.

MacEwan, Arthur (2020). “Neoliberalizm ve Demokrasi: Piyasa İktidarına Karşı Demokrasik İktidar” İçinde: Haz/ Saad-Filho. Alfredo ve Johnston, Deborah. Neoliberalizm Muhalif Bir Seçki. (çev. Başlı, Şeyda ve Öncel, Tuncel).Yordam Kitap: İstanbul. Ss:282-292

Marx, Karl (1966). Felsefenin Sefaleti. Çev: Erdoğan Başar. Sol Yayınları: Ankara

Makal, Ahmet (1999). Türkiye’de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri-1920-1946. İmge: Ankara

Makal, Ahmet (2002). Türkiye’de Çok Partili Dönemde Çalışma İlişkileri: 1946-1963. İmge: Ankara

Makal, Ahmet (2006). Ameleden İşçiye. Erken Cumhuriyet Dönemi Emek Tarihi Tartışmaları. İletişim Yayınları:İstanbul.

Makal, Ahmet (2007). “Cumhuriyet'ten 21. Yüzyıla Türkiye'de Çalışma İlişkileri” Güncel Sosyal Politika Tartışmaları. Ankara: Ankara Üniversitesi SBF Matbaası. Ss.511-543.

Man, Fuat (2013). Türkiye’de Devletin Çalışma İlişkileri İdeolojisi, Bir 12 Eylül Kapatılma İddianamesi Okuması. Oniki Levha Yayınları: İstanbul. 1. Baskı

Munck, Ronaldo (2020). “Neoliberalizm ve Siyaset, Neoliberalizmin Siyaseti” İçinde: Haz/ Saad-Filho. Alfredo ve Johnston, Deborah. Neoliberalizm Muhalif Bir Seçki. (çev. Başlı, Şeyda ve Öncel, Tuncel).Yordam Kitap: İstanbul. Ss:106-123

Mütevellioğlu, Nergis (2010).”Özelleştirme Krizine Karşı Toplumsal Olanı Savunmak”. Haz./ed Gökhan Bulut. Tekel Direnişi Işığında Gelenekselden Yeniye İşçi Sınıfı Hareketi. NotaBene Yayınları: Ankara. Ss. 159-181.

Mütevellioğlu, Nergis ve Işık, Sayım (2009). “Türkiye Emek Piyasasında Neoliberal Dönüşüm”. Küreselleşme Kriz ve Türkiye’de Neoliberal Dönüşüm. (Haz./ed Nergis Mütevellioğlu, Sinan Sönmez). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları: İstanbul. Ss: 159-204.

Nisbet, Robert (2023). Muhafazakârlık, Hayal ve Hakikat. Ketebe Yayınları: İstanbul.

İnsel, Ahmet (1995). Türkiye Toplumunun Bunalımı. Birikim Yayınları: İstanbul. 2. Baskı.

İnsel, Ahmet (2002). Türkiye Toplumunun Bunalımı. Birikim Yayınları: İstanbul. Genişletilmiş 2. Baskı.

Öz, Asım (2020). “Milli Görüş Hareketi: Milli Nizam ve Milli Selamet Partileri”. Haz: Mete Kaan Kaynar. İçinde. Türkiye’nin 1970’li Yılları. İletişim yayınları. İstanbul. Ss:469-494.

Özveri, Murat (2013). Türkiye’de Toplu İş Sözleşmesi Yetki Sistemi ve Sendikasılaştırma (1963-2009). Legal Yayıncılık: İstanbul.

Özveri, Murat (2023). Türkiye İşçi Hukuku. Cerenler Vakfı: İstanbul.

Palley, T. (2020). “Keynesçilikten Neoliberalizme: İktisat Biliminde Paradigma Kayması” İçinde: Haz/ Saad-Filho. Alfredo ve Johnston, Deborah. Neoliberalizm Muhalif Bir Seçki. (çev. Başlı, Şeyda ve Öncel, Tuncel). Yordam Kitap: İstanbul. Ss:42-58. 3. Baskı

Parla, Taha (2009). Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye’de Korporatizm. Yayına Hazırlayanlar Füsun Üstel / Sabir Yücesoy. Deniz Yayınları: İstanbul. 6. Baskı.

Peck, Jamei. (2010). Constructions of Neoliberal Reason. University Press Inc., New York

Polanyi, Karl (2009). Büyük Dönüşüm-Çağımızın Siyasal ve Ekonomik Kökenleri. (Çev. Ayşe Buğra). İletişim Yayınları: İstanbul.

Savran, Sungur (2010). Türkiye’de Sınıf Mücadeleleri Cilt 1: 1908-1980. Yordam Yayınları: İstanbul

Savran, Sungur (2014). “İslamcılık, AKP, Burjuvazinin İç Savaşı”. Haz: Neşecan Balkan, Erol Balkan, Ahmet Öncü. Neoliberalizm, İslamcı Sermayenin Yükselişi ve AKP. Yordam Kitap: İstanbul. Ss:53-141

Sülker, Kemal (1975). Sendikacılar ve Politika. May Yayınları: İstanbul.

Stiglitz, Joseph (2002). Globalization and Its Discontents. W. W. Norton & Company. Printed in the United States of America. First Edition

Talas, Cahit (1997). Toplumsal Ekonomi Çalışma Ekonomisi. 7. Baskı: İmge Yayınları: Ankara

Tanyılmaz, Kurtar (2014). “Türkiye Büyük Burjuvazisinde Derin Çatlak”. Haz: Neşecan Balkan, Erol Balkan, Ahmet Öncü. Neoliberalizm, İslamcı Sermayenin Yükselişi ve AKP. Yordam Kitap: İstanbul.Ss:5143-179

Taylor, A. (1989). Trade Unions and Politics. A Comparative Introduction. Macmillan Education: New York. 1st edition.

Tekin, Üzeyir (2004). AK Parti’nin Muhafazakâr Demokrat Kimliği. Orient Yayınları: Ankara

Tokol, Andrew (1997). Türk Endüstri İlişkileri Sistemi. Ezgi Kitapevi Yayınları: Bursa.

Tunaya, Tarık Zafer (1998). İslamcılık Cereyanı III. Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A.Ş. :İstanbul

Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi (1996).Numune Matbaacılık: İstanbul. Cilt:1.

Uçan Çubukçu, Sevgi (2014). “Sosyal Demokrasi Melez Bir Politik Gelenek.” 19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler, Derleyen: H. Birsen Örs, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları: İstanbul. Ss:253-356. 7. Baskı

Uçkan, Banu (2013). Türkiye’de Kamu Görevlileri Sendikacılığı. İstanbul: Legal Yayıncılık.

Yeldan, Erinç (2022). Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi, Bölüşüm, Birikim ve Büyüme. İletişim Yayınları: İstanbul.19. Baskı

Makale, Bildiri ve Diğer Basılı Yayınlar

AK Parti (2008). AK Parti Siyaset Akademisi- Yerel Yönetimler Ders Notları. AK Parti Yayını: Ankara 3. Baskı.

Ak Parti (2010). Anayasa Değişiklik Paketi ile İlgili Sorular ve Cevaplar. AK Parti Yayını: Ankara

Akçay, Ümit (2019). “Türkiye’de Neoliberal Popülizm, Otoriterleşme ve Kriz” Toplum ve Bilim. Sayı:147. Ss: 46-70.

Akçay, Ümit (2018). “Neoliberal Populism in Turkey and Its Crisis” Institute for Internatinoal Political Economy Berlin. Working Paper, No. 100.

Akçay, Ümit (2013). “Sermayenin Uluslararasılaşması ve Devletin Dönüşümü: Teknokratik Otoriterizmin Yükselişi”, Praksis, Sayı: 30-31. Ss: 11-39.

Akgemci, Esra (2015). Neoliberalizmin Laboratuvarında Direniş: Şili Kışı’nın Penguenleri. Mülkiye Dergisi, Sayı:39, Ss: 179-216.

Akgeyik, Tekin (1994). “Sendika siyaset ilişkisi (Karşılaştırmalı Modeller Açısından)”. Kamu-İş Dergisi, Cilt:3, Sayı:3, ss. 77-89.

Akkaya, Yüksel (1996). “Neo Korporatizm ve Türkiye’de Sendikacılık”. Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Akkaya, Yüksel (2002a). “ Türkiye’de İşçi Sınıfı ve Sendikacılık” Praksis, Sayı:5 Ss.131-176

Akkaya, Yüksel (2002b). “ Türkiye’de İşçi Sınıfı ve Sendikacılık” Praksis, Sayı:6 Ss.63-101

Ardıçoğlu, M.Artuk (2017). “Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi” Ankara Barosu Dergisi. Cilt:75. Sayı:3. Ss:19-52

Bay, Erdal, Kahramanoğlu, Recep, Döş, Bülent, ve Polat, Ümit (2020). “Siyasi Partilerin Seçim Beyannamelerinde Hedeflediği İnsan Karakterlerinin Analizi”. OPUS–Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi, Sayı:22. Ss: 1082-1113.

Birelma, Alpkan (2021). “Türkiye’de Sendikal Hareketin ve Hakların Yukarıdan Görünümü: Niteliksel Bir Araştırma”. Çalışma ve Toplum. Sayı:70 ss:1839-1870

Boratav, Korkut, Yeldan, Erinç ve Köse, Ahmet Haşim (2000). “Globalization, Distribution and Social Policy: Turkey, 1980-1998” CEPA Working Paper Series I. Working Paper No. 20.

Bölükbaşı, Mustafa (2012). “Milli Görüş’ten Muhafazakâr Demokrasiye: Türkiye’de 28 Şubat Süreci Sonrası İslami Elitlerin Dönüşümü” İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi. Cilt:1. Sayı:2. Ss:166-187.

Cizre-Sakallıoğlu, Ümit (1992a). “ Korporatizm ve Türk Sendikacılığı II”. Birikim Dergisi. Sayı:42. Ss:46-55.

Cizre-Sakallıoğlu, Ümit (1992b). “Labour and State in Turkey:1960-1980”. Middle Eastern Studies, Vol 28. No: 4. Pp.712-728.

Çaha, Ömer (2004). “Muhafazakâr Düşünce ve Toplum” Liberal Düşünce, Liberte Yayınları, Sayı:34. Ss:15-23

Çakır, Enes Malik (2020). “1991 – 2002 Yılları Arasında Koalisyon Hükümetleri Yönetimi” IBAD Sosyal Bilimler Dergisi. Sayı:6. Ss:19-37.

Çelik, Aziz (2003). “Yeni İş Yasasının Anlamı”. TBB. Sayı:48. Ss:41-72.

Çelik, Aziz ve Lordoğlu, Kuvvet (2006). “Türkiye’de Resmi Sendikalaşma İstatistiklerinin Sorunları Üstüne” Çalışma ve Toplum. Sayı: 9. Ss: 11-30.

Çelik, Aziz (2010a). “Muhafazakâr Sosyal Politika Yönelimi: Hak Yerine Yardım-Yükümlülük Yerine Hayırseverlik” İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Sayı:42. Ss: 63-81.

Çelik, Aziz (2010b). “2010 Anayasa Değişikliklerinin Sendikal Haklar Açısından Bir Değerlendirmesi “Muhafazakâr Demokrasi”nin Sınırları” Birikim, Sayı 256-257. Ss.95-104

Çelik, Aziz (2014). “Mücadeleden Vesayete Türkiye’de Kamu Görevlileri Sendikacılığı”. Eleştirel Pedagoji. Sayı 34. Ss: 22-27.

Çelik, Aziz (2015b). “Turkey’s New Labour Regime Under the Justice and Development Party in the First Decade of the Twenty-First Century: Authoritarian Flexibilization”. Middle Eastern Studies. Vol: 51 No:4. Pp: 618-635.

Çelik, Aziz (2018). “Sembiyotik İlişkiler ve Otoriter Korporatizm Kışkırtıcısında 2010’lu Yıllarda Türkiye’de Sendikalaşma, Toplu Pazarlık ve Grev Eğilimleri” Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi, CEEİK 2018 Özel Sayısı. Ss: 39-69.

Deli, Volkan (2023). “1990’lı Yılların Siyasi ve Ekonomik Kriz Süreçlerinde Türk-İş, Hak-İş ve DİSK’in Söylemleri: Talepler, Ortak Platformlar ve Siyaset” Çalışma ve Toplum. Sayı:76. Ss:387-430.

Duran, Burhanettin ve Yıldırım, Engin (2005). “İslamism, Trade Unionism and Civil Society: The Case of Hak-İş Labour Confederation in Turkey” Middle Eastern Studies, 41:2. Pp: 227-247

Durmaz, Orkun Saip (2016). “Neo-Liberal Sosyal Politika Rejiminin Tesisi ve AKP” Çalışma ve Toplum. Sayı: 48 . Ss: 143-168

Ekin, Nusret (1982). “Türkiye’de 1980 Öncesi Endüstri İlişkilerinin Genel Görünümü” Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi. Sayı 31. Ss:125-138.

Ekin, Nusret (1986). “Türkiye’de Endüstri İlişkilerinin Gelimi ve 1936 İş Kanunu”. Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi. Sayı 35-36. Ss:33-51.

Erdoğan, Seyhan (2006). “Sosyal Politikada Değişim ve Sosyal Güvenlik Reformu”, Mülkiye Dergisi Sayı: 252, ss:211-236

Erdinç, Işıl (2014). “AKP Döneminde Sendikal Alanın Yeniden Yapılanması ve Kutuplaşma: Hak-İş ve Ötekiler”. Çalışma ve Toplum Dergisi. Sayı:41. Ss: 155-174.

Gülmez, Mesut (1986). “1936 İş Yasası’nın Hazırlık Çalışmaları” Ekin, N. (1986). “Türkiye’de Endüstri İlişkilerinin Gelimi ve 1936 İş Kanunu”. Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi. Sayı 35-36. Ss:127-163

Gülmez, Mesut (2008), “Sendika Hakkı, Toplu Sözleşme ve Grevi de İçeren Toplu Eylem Haklarını Kapsar mı?”, Çalışma ve Toplum Dergisi, Sayı: 18. Ss:137-169

Gülmez, Mesut (2010). “Sendikal Hakların Bölünmezliği: “Toplu Sözleşmesiz ve Grevsiz Sendika Hakkı, Özünden Yoksundur”” Çalışma ve Toplum Dergisi, Sayı:26. Ss:9-50.

Gülmez, Mesut (2013). “Örgütlenme Özgürsüzlüğü” Cephesinde Yeni Bir Şey yok! Olacağı da Yok!” Çalışma ve Toplum. Sayı:37 Ss:11-40.

Gülmez, Mesut (2017). “ILO’da Çalışan/İşçi Delegesi Memur-Sen’den Olamaz(Dı)” 6 Haziran 2017. <https://disk.org.tr/2017/05/memor-senin-ilo-delegeligine-itiraz-edecegiz/> (Erişim:10.04.2025).

Hyman, Richard and Gumbrell-McCormick, Rebecca (2010). “Trade unions, politics and parties: is a new configuration possible?” ETUI: Transfer: European Review of Labour and Research. Volume 16, Issue 3. Pages: 315 – 331

Janesick, Valerie (2020). “Oral History Interviewing with Purpose and Critical Awareness”. The Oxford Handbook of Qualitative Research (2nd edn). Pp:457-479.

Karahanogulları, Yiğit (2012). “Neoliberal Popülizm: 2002-2010 Kamu Maliyesi, Finans, Dış Ticaret Dengesi ve Siyaset”. Toplum ve Bilim. Sayı:123. Ss:116-145.

Koç, Yıldırım (1999) “Türkiye’de Değişen Toplumsal – Siyasal Saflaşma ve Beşli Girişim”, Mülkiyeliler Birliği Dergisi, XXII (213). Ss:153–173.

Koçak, Hakan ve Çelik, Aziz (2016). “Türkiye İşçi Sınıfının Ayağa Kalktığı Gün: Sarayhan Mitingi”. Çalışma ve Toplum Ekonomi ve Hukuk Dergisi, Sayı:49. Ss.647-678.

Koç, Neslihan ve Şahin, Menekşe (2020). “Türkiye’de İstihdamın Arttırılmasına Yönelik Teşvik Politikalarının İncelenmesi”. Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi. Sayı:75. Ss:1294-1313.

Köse, Ahmet Haşim ve Bahçe, Serdal (2009). ““Yoksulluk” Yazınının Yoksulluğu: Toplumsal Sınıflarla Düşünmek” Praksis. Sayı:19. ss: 385-419

Kutal, Metin (1965). “Mevzuatımızda Sendikalara Yasak Edilen Faaliyetler”. İktisat Fakültesi Mecmuası. Cilt:25. Sayı:1-2. Ss: 123-140

Kutal, Metin (1982). “12 Eylül 1980'den Sonra Sosyal Siyaset Alanında Meydana Gelen Bazı Gelişmeler (Avans Ödemesi, Kayyım Atanması ve Kıdem Tazminatına Üst Sınır Konulması)”. Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi. Sayı 31. Ss:151-170.

Kutlu, Denizcan (2020). “Emek Platformunun Kuruluşu, Gelişimi ve Dağılışı: Tanıklıklara ve Belgelere Dayalı Bir Araştırma” Çalışma ve Toplum Dergisi. Sayı: 65. Ss: 815-884.

Lordoğlu, Kuvvet (2004). “Türkiye’de Mevcut Bazı Sendikaların Liderlik ve Yönetim Anlayışları”. Çalışma ve Toplum. Sayı:1. Ss:81-96.

Makal, Ahmet (2004). “Cumhuriyetin 80. Yılında Türkiye’de Çalışma İlişkileri”. Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi. Sayı 47. Ss. 123-171.

Mudde, Cas (2004). “The Populist Zeitgeist”, Government and Opposition, No:39. Pp: 541-563.

Müftüoğlu, Özgür (2023). “ AKP’li Yıllarda Çalışma Yaşamı ve Sosyal Politikalar” Toplum ve Hekim, Cilt:38. Sayı:3. Ss:163-173.

Mütevellioğlu, Nergis ve Akpınar, Tekin (2013). “DİSK Genel-İş Sendikası İşyeri Sendika Temsilcileri Örneğinde İşçilerin Haziran 2013 Direnişi’ne Katılım Düzeyi Ve Eylemlere İlişkin Görüşleri”. Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi. Sayı:49-50. Ss:51-62

Mollaer, Fırat (2023). “From Conservatism to Turkish Conservatism: Cultural and Political Roots of an Ideology” Mukaddime, 14(2), s. 176-198.

Oğuz, Şebnem (2012). “Türkiye’de Kapitalizmin Küreselleşmesi ve Neoliberal Otoriter Devletin İnşası”, Türk Tabipleri Birliği Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi, Sayı: 45-46. Ss: 2-15.

Orhangazi, Özgür (2019). “2000’li Yıllarda Yapısal Dönüşüm ve Emegın Durumu”. Çalışma ve Toplum. Sayı: 60. Ss.325-348.

Önen, Yıldız (2015). ““Savaşa Hayır” Demenin Birleştirici Gücü: “İrak’ta Savaşa Hayır Koordinasyonu” Deneyiminin Türkiye’deki Siyasal Kültüre Etkisi” Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Özveri, Murat (2013). “Türkiye’de Çalışma Yaşamına İlişkin Son Yasal Değişikliklerin Dinamikleri Üzerine Bir Değerlendirme” Çalışma ve Toplum. Sayı:37 ss:3135-154

Özveri, Murat (2016). “Yasaklarla Şekillenmiş Endüstri İlişkileri Sistemi ve 2015 Metal İşçileri Direnişi” Çalışma ve Toplum. Sayı: 49. Ss:701-724

Peters, Michael (2021). “The early origins of neoliberalism: Colloque Walter Lippman (1938) and the Mt Perelin Society (1947)”, Educational Philosophy and Theory, 55: 14, 1574-1581

Selamoğlu, Ahmet (2003). “İşçi Sendikacılığında Yeniden Yapılanma ve Örgütlenme Modeli”. Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. Sayı:6. Ss: 63-98

Selamoğlu, Ahmet (2004). “Örgütlenme Sorunu ve Sendikal Yapıda Değişim Arayışı” Çalışma ve Toplum, Sayı:2. Ss.39-54.

ScHellnack-Kelly, Isabel (2024). “Accessing Collective Memory: The Role Of Oral History In Building An Inclusive Archives Reflecting A People’s Archives”. Collection and Curation. No:43/1. Pp: 24–29.

Stenner, Karen (2009). “Three Kinds of “Conservatism”. Psychological Inquiry, Vol:20. No:2/3. Pp:142-159.

Şafak, Can (2013).”12 Mart’tan 12 Eylül’e Türkiye’de Sendikalar”. Toplum ve Bilim Dergisi, Sayı:127. Ss.121-143

Tayanç, Tunç (1980). “Geciktirilen Grevler Üzerine Bir Değerlendirme”. ODTÜ Gelişme Dergisi. Sayı:7 (1/2). Ss:67-97.

Topateş, Hakan (2014). “Türkiye’de Çalışma İlişkilerinde Dinsel Otorite ve Emek Disiplini”. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Uçkan, Banu (2017). “Türkiye’de Olumsuz Sendikal Algının İçsel ve Dışsal Nedenleri” Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi. Sayı:68. Ss:127-154.

Uçkan, Banu (2019). “Türkiye’de Kamu Sektöründe Yeni Bir Endüstri İlişkileri Sistemine Geçişin Habercisi: Kamu Kesimi Toplu İş Sözleşmesi Çerçeve Anlaşma Protokolleri”, Çalışma ve Toplum Dergisi, Sayı:61 Ss: 903-916.

Urhan, Betül (2005). “Türkiye’de Sendikal Örgütlenmede Yaşanan Güven ve Dayanışma Sorunları” Çalışma ve Toplum. Sayı: 4. Ss:57-88.

Uzgel, İlhan (2006). “AKP: Neoliberal Dönüşümün Yeni Aktörü”. Mülkiye Dergisi. Sayı 252. Ss:7-18

Yeldan, Erinç ve Kolsuz, Güneş (2014). “1980 Sonrası Türkiye Ekonomisinde Büyümenin Kaynaklarının Ayrıştırılması” Çalışma ve Toplum Ekonomi ve Hukuk Dergisi. Sayı:40. Ss.49-66.

Yıldırım, Deniz (2010). 2001 Krizi Sonrasında Bir Hegemonya Projesi Olarak AKP’nin Doğuşu. Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi.

Yıldırım, Engin ve Uçkan, Banu (2010). “İşverenlerin Sendikasılaştırma Modelleri ve Türkiye Örneği”. Çalışma ve Toplum. Sayı: 25. Ss:163-184.

Yıldırım, Kadir (2011). “Osmanlı Çalışma Hayatında İşçi Örgütlenmesi ve İşçi Hareketlerinin Gelişimi (1870-1922)” Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yorgun, Sayım (2005). “Küreselleşme Sürecinde Türk Sendikacılığında Yeni Yönelişler ve Alternatif Öneriler”. Çalışma ve Toplum. Sayı:6. Ss:137-162.

Yorgun, Sayım (2007). “Türkiye’de Sendikal Örgütlenmenin Güncel Sorunları ve Alternatif Öneriler” İş, Güç” Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi. Sayı:2. Ss:49-78

Yorgun, Sayım (2011). “Grevsiz Toplu Pazarlık Hakkı ve Aidat Bağımlılığı Kıskaçında Memur Sendikaları”. Sosyal Siyaset Konferansları, Sayı:60. Ss:145-168.

Yorgun, Sayım (2013). “Sosyal Politika Açısından 6356 Sayılı Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu”. Çalışma ve Toplum. Sayı:39 ss:357-380

Yuvalı, Ertuğrul (2018) “Hak Temelli Sosyal Yardım ve Klientalizm”. TBB Dergisi. Sayı 135. Ss: 383-403.

Williamson John (2000). “What Should World Bank Think About The Washington Consensus?”. The World Bank Research Observer . Oxford University Press. Vol: 15. No: 2. Pp:251-264

Elektronik Kaynaklar

AEP, (2002). 58. Hükümet Acil Eylem Planı. <https://vergiyedair.com/wp-content/uploads/2021/03/t.c.-58.-hukumet-acil-eylem-planı-aep.pdf> (Erişim:25.10.2023).

AK Parti. (2002). 2002 Genel Seçimleri Seçim Beyannamesi. <https://www.akparti.org.tr/parti/dosya-arsivi/> (Erişim. 05.12.2022)

AK Parti. (2002). Acil Eylem Planı, 16 Kasım 2022. “AKP ‘Acil Eylem Planı’nın Tam Metni” <http://arsiv.ntv.com.tr> (Erişim: 22.10.2022)

AK Parti. (2022). 2023 Siyasi Vizyon. <https://www.akparti.org.tr/parti/2023-siyasi-vizyon/> (Erişim. 05.12.2022)

AK Parti. (2003). Genel Seçim Beyannamesi , <https://www.akparti.org.tr/parti/dosya-arsivi/> (Erişim. 05.12.2022)

AK Parti. (2007). Genel Seçim Beyannamesi, <https://www.akparti.org.tr/parti/dosya-arsivi/> (Erişim. 05.12.2022)

AK Parti. (2011). Genel Seçim Beyannamesi, <https://www.akparti.org.tr/parti/dosya-arsivi/> (Erişim. 05.12.2022)

AK Parti. (2015). Genel Seçim Beyannamesi, <https://www.akparti.org.tr/parti/dosya-arsivi/> (Erişim. 05.12.2022)

AK Parti. (2018). Genel Seçim Beyannamesi, <https://www.akparti.org.tr/parti/dosya-arsivi/> (Erişim. 05.12.2022)

AK Parti. (2019). Parti Tüzüğü. <https://www.akparti.org.tr/parti/parti-tuzugu/kongre-yonetmeligi/> (Erişim. 05.12.2022)

AK Parti, Parti Programı. www.akparti.org.tr/parti/parti-programi/ (Erişim: 05.12.2022)

AK Parti, Cumhurbaşkanı Erdoğan, MÜSIAD Genel Kurulu'nda konuştu, <https://www.akparti.org.tr/haberler/cumhurbaskani-erdogan-musiad-genel-kurulu-nda-konustu/> (Erişim: 10.12.2024).

Akşam, “Arınç: İdeolojik Sendikacılık Yapıyorlar” 1 Haziran 2011, <https://www.aksam.com.tr/siyaset/arinc-ideolojik-sendikacilik-yapiyorlar--44695h/haber-44695> (Erişim: 06.02.2024).

BBC, “CHP ve DSP işbirliğinde uzlaştı” 17 Mayıs 2007. https://www.bbc.co.uk/turkish/europe/story/2007/05/printable/070517_chp_dsp.shtml (Erişim:07.04.2025)

BBC, “15 Temmuz Darbe Girişimi: Türkiye Ekonomisinin Kısa Süren 'Kötü Rüyası” 10 Temmuz 2017. <https://www.bbc.com> (Erişim:22.01.2024).

BBC, “Parlamenter Demokrasi Mazi Oldu' Diyen Erdoğan'a Muhalefet Nasıl Yanıt Verdi?” 2 Haziran 2021. <https://www.bbc.com> (Erişim: 25.01.2024).

BBC, “7 Haziran 2015 seçimleri sonrası Türkiye'de neler yaşandı?” 14.11.2022. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-57411675> (Erişim:31.05.2024)

Bianet, “Hangi İnanç Haksızlığa Karşı Sessiz Kalmayı Önerir?”. 20 Mayıs 2011. <https://bianet.org/haber/hangi-inanc-haksizliga-karsi-sessiz-kalmayi-onerir-130117> (Erişim:09.12.2024).

Bianet, “7 Haziran - 1 Kasım Sürecinde Neler Yaşandı?” 24 Ağustos 2019. <https://bianet.org/haber/7-haziran-1-kasim-surecinde-neler-yasandi-212178> (Erişim: 31.05.2024).

Bianet, “Sendika Konfederasyonları ve Anayasa Referandumu Türk-İş ve Kesk Tutum Açıklamıyor, Hak-İş "Evet" Diyor” 14 Temmuz 2010. <https://bianet.org/haber/turk-is-ve-kesk-tutum-aciklamiyor-hak-is-evet-diyor-123408> (Erişim: 16.02.2024).

Birgün, “Türk-İş Genel Kurulunun ardından” 12.12.2007. <https://www.birgun.net/makale/turk-is-genel-kurulunun-ardindan-6711> (Erişim: 20.04.2025)

Birgün, “Cuma hutbesinde imamdan skandal sözler: Cemaati, grev yapan doktorlara karşı kışkırttı!” 8 Temmuz 2022. <https://www.birgun.net/haber/cuma-hutbesinde-imamdan-skandal-sozler-cemaati-grev-yapan-doktorlara-karsi-kiskirtti-394842> (Erişim:09.12.2024).

Cumhuriyet, DİSK'ten Gül'e mektup. 31.10.2012. <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/diskten-gule-mektup-380086> (Erişim: 12.11.2024).

Çalışma Hayatına İlişkin Üçlü Danışma Kurulunun Çalışma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik, <https://www.mevzuat.gov.tr> (Erişim: 27.12.2022)

Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun, <https://www.mevzuat.gov.tr> (Erişim: 27.12.2022)

Çelik, A. (2022c). “Salgında diyalog yok” 14.03.2022. <https://www.birgun.net/makale/salginda-diyalog-yok-380426> (Erişim:10.04.2025).

Çelik, A. (2024). “Müzakereden müsamereye: Çalışma Meclisi nereye?” 22.04.2024. <https://www.birgun.net/makale/muzakereden-musamereye-calisma-meclisi-nereye-523448> (Erişim: 12.11.2024).

ÇSGB, (2002). Çalışma Hayatı İstatistikleri. <https://www.cs.gb.gov.tr/istatistikler/calisma-hayati-istatistikleri/resmi-istatistik-programi/calisma-hayati-istatistikleri/> (Erişim:23.10.2024).

ÇSGB, Çalışma Hayatı İstatistikleri, <https://www.cs.gb.gov.tr/istatistikler/calisma-hayati-istatistikleri/resmi-istatistik-programi/calisma-hayati-istatistikleri-kitabi/> (Erişim: 08.07.2024).

DİSK, (2002a). “DİSK Genişletilmiş Başkanlar Kurulu sonuçlandı” 24 Aralık 2002. <https://disk.org.tr/category/basin-aciklamalari/> (Erişim:27.02.2024).

DİSK, (2002b). “Geleceğe Umutla Bakmak İstiyoruz!” 13 Aralık 2002 <https://disk.org.tr/category/basin-aciklamalari/> (Erişim:27.02.2024).

DİSK, (2003a). “Halk Bu Savaşı Durduracak!” 3 Mart 2003. <https://disk.org.tr/category/basin-aciklamalari/> (Erişim:27.02.2024).

DİSK, (2003b). “Herkes Bugün Başka Bir Türkiye’de Uyandı” 2 Mart 2003. <https://disk.org.tr/category/basin-aciklamalari/> (Erişim:27.02.2024).

DİSK, (2003). “Yeni “İş Yasası”nın İptali İçin Dava Açıldı” 14.07.2003. <https://disk.org.tr/category/basin-aciklamalari/> (Erişim:27.02.2024).

DİSK, (2007). “2007 Genel Seçimi’ne ilişkin DİSK Yönetim Kurulu adına DİSK Genel Başkanı Süleyman Çelebi’nin yaptığı basın açıklaması” 5 Temmuz 2007 <https://disk.org.tr/category/basin-aciklamalari/> (Erişim:27.02.2024).

DİSK, (2011). “Sistemi adil olmayan seçimin süreci de eşit olmayacaktır!” 25 Mayıs 2011. <https://disk.org.tr/category/basin-aciklamalari/> (Erişim:27.02.2024).

DİSK, (2012a), “Kölelik Yasaları Değil, Barajsız, Yasaksız Sendikalar Yasası!..” <https://disk.org.tr/2012/09/kolelik-yasalari-degil-barajsiz-yasaksiz-sendikalar-yasasi/> 28 Eylül 2012. (Erişim: 28.12.2024)

DİSK, (2012b) . ITUC Ve ETUC’tan Antidemokratik Sendikalar Yasası'na Tepki! <https://disk.org.tr/2012/10/ituc-ve-etucdan-antidemokratik-sendikalar-yasasina-teпки/> Erişim 03.01.2025

DİSK, (2012c), Uluslararası Sendikalar Yasanın Veto Edilmesini İstiyor! <https://disk.org.tr/2012/10/uluslararasi-sendikalar-yasanin-veto-edilmesini-istiyor/> Erişim 03.01.2025

DİSK, (2015a). “12 Eylül AKP’yle sürmektedir. AKP’li koalisyon 12 Eylül’e can veremektir! Karşıyız!” 15 Haziran 2015. <https://disk.org.tr/category/basin-aciklamalari/> (Erişim:27.02.2024).

DİSK, (2015b). “DİSK Başkanlar Kurulu Sonuç Bildirgesi” 18 Eylül 2015. <https://disk.org.tr/category/basin-aciklamalari/> (Erişim:27.02.2024).

DİSK, (2015c). “Barış Bir Kere Daha Katledildi!.. Sarayınıza da, saltanatınıza da, savaşınıza da bin kere lanet olsun!” 10 Ekim 2015 <https://disk.org.tr/2015/10/baris-bir-kere-daha-katledildi-sarayiniza-da-saltanatınıza-da-savaşınıza-da-bin-kere-lanet-olsun/> (Erişim:26.12.2024)

DİSK, (2015d). “Yastayız, İsyandayız, Unutturmayacağız!..” 16 Ekim 2015. <https://disk.org.tr/2015/10/yastayiz-isyandayiz-unutturmayacagiz/> (Erişim:26.12.2024).

DİSK, (2016). “Kıralık İşçilik Anayasa Mahkemesi’nde” 14.07.2003. <https://disk.org.tr/2016/07/kiralik-iscilik-anayasa-mahkemesinde/> (Erişim:26.02.2024).

DİSK, (2016a). “DİSK Yönetim Kurulu’nun Darbe Girişimi Konusunda Açıklaması” 16 Temmuz 2016. <https://disk.org.tr/2016/07/disk-yonetim-kurulunun-darbe-girisimi-konusunda-aciklamasi/> (Erişim:26.02.2024).

DİSK, (2016b). “Çözüm Olağanüstü Hal Değil Demokratikleşmedir!” 21 Temmuz 2016. <https://disk.org.tr/2016/07/cozum-olaganustu-hal-degil-demokratiklesmedir/> (Erişim:27.02.2024).

DİSK-AR, (2017). “Sendikalaşma ve Toplu İş Sözleşmesi Raporu (2013-2017)”. <https://arastirma.disk.org.tr> (Erişim:23.10.2024).

DİSK, (2017a). “Memleketin ve İşçilerin Geleceği İçin Hayır!” 7 Şubat 2017. <https://disk.org.tr/2017/02/memleketin-ve-iscilerin-gelecegi-icin-hayir/> (Erişim:06.03.2024).

DİSK, (2017b). “Memleketin ve İşçilerin Geleceği İçin “Hayır” Demeye Devam Ediyoruz” 18 Nisan 2017. <https://disk.org.tr/2017/04/memleketin-ve-iscilerin-gelecegi-icin-hayir-demeye-devam-ediyoruz/> (Erişim:07.03.2024).

DİSK, (2018). “OHAL’in İki Yılına ve Başkanlık Rejiminin Çalışma Hayatına Etkileri OHAL ve Başkanlık Emeğe Zararlıdır” <https://arastirma.disk.org.tr> (Erişim:23.01.2024).

DİSK, (2018). “DİSK “İşçilerin Seçim Bildirgesi”ni açıkladı” 29 Mayıs 2018. <https://disk.org.tr/2018/05/disk-iscilerin-secim-bildirgesini-acikladi/> (Erişim: 12.09.2024).

DİSK/Genel-İş (2018). Kamu İstihdam Raporu. <https://www.genel-is.org.tr/inceleme-ve-raporlar,3,2551> (Erişim: 11.04.2025).

DİSK-AR, (2020). “12 Eylül İşçi Haklarını Nasıl Yok Etti?” <https://arastirma.disk.org.tr> (Erişim:23.01.2024).

DİSK, (2020). “DİSK’ten Bakan Selçuk’a yazı: DİSK’e dönük ayrımcı ve tarafgir uygulamalar kabul edilemez” <https://disk.org.tr/2020/06/diskten-bakan-selcuka-yazi-diske-donuk-ayrimci-ve-tarafgir-uygulamalar-kabul-edilemez/> (Erişim:10.04.2025).

DİSK (2024). <https://www.csgeb.gov.tr/sendikalar/isci-isveren/> (Erişim:07.02.2024)

Euronews, “24 Haziran seçimleri: Adil Seçim Platformu hangi sonuçları açıkladı?” 25 Haziran 2018. <https://tr.euronews.com/2018/06/25/aa-nin-secim-sonuclarini-dogrulayan-adil-secim-platformu-kimlerden-olusuyor> (Erişim: 16.02.2024).

Evrensel, “İstanbul'da 30 bin emekçi” 1 Aralık 2001. <https://www.evrensel.net/haber/126967/istanbul-da-30-bin-emekci> (Erişim: 07.04.2025).

Evrensel, “Erdoğan’dan itiraf: OHAL’le grevlere müsaade etmiyoruz.” 12 Temmuz 2017. https://www.youtube.com/watch?v=LUVO-B_s2YE (Erişim: 12.11.2024).

Haberler Gazetesi (2007). “Hak-ış'ten AK Parti'ye 'Açık' Destek” <https://www.haberler.com/guncel/hak-is-ten-ak-parti-ye-acik-destek-haberi/> (Erişim:07.02.2024).

Habertürk, “Referanduma kimler 'evet' kimler 'hayır' diyecek” 3 Ağustos 2010, <https://www.haberturk.com/yasam/haber/538475-referanduma-kimler-evet-kimler-hayir-diyecek> (Erişim: 16.02.2024).

Hak-İş (1997). “Uslu : "Demokrasi Kurban Edildi" Hak-İş Dergisi. Sayı 41. <https://www.hakis.org.tr> (Erişim: 07.02.2024).

Hak-İş Dergisi. (2000). <https://www.hakis.org.tr/uploads/yayinlar/yayin-pdf-96.pdf> (Erişim: 09.05.2024).

Hak-İş. (2011a). “Öz İplik İş Sendikası Genel Kurulu Yapıldı” https://hakis.org.tr/haberler.php?action=haber_detay&id=235 23 Mayıs 2011. (Erişim:06.01.2025).

Hak-İş. (2011b). Hak-İş Konfederasyonu Önerisi Türkiye Cumhuriyeti Anayasası. Hak-İş Yayınları. No:45.

Hak-İş (2012a). “Öncelikli Gündemimiz Toplu İş İlişkileri Yasası” 11 Temmuz 2012. https://hakis.org.tr/haberler.php?action=haber_detay&id=399 (Erişim:06.01.2025).

Hak-İş (2012b). “Yürürlüğe Giren Yeni Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Yasası Basın Duyurusu” 7 Kasım 2012. https://hakis.org.tr/haberler.php?action=haber_detay&id=431 (Erişim:06.01.2025).

Hak-İş, (2013a). “HAK-İŞ TOBB TÜRK-İŞ TZOB TESK MEMURSEN Ortak Açıklama”. 6 Haziran 2013.
https://hakis.org.tr/haberler.php?action=haber_detay&htype=1&id=544 (Erişim: 21.02.2024).

Hak-İş, (2013b). “Hak-İş İle Birlikte 16 STK’dan İlanlı Sağduyu Çağrısı” 19 Haziran 2013, https://hakis.org.tr/haberler.php?action=haber_detay&htype=1&id=547 (Erişim: 21.02.2024).

Hak-İş, (2015a). “Arslan: “Barış ve Huzur Ortamında Bir Seçim Temenni Ediyoruz” 5 Haziran 2015.
https://hakis.org.tr/haberler.php?action=haber_detay&htype=1&id=1024 (Erişim: 20.12.2024).

Hak-İş, (2015b). “ASLAN: “Liderler Siyasi Krize İzin Vermemelidir” https://hakis.org.tr/haberler.php?action=haber_detay&htype=1&id=1026 8 Haziran 2015. (Erişim:20.12.2024).

Hak-İş, (2015c). “ARSLAN: “Millet İstikrara Oy Verdi” https://hakis.org.tr/haberler.php?action=haber_detay&htype=1&id=1099 2 Kasım 2015. (Erişim:20.12.2024)

Hak-İş. (2015d). “STK’lardan “Teröre Hayır Kardeşliğe Evet” Çağrısı” https://www.hakis.org.tr/haberler.php?action=haber_detay&id=1066 14 Eylül 2015. (Erişim:20.12.2024)

Hak-İş. (2016a). AK Parti’li Özdağ’dan Hak-İş’e Ziyaret https://www.hakis.org.tr/haberler.php?action=haber_detay&id=1194 (Erişim: 20.01.2024).

Hak-İş (2016b). “Hak-İş Konfederasyonu Genişletilmiş Başkanlar Kurulu Sonuç Bildirisi” 31 Mayıs 2016
https://hakis.org.tr/haberler.php?action=haber_detay&id=1270 Erişim:03.01.2025

Hak-İş (2016c). “Hak-İş Konfederasyonu Genişletilmiş Başkanlar Kurulu Sonuç Bildirisi” 22 Ekim 2016-
https://www.hakis.org.tr/haberler.php?action=haber_detay&id=1422 Erişim:03.01.2025

Hak-İş, (2016d). “Milletimiz Darbe Girişimine Cesaretle Göğsünü Siper Etmiştir”. 16 Temmuz 2016.

https://hakis.org.tr/haberler.php?action=haber_detay&htype=1&id=1306
(Erişim:26.02.2024).

Hak-İş, (2017a). “Arslan, Cenevre’de PSI 30. Dünya Kongresi’ne Katıldı” 2 Kasım 2017 https://hakis.org.tr/haberler.php?action=haber_detay&id=1852
(Erişim:28.02.2024).

Hak-İş, (2017b). “Arslan: “Referandum Yeni Türkiye İçin Önemli Bir Dönemeç”” 28 Şubat 2017,
https://hakis.org.tr/haberler.php?action=haber_detay&htype=1&id=1563
(Erişim:06.03.2024).

Hak-İş, (2017c). “Anayasa İçin 40 Günde 40 İldeyiz”
https://www.hakis.org.tr/haberler.php?action=haber_detay&id=1571
(Erişim:06.03.2024).

Hak-İş, (2017d). “Arslan: “17 Nisan Halkımız İçin Yeni Bir Milat Olacak” 17 Nisan 2017. https://hakis.org.tr/haberler.php?action=haber_detay&htype=1&id=1622
(Erişim:07.03.2024).

Hak-İş, (2018a). “Arslan: “Seçimlerin Barış ve Huzur Ortamında Geçmesini Temenni Ediyoruz”” 21 Haziran 2018
https://www.hakis.org.tr/haberler.php?action=haber_detay&id=2125
(Erişim:15.12.2024).

Hak-İş, (2018b). “Arslan: “Seçim Sonuçları ve Yeni Sistem Ülkemize ve Milletimize Hayırlı Olsun”” 25 Haziran 2018
https://hakis.org.tr/haberler.php?action=haber_detay&htype=1&id=2131
(Erişim:15.12.2024).

Hak-İş (2023). <https://www.csgeb.gov.tr/sendikalar/isci-isveren/> (Erişim:07.02.2024)

HavaSen (2013). “Hava-İş yönetimi, AKP-THY denetimine geçti”
<https://www.havasen.org.tr/hava-is-yonetimi-akp-thy-denetimine-gecti/> (Erişim: 15.03.2025).

Hizmet-İş (2007). “10. Olağan Genel Kurulumuz Muhteşemdi” <https://hizmet-is.org.tr/hakkimizda/genel-kurullar/10-olagan-genel-kurulumuz-muhtesemdi/>
(Erişim: 07.02.2024).

Hürriyet, “İcra İflas Kanunu değişikliği Meclis’te”. 9 Aralık 2003. https://bigpara.hurriyet.com.tr/haberler/genel-haberler/icra-iflas-kanunu-degisikligi-meclis-te_ID474156/ (Erişim:09.12.2024).

Hürriyet, “AK Parti MKYK’dan Erdoğan’a tam yetki” 19 nisan 2007. https://www.hurriyet.com.tr/haberler/genel-haberler/ak-parti-mkyk-dan-erdogan-a-tam-yetki_ID602669/ . 19 Nisan 2007 (Erişim:06.01.2025).

Hürriyet, “AKP bastırdı, Türk-İş’i Kumlu kazandı” 10.12.2007. <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/akp-bastirdi-turk-is-i-kumlu-kazandi-7839777> (Erişim: 20.04.2025).

Hürriyet, “Başbakan'ın 'Aşırı sendikacı' dediği Arzu Çerkezoğlu konuştu”. 15 Haziran 2013. <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/basbakanin-asiri-sendikaci-dedigi-arzu-cerkezoğlu-konustu-23510391> (Erişim:21.02.2024).

Hürriyet, “Hizmet-İş taşeron işçiler konusunda hükümetten ayrı düşünüyor” 23 Ocak 2017. <https://www.hurriyet.com.tr/yemel-haberler/antalya/hizmet-is-taseron-isciler-konusunda-hukumetten-40344301> (Erişim:30.09.2024)

Hürriyet, “ILO’da Türkiye’yi bekleyen tehlike” 8 Mayıs 2017. <https://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/iloda-turkiyeyi-bekleyen-tehlike-40450370> (Erişim: 28.02.2024).

ILO, (2018). Reports on credentials - Second report of the Credentials Committee. <https://www.ilo.org/resource/record-proceedings/ilc/107/second-report-credentials-committee> (Erişim: 11.04.2025).

ILO, (2023). Freedom of Association and Collective Bargaining. <https://www.ilo.org/global/topics/dw4sd/themes/freedom-of-association/lang--en/index.htm> (Erişim: 15.08.2023).

Independent, “İş Dünyası Temsilcileri, 15 Temmuz Darbe Girişiminin Ekonomik Etkilerini Değerlendirdi”. 15 Temmuz 2020. <https://www.indyturk.com> (Erişim:23.01.2024)

ITUC. (2024). Türkiye - Legal profile. https://www.ituc-csi.org/spip.php?page=legal_info&cc=TUR&lang=en (Erişim: 09.10.2024).

İHD, (2008). “Türkiye İnsan Hakları İhlalleri Raporu”
https://www.ihd.org.tr/images/pdf/IHD_2008_Turkiye_Insan_Haklari_Ihlalleri_Raporu.pdf (Erişim:07.02.2024).

Koç, Y. (2011). Çalışanların Ortak Sesi Demokrasi Platformu Tarihi.
<https://www.yildirimkoc.com.tr/usrfile/1323974806b.pdf> (Erişim: 07.05.2024).

Memur-Sen, (2010). “Demokratik Türkiye ve Referandum”
<https://www.memursen.org.tr/demokratik-turkiye-ve-referandum> (Erişim: 10.04.2025).

Milliyet, “Erdoğan bastırdı! Tezkere kabul edildi” 21.03.2003.
<https://www.milliyet.com.tr/siyaset/erdogan-bastirdi-tezkere-kabul-edildi-5186260> (Erişim:02.01.2024).

Milliyet, “Erdoğan, Türk-İş’in nabzını yokladı” 06.04.2007.
<https://www.milliyet.com.tr/siyaset/erdogan-turk-isin-nabzini-yokladi-194905> (Erişim:02.01.2024).

Milliyet, “Grev karşıtı hutbe!” 20 Mayıs 2011.
<https://www.milliyet.com.tr/gundem/grev-karsiti-hutbe-1392451> (Erişim: 09.12.2024).

Milli Nizam Partisi, MNP Kuruluş Beyannamesi ,
<https://acikerisim.tbmm.gov.tr/items/ad9adbff-8704-4509-a1f8-bf450fcfb49f> (Erişim. 28.03.2023)

Milli Selamet Partisi, MSP Parti Tüzüğü,
<https://acikerisim.tbmm.gov.tr/items/804a89d9-5d65-401e-881e-ca2c06d7c3a7> (Erişim. 28.03.2023)

Milli Selamet Partisi, MSP 1973 Seçim Beyannamesi
<https://acikerisim.tbmm.gov.tr/items/82a86624-0a7e-49ff-9a93-ed5bdd26d234> (Erişim. 28.03.2023)

Petrol-İş, (2007). “Türk-İş 20. Olağan Genel Kurulu Yapıldı” 10.12.2007.
<https://www.petrol-is.org.tr/haber/turk-20-olagan-genel-kurulu-yapildi-66> (Erişim:20.04.2025).

Petrol-İş, (2010). “Türk-İş'e bağlı 12 Sendika Hayır diyor” <https://www.petrol-is.org.tr/haber/turk-ise-bagli-12-sendika-hayir-diyor-699> (Erişim: 15.03.2025).

Öz Orman-İş (2010). “Uslu: “Temiz Bir Vicdanla ‘Evet’ Diyoruz”
<https://www.ozorman-is.org.tr/tr/haber/105/uslu-temiz-bir-vicdanla-evet-diyoruz>
(Erişim: 15.02.2024).

Sabah, “DİSK: Başarılar diliyoruz” 16 Ağustos 2007.
<https://arsiv.sabah.com.tr/2007/08/16/haber,9405BC40EBE34D4AA6BE88B664C7ADC5.html> (Erişim:06.01.2025).

Sendikaorg. “Hava İş Genel Kurulu polis ve AKP kuşatması altına başladı” 7 Aralık 2013. <https://sendika.org/2013/12/hava-is-genel-kurulu-polis-ve-akp-kusatmasi-altina-basladi-153762> . (Erişim:15.03.2025).

Takvim, “Başbakan Recep Tayyip Erdoğan referandum mitinginde Çorum'da halka seslendi.” https://www.takvim.com.tr/Guncel/2010/08/17/erdogan_corumda (Erişim: 19.02.2024).

TBMM. Milletvekili Albümü. https://www5.tbmm.gov.tr/TBMM_Album.htm
(Erişim:10.07.2024).

Tek Gıda-İş, (2017). “Sendikaların Denetimi ve Hava-İş Gerçeği”
<https://www.tekgida.org.tr/sendikalarin-denetimi-ve-hava-is-gercegi-32273/> (Erişim: 15.03.2025).

TÜİK, İşgücü İstatistikleri. <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=istihdam-issizlik-ve-ucret-108&dil=1> (Erişim: 15.05.2024).

Türk-İş, (1992). Türk-İş Çalışma Raporu-1989-1992.
http://kutuphane.turkis.org.tr/cgi-bin/koha/opac-detail.pl?biblionumber=1225&query_desc=kwyüzde 2Cwrdlyüzde 3Ayüzde 201992
(Erişim:03.05.2024).

Türk-İş, (1983). “ Demokrasiye geçişte Son Aşama”, Türk-İş Dergisi. Sayı: 175.
<https://www.turkis.org.tr/turk-is-dergi-arsivi/> (Erişim: 27.09.2024).

Türk-İş, (1996). “TÜRK-İŞ "Türkiye'ye Sahip Çık!" Yönetici ve Temsilciler Toplantısı Sonuç Birdirgesi” Türk-İş Dergisi. Sayı:319.
<https://www.turkis.org.tr/turk-is-dergi-arsivi/> (Erişim: 27.09.2024).

Türk-İş. (2002). “Haklın Mesajı Doğru Anlaşılmalı” Türk-İş Dergisi. Sayı:352.
<https://www.turkis.org.tr/turk-is-dergi-arsivi/> (Erişim: 27.09.2024).

Türk-İş. (2003a). “İş Kanunu Tasarısı'nın Öyküsü” Türk-İş Dergisi. Sayı:354. <https://www.turkis.org.tr/turk-is-dergi-arsivi/> (Erişim: 27.09.2024).

Türk-İş. (2003b). “Kamu Toplu Sözleşme Görüşmelerindeki Tavrı Her Alanda Gösterilmedi” Sayı:355. <https://www.turkis.org.tr/turk-is-dergi-arsivi/> (Erişim: 27.09.2024).

Türk-İş. (2010). “Ulusal İstihdam Stratejisi, Dağ Fare Doğurdu.” Türk-İş Dergisi. Sayı: 389. <https://www.turkis.org.tr/turk-is-dergi-arsivi/> (Erişim: 27.09.2024).

Türk-İş. (2011). “Türk-İş Başkanlar Kurulu Sonuç Bildirgesi” Türk-İş Dergisi. Sayı: 393. <https://www.turkis.org.tr/turk-is-dergi-arsivi/> (Erişim: 27.09.2024).

Türk-İş. (2013). “Sendikal Yaşamda Yeni Düzen, Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu Yürürlüğe Girdi” Türk-İş Dergisi, Sayı:399. <https://www.turkis.org.tr/turk-is-dergi-arsivi/> (Erişim: 27.09.2024).

Türk-İş. (2014). Düünden Bugüne Eylemlerimiz. <https://www.turkis.org.tr/dunden-bugune-eylemlerimiz/> (Erişim: 27.12.2024).

Türk-İş. (2015a). “Toplumsal Mutabakat”. <https://www.turkis.org.tr/toplumsal-mutabakat/> 29 Temmuz 2015. (Erişim:20.12.2024).

Türk-İş. (2015b). “Yeni Hedeflere Doğru” <https://www.turkis.org.tr/yeni-hedeflere-dogru-2/> 30 Kasım 2015. (Erişim:20.12.2024)

Türk-İş. (2015c). “Teröre Hayır Kardeşliğe Evet Yürüyüşü” On Binlerin Katılımı İle Gerçekleşti” <https://www.turkis.org.tr/terore-hayir-kardeslige-evet-yuruyusu-on-binlerin-katilimi-ile-gerceklesti/> 17 Eylül 2015. (Erişim:20.12.2024)

Türk-İş. (2016b). “Türk-İş Başkanlar Kurulu Olağanüstü Toplandı” <https://www.turkis.org.tr/turk-is-baskanlar-kurulu-olaganustu-toplandi-2/> (Erişim:26.02.2024)

Türk-İş (2016a). Türk-İş’in Esnek Çalışmaya İtirazı Sürüyor. <https://www.turkis.org.tr/turk-isin-esnek-calismaya-itarazi-suruyor/> 03.01.2025

Türk-İş. (2017). “Anayasa Değişikliği Ülkemiz İçin Hayırlı Olsun”. 18 Nisan 2017. <https://www.turkis.org.tr/anayasa-degisikligi-ulkemiz-icin-hayirli-olsun/> (Erişim:07.03.2024)

Türk-İş, (2018). “Yeni Bir Seçime Doğru” 22 Haziran 2018
<https://www.turkis.org.tr/yeni-bir-secime-dogru-2/> (Erişim:07.03.2024)

Türk- İş (2018b). “4 Konfederasyondan ILO Direktörüne “Ortak Mektup”” 9 Mayıs 2018. <https://www.turkis.org.tr/4-konfederasyondan-ilo-direktorune-ortak-mektup/> (Erişim:10.04.2025).

Türk-İş (2019). <https://www.csgeb.gov.tr/sendikalar/isci-isveren/> (Erişim:07.02.2024)

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, OHAL Komisyon Raporu,
<https://ohalkomisyonu.tccb.gov.tr> (Erişim: 17.10.2023).

Yeni Asya, “İş dünyasından Gül’e destek” 16 Ağustos 2007.
<https://www.yeniasya.com.tr/2007/08/16/haber/h1.htm> . (Erişim. 06.01.2025).

Yeni Şafak, “Enflasyon ücretleri eritti. Çalışanların ücretleri enflasyonun altında kalırken memurlar maaşlarının üçte birini kaybetti.”
<https://www.yenisafak.com/arsiv/2002/temmuz/22/e2.html> 22 Temmuz 2002.
(Erişim: 06.01.2025).

Yüksek Seçim Kurulu, Seçim Arşivi. <https://www.ysk.gov.tr/tr/milletvekili-genkazel-secim-arsivi/2644> (Erişim: 17.10.2023).

YÖK, (2023). Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
(Erişim:08.10.2023).

64.Hükümet Programı, (2015).
https://cdnuploads.aa.com.tr/uploads/TempUserFiles/64.hukumet_programi.pdf
(Erişim:25.10.2023).

65.Hükümet Programı, (2016).
<https://www5.tbmm.gov.tr/tutanak/donem26/yil1/ham/b09201h.htm>
(Erişim:25.10.2023)

Resmi Yayınlar

TBMM Tutanak Dergisi, Devre : 1. Cilt: 5. İctima Senesi:1. Yüzdördüncü İnikad. 18 Haziran 1325a

TBMM Tutanak Dergisi, Devre : 1. Cilt: 5. İctima Senesi:1. Yüz On Üçüncü İnikad. 4 Temmuz 1325b

TBMM Tutanak Dergisi. Dönem VIII, Cilt 4. 47. Birleşim. 20.02.1947.

TBMM Tutanak Dergisi. Dönem IX. Cilt 1. Birleşim. 29.05.1950.

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem X. Cilt:10. 47. Birleşim. 28 Şubat 1956

TBMM Tutanak Dergisi. Dönem 22. Cilt:13. 76. Birleşim. 07.05.2003a

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 22. Cilt:6. 39.Birleşim . 01.03.2003b

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 22. Cilt:8. 51.Birleşim . 20.03.2003c

TBMM, Sağlık, Aile, Çalışma ve Sosyal İşler Komisyonu, 2016

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 22. Cilt:129. 130. Birleşim. 27 Eylül 2006

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 24. Cilt: 1. 11. Birleşim. 15 Temmuz 2011

TBMM Tutanak Dergisi, 24.Dönem. Cilt: 51. 107. Birleşim. 21 Mayıs 2013

TBMM Tutanak Dergisi, 24. Dönem, 3. Yasama Yılı 7. Birleşim. 11 Ekim 2012

TBMM Sağlık Komisyonu Tutanağı, 03.02.2015 1.Oturum

TBMM Tutanak Dergisi, 26. Dönem. Cilt: 50. 121. Birleşim. 23 Eylül 2017a

TBMM Tutanak Dergisi 26. Dönem. Cilt: 54. 15. Birleşim. 31 Ekim 2017b

TBMM Tutanak Dergisi 26. Dönem. Cilt:46. 93. Birleşim. 17 Mayıs 2017c

TBMM, (2012). Ülkemizde Demokrasiye Müdahale Eden Tüm Darbe ve Muhtıralar ile Demokrasiyi İşlevsiz Kılan Diğer Bütün Girişim ve Süreçlerin Tüm Boyutları ile Araştırılarak Alınması Gereken Önlemlerin Belirlenmesi Amacıyla Kurulan Meclis Araştırma Komisyonu Raporu. Cilt:2. Dönem: 24. Yasama Yılı:3

Gazeteler

Cumhuriyet Gazetesi, 26 Ocak 1986

Milliyet, 7 Ocak 1991.

EKLER

Ek 1: Tüpraş Özelleştirilmesine Karşı Yürütülen Kampanya Görseli

ÖZELLEŞTİRME HAREKATI SÜRÜYOR

**TÜPRAŞ
GELECEĞİMİZDİR
SATILAMAZ!**

ONURUMUZ, TEMİNATIMIZ, KUŞAKTAN KUŞAĞA AKTARILAN ZENGİNLİĞİMİZ

SATILIRSA;
IMF borcunun ya da dış borç yıllık ödemelerinin ancak bir taksitini öder.
Tüpraş'ın yönetimi ve denetimi elden gider.
Ve bir gün biri "döğmeye basar;" taşıtlar yürüyemez, yollar asfaltlanamaz, enerji santralleri çalışamaz, uçaklar kalkamaz, fabrikalar üretemez, hayat kontrolümüzden çıkar...

SATILMAZSA;
Tüpraş, ekonomiyi 5 yıllık katkısıyla, Türkiye'nin IMF borcunu kapatır, üstüne IMF'ye 20 milyar dolar da borç verir. 24 derslikli 55 bin okul veya 110 yataklı 7857 hastane yapar. Hazine'ye 40 milyar dolar kazandırır. 415 bin işsize istihdam yaratır. 2 Tüpraş, 3 Petkim daha kurar.
Sizce Tüpraş'ı satmakta neden ısrarlılar?

petrol-is
Türkiye Petrol Kimya Lastik İşçileri Sendikası
www.petrol-is.org.tr

ÖZELLEŞTİRME

Kaynak: Petrol-İş Sendikası Arşivi

[illegible]

Ek 3: Türk-İş Tarafından Milletvekillerine Gönderilen Mektup

TÜRK-İŞ | Haber Bülteni

Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu

Bayındır Sokak No: 10 Kızılay - Ankara | Tel: (0.312) 433 31 25-29 | Faks: (0.312) 433 85 80 - 433 68 09

facebook.com/turkiskonfederasyonu | twitter.com/turkiskonf | www.turkis.org.tr

11 MART 2016

TÜRK-İŞ'İN KIRALIK İŞÇİLİK KANUN TASARISI HAKKINDA MİLLETVEKİLLERİNE GÖNDERDİĞİ MEKTUP

64. Hükümet Eylem Planı'nda çalışma hayatıyla ilgili olarak birçok reform ve icraat yer almakta, bunların önemli bir kısmı sosyal taraflarca da desteklenmektedir.

Ancak, 4857 Sayılı İş Kanunu daha tasarı halindeyken tartışmalara neden olan ve bu nedenle çıkan kanunda yer almayan, 2009 yılında yeniden kanuni düzenleme yapılmak istenen ve Cumhurbaşkanı tarafından veto edilen "Özel İstihdam Büroları Aracılığıyla Geçici İş İlişkisi Düzenlemesi" (**meslek edinilmiş geçici iş ilişkisi**) yeniden yasal zemine taşınmak istenmektedir. Bu girişim işçi kesimi tarafında endişeye neden olmakta, sosyal taraflar arasındaki güven duygusunu zedelemektedir.

Geçmişte, sosyal tarafların mutabakatıyla düzenlenmiş olan konular, bugün yeniden gündeme taşınmak istenmektedir. Bu kapsamda Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Ocak 2016 ayında "Güvenceli Esneklik ve Özel İstihdam Büroları" başlıklı gündemle Üçlü Danışma Kurulunu iki kez toplamış ve sosyal tarafları "genel düzeyde" bilgilendirmiştir.

Konfederasyonumuz bu toplantılarda, güvenceli esneklik ve özel istihdam büroları aracılığı ile geçici iş ilişkisi düzenlemeleri hakkındaki endişelerini ve itirazlarını açıkça dile getirmiştir. Bunun sonucu, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakan'ının talimatı ve sosyal tarafların katılımıyla teknik bir çalışma grubu oluşturulmuş, konunun bu seviyede değerlendirilmesi amaçlanmıştır.

Teknik çalışmalar sırasında Konfederasyonumuz temsilcileri konuya ilişkin çekincelerini gerekçeleri ile birlikte bir kez daha yetkililere açıklamış, ancak herhangi bir ilerleme/iyileşme ve mutabakat sağlanamamıştır. Talep edilmesine rağmen sosyal taraflara yazılı bir taslak da verilmemiştir.

Görüşmeler neticesinde, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı kendi hazırlayacağı bir tasarıyı sosyal taraflara göndereceğini ve ivedilikle yazılı görüş isteyeceğini bildirmiştir. Ancak tarafımıza herhangi bir taslak metin gönderilip yazılı görüşümüz alınmadan, hazırlanan "İş Kanunu ile Türkiye İş Kurumu Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Tasarısı" Başbakanlıkça TBMM'ye sevk edilmiştir.

Kanun Tasarısı Sağlık, Aile, Çalışma ve Sosyal İşler Komisyonu'nda görüşülmüş, oluşturulan Alt Komisyonunda yapılan kısmi değişikliklerle Komisyon tarafından kabul edilmiştir.

Tasarının önümüzdeki günlerde TBMM Genel Kurul gündemine alınması beklenmektedir.

TÜRK-İŞ Başkanlar Kurulu, özel istihdam büroları aracılığı ile geçici iş ilişkisi kurulmasına yasal zemin hazırlayan bu tasarıya yönelik endişelerini somutlaştırmak amacıyla 24.02.2016 tarihinde Bursa'da toplanmıştır. Yapılan değerlendirmeler sonrasında TÜRK-İŞ teşkilatının tasarıya yönelik hassasiyeti ve endişelerinin kamuoyuyla paylaşılması amacıyla imza kampanyaları düzenlemesi kararı alınmıştır. Ülke genelinde 81 ilde 29 Şubat-3 Mart tarihleri arasında düzenlenen kampanya ile toplanan yüzbinlerce imza 17 il merkezinde AK Parti İl Başkanlıklarına teslim edilmiş ve itirazlarımızın dikkate alınması istenmiştir.

TÜRK-İŞ Konfederasyonu olarak, kanun tasarısı gündeme geldiğinden itibaren yol açacağı olumsuzluklar detayları ve gerekçeleriyle her ortamda ifade edilmiş ve tasarının kanunlaşmaması gereği ısrarla vurgulanmıştır.

Gelinen noktada aşağıda vurgulanan hususların bilinmesinde ve sizinle paylaşılmasında, duyarlılık göstereceğiniz umuduyla fayda görülmüştür.

Sayın Milletvekili;

Tasarı incelendiğinde esas itibarıyla İş Kanununun geçici iş ilişkisini düzenleyen 7. maddesinin gözden geçirilerek yeniden düzenlendiği ve özellikle meslek edinilmiş geçici iş ilişkisi kurulmasının özel istihdam bürolarının (geçici istihdam bürosu) görev alanına dâhil edildiği anlaşılmaktadır.

Hatırlanacağı üzere 4857 sayılı İş Kanununun kabul edilme sürecinde **“işçi kiralama” hariç olmak üzere bilinen tüm esnek çalışma modelleri** kanun kapsamına alınmıştı. Kaldı ki, yine aynı dönemde işverenlerin ihtiyacını karşılamak amacıyla (İş Kanununun şu an yürürlükte olan 7’nci maddesiyle) “holding ya da şirketler topluluğu içinde” geçici iş ilişkisine izin veren bir düzenleme de yapılmış; böylelikle işçinin işvereni değişmeden (işçi ile iş görmek üzere gönderildiği geçici işveren arasında iş sözleşmesi kurulmadan) geçici iş ilişkisi kurulması imkânı getirilmişti.

Tasarı ile getirilmek istenen ise “meslek edinilmiş geçici iş ilişkisi”dir. Diğer bir ifadeyle, getirilmek istenen iş ilişkisinde, işçi, özel istihdam bürosu tarafından iş sözleşmesi yapılarak istihdam edilecek (özel istihdam bürosu işveren olacak) ve bu özel istihdam bürosu, talepte bulunan işverenlere, iş sözleşmesi ile kendisine bağladığı işçiyi hizmet etmek üzere **kiralayacaktır**.

Konfederasyonumuz bu durumu **işçinin kiralınması** (kiralık işçilik) olarak görmekte ve bu sebeple ortaya çıkacak muhtemel sorunlara ilişkin hassasiyet ve endişelerini aşağıdaki noktalarda dile getirmektedir:

- 1- Tasarıda özel istihdam bürosu üzerinden geçici iş ilişkisi kurulabilecek durumlar sayılarak belirtilmiştir. Bunlardan, askere giden, doğum iznine ayrılan, mevsimlik tarım işlerinde, ev hizmetlerinde ve evde bakım hizmetlerinde geçici işçi istihdamına Konfederasyonumuzun bir itirazı bulunmamaktadır. Tam tersi bu alanların sorunlu olduğu düşünülmekte ve çözüm aranılmaktadır. Önerdiğimiz çözüm bu alanlarda “belirli süreli iş sözleşmesi” mekanizmasının geliştirilmesidir.

Ancak tasarı bunu yapmadığı gibi sorunsuz alanlarda da yeni sorunlara zemin oluşturmaktadır. Şöyle ki; tasarıda “işletmenin iş hacminin öngörülemez artışında” ve “Mevsimlik işler hariç dönemsellik arz eden iş artışları” hallerinde de geçici işçi çalıştırılması düzenlenmektedir. Bu haller, denetiminin çok güç olması ve kötüye kullanılarak sürekli bir istihdam vasıtasına dönüştürülmesi olasılığının yüksek olduğu hallerdir. Böylelikle bu işyerlerinde **temel istihdam** biçiminin **kiralık işçilik** olması kaçınılmaz görülmektedir.

“Mevsimlik işler hariç dönemsellik arz eden iş artışları” ibaresi tasarının ilk halinde “Dönemsellik arz eden iş artışları” şeklinde idi. Düzenlemenin belirsizliği, denetiminin zorluğu gibi sebeplerle kötüye kullanılma ihtimali bulunduğu yönündeki itirazlarımız neticesinde “mevsimlik işler hariç” ibaresi eklenmiş ancak bu defa tasarıya yeni bir madde ihdas edilerek İş Kanunun 63 üncü maddesinde değişiklik yapılmış ve iki aylık olan denkleştirme süresi turizm sektörü için dört aya çıkarılmıştır.

Maddenin mevcut halinde sendikal örgütlenmeyi teşvik için bu sürenin toplu iş sözleşmesi ile dört aya kadar çıkarılabileceği ve böylelikle tüm sezonu kapsayabileceği öngörülmekteydi.

Yapılan düzenleme ile artık tüm sezon boyunca toplu iş sözleşmesine ihtiyaç duyulmadan **“denkleştirme”** yapılabilecektir. Maddeye getirilen “bu süre toplu iş sözleşmeleri ile altı aya kadar artırılabilir” ibaresinin pratik bir faydası bulunmadığını düşünmekteyiz. Zira ülkemizde yaz veya kış turizm sezonları en fazla dört aydır. Bu değişiklik ile Turizm sektöründeki sendikal örgütlenme zayıflayacaktır.

İş Kanununun 29. Maddesi kapsamında toplu işçi çıkarılan işyerlerinde, hiçbir zaman geçici işçi çalıştıramayacağı düzenleniyordu. Alt Komisyonunda yapılan değişiklik ile Kanunun 29. Maddesi kapsamında

toplu işçi çıkarılan işyerlerine işten çıkarma gerçekleştirildikten sekiz ay sonra geçici işçi çalıştırılabileceği düzenlendi.

Konfederasyon olarak talebimiz, bu yasağın daha da genişletilmesi ve sendikal nedenle işçi çıkarılan işyerlerini de kapsamasıydı. Ancak Alt Komisyon düzenlemeyi daraltmamış aksine süresiz olan kısıtlamayı 8 ay olarak değiştirmiştir.

Diğer bir ifade ile özellikle sendikal nedenle işçi çıkaran bir işverenin 8 ay sonra yüzde 25'lik sınır dâhilinde (veya 10 kişiye kadar küçük işletme ise 5 işçiye kadar) geçici işçi çalıştırabilmesinin yolu açılmıştır.

- 2- Meslek edinilmiş geçici iş ilişkisinde, iş sözleşmesi, işçiyle özel istihdam bürosu arasında kurulmakta, dolayısıyla iş sözleşmesinden doğan ücret ve sair borçlar ve sosyal güvenlik primleri özel istihdam bürosunun sorumluluğunda kalmaktadır.

İşçinin gönderildiği ve hizmet ettiği işverenin bu konularda sorumluluğu bulunmamaktadır.

Sosyal güvenlik primlerinin tahsili konusunda da aynı durum söz konusudur.

Bu nedenle geçici iş ilişkisi kurulan işveren, işçinin kendisinde çalıştığı sürede ödenmeyen ücretinden, işçiyi gözetme borcundan ve sosyal sigorta primlerinden devreden işveren ile birlikte (müşterek ve müteselsil) sorumludur ibaresi tasarıya eklenmelidir.

Ayrıca işçinin özel istihdam bürosunda iş yapmadan beklediği dönemlerde de alacağı ücretin ne olacağı açıkça belirlenmelidir. Bunun bir adım ötesinde işçiye iş bulunamadığında, işçinin iş sözleşmesini "geçerli nedenle fesih edebilmesi" imkânı da getirilmelidir.

Kaldı ki tasarıda, meslek edinilmiş geçici iş ilişkisi kapsamında çalıştırılacak işçilerin kıdem tazminatları ile yıllık ücretli izinleri hakkında düzenleme de bulunmamaktadır. Bu işçilerin çalışmaları geçici olduğu ve bir yıldan az süreleri için kıdem tazminatına hak kazanmaları ve yıllık izin kullanmaları da mümkün olmayacaktır. Bu nedenle geçici işçilerin çalıştıkları süreyle orantılı olarak kıdem tazminatı alabilmeleri ve yıllık izin haklarını kullanabilmeleri sağlanmalıdır.

- 3- Her ne kadar Tasarıda, çeşitli olasılıklar için idari para cezaları öngörülmüş ise de esas olan para cezası değil **işçinin korunmasıdır**. Bu nedenle koşullar oluşmadan geçici iş ilişkisi kurulması halinde (idari para cezasının yanısıra) bu şekilde çalıştırılan işçiler **"kanuna aykırı olarak çalıştırıldıkları ilk günden itibaren geçici işverenin işçisi"** sayılmalıdır. Bu düzenleme işçinin korunması ilkesine de uygun olacaktır.

- 4- Tasarıda, geçici işçinin, geçici işçiyi çalıştıran işverenin işyerindeki çalışma süresince temel çalışma koşulları, bu işçilerin aynı işveren tarafından aynı iş için doğrudan istihdamı halinde sağlanacak koşulların altında olmayacağı öngörülmektedir.

Bu düzenleme isabetli olmakla birlikte, yetersizdir. "Temel çalışma koşulları" ibaresi soyut bir anlam içermekte olup tereddüt halinde tartışmaya ve istenildiği şekilde genişletilip, daraltılmaya müsaittir. Olması gereken aynı işi yapan kişilerin ücret ve sosyal haklarının da aynı olması ve bu durumun madde metninde de açıkça ifade edilmesi gerekir. Aksi hal bizi yine taşeronluk uygulamasındaki olumsuzluklara götürecektir, aynı iş için daha az ücret alan bir işçi grubu oluşacak ve bu işçiler mağdur olacaktır.

Bir diğer önemli eksiklik, tasarı gündeme geldiğinden beri belirttiğimiz gibi tasarıda 6356 sayılı Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanununa ilişkin hiç bir düzenleme ve atıf bulunmamasıdır.

Hal böyle olunca işkolları başta olmak üzere örgütlenme, yetki grev ve sair konular boşlukta kalmaktadır.

Bu bağlamda en azından geçici işçinin çalıştırılacağı işyerinde toplu iş sözleşmesi varsa işçinin, 6356 sayılı yasada öngörülen yararlanma koşullarını sağlamak suretiyle, çalıştığı işyerindeki toplu iş sözleşmesinin kapsamına girmesini öngören bir düzenlemeye tasarıda yer verilmelidir.

- 5- Üzerinde durulması gereken önemli bir husus da; aynı işkolunda çalışan daimi işçiler ile özel istihdam bürosu aracılığı ile istihdam edilen işçilerin, **"ücret"** başta olmak üzere eşit haklara sahip olmalarını sağlamak, suiistimalleri önlemek, SGK ve iş müfettişlerinin denetim ve objektif değerlendirmelerine yardımcı olmak, böylece cezai müeyyide uygulamalarında hukukiliği sağlamak ve özellikle **"emsal ücretin tespitini"** kolaylaştırmak amacıyla (TÜİK görevlendirilerek) bir veri tabanı oluşturulmalıdır.

Ayrıca işverenlerin geçici iş ilişkisi ile istihdam edilen **"işçi bilgilerini"** (geçici iş sağlama sözleşmeleri ve sözleşmeye ilişkin bilgileri) en geç takip eden ay sonuna kadar SGK'ya bildirmesini sağlayacak bir düzenleme de yapılmalıdır.

TÜRK-İŞ olarak öncelikli hedefimiz; çalışanların haklarının ve çalışma hayatının dengelerinin korunmasıdır. Yukarıda arz ve izaha çalıştığımız hususlara ilişkin vereceğiniz olumlu destek tüm çalışanları mutlu edecek ve toplumumuzun yararına olacaktır.

Ek 4: 1980-2002 Dönemi Sendikacı Milletvekilleri

Dönem	İsim Soyisim	Parti	Sendikal Görev
1983-1987	İsmail SARUHAN	ANAP	Ankara İnşaat Kalfaları Sendikası Başkanı, XVII. Dönem Ankara Milletvekili
1983-1987	Nevzat BIYIKLI	ANAP/Bağımsız/ DYP	TESİŞ Federasyonu Genel Teşkilatlandırma Sekreteri- XVII. Dönem Artvin Milletvekili
1983-1987	Kadir NARİN	HP/SHP/DSP	Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu 7. Bölge Temsilcisi, XVII. Dönem Diyarbakır Milletvekili
1983-1987	İmren AYKUT	MDP/ Bağımsız/ ANAP	Türkiye Maden-İş Sendikası, Türkiye Tekstil Örne ve Giyim Sanayi İşçileri Sendikası Toplu Sözleşme ve Araştırma Büroları Müdürü, Türkiye Kâğıt Sanayi İşverenler Sendikası Genel Sekreteri – Danışma Meclisi Millî Güvenlik Konseyince Seçilen Üye (15.10.1981- 06.11.1983)-XVII. Dönem Milletvekili
1983-1987	Feridun Şakir ÖĞÜNCÜ	HP/SHP/ Bağımsız/SHP	Türk Gemi Kâtipleri ve Yardımcıları Sendikası Kurucusu, Türk Deniz Ticareti Filosu Gemi Zabitanı Sendikası, Türkiye Denizciler Sendikası, Ege Bölgesi Denizciler Sendikası, Türkiye Limanları Denizciler Sendikası, İzmir Tersane İşçileri Sendikası, Liman ve Gemi Kurtarma Şubeleri Kurucusu, Türk Deniz Ulaş İş Federasyonu Genel Başkanı, Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu Yönetim Kurulu Üyesi ve Genel Başkanlık Danışmanı, Türk Gemi-İş Başkanı, Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu Genel Başkanlık Danışmanı – Kurucu Meclis İşçi Sendikaları Temsilcisi (06.01.1961 – 25.10.1961) Danışma Meclisi MGK’ca Seçilen Üye (15.10.1981 – 06.11.1983)- XVII. Dönem İstanbul Milletvekili
1983-1987	Kemal ÖZER	HP/SHP/ Bağımsız/SHP	Maden Başçavuşlar Sendikası Başkanı, Türkiye Maden İşçileri Sendikası Federasyonu Kurucusu ve Genel Başkanı, Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu Başkanvekili, Milletlerarası Maden İşçileri Federasyonu Yönetim Kurulu Üyesi – XVII. Dönem İstanbul Milletvekili
1983-1987	Bilal ŞİŞMAN	HP/SHP/ Bağımsız/SHP	Türkiye Tekstil Örne ve Giyim Sanayi İşçileri Sendikası Kurucusu ve Genel Sekreteri, Şube Başkanı, Marmara Bölge Temsilcisi, Genel Başkan Yardımcısı, Bakanlık Müşaviri - Halkçı Parti Kurucu Üyesi – XVII. Dönem İstanbul Milletvekili
1983-1987	Yusuf GÜNGÖRMEZ Salih	HP/Bağımsız/ Halk P/ Bağımsız/DSP	Selüloz-İş Sendikası Genel Sekreteri - Halk Partisi Kurucu Üyesi. XVII. Dönem Kocaeli Milletvekili

1983-1987	Sabri IRMAK	HP/Bağımsız/ HP/SHP/ Bağımsız/ Halk P/ Bağımsız/DSP	Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu Araştırma Müdürü - Halkçı Parti ve Halk Partisi Kurucu Üyesi. XVII. Dönem Konya Milletvekili
1983-1987	Abdullah ÇAKIREFE	HP/SHP	Ege Bölgesi Maden İşçileri Sendikası Genel Başkanı, Türkiye Maden-İş Sendikaları Federasyonu Yönetim Kurulu Üyesi, Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu Denetim Kurulu Başkanı – Halkçı Parti Kurucu Üyesi. XVII. Dönem Manisa Milletvekili
1983-1987	Rıza Öner ÇAKAN	HP/SHP/ Bağımsız/ANAP	Zonguldak Maden İşçileri Sendikası Yönetim ve Denetim Kurulu Üyesi, Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu Delegatesi. XVII. Dönem Zonguldak Milletvekili
1987-1991	İbrahim ÖZTÜRK	ANAP	Hava İş Sendikası Genel Başkanı, Türkiye Sivil Havacılık Sendikası Genel Başkanı XVIII. Dönem Adana Milletvekili
1987-1991	Ömer ÇİFTÇİ	SHP	Genel İş Sendikası Ankara Şube Başkanı ve Merkez Yönetim Kurulu Üyesi, XVIII. Dönem Ankara Milletvekili
1987-1991	Ahmet Fehmi IŞIKLAR	SHP/Bağımsız/H EP/ Bağımsız	Metal-İş Federasyonu Yürütme Kurulu Üyesi ve Genel Sekreteri, Çağdaş Metal İş Genel Başkanı, Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu Yürütme Kurulu Üyesi ve Genel Sekreteri. XVIII. Dönem Bursa Milletvekili
1987-1991	Mehmet Cevdet SELVİ	SHP	Eskişehir Harb-İş Sendikası Yönetim Kurulu Üyesi, Petrol-İş Kütahya Şubesi Başkanı, Genel Teşkilatlanma Sekreteri ve Petrol-İş Genel Başkanı, Türk-İş Başkanlar Kurulu Üyesi, ILO Türkiye Delegatesi, Sosyal Demokrasi Parti Kurucu Üyesi. XVIII. Dönem Eskişehir Milletvekili
1987-1991	Etem CANKURTARAN	SHP	Mersin Yol-İş Sendikası Genel Sekreteri, Yol-İş Federasyonu Genel Eğitim Sekreteri ve Genel Sekreteri. XVIII. Dönem İçel Milletvekili
1987-1991	İmren AYKUT	ANAP	Türkiye Maden-İş Sendikası, Türkiye Tekstil Örne ve Giyim Sanayi İşçileri Sendikası Toplu Sözleşme ve Araştırma Büroları Müdürü, Türkiye Kâğıt Sanayi İşverenler Sendikası Genel Sekreteri – Danışma Meclisi Milli Güvenlik Konseyince Seçilen Üye (15.10.1981 – 06.11.1983). XVII. Dönem İstanbul Milletvekili

1987-1991	Abdullah BAŞTÜRK	SHP/Bağımsız/H EP	Genel İş Sendikası Kurucu Üyesi ve Genel Başkanı, Türk-İş Yönetim Kurulu Üyesi, Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu Genel Başkanı. III. (XIV) Dönem Yozgat, IV. (XV) ve XVIII. Dönem İstanbul Milletvekili
1987-1991	İsmail Hakkı ÖNAL	SHP/Bağımsız/H EP	Genel-İş Sendikası Ankara 2 Nolu Şube Başkanı, Ankara Bölge (İç Anadolu) Başkanı, Genel-İş Sendikası Yürütme Kurulu ve Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu Genel Yönetim Kurulu Üyesi
1987-1991	Mehmet BUDAK	ANAP	Şeker-İş, Metal-İş, Türk Metal, Çelik-İş Sendikaları Sosyal Politika Uzmanı ve Müşaviri. XVII. Dönem Kırşehir, XIX. Ankara Milletvekili
1991-1995	Yasin HATİBOĞLU	RP	Öz-Basın İş Sendikası Kurucusu ve Başkanı, HAK-İŞ Konfederasyonu Genel Başkanı. IV. (XV) ve XIX. Dönem Çorum Milletvekili . TBMM Başkanvekili
1991-1995	Ahmet Fehmi IŞIKLAR	SHP	Çağdaş Metal İş Genel Başkanı, Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu Yürütme Kurulu Üyesi ve Genel Sekreteri, Halkın Emek Partisi Genel Başkanı – XVIII. Dönem Bursa, XIX. Dönem Diyarbakır Milletvekili (Anayasanın 84/3 maddesine göre üyeliği, 17.08.1993 tarihinde sona ermiştir.).TBMM Başkanvekili
1991-1995	İmren AYKUT	ANAP	Türkiye Maden-İş Sendikası, Teksif Sendikası Toplu Sözleşme ve Araştırma Büroları Müdürü, Türkiye Kâğıt Sanayi İşverenler Sendikası Genel Sekreteri, Danışma Meclisi Millî Güvenlik Konseyince Seçilen Üye (15.10.1981 – 06.11.1983). XVII., XVIII. ve XIX. Dönem İstanbul Milletvekili-Danışma Meclisi Başkanlık Divanı Kâtip Üyesi.46. ve 47. Hükümet Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanı, 48. Hükümet Devlet Bakanı
1991-1995	Emin KUL	ANAP	Türkiye Gemi İş Adamları Sendikası Yönetim Kurulu ve İcra Kurulu Üyesi, Deniz Ulaş-İş Sendikası Başkanı, Türk Deniz Ulaş-İş Federasyonu Genel Başkanı, Türk-İş Konfederasyonu Genel Sekreteri ve Genel Başkan vekili, Türkiye Denizciler Sendikası Genel Başkanı

1991-1995	Abdurrahman ÜNLÜ	DYP	Türk Metal Sendikası Kırıkkale Şube Başkanı ve Genel Teşkilatlandırma Sekreteri-XIX. Dönem Kırıkkale Milletvekili
1991-1995	İmren AYKUT	ANAP	Türkiye Maden-İş Sendikası, Teksif Sendikası Toplu Sözleşme ve Araştırma Büroları Müdürü, Türkiye Kâğıt Sanayi İşverenler Sendikası Genel Sekreteri – Danışma Meclisi Millî Güvenlik Konseyince Seçilen Üye (15.10.1981 – 06.11.1983)- XVII., XVIII. ve XIX. Dönem İstanbul, XX. Dönem Adana Milletvekili-Danışma Meclisi Başkanlık Divanı Kâtip Üyesi -XX. Dönem PAB Grubu ve Dünya Parlamentolar Birliği Batı Grubu Dönem Başkanı- 46. ve 47. Hükümet Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanı, 48. ve 53. Hükümet Devlet Bakanı, 55. Hükümet Çevre Bakanı
1995-1999	Yılmaz ATEŞ	CHP	Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu Sosyal İş Basın Müşaviri, Türkiye Gazeteciler Sendikası İş Yeri Temsilcisi, Türkiye Gazeteciler ve Basın Sanayii İşçiler Sendikası (Basın-İş) Genel Yönetim Kurulu Üyesi -XX. Dönem Ankara Milletvekili
1995-1999	Ersönmez YARBAY	RP/Bağımsız/FP	Özdemir İş Sendikası Genel Sekreteri, XX. Dönem Ankara Milletvekili
1995-1999	Yasin HATİBOĞLU	RP/Bağımsız/FP	Öz-Basın İş Sendikası Kurucusu ve Başkanı, HAK-İŞ Konfederasyonu Genel Başkanı, IV. (XV), XIX. ve XX. Dönem Çorum Milletvekili. XIX. ve XX. Dönem TBMM Başkanvekili
1995-1999	Emin KUL	ANAP	Türkiye Gemi İş Adamları Sendikası Yönetim Kurulu ve İcra Kurulu Üyesi, Deniz Ulaş-İş Sendikası Başkanı, Türk Deniz Ulaş-İş Federasyonu Genel Başkanı, Türk-İş Konfederasyonu Genel Sekreteri ve Genel Başkan vekili, Türkiye Denizciler Sendikası Genel Başkanı- XIX. ve XX. Dönem İstanbul Milletvekili. 53. Hükümet Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanı
1995-1999	Mehmet Cevdet SELVİ	DSP/Bağımsız/CHP	Eskişehir Harb-İş Sendikası Yönetim Kurulu Üyesi, Petrol-İş Kütahya Şubesi Başkanı, Genel Teşkilatlanma Sekreteri ve Petrol-İş Genel Başkanı, Türk-İş Başkanlar Kurulu Üyesi, ILO Türkiye Delegesi, İş Bankası Yönetim Kurulu Üyesi - Sosyal Demokrasi Parti Kurucu Üyesi- XVIII. Dönem Eskişehir, XX. Dönem İstanbul Milletvekili
1995-1999	Necati ÇELİK	RP/Bağımsız/FP	Öz Gıda İş Sendikası Genel Sekreteri ve Genel Başkanı, Hak-İş Konfederasyonu Genel Sekreteri ve Genel Başkanı- XX. Dönem Kocaeli Milletvekili- 54. Hükümet Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanı

1999-2002	Yasin HATİBOĞLU	RP/Bağımsız/FP	Öz-Basın İş Sendikası Kurucusu ve Başkanı, HAK-İŞ Konfederasyonu Genel Başkanı, IV. (XV), XIX., XX. ve XXI. Dönem Çorum Milletvekili, XIX. ve XX. Dönem TBMM Başkanvekili
	Rıdvan BUDAK	DSP/Bağımsız	Çerkezköy Bölgesi Tekstil İşçileri Sendikası Şube Başkanı, DİSK Yönetim Kurulu Üyesi, Tekstil İşçileri Sendikası Genel Başkanı, DİSK Genel Başkanı, XXI. Dönem İstanbul Milletvekili

Kaynak: TBMM. Sendikaların genel merkez yönetim kurulu, merkez yürütme kurulunda görev almış veya bölge temsilciliği işçi/sendikacılar seçilmiştir. Sendika uzmanları, hukuk müşavirleri, daire müdürleri ve yalnızca işyeri sendika temsilciliği veya şube yöneticiliği yapmış olanlar dahil edilmemiştir.

* İmren Aykut hem işçi sendikası hem işveren sendikadaki görevleri açısından önemli olduğu için dahil edilmiştir.

Ek 5: Teröre Hayır Kardeşliğe Evet Yürüyüşü Toplantısı ve Mitingi, 2015.

Ek 6: 10 Ekim, Emek, Barış, Demokrasi Mitingi Patlaması, 2015

Ek 7: Hak-İş 2010 Referandumu Kampanya Afişi

Kaynak: Sol Haber.

Ek 8: DİSK, 2010 Referandumu Kampanya Broşür Kapağı

Kaynak: DİSK Arşivi

Ek 9: Hak-İş, 2017 Referandumu Kampanya Kitapçığı Görseli

Kaynak: Hak-İş

Ek 10: DİSK, 2017 Referandum Kampanya Afiş, Broşür ve İlanları.

İŞÇİLERİN

HAYIR DEMESİ İÇİN SEBEP ÇOK

16 Nisan'daki Anayasa değişikliği referandumunda tercihimiz bir parti veya lider olmayacak. Bu kez mesele işçilerin hakları, bu kez mesele memleket meselesi. İşçilerin ve memleketin geleceği için biz işçiler olarak, hayır diyoruz.

1) Meclisin, yargının ve hükümetin yetkilerini tek bir kişiye toplayacak bir sistem demokratik değildir. **Demokrasi için hayır!**

2) İşçilerin hakları tek bir kişinin kararına bırakılırsa, haklarımızı meydanlarda, mahkemelerde, TBMM'de, grevlerde savunmak ve kazanmak zorlaşacak. **İşçilerin hakları için hayır!**

3) Bu Anayasa dayatması toplumu kutuplaştıracak, halkı bölecek. **Kardeşlik ve barış için hayır!**

4) Halkın büyük bölümünün kabul etmediği veya içine sinmeyen bir anayasa istikrarsızlığı ve kaosu artırır. Kaos ve istikrarsızlık ekonomik kriz demektir, işçinin belinin bükülmesi demektir. **İnsanca yaşamak için hayır!**

5) Anayasa teklifi bir kişiye tek bir imzayla sendikaları kapatma, grevleri yasaklama, kıdem tazminatlarını kaldırma, toplu iş sözleşmelerini askıya alma, haklarını bile ödemedeni istediğini işten atma yetkisi veriyor. **Ekmeğimiz için hayır!**

6) Kıdem tazminatını ve iş mahkemelerine başvuru hakkımızı ortadan kaldıracak yasal düzenlemeler referandumdan sonra gündeme gelecek. Bu yasal düzenlemeler yeni Anayasanın verdiği yetkilerle Mecliste bile görülmüden, tek imzayla çıkarılabilir. **Kazanılmış haklarımızı korumak için hayır!**

7) Taşeron işçiler yıllardır her seçim öncesinde kadro vaadiyle oyalanıyor. **Güvenceli iş hakkımız için hayır!**

8) Anayasalar toplumsal sözleşmedir. Toplumun büyük çoğunluğu ücret gelirleriyle yaşarken, işçilerin haklarını içermeyen bir Anayasa kabul edilemez. **İşçilerin taleplerinin de olduğu bir Anayasa için hayır!**

*İşçiler olarak daha önce hangi partiye oy vermişsek verelim, ülkeyi yönetenlere, emeğin haklarını görmezden gelenlere hep beraber bir uyanda bulunma şansımız var. **Türkiye'nin işçiler için bir cehenneme dönüşmesine hep beraber hayır diyelim!***

9) İşsizlik hızla artarken milyonların iş bulmasını değil, tek bir kişinin "işini" dert edenlere **hayır diyelim!**

10) Dünyada ücretler açısından en altlarda olmaya, çalışma saatleri açısından en tepede olmaya **hayır diyelim!**

11) Kıdem tazminatını kaldırma planlarına **hayır diyelim!**

12) 15 yılda 17 bin işçinin çalışırken ölmesine **hayır diyelim!**

13) Kiralık işçilik adı verilen köle ticaretine ve taşeron köleliğine **hayır diyelim!**

14) Grev yasaklarına ve sendikali olmanın önündeki engellere **hayır diyelim!**

15) Biz borçlanarak yaşarken, zorunlu BES dayatmasına **hayır diyelim!**

16) İşsizlik Fonunda biriken ve işsizlere ödenmeyen paraların, yani işçilerin parasının "teşvik" ve "Varlık Fonu" adı altında patronlara peşkeş çekilmesine **hayır diyelim!**

Bugüne kadar tek bir partide birleşemeyen biz işçiler, haklarımızı korumak için birleşip "hayır" diyerek gücümüzü gösterebiliriz. İşçiler gücünü gösterdiğinde bu ülkede artık hiçbir iktidar, işçilerin haklarına, işçilerin taleplerine kayıtsız kalamaz. **İŞÇİLER GÜCÜNÜ GÖSTERMELİ, HAYIR DEMELİ!**

DİSK'İN SESİ

(Yerel Süreli Yayın) ÖZEL SAYI • ŞUBAT 2017

DİSK Adına Sahibi: ARZU CERKEZOĞLU • Sorumlu Yazı İşleri Müdürü: Av. NECDET OKCAN • Yönetim Yeri: Dikilitaş Mah. Eren Sok. No:4 Beşiktaş/İSTANBUL
• Tel: (0212) 291 00 05 - 06 Faks: (0212) 240 42 09 • Web: www.disk.org.tr • E-posta: disk@disk.org.tr • www.facebook.com/diskinsesi • Twitter: @diskinsesi

Rakla: XXXX

Kaynak: DİSK

Ek 11: ITUC & ETUC ile TÜRK-İŞ, HAK-İŞ, DİSK ve KESK Ortak Bildirgesi

INTERNATIONAL TRADE UNION CONFEDERATION
EUROPEAN TRADE UNION CONFEDERATION

JOINT STATEMENT OF ITUC and ETUC TURK-IS, HAK-IS, DISK and KESK

Adopted following the 2nd joint ITUC – ETUC Mission to Turkey on 3-5 May 2017

A joint ITUC and ETUC enlarged delegation visited Ankara between 3 and 5 May 2017.

The aim was, as the International and European trade union movement, to discuss with the four affiliated organisations [Türk-İş, Hak-İş, Disk and KesK] the new developments in the situation of trade union members in Turkey, after a first visit in mid-October 2016.

This time the delegation also included, besides the ITUC and ETUC, representatives from two national confederations – the DGB (Germany) and the TUC (United Kingdom) – as well as international and European branch federations from some of the sectors most affected by the measures (EPSU, public services; ETUCE, teachers; UNI Global, skills and services; and IndustriAll Global, mining, energy and manufacturing).

The delegation reaffirmed its condemnation of any terrorist attacks or unconstitutional efforts to seize power and overthrow democracy.

The international representatives conveyed their particular worries at the massive wave of dismissals of workers, particularly public employees – but also municipal workers notably where trustees have been appointed – by the Turkish government, in most cases based on no evidence or proof, which is not in compliance with the rule of law.

Even if composed of trade unions with some different approaches, the joint delegation shared a common analysis and formulated common demands.

The trade union delegation met representatives of the main political parties, the EU delegation and the ILO office, NGOs and human rights associations, the Turkish Bar Association and the Ministry of Labour.

Bd. du Roi Albert II, 5, Bte 1, B – 1210 Brussels Belgium, Tel. +32 (0) 2224 0211 Fax +32 (0) 2201 5815 Email info@ituc-cti.org <http://www.ituc-cti.org>
Bd. du Roi Albert II, 5, B – 1210 Brussels Belgium, Tel. +32 (0) 2224 0411 Fax +32 (0) 2224 0454 Email etuc@etuc.org <http://www.etuc.org>

The delegation, in a first fruitful internal discussion, but also afterwards in the different meetings: recognised that Turkey is facing multiple challenges and threats, but stressed that nine months after the failed coup, the state of emergency and the decrees have gone far beyond what is necessary for security reasons and are disproportionate; that the dismissals and suspensions are destroying the livelihoods of tens of thousands of workers and are becoming a humanitarian problem; that the measures also have an important negative impact on business, investment and jobs; that meanwhile, other key issues for workers and trade unions, such as the much-needed improvement of occupational health and safety, the precarity introduced by some subcontracting and agency working, or the renewal of collective agreements, have been put aside; and finally stressed the importance of social peace, as the basis for the development of a sustainable, inclusive, democratic, secular and stable society.

The delegation reiterated its unconditional support for the democratic values and trade union freedoms set out in ILO conventions, international and European charters, as well as for full respect of the rule of law.

Specific attention must be devoted to the respect and full enforcement of trade union rights in Turkey, including freedom of association, the right to strike and collective bargaining.

In its meetings with the Ministry of Labour and the above-mentioned actors, the joint delegation demanded that the Turkish authorities:

- a) *Put in place the necessary conditions to lift the state of emergency;*
- b) *Stop collective dismissals and suspensions, intimidations and arrests without any basis of evidence/compliance with the rule of law;*
- c) *Call for the release of all the detained workers and public employees, journalists, parliamentarians and elected mayors who are imprisoned without any clear accusation, and this pending trial; ensure access to all others in detention;*
- d) *Revert to normal legislation which implies the presumption of innocence, individuality of criminal responsibility and punishment, and the right to a fair, independent and transparent trial and appeal procedures; return to respect for the rule of law, democracy and justice;*
- e) *Put in place the Inquiry Commission on State of Emergency Measures (decision 23 January) and ensure that the decisions of this Commission are subject to judicial review and possible independent, transparent and effective appeal procedures in a reasonable time, including in the last resort at European level;*
- f) *Immediately redress the grievances of innocent people who have been arrested or suspended, and reinstate them in their jobs;*
- g) *Restore freedom of expression, speech and the media; reopen democratic and independent media and associations;*
- h) *Stop the violation, adopt respect for and implement ILO core labour standards, in particular Conventions 87 and 98 on trade union rights;*
- i) *Urge the parties to engage in constructive dialogue aiming at solving problems.*

The ITUC, ETUC and their members stand together for the fundamental values listed above, and will work with all others to defend and promote these fundamental principles. They will foster further cooperation and intensify their constructive dialogue.

Europe, Turkey and the international community must increase their efforts for the spread of peace, democracy, economic development, equality and decent jobs in all parts of Turkey.

Finally, the delegation asks the EU, the ILO and the Council of Europe to follow up and monitor the implementation of these demands, particularly via the proper and effective involvement of social partners.

Ankara, Friday 5 May 2017.

Kaynak: ITUC.

Ek 12: Türk-İş, DİSK, KESK ve Türkiye Kamu-Sen Tarafından ILO Genel Sekreterine Gönderilen İtiraz Mektubu

Guy RYDER
Genel Direktör
ILO

Sayın RYDER,

2017 yılında gerçekleştirilen 106. Uluslararası Çalışma Konferansında Türkiye'yi temsil edecek İşçi Delegesi belirlenirken sosyal diyaloga ve konfederasyonlar arasındaki genel mutabakata aykırı bir yol izlenmiş ve Memur-Sen'in katılmasını öngören bir yazı, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı tarafından ilgili konfederasyonlarınıza gönderilmişti.

Sonrasında, konfederasyonlar tarafından yapılan açıklamalarda Türkiye İşçi Delegesinin ilgili diğer konfederasyonlarla hiçbir istişarede bulunulmadan ve onların genel mutabakatına aykırı bir şekilde Bakanlık tarafından değiştirilmesinin Uluslararası Çalışma Örgütünün Anayasasının 3. Maddesine, konuya ilişkin ILO organlarının daha önce aldığı kararlara ve ILO prensiplerine aykırı olduğu, yine konfederasyonlar tarafından kamuoyuna açıklanmış ve bu kararın gözden geçirilmesi istenmişti.

Ayrıca, Hükümetin; İşçi Delegesi belirlenirken ilgili tüm konfederasyonlarla samimi bir istişare sürecini tamamlamak, iradelerini dikkate almak ve işçilerin sorunlarını en iyi şekilde temsil edebilecek; yani en fazla temsile haiz bir konfederasyonu ILO'ya bildirmekle sorumlu olduğu açık bir şekilde ifade edilmişti.

Bunun üzerine dönemin Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanı Dr. Mehmet Müezzinoğlu ile TÜRK-İŞ, DİSK, KESK, TÜRKİYE KAMU-SEN ve HAK-İŞ'in katıldığı bir istişare toplantısı gerçekleştirilmiş, sonucunda TÜRK-İŞ'in en fazla temsile haiz örgüt olarak Türkiye İşçi Delegesi sorumluluğunu üstlenmesine karar verilmişti.

Ayrıca gelecek yıllar için bu görevin MEMURSEN ile dönüşümlü bir şekilde gerçekleştirilmesi ya da konfederasyonların istişareleri sonucu alacakları karar dışında bir uygulamaya gidilmesinin hiçbir şekilde kabul edilmeyeceği de ifade edilmişti.

Bu yıl yine konfederasyonlarla hiçbir istişarede bulunulmadan MEMUR-SEN'in Türkiye İşçi Delegesi olarak tespit edilmiş olması, yukarıda belirtilen ilkelere aykırıdır. Delegenin kim olması gerektiği konusunda çalışan kesimin iradesinin ötesinde bir alternatif olamaz.

Yapılan bahse konu atama işlemi, aynı zamanda ILO 144 sayılı sözleşme ile belirlenmiş "Sosyal Diyalog" prensiplerine ve Ülkemizde; ILO, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı ve Sendikalarla beraberce yürütülen "Sosyal Diyalog Projesi"nin ruhuna da aykırıdır.

Bu başvuruda imzası olan 4 Konfederasyonun, belirli konfederasyonlara ya da yöneticilerine karşı herhangi bir önyargıları yoktur. İtirazımız; yapılan atama işleminin, tamamen sosyal diyalog ilkelerine aykırı olarak yapılmış olmasıdır.

Hükümetin aldığı bu kararın değiştirilmemesi durumunda, ILO Anayasasına aykırı bir şekilde belirlenen delegeliğin iptali için ilgili komiteye başvurmak da dahil olmak üzere tüm seçenekleri değerlendirmeye alacağız.

Bilgilerinize arz ederiz,

Saygılarımızla,

Mr. Guy RYDER
Director General
ILO

Dear RYDER,

Consensus between the Confederations and the process of social dialogue were not taken into consideration during the appointment of the Workers Delegate of Turkey prior to the 106th session of the ILC held in 2017. A letter from the Ministry of Labour and Social Security was sent to the Confederations informing them the appointment of MEMUR-SEN as the Workers Delegate of Turkey.

Following these developments, the Confederations published statements demanding the Ministry to review this appointment for having no prior consultation and consensus of the other Confederations. It was also contrary to Article 3 of the ILO Constitution, the ILO principles and the relevant resolutions adopted by the ILO.

It was clearly stated that the Government should follow a consultation process with all the Confederations and consider their opinions and appoint the most representative Confederation which can best represent the interest of the workers.

As a result of the complaints a consultation meeting was held with the participation of the then Minister of Labor and Social Security Dr. Mehmet Müezzinoğlu, and the representatives of TURK-İŞ, DISK, KESK, TÜRKİYE KAMU-SEN, HAK-İŞ. TÜRK-İŞ was appointed Workers Delegate to the 106th Session of the ILC following the consultations.

Rotation with MEMUR-SEN was not a matter in question at this meeting and it was clarified that any appointment without prior consultation with the Confederations would not be accepted.

MEMURSEN has been appointed Turkish Workers Delegate again this year without a prior consultation with the Confederations. This appointment is contrary to the above mentioned principles. There can never be an alternative beyond the free will of the workers.

The appointment of MEMUR-SEN is contrary to the principles of social dialogue as defined in ILO Convention 144. It is also contrary to the spirit of the Social Dialogue Project implemented in Turkey in cooperation with the ILO, Ministry of Labour and Social Security and the trade unions.

The co-signatory Confederations of the letter have no prejudice against a specific confederation or its executives. Our concern is the fact that this appointment was made contrary to the principles of social dialogue.

If the Government continues to proceed with this appointment, we will take into consideration all necessary means to object to the credentials of the delegate, appointed in contradiction with the ILO constitution, and appeal to the relevant committees of the Conference.

For your information and kind consideration,

Yours Sincerely,

Kaynak: Türk-İş Arşivi

akıt | 18 Haziran 2013

GEZİ PARKI'NI BAHANE EDEREK ÜLKEYİ KAOSA SÜRÜKLEMEK İSTEYEN EYLEMCİ SENDİKALAR, EMPERYALİZMİN HİZMETİNDE

"Millete ihanet içindeler"

MUHAMMET ERDOĞAN
ANKARA

Ağaç bahanesi ile başlayıp ülkenin kaosa sokmaya çalışıldığı Gezi Parkı olaylarına destek vererek iş bırakan ve alanlara inen, Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu (DISK), Kamu Emekçileri Sendikaları Konfederasyonu (KESK), Türk Muhendis ve Mimar Odaları Birliği (TMMOB), Türk Tabipler Birliği (TTB) ve Türk Diş Hekimleri Birliği (TDHB) sağduyulu sendikalar tepki geldi. Akl'e konuşan duyuru sendikalar, marjinal gruplara destek olmak için toplanan sendika ve STK'ların millete ihanet içinde olduğunu kaydederek, "Bunların derdi ağaç değil, bunların neye hizmet ettiğini iyi biliyoruz. Emperyalizme ve kapitalizme karşı s'oganlar atıyorlar ama şu an onların hizmetkârı oluyorlar" dedi.

MEMUR-SEN: EMPERYALİZMİN HİZMETKÂRI OLUYORLAR

Memur-Sen Genel Başkanı Ahmet Gündoğdu, alanlara inen karan alanların başını getiren, KESK ve DISK 1 Mayıs İşçi Bayramı'nı Taksim'de kutlamayı zorladı. O günlerde yitirilen gıyeyen maskeli, eli taşı ve molotoflara öncülük eden bu sendikalar, şimdi ağaç adı altında kaos çıkarmaya çalışanlara öncülük etmeye çalışıyorlar. Bunların derdi ağaç değil, bunların neye hizmet ettiğini iyi biliyoruz. Emperyalizme ve kapitalizme karşı s'oganlar atıyorlar ama şu an onların hizmetkârı oluyorlar" dedi.

"TÜRKİYE'YE ZARAR VERİYORLAR"

Bunların sendikacılık adı altında Türkiye'ye zarar verdiğini kaydeden

Ağaç bahanesi ile başlayıp ülkenin kaosa sokmaya çalışıldığı Gezi Parkı olaylarına destek vererek iş bırakan ve alanlara inen, DISK, KESK, TTB, TMMOB ve TDHB'ye sağduyulu sendikalardan tepki geldi. Marjinal gruplara destek olmak için toplanan sendika ve STK'ların millete ihanet içinde olduğunu kaydeden duyuru sendikalar, "Bunların derdi ağaç değil, bunların neye hizmet ettiğini iyi biliyoruz. Emperyalizme ve kapitalizme karşı s'oganlar atıyorlar ama şu an onların hizmetkârı oluyorlar" değerlendirmesini yaptılar.

5'li çeteden İHANET!

Ülkenin kaosa sokmaya çalışıldığı Gezi Parkı olaylarına destek vererek, iş bırakma eylemi yapan marjinal grupların oyunu ifaskoyla sonuçlandı. DISK, KESK, TTB, TMMOB ve TDHB'nin grev sağduyulu sendikalardan destek gelmeyince ulak çaplı bir eyleme döndü. Marjinal gruplara tepki gösteren Memur-Sen ve Sağlık-Sen'den, "Bunlar emperyalizme hizmet ediyor. Millete karşı ihanet içindeler" açıklaması geldi. Öte yandan polislin müdahale uyarısı üzerine bir süre oturma eylemi yapan DISK ve KESK üyeleri yürüyüşlerine son verdiklerini açıkladı.

Gündoğdu, "Bu ucu, çaldığı olmuştur, geri kalmış ve marjinalleşmiş eylemlere Kinse libar etmiyor. Akl'e inen ve sağduyulu Türk milleti, halta alana inen konfederasyonların birçok üyesi de bu eylemlerin neye hizmet ettiğini anlıyor. Duyuru vatandaşların Türkiye'nin üre-

rinde oynanan bu oyunlara izin veremeyeceğini ve katilmin farla olmayacağını düşünüyorum" ifadelerini kullandı.

SAĞLIK-SEN: MİLLETE KARŞI İHANET İÇİNDELER

Emmiyet güçlerinin, illegal şekilde işgal ve eylem yapan marjinal grupları

dağıtmasına karşı/k bazı işçi-memur sendika ve konfederasyonlarının bu gruplara destek olmak için iş bırakma kararının millete karşı ihanet olduğunu söyleyen Sağlık-Sen Genel Başkanı Metin Memiş, "İş bırakma kararında mücadele eden demokratik

bir talep değil, illegal bir direniş çağrısıdır.

Milletimizin birlik ve beraberliğine yönelik, demokrasinin ve millî iradenin güçlenmesine yönelik hiçbir eylemde görmediklerimiz öngörülerle işbirliği yapılarak iş bırakan sendikalara karşı, bütün üyelerimiz milletin hizmetinde olacağız. İş bırakma kararın alan sendikaların sağduyulu, millî irade ve ülkesini seven üyelerinin de halka hizmetten geri kalmayacağına olan inancımız tamdır. İş bırakan sendikalara tavsiyemiz ise, milletin sendikası olma andı" şeklinde konuştu.

"PROVOKATÖRLERE FIRSAT VERİLMEMELİ"

İstanbul Gezi Parkı'nda ağaç bahanesiyle başlayan eylemlerin demokrasiye, millî birlik ve beraberliğe tehdit eder noktaya ulaşmasıyla eylemlerin amaçından çıktığını belirten Memiş, kalabalıkların içindeki masum eylemci vatandaşların sağduyulu ile hareket ederek sokaktan çekilmelerini istediklerini hatırlattı.

Karşı ve özel araçları yakarak, kaldrımın sökerek, vatandaşların tamamlanmış ortak kullanım alanlarını işgal ederek hak aramayacağını diğ getiren Memiş, vatandaşlara da sağduyulu ve sükunet içerisinde bulunarak toplumun bütün kesimlerini sokağa çekmek isteyen provokatörlerin fırsat verilmemesi gerektiğini dile getirdi.

Kaynak: Akit Gazete Arşivi

ÖZGEÇMİŞ

Mine Dilan Kıran, lisans eğitimini 2013 yılında Kocaeli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri bölümünde tamamladı. 2017 yılında Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çalışma Ekonomisi anabilim dalından Grev ve Direnişlerde Kadın Deneyimleri- Tekel Direnişi Örneği- başlıklı yüksek lisans teziyle mezun oldu.

